

T.C
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
2014-YL-009

PATRONA İSYANININ GÖLGESİNDE (1730-1731)
BATI ANADOLU'DA SOSYAL HAYAT VE
OSMANLI MÜESSESELERİ

HAZIRLAYAN
Zeynep İNCE

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Tanju DEMİR

AYDIN-2014

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Tarih Anabilim Dalı **Yüksek Lisans** Programı öğrencisi **Zeynep İNCE** tarafından hazırlanan “Patrona İsyanının Gölgesinde (1730-1731) Batı Anadolu’da Sosyal Hayat ve Osmanlı Müesseseleri başlıklı tez”, 26.09.2014.tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan :Doç. Dr. Tanju DEMİR	ADÜ Fen.Ede.Fak
Üye :Yrd. Doç. Dr. Bülent ÇELİK	ADÜ Fen.Ede.Fak
Üye :Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKKAYA	ADÜ Fen.Ede.Fak

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim KurulununSayılı kararıylatarihinde onaylanmıştır.

Doç. Dr. Fatma Neval GENÇ
Enstitü Müdürü

T.C
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

...../...../2014

Zeynep İNCE

ÖZET

PATRONA İSYANININ GÖLGESİNDE (1730-1731) BATI ANADOLU'DA SOSYAL HAYAT VE OSMANLI MÜESSESELERİ

Zeynep İNCE

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Tanju DEMİR
2014, 231 sayfa

Bu çalışmanın temel kaynağını Batı Anadolu'ya ait kısıtlı miktardaki Şer'iyye sicillerinin en değerlilerinden olan Manisa, Edremit ve Kemer - Ederemid kadılıklarına ait belgeler oluşturmaktadır. Bilindiği gibi, Şer'iyye sicilleri kaydedildiği bölgenin yerel tarihini aydınlatmasının yanı sıra merkezî idarenin ve devlet teşkilâtının işleyişi hakkında da önemli bilgiler de ihtiva edebilmektedir.

Manisa Şer'iyye sicilleri özellikle 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın tamamını oluşturan defterleriyle yalnızca Manisa'nın değil Muhassıllık idaresinin en önemli bölgelerinde biri olarak ayrıldığından neredeyse tüm Batı Anadolu'yu ilgilendiren belgeleri içermektedir. Dönem olarak belirlediğimiz Lale Devri sonu Osmanlı tarih araştırmalarında şimdiye dek üzerinde çok durulmamış bir zaman kesitidir. Üstelik Patrona Halil İsyanının İstanbul'u karıştırdığı günlerde Batı Anadolu'nun ne durumda olduğu sorusuna da cevap bulunmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda buna dair birçok örnek belge yer almaktadır. Bu nedenle gereken yerlerde daha eski veya daha sonraki tarihlere ait sicillere de başvurduk.

Anahtar sözcükler: Şer'iyye Sicilleri, Kadı, Muhassıl, Manisa, Aydın

ABSTRACT

THE SHADOW OF PATRONA REBELLION (1730-1731) SOCIAL LIFE AND OTTOMAN INSTITUTIONS IN THE WESTERN ANATOLIA

Zeynep İNCE

M.sc. Thesis, at History
Supervisor: Dr. Tanju DEMİR

The main source of this study was limited by the amount of the Şer'ıye (Ottoman Islamic Law Courts) records of western Anatolia is one of the most valuable forms of Manisa, Edremit and Belt - Ederemid are documents of a judge. As is well known, court records recorded local history of the area as well as the lighting of the central administration and the important information about the functioning of the state apparatus may comprise.

Court Records Manisa, especially the late 17th century and 18th century, Manisa, not only with the book that contains all of the most important regions of Muhassılık administration is recognized as one of the documents concerning almost all of western Anatolia contains. Determined as of the end of that period, the Tulip Era in the Ottoman history research emphasis on the importance ever is a time-slice. Moreover, Istanbul mix of Patrona Halil Rebellion is doing in the days of Western Anatolia have tried to find an answer to the question. In our study, this document includes many examples of that. Therefore, where necessary, belong to a later date older or have resorted to register.

Keywords: Ottoman Court Records, Muhassıl, Manisa, Aydın

ÖNSÖZ

Patrona Halil İsyanı Osmanlı tarihinde Lale devrinin bitişini ifade eden çok önemli bir tarihsel dönemeci ifade eder. Bu isyan ve sonuçları ile ilgili birçok bilimsel yayın yapılmış olmakla beraber bunların neredeyse tamamı isyanın gerçekleştiği İstanbul'daki etkileri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu gerçekten hareketle Anadolu'nun özellikle 1730 yılı içerisindeki durumu hakkında çalışmaya karar verdik. Acaba söz konusu isyanın hemen öncesinde İstanbul'da yaşanan huzursuzluklar, Anadolu'da da yaşanmış mıdır? Sosyal ve ekonomik sıkıntıların ayyuka çıktığı, her ne kadar Pasarofça Antlaşması ile Batı sınırlarında huzur sağlanmışsa da İran üzerine yapılan savaşların getirdiği yorgunluk ve bezginlik, halk ve merkezî yönetim arasında giderek açılan mesafe Anadolu'da nasıl görülmektedir? Bu sorulara cevap verebilmek amacıyla, Osmanlı Devleti için her yönden çok önemli stratejik noktaları kapsayan Batı Anadolu şehirleri örneğinde bir inceleme yapmaya karar verdik. Bu kararı verirken Manisa'nın tüm Batı Anadolu'yu ilgilendiren zengin Şer'iyye sicilleri etkili oldu. 1139 - 1144 arasındaki Hicrî seneleri kapsayan 185 ve 187 numaralı siciller ile karşılaştırma yapmamıza yardımcı olması açısından Balıkesir Edremit sicillerinin o dönemi içeren sicil kayıtlarını da kullanmaya çalıştık. Sonuçta bu sicillerden elde ettiğimiz bilgileri sınıflandırıp çeşitli başlıklar altında inceleyerek bir takım sonuçlara ulaştık.

Tez çalışmamızın ortaya çıkmasında, her aşamada büyük desteğini gördüğüm, zengin kitaplık ve arşivinden yararlandığım danışman Hocam Doç. Dr. Tanju DEMİR'e, önerilerinden ve özellikle yerel tarih çalışmalarındaki tecrübelerinden yararlandığım Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyeleri, Yrd. Doç. Dr. Bülent ÇELİK, Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAŞARAN, Yrd. Doç. Dr. Günver GÜNEŞ, Yrd. Doç. Dr. Ayten CAN, Yrd. Doç. Dr. Aysun SARIBEY HAYKIRAN, Doç. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN ve Doç. Dr. Hüseyin ÜRETEN'e, sanat tarihi konusunda bilgisine sık sık başvurduğum Mükerrerem KÜRÜM'e, İzmir ve Ankara Milli Kütüphaneleri çalışanlarına ve destekleri için aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Zeynep İNCE

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	ix
ÖNSÖZ	xi
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ.....	xix
TABLolar DİZİNİ.....	xxi
GİRİŞ	1
1. PATRONA HALİL İSYANI ARİFESİNDE MANİSA'DAN BAKIŞLA BATI ANADOLU.....	35
1.1. İdarî Durum.....	35
1.2. Patrona İsyanı Arifesinde Batı Anadolu.....	36
1.3. 1729-1731 Yıllarında Batı Anadolu'da Mülkî İdareciler.....	37
1.3.1. Muhassıl Vezir Abdullah Paşa.....	37
1.3.2. Mütesellimlik Kurumu ve 1728-1731 Yılları Arasında Manisa Mütesellimleri	40
1.4. Lale Devri Sonlarında Batı Anadolu'da Kadılık Müessesesi ve Kaza Yönetimi.....	44
1.4.1. Osmanlı Devleti'nde Kadılık Müessesesi: Kuruluş, Gelişim ve Teşkilât....	44
1.4.1.1. Osmanlı Devleti'nde Kadılık Müessesesinin Doğuşu ve Gelişimi.....	44
1.4.1.2. Kadı Tayin Prosedürü.....	51
1.4.1.3. Kadıların Maaşları.....	56
1.4.1.4. Kadıların Görevleri.....	63
1.4.1.5. Kadıların Görev Süreleri.....	67
1.4.1.6. Kadıların Denetlenmesi.....	69
1.4.1.7. Diğer Mahkeme Görevlileri.....	70
1.4.2. Asayiş Görevlileri.....	80
1.4.2.1. Subaşı.....	80
1.4.2.2. Yasakçılar (Asesler).....	81
1.5. Manisa'da Kadı Olmak.....	81

2. 1728 - 1731 YILLARINDA BATI ANADOLU: TOPLUM – DEVLET VE EKONOMİ.....	85
2.1. Lâle Devri ve Hemen Sonrasında Osmanlı Devleti'nin İktisadî ve Mâlî Yapısı.....	85
2.2.- 1729-1731 Yılları Arasında Batı Anadolu'da Sosyo- Ekonomik Faaliyetler ve Toplumsal Meseleler.....	99
2.2.1. Eşkiyâlık Sorunu.....	99
2.2.1.1. Dağa Kaldırma Vak'aları.....	99
2.2.1.2. Yol Kesen (Kutta et'tarik) Eşkiyâsı.....	101
2.3. Para, Mâlîye ve Vergi ile İlgili Meseleler.....	103
2.3.1. Devlet Görevlilerine Yapılan Hizmet ve Harcamalar.....	103
2.3.2. Vergiler.....	105
2.3.2.1. Avâız Vergileri Nasıl Toplanır Elde Edilen Gelir Nerelere Harcanır?..	105
2.3.2.2. Cizye.....	124
2.3.2.3. Mâl-ı Maktu'.....	131
2.4. Ticaretle İlgili Meseleler: Çarşılar, Pazarlar, Fiyatlar, Esnaf ve Tüccar.....	132
2.4.1. Narh.....	132
2.4.2. Esnaf.....	139
2.4.2.1. Aydınlı Bir Saatçi'nin Manisa'da Başına Gelenler.....	140
2.4.2.2. Hallaçların Şikâyeti Üzerine Ahî Babasının Görevden Alınması.....	141
2.4.2.4. Arasta.....	141
2.4.2.5. Terziler Kethüdasının Şikâyeti.....	141
2.4.3. Menemen Memlehası Tuzlasından Getirilen Mirî Tuz.....	142
2.4.4. KarcılıkMesleği.....	143
2.4.5. Arpacılar Kethüdalığı.....	144
2.4.6. Dellalbaşılık.....	145
2.4.7. Manisa Kassabbaşılığı.....	145
2.4.8. Devlete Ait Çuha Yüklü Katır Kaybolursa.....	146
2.5. Aile ve Miras Hukuku İle İlgili Meseleler.....	148
2.5.1. Nikâh.....	148
2.5.2. Boşanma.....	148

2.5.3. Terekeler.....	148
2.5.3.1. Bilâ Vâris-i Ma'ruf Fevt Olan (Varisi Bulunamadan Ölen) Askerlerin Terekeleri Hakkında.....	149
2.6. Görevliler Hakkında Divan-ı Hümâyûn'a Yapılan Şikâyetler.....	150
2.7. Timar Sistemi İle İlgili Konular.....	151
2.7.1. Cebelü Bedeliyesi.....	152
2.7.2. Sipahilerin Kanuna Aykırı Olarak Aşırı Vergi Toplaması.....	154
2.8. Mukataa - İltizam Sistemi İle İlgili Meseleler.....	155
2.8.1. Anadolu Yörügân Mukataası.....	155
2.8.2. Dönüm-ü Duhan Mukataası.....	156
2.8.3. Yayladı ve Söğüdü Mukataası.....	157
2.8.4. Duhan Gümrüğü.....	158
2.8.5. Saruhan Memlehası Mukataası.....	158
2.8.6. Resm-i Tamgay-ı Gön ve Sahtiyân ve Meşin Mukataası.....	159
2.8.7. Avâriz ve Nüzûl Malının Mukataaya Verilmesi.....	160
2.8.8. Mirî Mukataa Mallarının Toplanması İçin Defter Gönderilmesi.....	161
2.8.9. Mütessellime Borcu Olan Ağa.....	161
2.9. İran Savaşlarının Getirdiği Sorunlar.....	162
2.10. Konargöçerler.....	166
2.11. Gayrimüslim Reaya İle İlgili Meseleler.....	173
2.11.1. Kilise Tamiri.....	173
2.11.2. İhtida.....	174
2.11.3. Mimarbaşılığın Vekâleten Bir Zimmîye İltizama Verilmesi.....	175
2.11.4. Manisa Musevî Sıbyan Mektebi Muallimi Yahudi'nin Şikâyeti.....	175
2.11.5. Kaybolan Gayrimüslim Çobanlar.....	177
3. 1728-1731 YILLARI ARASINDA MANİSA'DAKİ OSMANLI MÜESSESELERİ.....	178
3.1. Vakıflar.....	178
3.1.2. Manisa Vakıf Muhasebe Kayıtlarına Göre 1728-1731 Yılları Arasında Manisa Vakıfları.....	182
2.3. Dinî ve Sosyal Yapılar, Görevler – Görevliler.....	188

3.2.1. Mimar Tayini.....	189
3.2.2. Pasbân (Pazvant, Pasubend: Gece Bekçisi) Tayini.....	190
TARTIŞMA VE SONUÇ.....	191
KAYNAKÇA.....	197
EKLER.....	227
ÖZGEÇMİŞ.....	231

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

ABD	Ana Bilim Dalı
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
a.mlf.	Aynı Müellif
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Brh.Ş.S.	Burhaniye Şer'iyeye Sicilleri
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DTCF	Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
Ed	Editör
E.Ü.	Ege Üniversitesi
Edr.Ş.S.	Edremid Şer'iyeye Sicilleri
H	Hicrî
HH	Hatt-ı Hümayûn
Haz	Hazırlayan
İÜEFD	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
M	Miladî
MD	Mühimme Defteri
M.Ş.S.	Manisa Şer'iyeye Sicilleri
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan Sayfaya
Ş.S.	Şer'iyeye Sicilleri
TİD	Tarih İncelemeler Dergisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
v.	Varak
Yay.	Yayınları

TABLolar DİZİNİ

Tablo .3.1. 1728-1731 Yılları Arasında Manisa Vakıf Muhasebe Kayıtlarına Göre Para Vakıfları.....	183
--	-----

EKLER DİZİNİ

EK1. Burhaniye Şer'iyye Sicili 1093, s.32-33.....	227
EK2. Manisa Şer'iyye Sicili 185, s.73-74.....	228
EK3. M.Ş.S. 187, s.2-3.....	229

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu:

Osmanlı mahkeme ve kadılarının idarî ve kazaî faaliyetleri sonucu ortaya çıkan Şer'iyeye sicilleri, İmparatorluğun sahip olduğu hukuk sisteminin, idare anlayış ve düşüncesinin belgeleri olarak XV. yüzyılın ikinci yarısından İmparatorluğun yıkılışına kadar geçen dönem için vazgeçilmez bir kaynak grubunu teşkil etmektedir. XX. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı tarihi çalışmalarında gittikçe artan bir ilgiye muhatap olan Şer'iyeye sicilleri hukukî, siyasî, sosyal ve iktisadî tarih çalışmaları için birincil kaynaklar olarak kabul görmüş ve birbirinden farklı birçok disiplin ve araştırma için temel kaynak olmuştur.

Patrona Halil İsyanı bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde bir dönemi kapatmış, siyasî ve sosyo-ekonomik etkileriyle XIX. Yüzyıla uzanan sürecin başlangıcı olmuştur. Şöyle ki, Lâle Devriyle başlayan yenileşme çabalarında bir süre duraklama yaşanmış, âyânlık gibi önemli bir yönetsel sosyal yapı ortaya çıkmış, merkezî otoritenin gücü daha önce hiç olmadığı kadar hızla azalmaya başlamış ve bu sürecin önüne geçmek için devlet sürekli uğraşmış, ancak âyânların gücünü kırabilmek II. Mahmud dönemine kadar pek mümkün olmamıştır.

Kısacası Osmanlı Devletindeki gerileme ve çöküşün hızlandığı bu dönemi anlamak son derece önemlidir. Bu sebeple Patrona Halil İsyanı'nın hemen öncesinde meydana gelen olayların toplum üzerindeki etkilerini öğrenmek gerekmektedir. Çalışmamız bu tespitten hareketle, Osmanlı soyo-ekonomik ve hatta siyasî tarihinin çok önemli kaynaklarından olan şer'iyeye sicilleri temel alınarak, Batı Anadolu örneğinde çerçevelenmiştir.

Çalışmanın Amacı:

Çalışmanın amacı 1730-1731 yılları arasında Batı Anadolu'nun sosyo-ekonomik hayatı ve bölgede faal Osmanlı müesseselerinin tespitine çalışmaktır. Elimizdeki kaynaklar çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin merkez-taşra ilişkilerinin geçirdiği değişim ve o dönemdeki temel uygulamalar, vergi politikaları, savaşlar ve bunların sosyal hayata etkileri de incelenmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın Önemi:

Osmanlı Devleti'nin XVIII. Yüzyıl'daki sosyo - ekonomik tarihi ile ilgili çalışmalar son derece sınırlıdır. Özellikle Lâle Devri'nin sona erdiği 1730-1731 yıllarına ait geniş kapsamlı, farklı sicil kayıtlarını karşılaştırmalı olarak kullanan ve Batı Anadolu özelinde taşrayı bu çerçevede inceleyen bir çalışma henüz yapılamamıştır.

Çalışmanın Varsayımları

Çalışmamızın temel varsayımı Lale Devrinin bitişinde Batı Anadolu'nun Osmanlı Devleti'nin o dönemde yaşadığı sorunlardan büyük ölçüde etkilendiğidir. Yöreye ait özellikler, coğrafi konum ve halkın yapısal özellikleri hangi özgün şartlar ve sonuçları oluşturmuştur? Merkez-taşra ilişkilerinde ortaya çıkan temel sorunlar ve çözümler nelerdir? Yerel yönetici sınıf, adli olaylar, kurumların yapısı ve işleyişi nasıldır? Kurumların işleyişinde bir gerileme ve klasik döneme nazaran farklılaşma söz konusu olmuş mudur? Bu ve buna benzer birçok soruya yanıt verilmesi beklenmektedir.

Materyal ve Yöntem:

Çalışmamızda ağırlıklı olarak 1730- 1731 yıllarını içeren M.Ş.S. 185 ve 187 numaralı siciller kullanılmıştır. Bunun yanında yine aynı tarihlere ait 1228 ve 1230 numaralı Balıkesir Edremid ve 1093 numaralı Kemer Edremid (Burhaniye) sicilleri de karşılaştırma ve idari ilişkiler konusunda başvurulmak üzere incelenmiştir. Ne yazık ki, Edremid ve Kemer-Edremid sicilleri Manisa Şer'iyye sicilleri kadar zengin ve eksiksiz değildir. Zaman içerisinde çok yıpranmış olan bu sicillerin kayıtları önemli ölçüde tahrip olduğundan yararlanılması oldukça güç olmuştur. Bilindiği gibi birer kıyı kasabası olan Edremid ve Burhaniye'nin sicillerinde Muhassıllık yönetiminin oralara kadar etkili olması dolayısıyla bölgenin genelini ilgilendiren kayıtlar mevcuttur. Batı Anadolu'daki denizcilik faaliyetleri hakkında çok az da olsa bilgiler vermesini umduğumuz bu sicillerde beklediğimiz kadar bilgi bulunmamaktadır. Daha çok imdâd-ı seferiye ve hazeriyye, avârız ve nüzul-hane gibi vergilerin toplanmasıyla ilgili genel hükümler bulunan¹ bu defterlerde Aydın ve Saruhan Muhassılı Abdullah Paşa tarafından

¹Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyye sicili),s.4/1, s.5/2, s.6/1, s.8/2, 8/2, 8/5, s.9/1, 10/1, s.18/1, s.24/1, s.24-25, s. 26, s.31/1, s.33/1, s.34, s.36, s.38.

gönderilen buyruğulara da rastlanmaktadır.² Yine de merkezden gönderilen emirler dışında yöreye ait önemli sayılabilecek bazı kayıtlar mevcuttur.

Manisa Şer'iyeye sicilleri özellikle 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın tamamını içeren defterleriyle yalnızca Manisa'nın değil Muhassıllık idaresinin en önemli bölgelerinde biri olarak ayrıldığından neredeyse tüm Batı Anadolu'yu ilgilendiren belgeleri içermektedir. Bunu Karaosmanoğullarının İzmir dâhil Batı Anadolu'nun birçok yerinde etkin oldukları yıllara ait kayıtlarda³ daha çok hissediyorsak da Muhassıllık kurumunun has toprakları üzerindeki yetki ve sorumluluklarının bir başka idarî – mali yapılanma oluşturduğu 1695 – 1826 yılları arasında da açıkça görmek mümkündür.⁴ Çalışmamızda buna dair birçok örnek belge yer almaktadır. Bu nedenle gereken yerlerde daha eski veya daha sonraki tarihlere ait sicillere de başvurduk.

Yararlandığımız ilk defter olan Manisa'nın 185 numaralı Şer'iyeye sicili çok karmaşık bir şekilde ciltlenmiş, üstelik defterin aşırı yıpranmış olması nedeniyle bazı hükümler neredeyse tamamen okunamaz hâle gelmiştir. Defterde 1139-1143 yılları arasına ait kayıtlar bulunmaktadır. Ancak bunlar kronolojik bir sıra izlemeyip, bazen ciltlemeden bazen de boş sayfalara yeni hüküm yazılmasından karışık bir haldedir.

Manisa'nın zengin sicillerinin bize anlattığı diğer bir bilgi de Osmanlı döneminde sosyal hayatın olmazsa olmazı kabul edilen vakıfların gücü ve etkileri hakkındadır. Örneğin, Eski ve Yeni Foça (Foçateyn) kalelerinin yakınındaki yağhane icarelerinin 1730 yılında Manisa'da bulunan vakıfların gelirleri arasında bulunmaktadır.⁵ Özellikle 187 numaralı Manisa Şer'iyeye Sicilinde rastladığımız vakıf kayıtları 1730-1731 yıllarını içermektedir ki, şehirde yaşayan birçok kişi hakkında bilgi vermektedir. Bu kayıtlar gerek vakıfların yönetimindeki kişiler, gerekse vakıflarla borç-alacak ilişkisinde bulunanlar tek tek kaydedildiğinden

²Brh.Ş.S. (*Burhaniye Şer'iyeye sicili*)1093, s.18.; s.23/2.

³ Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, TTK. Yayınları, Ankara, 1997.

⁴ Konu hakkında bkz. Bülent Çelik- TanjuDemir, *Osmanlı Devletinde Bir İdarî- Mâlî Yeniden Yapılanma Örneği: Aydın Muhassıllığı*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın 2010 , s. 1 vd.

⁵Varidat ve ihracat-ı evkâf-ı nükûd ve müteferrikay-i Câmî-i Şerif Dilşikâr Hatun ve Câmî-i Şerif-i Alaybeyi der Mağnisa der Zaman-ı Esseyid Hüseyin Efendi ale'l-vakfeyn el mezbureyn fi sene sâlis ve erbain ve miye ve elf (1143) ilâ gayet-i Zilhicce". *M.Ş.S.* 187, s. 10.

yüzlerce hata binlere ulaşan (Müslim-gayrimüslim, esnaf, köylü, şehirli, kadın, erkek, yaşlı, genç, köle, cariye) Manisalının mesleği, yaşadıkları çevre (kale, mescid ve camiler okullar, çeşmeler, çarşılar, diğer sosyal yapılar.), ekonomik ve sosyal hayattaki rolleri hakkında çok önemli fikir vermektedirler. Bunlardan birçoğunun da para vakıfları olması ayrıca dikkat çekicidir.

Kaynak Özetleri (Literatür Özeti)

Batı Anadolu Tarihi açısından çok değerli bilgiler içeren Manisa, Kemer Edremid ve Edremid kadı defterleri bölgedeki diğer şehirlere ait sicillerin çok eksik olmasından dolayı ayrıca önem taşır. İçerdiği bilgilerle Batı Anadolu'daki birçok şehrin tarihindeki bilgilerin açığa çıkmasında katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle siciller 1940'lı yıllardan bu yana yerli yabancı araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bu araştırmacıların bazıları ve yaralandıkları sicil defterleri şunlardır:

İbrahim GÖKÇEN⁶,

Çağatay ULUÇAY⁷

Feridun M.EMECEN⁸, (I, II, III, IV, V, VII, VIII, IX, X, XI, XVI)
NumaralıM. Ş.S.

Önder BAYIR⁹, (1, 5, 9, 52, 63, 93, 157, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 76, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 186, 189, 190, 191, 192, 193, 202, 214, 216, 237) NumaralıM.Ş. S.

Yuzo NAGATA¹⁰, (200, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 214, 218, 221, 223, 225, 227, 228, 233, 237, 240, 242, 243, 244, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 259 260, 262, 264, 265, 266, 268, 269,

⁶İbrahim Gökçen, *XVI. ve XVII. Yüzyıl Vesikalarına Göre Manisa'da Deri San'atları Tarihi Üzerinde Bir Araştırma*, C.H.P. Manisa Halkevi Yayını, Marifet Basımevi, İstanbul, 1945, *Manisa Tarihinde Vakıflarve Hayırlar* I, II; 16. ve 17. Asır Sicillerine Göre, *Saruhan'da Yörük ve Türkmenler*, C.H.P. Manisa Halkevi Yayını, Marifet Basımevi,İstanbul, 1946.

⁷M. Çağatay Uluçay, "Manisa Mahkeme Şer'iyeye Sicilleri", *Gediz Dergisi*, sy. 53, s. 9-10.

⁸Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

⁹ Önder Bayır, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve İktisadi Durumu*, Basılmamış Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD., 2001

¹⁰ Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1997.

270, 271, 273, 274, 275, 277, 280, 281, 282, 292, 294, 295, 296, 306, 316, 320)
NumaralıM.Ş. S.

Mehmet GÜNAY¹¹,(1650–1675 Yıllarıarası98 ile 135 arasındaki M.Ş.S.)

Hilal ORTAÇ¹², (144, 270, 275, 276, 278, 282, 283, 284, 285, 287, 289,
290, 293, 315 NumaralıM.Ş.S.)

Bu çalışmalar dışında, seçtikleri Manisa sicil defterinin tamamıntranskript ederek değerlendirme yapan, yüksek lisans bitirme tezi hazırlamışaraştırmacılar da vardır. Bunlar;

Caner YILMAZ, 100 NumaralıM.Ş. S, Celal Bayar Üniv.

Meral HOŞBİLGİN, 228 NumaralıM.Ş. S, Celal Bayar Üniv.

Ömer KARATA_, 242 NumaralıM.Ş. S, Celal Bayar Üniv.

Masum OCAK, 184 NumaralıM.Ş. S, Celal Bayar Üniv.

Turgut UZUN, 6 NumaralıM.Ş. S, Niğde Üniv.

Fatih BURSA, 14 NumaralıM.Ş. S, Niğde Üniv.

Adem AKDENİZ, 382 NumaralıM.Ş. S, Celal Bayar Üniv.

Arzu KARADAĞ, 61 NumaralıM.Ş. S, Celal Bayar Üniv.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Sonuç olarak başta Manisa Şer'iyye sicilleri olmak üzere yararlanılan siciller 1729-1731 yılları arasında tüm Batı Anadolu'yu ilgilendiren belgeler seçilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır. Batı Anadolu'ya ait şer'iyye sicillerinden İzmir, Aydın, Denizli gibi önemli şehirlere ait olan defterlerinden birçoğu (ve özellikle de XVIII. Yüzyılın ilk yarısına ait olanlar) günümüze ulaşmamış olduğu

¹¹Mehmet Günay, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1650-1675)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000.

¹²Hilal Ortaç, , *Tanzimat'tan I. Meşrutiyet'e Manisa*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir Ege Üniversitesi, 1996.

için yapılacak yeni çalışmalarda Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan belge tasnifleri incelenerek çok daha kapsamlı bir çalışma yapılabilir.

Genel Olarak Şer‘iyye Sicilleri

Sicilin Tarifi

Sözlükte; kaydetmek, yazmak manalarına gelen sicil, ıstılahta ise Mehâkim-i şer‘iyyede kadılar tarafından yapılan yargılamalar sonucu verilen kararların, merkezi hükümetten gönderilen ferman, berat, buyrultu, kanunname gibi yazıların veya kadıların birbirleriyle veya diğer mahalli idarecilerle yaptıkları yazışmaların kaydedildiği defterler manasına gelir.¹³

Osmanlılarda şer‘î mahkemelerde kadılar tarafından tutulan bu tür defterlere; kadı defterleri, sicillât-ı şer‘iyye (şer‘iyye sicilleri), kadı sicilleri, mahkeme defterleri, zabt-ı da‘vâ defteri, zabt-ı vekayi‘ defteri, da‘vâ defteri, zabıt cerîdesi, sicil defteri ya da sadece sicil denilmektedir. Günümüzde ise bu türdeki defterlere genel olarak şer‘iyye sicili denmektedir.¹⁴

Şer‘iyye Sicillerinin Önemi

Kadı ve naiplerin şer‘î mahkemelerde günlük olarak tuttukları şer‘iyye sicilleri İslam hukukunun Osmanlı döneminde uygulanmasını yansıtan birinci elden kaynaklardır. Osmanlı’dan önceki İslam devletlerinden bu ve benzeri defterlerin günümüze ulaşmamış veya kayıp olması bu defterlere ayrı bir önem kazandırmıştır. İslam muhakeme usulünün pratikte uygulanması hakkında en sağlam bilgilere bu defterlerden ulaşabilmekteyiz.

Şer‘iyye sicilleri Osmanlı tarihi araştırmacıları için en önemli kaynaklardan biridir. Bu siciller, Osmanlı Devleti’nin taşra teşkilâtının en önemli şahsiyeti olan kadıların, mahkemelerde tutmuş oldukları zabıtları, merkezden gelen emir ve fermanları ve mahalli kararların yanında, önemli vakaları kaydettikleri, gerektiğinde de tekrar kullanılmak üzere muhafaza ettikleri defterlerdir.¹⁵ Aynı zamanda halkın arzuhalleri, kadılığa intikal eden olayların kısa özetleri, verilen

¹³Şer‘iyye Sicilleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 77

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şer‘iyye Sicilleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.

¹⁵ T. Mümtaz Yaman, “Şer‘î Mahkeme Sicilleri”, *Ülkü Dergisi*, c. 12, sh, 153.

kararlar, siyasi, adlî, idarî, hukukî, iktisadî, dinî, askerî, sosyal ve kültürel tarihi hakkında Osmanlı Tarihi ve özellikle yerel tarih araştırmacılarının en önemli bilgi kaynağıdır. Aynı zamanda bugün topraklarımız dışında kalan Osmanlı topraklarına ait idarî, içtimâî ve hukukî tarihlerine ait çalışmaların yine bu defterlerin sağlıklı incelenmesi sayesinde yapılabileceği bir gerçektir.

Merkezi yönetimden gönderilen ve sicillerde suret olarak geçmiş olan ferman, berat, kanunname buyruldu, mektup ve divan tezkeresi gibi resmî yazılar o bölge için son derece önemli vesikalardır. Her ne kadar bunların asılları Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde saklanmakta olan defterlerde (Mühimme, şikâyet, ru'ûs, mevkûfat) kayıtlı olmakla birlikte herhangi bir şekilde çürümüş ve kaybolmuş defterlerdeki hükümlerin eksikleri şer'iyeye sicilleri ile tamamlanabilir.¹⁶

Osmanlı devlet düzeninde önemli bir yer tutan kadılar görevde buldukları mahallin adalet işlerinin yanı sıra, hüccet, (bugünkü noterlik) belediye ve vakıf işlerinin bazı kısımları ile de ilgilenirdi. Hukukî anlamda önemli görevler üstlenen kadı; her alanda verdiği kararları resmîyet kazanması için kaydetmesi gerekirdi. Herhangi bir ihtilaf vuku'unda tekrar başvurulması ihtiyacı şer'iyeye sicillerinin yazılmasını gerekli kılmıştır. İ'lam ve senetlerin bir nüshası da hak sahibine verilirdi.

Kadıların tuttukları şer'iyeye sicilleri özellikle yer adları, belediye işleri, vakıfların işleyişi, zamanın ekonomik durumu ve bazı önemli tarihi olayları ayrıntılarıyla ortaya koyan tarihi vesikalardır. Hukuki anlamda şer'iyeye sicilleri incelendiğinde ehliyet, gâiplik, şahsî haklar ve benzeri konularda şer'i hükümlere riâyet edildiği görülmektedir. Aile hukuku, evlenme, boşanma, mal varlığının paylaşımı, miras hukuku, mülkiyet hakkı gibi konular hep şer'i usuller çerçevesinde açık bir şekilde sicillere yazılmıştır. Miras hukuku ile ilgili yazılan tereke kayıtları incelendiğinde; çocuk sayısı, ailenin refah seviyesi, kullandıkları eşyalar, eşyaların o günkü kıymetlerini öğrenebilmekteyiz. Gayrimüslimlerin aile ve miras hukuku gibi özel durumlarda kendi dini hukuklarının uygulandığı, diğer konularda ise Müslüman gayrimüslim ayrımı yapılmadığı defterlerdeki belgelerde görülmektedir.

¹⁶Mücteba İlgürel, "Şer'iyeye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *Tarih Dergisi*, Sayı: 28-29, s. 123.

Şer'iyeye sicillerinde bulunan narh fiyatları, muhtelif gedik ve vakıflarla ilgili muhasebe kayıtları, vakıf eserlerin tamirleri, çarşı ve pazarlarda yapılan esnaf teftişleri, esnaf kethüdalarının tayin ve azilleri gibi kayıtlarla karborsacıya karşı mahkemelerce alınan tedbirler iktisat tarihi alanında araştırma yapacaklar için son derece önemlidir.¹⁷ Ameliyat için cerrah ile hasta arasında tanzim edilmiş olan mukaveleler, ilaç adları ve tedavi usulleri ile ilgili kayıtlar Tıp tarihi açısından çok önemlidir,¹⁸ Ayrıca kişi ve yer adlarını ihtiva eden siciller, onomastik ilminin konusu olan Antroponimi ve Toponomi için de büyük öneme sahiptirler.

Bozulmamış bir şekilde günümüze intikal eden, meşin, bez, ebru kaplı karton ciltli siciller ait oldukları dönemde Osmanlı cilt ve ebru sanatını incelememize ve bunları yapan ustaların sanatkârlıkları hakkında fikir edinmemize, kullanılan kâğıdın filigranından da hangi tarihte ne çeşit kâğıt kullanıldığını tespit etmemize yardımcı olurlar.¹⁹

Kadılarının göreve başladıkları tarihte deftere yazdığı dibâce ve altına bastıkları mühür ile ayrıldıkları zaman yazdıkları hatime kayıtları hat ve sijilografî sanatı açısından ayrı bir önemi haizdir.²⁰

Ayrıca tarihi süreç içerisinde Türkçe kelimelerin fonetik ve morfolojik özellikleri, tereke kayıtlarında yer alan eşya, giyecek ve yiyecek maddeleri hakkında folklorik açıdan yapılacak araştırmalar içinde çok kıymetli bir kaynak niteliğindedir.²¹

Şer'iyeye sicilleri bir yerin iktisadî yapısını göstermesi açısından da bulunmaz bir kaynaktır. Osmanlının geçim kaynaklarını, giyim-kuşam tarzını ithal ve ihraç edilen mallarını, yetiştirilen tarım ve hayvancılık ürünlerini, imal edilen sanayi ürünlerini, toplanan vergileri, sanat ve meslek çeşitlerini, memurlara ödenen maaşlara ait mevzuları, hukuk ve ceza davalarında tazminatların miktarını ve cinsini, yine dönemin makro ve mikro iktisadına dair bilgilerini bu sicil kayıtlarından öğrenilebilmekteyiz.

¹⁷ Halit Ongan, *Ankara'nın İN numaralı Şer'iyeye Sicili*; Ankara 1958, s.XXVI.

¹⁸ Ongan, *a.g.e.*, s. XIV.

¹⁹ Ongan, *a.g.e.*, s. XIV.

²⁰ Ongan, *a.g.e.*, s. XIV.

²¹ Ongan, *a.g.e.*, s. XIV.

Şer'iyye sicilleri sosyal yapı ve idari teşkilât açısından da şüphesiz ulaşabileceğimiz en önemli belgedir. Kaza, sancak ve eyalet taksimatı, beylerbeylik, sancak beyliği, kethüdalık, kadılık, naiblik, muhızrlık, mübaşirlik, bostancıbaşılık, çavuşluk, subaşılık; vakıf, gedik, narh; belediyecilik gibi müesseselerin yapısını bu defterlerden çıkarmak mümkündür. Yine Türk milletinin idari ve ticari ahlakına ait yargılara da bu defterlerin sağlıklı incelenmesi ile ulaşılacaktır.

Şer'iyye sicilleri, askeri konularla ilgili de önemli bilgilen ihtiva etmektedir. Ordunun sefere çıkacağı zaman ihtiyacı olan gıdaları, at, gemi, kürek, araba vb. askeri mühimmat ve malzemeleri, idari ve askeri görevlilere gönderilen yazılı emirleri, ordunun sefer sırasındaki konaklama yerlerini vs. hep bu defterlerde tafsilatıyla bulmak mümkündür.

Şer'iyye Sicillerinin Muhtevası

Fâtih döneminden Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar tutulmaya devam edilen Şer'iyye sicilleri muhteva bakımından başka Osmanlı arşiv kaynaklarıyla kıyaslanamayacak kadar zengin bir malzeme çeşitliliğine sahiptir. Sicillerde Osmanlı tarihinin yaklaşık 450 yıllık bir dönemine ait idarî, hukukî, askerî, siyasî, ticarî, kültürel, sosyal ve yerel tarihe ait kayıtları bulmak mümkündür. Öncelikle Şer'iyye sicilleri mahkemelerin hukukî faaliyetlerini yansıttığından Osmanlı devletinde işleyen hukukun yapısını açıklamak ve İslâm hukukunun son beş asrına ait uygulamaları görmek bakımından önemlidir. Ayrıca hukuk tarihçileri Osmanlı hukuk mevzuatını, kullanılan fıkıh kitaplarını, yayınlanan kanunnâmeleri ve bu kanunnâmelerin uygulanış şekillerini Şer'iyye sicillerinden tespit edebilmektedirler.²² En büyük şehirlerden en küçük kaza birimlerine kadar Osmanlı coğrafyasının her bölgesinde tutulan Şer'iyye sicilleri, ait oldukları bölge için önemli bir yerel tarih kaynağıdır. Osmanlı tarihçileri genellikle İstanbul merkezli bir bakış açısıyla eserlerini kaleme aldıkları için bunlarda taşraya ait olaylar pek yer almamış ya da küçük yerleşim yerlerinde meydana gelen olaylar teferruata girmeden, yanlış ya da eksik aktarılmış olabilmektedir. Bu sebeple

²²Murat Şen, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", *Osmanlı*, c.VI (1999), s.324.; Münir Atalar, "Şer'îye Mahkemelerine Dair", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâmî İlimler Dergisi*, IV (1980),s.312-313.

Şer'iyye sicilleri bir şehrin, bir kazanın veya bir köyün yerel ve sosyal tarihi hakkında zengin bilgiler ihtiva eden vazgeçilmez bir kaynaktır.²³

Sicillerde bir bölgenin köy, mezra, mahalle, semt şeklindeki idarî ve coğrafi birimlerin adları çeşitli vesilelerle kaydedilmektedir.²⁴ Sicillerin tutulduğu dönemde bu yerlerin taşıdığı isimler yer adları üzerine yapılacak çalışmalar için önemli verilerdir.²⁵

Ayrıca sicillerdeki belgelerden, bir şehirde hangi mahallelerin bulunduğu, şehrin fizikî olarak ne kadar büyüdüğü, yolların durumu, nüfusunun ne kadar olduğu v.s. gibi bilgiler öğrenilmekte ve bu kayıtlar o yerin iskan tarihi açısından da önem arz etmektedir. Ayrıca bugün idarî yapısı değişen yerlerin eski idarî durumlarını siciller sayesinde takip etmek mümkündür.²⁶

Siciller dil tarihi çalışmaları bakımından da önemli bir kaynaktır. Bir bölgede kullanılan çeşitli ağız, mahalli tabir ve istılahlar ile o bölgede yaşayanların isimleri, unvan ve lâkapları siciller vasıtasıyla incelenebilir.²⁷

Şer'iyye sicillerinde tutuldukları devrin iktisadî ve ticarî hayatına ışık tutan belgeler arasında bir bölgede üretilen, satılan, ihraç ve ithal edilen mallar ve bunların çeşitleri ile bu konudaki emir ve fermanlar da kayıtlıdır.²⁸ Halk arasında servet ve mal dağılımı, alım-satım, alacak-borç ilişkileri, mübadele, kredi, vekâlet ve kefalet, iflas davaları, bilumum ücretler gibi ticarî hayatta karşılaşılan her türlü dava ve konu ile alakalı belgeye sicillerde rastlamak mümkündür.²⁹ Bunun yanı

²³Halit Ongan, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicili*, s.XI.

²⁴Celal Dinçer, "Mahkeme Sicilleri", *Ülkü*, 1 (1947), s.8.

²⁵T. Mümtaz Yaman, "Şer'î Mahkeme Sicilleri", s.154.

²⁶Ali Açıklı, "Şer'iyye Sicillerine Göre Tokat'ta İhtida Hareketleri (1772/1897)", *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 23 (2004), s.173; Mustafa Denkaş, "Şer'iyye Sicil Defterlerinin Sanat Tarihi Araştırmalarındaki Önemi (Kayseri Ölçeği)" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (2005), s.63.; Kâmil Cemil el-Aselî, "Kudüs Şer'î Mahkeme Sicilleri", çev. Sebahattin Samur, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Kayseri 1990), IV,s.319.

²⁷Celal Dinçer, "Mahkeme Sicilleri", s.8.; Halit Ongan, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicili*, s.XII.

²⁸İ.H. Uzunçarşılı, "Şer'î Mahkeme Sicilleri", s.367.; Şinasi Altundağ, "Kadınların Salâhiyet ve Vazifeleri", s.348.

²⁹Dursun Kaya, "Millî Kütüphane Şer'iyye Sicilleri Toplu Kataloğu Projesi Çalışmaları", *Millî Kütüphaneye Armağan*, Ankara 1999, s.160-161.; Celal Dinçer, "Mahkeme Sicilleri", s.8.; Kâmil Cemil el-Aselî, "Kudüs Şer'î Mahkeme Sicilleri", s.320.

sıra ticaretin yapıldığı han, dükkan, ambar gibi ticarî işletmelerin fizikî yapıları, işleyişleri ve kira rayicileri ile ilgili bilgiler de sicillerden temin edilebilmektedir.³⁰ Ayrıca ticaret erbabının, esnaf ve sanat örgütlerinin yapısı, usta ve işçilerin ücretleri sicillere yansımıştır.³¹ Ölçü ve tartıda yapılan usulsüzlükler üzerine mahkemeye intikal etmiş davaların yanı sıra, pazarda satılan mallara mevsimine göre konulan narh fiyatları ve esnafın narhın üzerinde veya altında satış yapmalarından dolayı geçirmiş oldukları teftiş ile ilgili kayıtlar sicillerde ekonomik hayatla ilgili en sık rastlanılan belgelerdir.³²

Ticarî hayatı gelişmiş bazı bölgelere ait kadı sicilleri ticaret tarihi bakımından ihmal edilmemesi gereken bir kaynaktır. Özellikle de İstanbul ve Bursa gibi ticaret ve sanayi bakımından merkezî önemi olan şehirlere ait sicillerde uluslar arası ticaretin boyutları ile Doğu ve Batı arasındaki ticaret trafiğinin canlılığını görmek mümkündür. Özellikle kumaş ve ipek ticareti batılı tüccarları Bursa'ya çektiğinden doğulularla birlikte sicillerde Cenovalı, Venedikli veya Floransalı Batılı tacirlerin isimlerinin de kayıtlara geçmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti tarafından Dubrovnik Cumhuriyeti'ne verilen ahidnamelere göre, Dubrovnikli tüccarlarla yapılan satış anlaşmaları kadı sicillerinde belgelenmediği sürece, bu tüccarlarla alışveriş yapan Osmanlı tüccarları hukukî bir ihtilaf durumunda hiçbir hak iddia edememekteydiler. Gerek doğudan gerekse batıdan gelen insanlar alım satım akitlerini, borç mukavelelerini tescil ettirmek üzere mahkemelere müracaat ediyordu. Tüccar kabileleri şehirde kaldığı müddetçe tacirlerin isimleri davalı veya davacı, borçlu veya alacaklı veya en azından bu mukavelelerin şahidleri olarak kayda geçmekteydi.³³

Sicillerde bir bölgenin avârizhane sayıları ile bazı durumlarda gerçek hane sayıları ve toplanan vergilerin miktarı da kaydedilebilmektedir. Bu tür verilerin bulunduğu sicillerden hareketle sicilin ait olduğu bölgenin iktisadî hayatı ve ekonomik durumu hakkında araştırmalar yapılabilmektedir.³⁴

³⁰Celal Dinçer, "Mahkeme Sicilleri", s.8.

³¹Kâmil Cemil el-Aselî, "Kudüs Şer'î Mahkeme Sicilleri", s.319-320.

³² Celal Dinçer, "Mahkeme Sicilleri", s.8.; Kâmil Cemil el-Aselî, "Kudüs Şer'î Mahkeme Sicilleri", s.320.

³³Halil Sahillioğlu, "XV. Yüzyıl Sonunda Hindistan'da Osmanlı Tacirleri" *Osmanlı*, c.III (1999), s.77.

³⁴Rifat Özdemir, "Şer'îyye Sicillerinin Sosyo-Ekonomik Tarih ve Halk Kültürü Açısından Önemi", s.185.

Sicillerde sıkça görülen aile hukuku ile ilgili davalar hem hukuk tarihi hem de sosyal tarih çalışmalarında kaynak olarak kullanılabilir. Mesela evlenme, boşanma, nafaka, mihir, miras, vasiyet v.b. konulu belgeler bu tür hukukî belgeler olup aile hukukunun uygulanışı ve var olan gelenek ve adetleri yansıtabilmektedir.³⁵

Sicillerde ayrıca asayiş ve emniyetle ilgili belgeler de bulunmaktadır. Devlete isyan eden asiler, iç karışıklıklar, silahlı olaylar, hırsızlar, yolculara, göçebelere, kervanlara yapılan taarruzlar v.s. gibi ülkenin asayiş ve emniyeti ile ilgili belgeler bulmak mümkündür.³⁶ Ayrıca sicillere yansıyan belgelerden bir bölgenin veya bir dönemin suç çeşitleri ve oranları tespit edilebilmektedir.

Şer'iyeye sicilleri kaydedildiği bölgenin yerel tarihini aydınlatmasının yanı sıra merkezî idarenin ve devlet teşkilâtının işleyişi hakkında da önemli bilgiler de ihtiva edebilmektedir. Merkezden gönderilen idarî, siyasî, içtimaî, iktisadî çeşitli olaylara dair her türlü ferman, berat, emir, buyuruldu, mektup, dîvân tezkiresi v.s. gibi resmî belgelerin birer suretleri sicillere kaydolunurdu.³⁷ Sicillerde bu tür belgelerin ilgili olduğu devlet idaresi, ilgili tayin ve atamalar, idarî birimlerin taksimatı ve görevlilerin tayinleri, reayadan toplanan bazı vergiler, yerli tebaa ve gayri müslimler için uygulanan hukukî, idarî, siyasî muameleler v.s. ile ilgili eski devlet teşkilâtının yapısını ortaya koyan birçok belge ve bilgi bulunmaktadır.³⁸

Sicillerde geçen bu türden belgeler, sadece kayıtlı olduğu defterin bağlı olduğu kazayı değil merkeziyetçi bir bürokrasiye sahip olan Osmanlı coğrafyasının her bölgesini ilgilendirmektedir.³⁹ Merkezden gönderilen bu belgeler aynı zamanda Dîvân-ı Hümâyûn'da mühimme, şikâyet ve ahkâm gibi çeşitli defter

³⁵Düğün merasimlerinin tasviri bile aile hukukunu ilgilendiren davalar arasında sicillerde bulunmaktadır. (Kâmil Cemil el-Aselî, "Kudüs Şer'î Mahkeme Sicilleri", s.320.)

³⁶Kâmil Cemil el-Aselî, "Kudüs Şer'î Mahkeme Sicilleri", s.319.

³⁷Şerafettin Turan, "Şeriye Sicillerinin Tarih Kaynak Olarak Önemi", s.227.; Halit Ongan, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'îye Sicili*, s.XI.; Celal Dinçer, "Mahkeme Sicilleri", s.8.; Münir Atalar, "Şer'îye Mahkemelerine Dair",s.312-313.

³⁸Kâmil Cemil el-Aselî, "Kudüs Şer'î Mahkeme Sicilleri", s.319.; Celal Dinçer, "Mahkeme Sicilleri", s.8.

³⁹Çağatay Uluçay, "Manisa Şer'îye Sicillerine Dair Bir Araştırma", *Türkiyat Mecmuası*, X (1951-53).292.

serilerine de kaydolunurdu. Bu defterlerden günümüze ulaşmayan serilerin eksikliğini Şer'iyeye sicilleri önemli ölçüde tamamlamaktadır.⁴⁰

Şer'iyeye sicilleri Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî yapısına dair bilgiler de ihtiva etmektedir. Özellikle savaş dönemlerinde sicillere yansıyan hazırlıklar, kazalardan mühimmat ve levazım toplanması, toplanan eşyanın çeşidi, askerin konaklayacağı menzillerin hazırlanması, menzillerin nereler olduğu, askerin yiyecek-içeceği neler olduğunu gösteren belgeler harp tarihi için ihmal edilemeyecek kaynaklardır.⁴¹

Şer'iyeye sicillerinde sicilin tutulduğu dönemlerde yaşayan birçok devlet adamı, müderris, âlim, şair, sanatkâr, mimar gibi tarihte iz bırakmış birçok önemli şahsın isimleri de geçebilmektedir.⁴² Bu isimler alanlarına göre yapılacak biyografik çalışmalara yön verebilmektedir.⁴³

Ayrıca sicillere eski Türk kültür, adet, gelenek ve göreneklere ile yerel bölgelerin giyim-kuşam, yeme-içme kültürleri de yansımıştır.⁴⁴ Sicillerden temin edilebilecek bu tür bilgiler asırlar sonra yapılacak bir folklorik araştırma için en güvenilir kaynak olmaktadır.

Şer'iyeye sicilleri Türk mimarî tarihi ile ilgili de birçok belgeyi ihtiva etmektedir. Zira herhangi bir yapı kadından izin alınmadan inşa edilmezdi.⁴⁵ Bu sebeple sicillerin mimarî tarih için en önemli özelliği, özellikle günümüze ulaşmamış mimarî yapıların ve sanat eserlerinin varlığını ispat etmesidir.⁴⁶ Bu sebeple siciller aracılığıyla günümüze ulaşmış ancak kitabesi veya hakkında yazılı bir bilgi olmayan yapılara dair inşa tarihinden mimarına kadar birçok eksik bilgiyi

⁴⁰Halit Ongan, *Ankara'nın I Numaralı Şer'iyeye Sicili*, Ankara 1958. s.XII.

⁴¹Halit Ongan, *Ankara'nın I Numaralı Şer'iyeye Sicili*, s.XIII.; Münir Atalar, "Şer'iyeye Mahkemelerine Dair", s.312-313.

⁴²Halit Ongan, *Ankara'nın I Numaralı Şer'iyeye Sicili*, s.XI.

⁴³İbrahim Yılmazçelik, "1750-1752 (H.1164-1165) Tarihli Gaziantep Şer'iyeye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII/1 (2002), s.327.

⁴⁴Celal Dinçer, "Mahkeme Sicilleri", s.8.

⁴⁵Mustafa Denктаş, "Şer'iyeye Sicil Defterleri'nin Sanat Tarihi Araştırmalarındaki Önemi (Kayseri Ölçeği)" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (2005), s.51-66.

⁴⁶İbrahim Yılmazçelik, "1750-1752 (H.1164-1165) Tarihli Gaziantep Şer'iyeye Sicili", s.327.

tamamlamak mümkündür.⁴⁷ Ayrıca vakıflara ait dînî ve sosyal yapıların teftiş ve kontrolü kadılara ait olduğundan birçok yapının tamir ve tadilatı ile ilgili kayıtlar da sicillerde mevcuttur.⁴⁸ Bu sebeple eski yapıların yapılış tarzları, mimarların mimarî anlayışı, kullandıkları malzemenin ve alet-edevatın çeşidi hakkında birçok bilgiyi sicillerden temin etmek mümkündür.⁴⁹ Vakıflarla ilgili her türlü muamelenin kadınlar tarafından yürütüldüğü dikkate alınacak olursa, Osmanlılarda vakıf kurumunun ve hayır müesseselerinin kuruluş ve idare tarzını tespit edebilmek için sicillerin önemi daha iyi anlaşılacaktır.⁵⁰ Mesela, medreselerde eğitim ve öğretim ile ilgili meseleler ile, müderrislerin sosyal ve ekonomik durumları, öğrenci sayısı, medreselerde görev yapan personelin durumu ve maaşları hakkında sicillerden bilgi edinilebilir.⁵¹ Vakıfların kurulmasını, gelişmesini ve geçirdiği aşamaları da sicillerden takip etmek mümkündür.⁵²

Ayrıca kadınların vazifeleri arasında bulunan çarşı-pazar kontrolü, çarşıda satılan mallara konulan narhlar, şehrin temizliği v.s. gibi konular bir devrin şehir tarihi açısından önem arz etmekte olup siciller, kadınların bu türden faaliyetlerini de belgelemektedir.⁵³ Esnaf ve loncaların kontrolünün kadınlar aracılığı ile yapılmış olması bu teşkilâtların işleyişi hakkında da sicillerde birçok belge bulmamızı sağlamaktadır. Ayrıca esnaf ve zanaatkârların yetişmesi gibi konuları da sicillerde bulmak mümkündür.⁵⁴ Şer'iyeye sicilleri tıp tarihi, darüşşifa v.b. gibi insan sağlığı ile ilgili konularda da başvuru kaynağı olabilmektedir. Toplumunu ilgilendiren bulaşıcı hastalıklar ve bu hastalıklar için alınan tedbirler ile kırık, çıkık ve bazı cerrahi müdahalelerin detayları sicillerde bulunabilmektedir.⁵⁵ Hastalarla hekimler

⁴⁷Münir Atalar, “Şer'iyeye Mahkemelerine Dair”, s.312-313.; Halit Ongan, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyeye Sicili*, s.XII.

⁴⁸Mefail Hızlı, “Maddi Kültür Varlıklarımızın Onarımlarını Belirlemede Şer'iyeye Sicillerinin Rolü”, *Taç Vakfı Yıllığı*, I, İstanbul 1991, s.143.

⁴⁹Celal Dinçer, “Mahkeme Sicilleri”, s.8.

⁵⁰Celal Dinçer, “Mahkeme Sicilleri”, s.8.

⁵¹Mustafa Denктаş, “Şer'iyeye Sicil Defterleri'nin Sanat Tarihi Araştırmalarındaki Önemi”, (Kayseri Ölçeği)”, *E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:18, Kayseri, 2005, s.51-67.s.63.

⁵²Kâmil Cemil el-Aselî, “Kudüs Şer'i Mahkeme Sicilleri”, s.320.

⁵³İbrahim Yılmazçelik, “1750-1752 (H.1164-1165) Tarihli Gaziantep Şer'iyeye Sicili”, s.327.; Münir Atalar, “Şer'iyeye Mahkemelerine Dair”, s.312-313.

⁵⁴Halit Ongan, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyeye Sicili*, s.XIV; Celal Dinçer, “Mahkeme Sicilleri”, s.8.

⁵⁵Feyyaz Gürkan, “Şer'iyeye Mahkemeleri Sicilleri Üzerinde Bir Araştırma”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara 1981), Ankara 1986, s.767.

arasında doğan hukukî ihtilaflar sonucu mahkemeye intikal etmiş davalar vasıtasıyla bir devrin tababet tarihi, insanların tedaviye bakış açıları v.s. gibi güncel konular hakkında bilgi almak mümkündür.⁵⁶

Genel hatları ile kadıların görev yetkileri dairesinde mahkemenin veya kadılık makamının sürekli faaliyet gösterdiği alanların dışında, sicillerde sıkça görülemeyen ancak toplumun dönem dönem karşılaştığı özel durumlarla ilgili kayıtlar da sicillere yansımıştır. Bunların başında zaman zaman yapılan arazi ve nüfus sayımları ile muhaceret ve iskânlar gelmekte ve bunlar siciller aracılığıyla takip edilebilmektedir.

Bunun yanı sıra harb, salgın, isyan, şekavet, zorbalık gibi sosyal buhranların neticelerini sicillerde görmek mümkündür. Yangın, deprem, gibi tabii afetlerin, kıtlık ve açlık gibi beşerî sıkıntıların toplumda bıraktığı izler sicillerden takip edilebilir.⁵⁷ Ayrıca toplumun genelini ilgilendiren resmî ve dînî törenler, herhangi bir afet dolayısıyla yas tutma veya bir düğün vesilesi ile toplu kutlama adetleri gibi pek çok konuda sicillerde bilgi bulunmaktadır.⁵⁸

Şer'iyeye sicilleri üzerine yapılan çalışmalarda muhteva veya konu analizi yaparken birçok ayrıntıyı dikkate alarak geniş bakış açısı ile düşünmek gerekmektedir. Zira sicillerde geçen herhangi bir bilgi farklı disiplinlerden gelen araştırmacılardan birinin ilgisini çekmezken diğerinin işine yarayabilmektedir. Mesela iktisadî alanda çalışan bir araştırmacının sahasına giren bir alacak-verecek kaydı ile ilgili bir hüccetde adres tespiti yapılırken ismi geçen bir mimarî yapının adı, yeri hatta varlığı bir tarihçinin çok daha fazla işine yarayabilir. Bu sebeple Şer'iyeye sicillerinde geçen her bilgiyi farklı ilmî disiplinleri dikkate alarak değerlendirmek gerekmektedir.⁵⁹

Şer'iyeye sicillerindeki kayıtlar içerdikleri konular itibariyle de çeşitli isimler almaktadır. Bu belgelerin başlıcaları şunlardır:

⁵⁶Münir Atalar, “Şer'iyeye Mahkemelerine Dair”, s.312-313.; Halit Ongan, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyeye Sicili*, s.XIV.

⁵⁷Feyyaz Gürkan, “Şer'iyeye Mahkemeleri Sicilleri Üzerinde Bir Araştırma”, *IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1981*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986. s.765-779.

⁵⁸Halit Ongan, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyeye Sicili*, s.XVII, Kâmil Cemil el-Aseli, “Kudüs Şer'iyeye Mahkeme Sicilleri”, s.321.

⁵⁹Mustafa Denктаş, “Şer'iyeye Sicil Defterleri'nin Sanat Tarihi Araştırmalarındaki Önemi”, s.52.

1. Merkezden gönderilen her konudaki ferman, berat ve mektupların suretleri,
2. Ümera denilen mahalli yöneticilerin (vali, mutasarrıf, mütesellim gibi) çeşitli konularda, sancak veya şehrin problemlerini çözmek için yayınladıkları buyuruldular ile bunların icraatlarını gösterir kayıtlar,
3. Kadıların (naiblerin) çeşitli konularda merkeze gönderdikleri ilâmlar ile şehir yönetiminde kişi ya da kurumlar arasında doğan anlaşmazlıkları çözümlemek için verdikleri hüccetler,
4. Şehrin mahalle listeleri, dini ve sosyal yapıları, şehirde yürütülen imar faaliyetleri, dini ve sosyal kuramların bakım ve onaranları, buralarda kullanılan inşaat malzemelerinin çeşit ve fiyatları ile ilgili belgeler,
5. Şehrin nüfusunu, nüfusun ırkî ve dini yönden ayırımını, bu nüfusun zaman zaman maruz kaldığı salgın hastalık ve tabii afetleri anlatan belgeler,
6. Evlenme-boşanma, kız kaçırma, mehir bağlama, alım-satım, mukavele ve kefalet senetleri, hırsızlık, kalpazanlık, yaralama ve öldürme ile ilgili kayıtlar,
7. Şehirdeki esnaf grupları, bunların meslekleri ile ürettikleri malların çeşitleri, çarşı ve pazarlarda satılan malların narh listeleri, usta ve ırgat yevmiyeleri,
8. Sancak ve şehir halkından toplanan vergi miktarları, bu vergilerin toplanmasında kullanılan avârız-hanesi ile ilgili listeler,
9. Altın ve para meseleleri ile çeşitli eşya fiyatlarını gösteren kayıtlar,
10. Ölen kişilerin mesleği ile mal varlığını gösteren tereke kayıtları.⁶⁰

Hüccet

Arapça asıllı bir kelime olup delil, vesika, senet manalarına gelir.⁶¹ Kadının hükmünü ihtiva etmeyen, taraflardan birinin ikrâr-ı tasdikini hâvi bulunan ve üst

⁶⁰ İbrahim Yılmazçelik, *Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri (Katalog ve Fihristleri)*, Ankara, 2001, s.8, Rifat Özdemir, *Ankara...*, s.17-18, Rifat Özdemir, “Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.1, S.1, Elazığ, 1987, s. 192.

⁶¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1998, s. 350.

tarafında bunu düzenleyen kadının mühür ve imzasını taşıyan yazılı belgelerdir.⁶²(Tanzimat'tan sonraki Osmanlı mevzuatında hüccet tabiri yerine senet mefhumu da kullanılmıştır)

İ'lâmlar

Şer'i bir hükmü ve altında kararı veren kadının imza ve mührünü taşıyan, davacının iddiasını, dayandığı delilleri, davalının cevabını ve def'i söz konusu ise def'inin sebeplerini, son kısmında da verilen kararın gerekçelerini ve nasıl karar verildiğine dair kayıtları ihtiva eder.⁶³

Ma'rûzlar

Kadı tarafından kaleme alındığı halde kadının kararını ihtiva etmeyen ve hüccet gibi hukuki bir durumun tespiti açısından da yazılı delil olarak kabul edilemeyen ve sadece kadının icra makamına idari bir durumu arz ettiği yazılı kayıtlara veya halkın icra makamına yahut kadiya hitab ederek yazdığı şikâyet dilekçelerdir.⁶⁴

Mürâseleler

Kadının kendisine denk veya daha aşağı rütbedeki şahıs yahut makamlara hitaben kaleme aldığı yazılı belgelerdir. Genellikle sanıkların mahkeme celbi isteğini hâvi mürâseleler olmakla birlikte değişik konulara dair müraseleler de vardır.

Fermanlar

Padişahın çeşitli konularda yasama ve icrâ yetkisine dayanarak verdiği emirleri havi belgeler olup gönderilen bölgenin şer'iyye siciline kaydedilerek halka duyurulmaktadır.⁶⁵Osmanlı diplomatikasında, daha ziyade üstten alta veya aynı seviyedeki makamlar arasında yazılan ve resmi bir konuyu ihtiva eden belgelerdir. Osmanlı hukukunun başta gelen kaynaklarından olan fermanlar için

⁶² Ahmet Akgündüz, "Hüccet" *İslam Ansiklopedisi*, XVIII, s. 446.

⁶³ Abdülaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku*, İstanbul 1986, s. 154.

⁶⁴ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 37.

⁶⁵ Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı*, İstanbul 1986, s. 166.

ayrı bir defter tutulmadığı zaman, bazen şer'iyeye sicillerinin başına, bazen ortasına bazen de diğer kayıtlardan ayrılması için ters olarak sicillere kaydedilirlerdi.⁶⁶

Şukkalar

Merkezle taşra veya taşradaki iki yer arasındaki yazışmalar için kullanılan belge türüdür .⁶⁷

Temessükler

Sözlükteki anlamı bir işi sıkı tutmak olan temessük şer'iyeye sicillerinde; mîrî arazide ve gayr-i sahih vakıflarda tasarruf hakkı sahiplerine yetkili makam veya şahıs tarafından verilen, tasarruf vesikası veya tapu anlamında kullanılan belgelerdir.⁶⁸

Buyruhdular

Sadrazam, kaptan-ı derya, kazasker, vezir ve beylerbeyi gibi devlet erkânının yazılı emirleri içeren belgelerdir.⁶⁹

Tevzî' Defterleri

Halkın ödemekle mükellef olduğu ve kadı tarafından hanelere taksim edilen örfî vergiyi gösteren müfredatlı defterlerdir. Buna sâlyane defteri de denir.

Narh Listeleri

Osmanlı iktisat sisteminde bütün ihtiyaç maddelerinin fiyatları senede birkaç defa tespit edilirdi. Şehirde üretilen ve satılan yiyecek, giyecek, yakacak fiyatları, işçi-usta ücretleri esnaf temsilcileri ile birlikte günün şartlarına göre ayarlanırdı ki bu işleme narh denilmiştir. Tespit edilen fiyatlar bir yandan halka iletilirken bir sureti de sicile geçirilirdi.⁷⁰

⁶⁶ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 39.

⁶⁷ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 233

⁶⁸ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 48.

⁶⁹ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 44.

⁷⁰ Ahmet Aksın, *218 Numaralı Harput Şer'iyeye Sicili (1249-1256 / 1833-1840)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1990 s. XXVII.

Tereke, Kısmet ve Kassâm

XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı mahkeme sicillerinin ihtiva ettiği önemli belge türlerinden birini de terekeler oluşturur. Ölen kimselerin geride bıraktığı malların, İslâm hukukuna göre taksimi Osmanlı kadılarının en önemli faaliyet alanlarının başında gelmekteydi. İslâm hukukunun kendilerine tanıdığı salahiyetler dahilinde ölen kimsenin mirasını varisler arasında taksim eden kadılar, bu taksim muamelesini belgelemek üzere bir tereke hazırlardı. Arapçadan dilimize geçen *tereke* kelimesi aslen *terike* kelimesinin galat olarak dilimize yerleşmiş halidir.⁷¹

Vefat eden kimselerin geride bıraktığı her türlü menkul, gayri menkul, para, mal ve eşyalarının tamamı terekenin içinde yer alırdı. Bu malların ayrıntılı bir şekilde kaydedildiği listelere de *tereke kayıtları* veya *muhallefât kayıtları* denmektedir.⁷² Ömer Lütfi Barkan terekeyi “ölenlerin terk ettiği menkul ve gayri menkul her türlü malların ve alacak, borç, vasiyyet, hibe gibi tasarruflarla meydana gelen hakların teferruatlı bir envanteri” şeklinde tanımlarken,⁷³ Halil İnalıcık ise “ölen Müslümanların bıraktıkları malları tesbit ve bu malların şeriat esaslarına göre taksimini gösteren kadı defteri” şeklinde tanımlamıştır.⁷⁴

Kadı her vefat eden kişinin mirasını kendi insiyatifi ile kayıt altına alıp varisler arasında paylaştıramazdı. Kadının miras taksimine doğrudan müdâhil olabilmesi için ya varisin küçük yaşta olması ya da ölenin varislerinin olmaması veya kayıp bulunması gerekirdi.⁷⁵ Bunun haricinde kadının bir terekeyi tespit ve taksim edebilmesi ya varislerin istekleri doğrultusunda ya da bir anlaşmazlık vuku

⁷¹*Türk Hukuk Lugatı*, Maarif Vekilliği, Ankara 1944, s.336.

⁷²*Muhallefât, muhallefât kaydı ve muhallefât defteri* kavramları Yavuz Cezar tarafından şu şekilde açıklanmıştır: “Osmanlı idarî ve malî terminolojisinde muhallefât dendiği zaman ölen kişilerin geride bıraktıkları her türlü mal, eşya ve parası (borçları ve alacakları dahil olmak üzere) kastedilir. Muhallefât kayıtları da geride bırakılanlarla ilgili her türlü yazışmayı ihtiva eden belgeler demetini ifade eder. Muhallefât defteri dendiğinde ise kişinin geride bıraktığı şeylerin sadece listesini anlamak gerekir.” (“Bir Ayanın Muhallefâtı: Havza ve Köprü Kazaları Yanı Köy İsmail-oğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)”, *Bellekten*, XLI/161 (1977), s.41.)

⁷³Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, *TTKBelgeler*, III/5-6 (1968), s.1.

⁷⁴Halil İnalıcık terekeyi sadece *ölen Müslümanların bıraktıkları mallar* olarak tanımlamakla beraber, sicillerde Müslümanların yanı sıra gayri Müslim terekeleri de bulunmaktadır. (Halil İnalıcık, “15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Kaynakları”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15 (1953-4), s.51.)

⁷⁵Ö. L. Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri”, s.2.

bulduğunda gerçekleşirdi.⁷⁶ Osmanlı hukukuna göre mirasçısı olmadan ölen kimselerin malları devlete kalırdı. Beytülmal tarafından zabt edilen bu tür terekeler öncelikle kadı tarafından tespit edilir ve daha sonra bu mallara subaşı, mübaşir veya beytülmal emini tarafından el konulurdu. Eğer ölen kimsenin varisleri sonradan ortaya çıkarsa, yasal mirasçılar olarak tereke üzerinde hak talep eder ve malın aynını veya satılmışsa bedelini kadılar aracılığıyla beytülmalden tahsil ederlerdi.

Kadılar bizzat tereke taksim etmezlerdi. Kadı adına tereke taksimi konusunda ihtisas sahibi olan ve kassâm adı verilen mahkeme görevlileri yardımcı olurlardı. Uzunçarşılı kassâmı “Vefat etmiş olan bir kimsenin terekesini varisleri arasında taksim eden şerî memur” şeklinde tarif etmiştir.⁷⁷

Yaptıkları iş açısından bazı fıkıhçılar tarafından bir nevi nâib olarak nitelendirilen kassâmlar, hukuk bilgisi başta olmak üzere bir kadı veya nâibin taşınması gereken özelliklere sahip ve özellikle feraiz ilmine vakıf olmalıdır. Mahkemeye bir tereke taksimi intikal ettiğinde, miras kalan her türlü mal, eşya, menkul ve gayri menkul kassâmın önünde sayılır ve günün rayicine göre tahmini maddî değerleri tespit edilirdi. Mal ve eşyaların fiyatlarının tespit edilmesinde kassâma o günkü fiyatları iyi bilen ve *ehl-i hibre* denilen uzmanlar ve dellallar yardımcı olurlardı.⁷⁸

⁷⁶Ö. L. Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri”, s.2.

⁷⁷İ.H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.121.

⁷⁸İ.H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.124; Ö. L. Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri”, s.2. Terekede adı geçen dellallar malın satılması için duyuru yapan kişiden daha çok tereke taksiminde hususî bir görev üstlenmiş kimselere işaret eder ve bunlar bilirkişi gibi bir uzman vazifesi görür ve terekeye yazılacak malların piyasa fiyatlarını belirlemek konusunda kadıya yardımcı olurlardı. Zira bazı terekelerde “dellâl” gibi genel bir ifade yerine “dellâl-ı esbâb”, “dellâl-ı sarraf”, “dellâl-ı ganem”, “dellâl-ı câriye” gibi uzmanlık alanları belirlenmiş dellallar da görülmektedir. (Alpay Bizirlik, “Tereke Defterleri ve Edirne Tereke Defterleri Üzerine Bir Deneme”, *Türkler*, c.X, Ankara 2002, s.731.); Ayrıca kassâm, tereke taksimi yaparken, kendisine yardımcı olmak için yanında götürdüğü kâtip, muhızır, çuhadâr, hizmetçi, bilirkişi ve miras kalan mallara gözcülük eden didebân isimli görevli de taksime nezaret ederdi. (Said Öztürk, “Kassâm”, *DİA*, c.XXIV (2001), s.580.); İstanbul’da kısmet-i askeriye mahkemesinde görevli olan mahkeme personeli zaman içerisinde artmış ve XIX. yüzyılda mukayyid, zimem mukayyidi, resid mukayyidi, yamak, çukadar gibi yardımcı elemanlar da mahkeme kadrosuna eklenmiştir. (Said Öztürk, *Askerî Kassâma Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo- Ekonomik Tahlil)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995, s.69.)

Osmanlı mahkemelerinde askerî kassâm ve beledî/şehrî kassâm adı verilen iki türlü kassâm bulunmakta idi. Beledî kassâmlar kaza veya nahiye kadısı tarafından tayin olunan kassâmlara denilirdi ki, bunlar vefat eden kimselerin terekisini kaydetmekle ve kadı adına resm-i kismetini almakla görevli idiler.⁷⁹ Askerî kassâmlar ise sadece askerî sınıfa mensup kimselerin terekelerini kaydetmekle yükümlüydüler.⁸⁰ Ancak askerî sınıf mensupları, mesleği sadece askerlik olan kimselerden değil, durumları kanunlarla belirlenen diğer devlet görevlilerinden de oluşmakta idi. Terekeleri askerî kassâmlar tarafından taksim edilen askerî sınıf mensupları arasında bilfiil asker olanların yanı sıra, onların çocukları, eşleri, azatlı köleleri ve müderris, imam, müezzin, vakıf hademesi, berat ile tayin olunmuş memur, vergiden muaf tutulmuş bazı imtiyazlı kişiler de bulunurdu.⁸¹

⁷⁹“Beledî kassâmlar kendi görevlerinin dışında askerî kassâmın kullanılmasına lüzum gösterilmeyecek derecede mahdut yerlerdeki askerî sınıf mensuplarının mirasını taksime memur idiler.”(İ.H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.123; Ö. L. Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri”, s.4; Said Öztürk, *İstanbul Tereke Defterleri*, s.68.); Tanzimattan sonra askerî kassâmlık ve beledî kassâmlık ayrımı kaldırılmış İstanbul’da yalnız bir kassâmlık bırakılmıştır. (İ.H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.125)

⁸⁰Askerî kassâmlar kendi görev süreleri içindeki askerî sınıf mensubu kişilerin mirasını taksim eder ve bunlara ait miras davalarına bakabilirlerdi. Kendilerinden önce meydana gelmiş olan taksim ile ilgili davalara bakamazlardı. (Said Öztürk, *İstanbul Tereke Defterleri*, s.68.)

⁸¹Askerî sınıf kavramı, fiilen askerlik anlamından öte, daha kapsamlı olarak bütün kamu hizmetlerini deruhde edenleri içine almaktaydı. Padişahın verdiği beratla devlet hizmetine giren ve vergiden muaf olarak *ehl-i berat* olanlar askerî statüsünü kazanmaktadır. Ayrıca tekke şeyhleri ve seyyitlerde berat aldıkları için askerî sayılırlardı. Kadı, müderris, yüksek medreselerdeki öğrenciler ve mezunlar berat almasalar bile askerî sayılırlardı. (Ö. L. Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri”, s.4.); Said Öztürk muhtelif kanun metinlerini inceleyerek askerî sınıfa mensup kimseleri şu şekilde listelemiştir: Sefere iştirak edenler, herhangi birine raiyyet yazılmamış mütekaid sipahiler, Padişahın azad edilmiş köle ve cariyeleri, mülâzemet ile verilen kaza tedris, meşihat, nezaret, tevliyet v.b. mansıp sahipleri, kimseye raiyyet yazılmayan askerî kişilerin çocukları, askerî kişilerin nikahlı eşleri, kimseye raiyyet yazılmamak ve maişetleri ehl-i askerden olmak şartı ile azad edildikten sonra askerî kişilerin hizmetinde bulunan askerî kullar, sipahinin nikahında bulunan raiyyet kızları, kimseye yazılı raiyyet olmayan, bilfiil beratla hizmette olan doğancı, şahinci, atmacacı, akıncı, cerraşan-ı kala, eşkinci, müselleman-ı kala, voynuk, zevâid-i voynuk, mazulciyan, beşli, yuvacı, derbendci, köprücü, ulakçı, yağcı, ortakçı, haymâneci, çeltükçü, tuzcu, celeb, ellici, timurcu (demirci), bakırcı eşer yaya ve müselleman, mensuh ve gayr-ı mensuh, yörük, tatar ve canbazlar, sefere giden yaya, müselleman, canbaz, yörük, tatar, haymâne ve voynuk taifesine mensup kişilerin çocukları, askerî kimsenin eşi, askerî vefat ettikten sonra dul olarak vefat edenlerden ataları askerî olanlar, mansıblardan günlükleri 3 akçe veya daha ziyade olan kişiler, ellerinde peygamber evladı olduklarına dair berat bulunan seyyitler,

Kassâm-ı askerîlerin sadece askerî sayılan zümrelerin miras taksimi işlemlerini gerçekleştirdiği bilinmekle beraber, askerî nitelikli olmayan bazı kimselere de askerî sınıfa ait tereke defterlerinde rastlanmaktadır. Mesela Edirne askerî kassâmına ait tereke defterlerinde askerî sınıfa dâhil etmek için hiçbir geçerli sebep olmayan bazı şahısların da kassâm defterlerine kaydedildiği görülmektedir. Dolayısıyla terekeler sicillere kaydedilirken askerî sınıflarla sivil zümrelerin birbirinden kesin çizgilerle ayırt edildiğini söylemek mümkün görülmemektedir.

Askerî kassâmlar doğrudan kazaskerler tarafından tayin olunurlar ve taksim ettikleri terekelerden kazasker adına resm-i kısmet tahsil ederlerdi.⁸² Anadolu bölgesinde görev yapan askerî kassâmlar Anadolu kazaskerine, Rumeli bölgesindekiler Rumeli kazaskerine bağlı idiler.⁸³ Her kazada askerî kassâm bulunabildiği gibi, birkaç kazanın miras işlerine bakan bir kassâm da bulunabilirdi. Askerî sınıfın yoğun olduğu yerlere tayin olunan askerî kassâmlar kayıt altına almış oldukları terekeleri ayrı defterler halinde tutarlardı. Askerî sınıfın az olduğu ve bir askerî kassâmın tayinine gerek olmadığı yerlerde ise, askerî sınıfa ait terekelerin tespit ve taksimi için kazasker tarafından o mahallin kadısı görevlendirilirdi.⁸⁴ Bu tür yerlerde vefat eden bir askerî sınıf mensubu kimsenin terekesini mahkeme kassâmı tespit eder ve kazasker adına resm-i kısmeti tahsil ederdi. Kazasker adına tahsil edilen bu vergiler mahkemede bir sandıkta toplanır, zaman zaman kazasker tarafından gönderilen müfettişlere veya süvari kassâmlarına teslim edilirdi.⁸⁵

Terekeler sicil defterlerine üç bölüm halinde kaydedilmektedir. Birinci bölüm XV. ve XVI. yüzyıllarda genellikle tereke kaydının özelliklerine göre kısa veya uzunca bir Arapça cümleden ibaret olup sırasıyla giriş, vefat edenin adı, mesleği ve varsa zümresi veya lakabı, nerede vefat ettiği, varisleri varsa mirasının

askerî kişilerin mutak, müdebber, mükateb köle ve cariyeleri ile bunların evladları, beratla, hitabet, imamet, emanet, kitabet, tevliyet, cibayet, nezaret, meşihat, cüz ve tesbih, vakıf mezra, tekye v.s. bunun emsali cihet tasarruf edenler, askerî zevci vefat ettikten sonra reaya taifesine nikahlanmamış askerî zevceleri, ulufe ve tımar alan bütün hizmet sahipleri, saray halkı, ümera ve ulema, kapı-kul ve devlet erkânı ile tımarlı sipahiler, kadılar, müderrisler, yüksek medresedeki talebe ve mezunları askerî sınıftandır. (Said Öztürk, *İstanbul Tereke Defterleri*, s.40-44.)

⁸²Ö. L. Barkan, "Edirne Askerî Kassâmı'na Ait Tereke Defterleri", s.4.

⁸³İ.H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.121.

⁸⁴Ö. L. Barkan, "Edirne Askerî Kassâmı'na Ait Tereke Defterleri", s.4.

⁸⁵Said Öztürk, "Kassâm", s.580.

kimler arasında ve ne zaman taksim edildiği veya varissiz vefat etti ise terekesinin beytümale alındığı bilgilerini ihtiva etmektedir. İkinci bölümde ise ölenin miras bıraktığı menkul ve gayri menkullere ait liste ve bunların fiyatları bulunmaktadır. Terekenin son bölümünde ise tereke listesindeki malların değerlerinin toplamı *yekûn* başlığı ile verilmekte ayrıca mirasçılara kalacak paranın miktarını bulabilmek için ölenin techîz ve tekfîn masrafları, borçları, mahkeme harç ve resimleri ve vasiyetleri *minhâ* ve *el-bâkî* gibi başlıklar ile kaydedilmektedir.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda genelde Arapça olarak yazılan birinci bölüme, içinde *tereke*, *metrukât* veya *muhallefât* kelimesi geçen standart bir giriş cümlesi ile başlanmaktadır. XV. ve XVI. yüzyıllarda tereke kayıtlarında giriş cümleleri içinde en yaygın kullanılanları “Muhallefâti'l-merhûm *falan*” veya “Tafsîl-i tereketi'l-merhûm *falan*” ifadeleridir. Bu ifadelerin farklı yazılış türleri de sıklıkla kullanılmaktadır.

Muhallefât listeleri Arapça terkipler ve zaman zaman da Türkçe ve Farsça terkiplerle karışık olarak yazılıp düzenlendiği için çoğu zaman bunların Arapça ve Farsça gramer kurallarına uyularak okunması büyük bir sorun haline dönüşmekte ve metinlerin sağlıklı bir şekilde okunulmasına engel olmaktadır.

XVII. yüzyıl terekelerinde de XV. ve XVI. yüzyıllarda kaydedilen Arapça tereke giriş cümleleri kullanılmaya devam edilmekle birlikte, Türkçe başlıklara da rastlanmaktadır. Mesela H.1020/M.1611-12 tarihinde Kayseri’de vefat eden Mustafa isimli şahsın terekesi kaydedilirken giriş cümleleri Türkçe olarak “Defter oldur ki Göncüler hanında Kırşehirli olup vefat iden Mustafa’nın muhallefâtını beyan eder. Hurrîre fî 25 şehri Cemâziye’l-âhir sene 1020.” şeklinde kaydedilmiştir.⁸⁶ Yine Kayseri kadılığınca kaydedilen H.1027/M.1617-18 tarihli bir terekenin giriş cümlesi Türkçe olarak ve ilkinden farklı bir şekilde “Zimmet oldur ki müteveffa Dervîş Ağanın muhallefâtın beyan eder. Hurrîre fî 17 şehri-i Rebî’u’l-âhir sene seb’ûn ve ve işrîne ve elf.” şeklindedir.⁸⁷

⁸⁶İsmail Kaya, *15/2 Nolu Kayseri Şeriye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1019-1020/M.1611-1612)*, Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1995, s.96.

⁸⁷Mustafa Süslü, *20/2 Kayseri Şeriye Sicili, H. 1027-1028 (M.1617-1618) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1995, s.282.

Tereke kayıtlarında giriş cümleleri vefat eden kişinin adı ve babasının adı ile birlikte yazılmaktadır. Ayrıca vefat eden kişinin ait olduğu bir esnaf zümresi, mesleği veya lakabı varsa bu bölümde kaydedilmektedir.

Vefat hadisesinin gerçekleştiği yer kaydedildikten sonra ölen kimselerin varislerinin isimleri ve yakınlık dereceleri belirtilmektedir. Varislerin vefat edenle olan yakınlıkları Arapça olarak ve bazen isimleri dahi verilmeden *zevceten*, *ibneyn*, *binten* şeklindeki Arapça ibarelerle gösterilmektedir. Burada mirasın vefat edenin eşine, kızına veya oğluna taksim edildiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte varislerin isimlerinin zikredildiği birçok tereke de bulunmaktadır. Varislerin isimleri kaydedilirken çoğunlukla ölenle olan neseb ilişkisi belirtilmektedir.

Tereke kayıtlarında Arapça başlığın sonunda tarih de Arapça olarak verilmektedir. Ancak bu tarih, tereke sahibinin vefat ettiği tarih değil, terekenin deftere kaydedildiği tarih olmalıdır. Malları taksim edilen şahısların ölüm tarihlerinin farklı olduğunu gösteren bazı kayıtlar dolayısıyla tereke kaydının sonunda yer alan tarihi terekenin taksim edildiği ve deftere kaydedildiği tarih olarak kabul edebiliriz.

Terekelerin ikinci bölümünde vefat eden kişiye ait gayrimenkul, nakid para, köle, cariyeye, her türlü mal ve eşyaların ayrıntılı bir listesi yazılmaktadır. Şer'iyeye sicillerinde kayıtlı terekeler incelendiğinde bazı tereke listelerinde malların cinsine göre bir sıra takip edildiği ve miras bırakılan malların belirli bir düzen dâhilinde yazıldığı bazılarında ise bu sıraya uyulmadığı tespit edilmiştir. Mesela ölen kimselerin kitapları çoğunlukla tereke listesinin başında kaydedilmektedir. Kitap yoksa tereke listelerinin başında ev, bağ, bahçe, dükkan gibi gayri menkuller yer alabilmektedir. Daha sonra giyim eşyaları, ev ve mutfak eşyaları, vefat edenin mesleki durumuna göre işinde kullandığı eşyalar, alacakları ve nakid parası kaydedilmektedir. Tereke listesine kaydedilen mal veya eşyaların tanımlanmasında çeşitli ölçü birimleri kullanılmaktadır. Öncelikle sayılabilen mallar için çoğunlukla "dâne" veya "âded"; büyük veya küçük baş hayvanlar için adet yerine "re's"; ifadeleri kullanılmaktadır. Ağırlık veya uzunluk ölçülerine bakıldığında kumaşlar için "zira"; arpa, buğday gibi ürünler için "müd", "kıyye", "okka" veya "vukiyye"; altın için "miskal", ip, urgan gibi eşyalar için "kulaç" gibi ölçü birimleri kullanılmaktadır. Bunların yanı sıra terekelerde "kıt'a", "pastav", "keyl", "yığın" "deste" gibi farklı birimlerin de kullanıldığı tespit edilmektedir.

Terekelere kaydedilen mal ve eşyalar tanımlanırken en önemli kıstaslar malların büyüklüğü, küçüklüğü, eskiliği veya yeniliğidir. Bunlar sicilde “kebîr”, “sagîr”, “köhne”, “cedîd” gibi Arapça sıfatlarla tanımlanmıştır. Renkler de mal, kumaş ve eşyaların ayırıcı vasıflarındandır. Bilinen renklerin yanısıra “fıstıkî”, “zeytûnî”, “asumânî” vs. renkler de Osmanlı renk kavramının sınırları ve boyutları hakkında fikir verir.

Tereke listelerinde kaydedilen malların üretildikleri yerler de dikkat çekmektedir. Terekelerde mamul maddelerin ve kumaşların üretim yerleri “Kadife-i Bursa”, “Câme-i Bağdâdî”, “Keçe-i Selânik”, “Halep çenberi” veya “Çenber-i Bağdad”, “İstanbulî harir” şeklinde belirtildiği için bunların ait olduğu bölgeler hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Terekelerde genelde fiyatlar için para birimi olarak akçe ve kuruş kullanılmaktadır. Akçe ve kuruşun cinsi “riyalî kuruş”, “esedî kuruş” şeklinde belirtilebilir.

Sicillerde kayıtlı terekelerde yer alan menkul ve gayrimenkullerin piyasa fiyatlarını yansıtıp yansıtmadığı tartışma konusu olmuştur. Barkan, tereke listelerinde bulunan fiyatların ya müzayede usulüyle satıldıktan sonra yazılan ya da bilirkişiler tarafından takdir edilen tahmini fiyatlar olduğunu kaydetmiş ve *yekûn* kısmında yazılan rakamın takdir yolu ile yazılsa bile hakikate yakın olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁸

Barkan, Edirne Askerî Kassâm Defterleri üzerine yaptığı çalışmasında miras taksiminin ölenin cenaze masrafları, borçları ve vasiyetleri düşüldükten sonra kalan mal üzerinden ya da kalan malın fiili olarak satışından sonra ele geçen para üzerinden yapıldığını söylemektedir.⁸⁹

Terekeye konu olan mallar satılacaksa bunlar halkın önünde, açık artırma ile satılırdı. Tereke kayıtlarında eğer terekede listelenmiş mallardan herhangi biri veya terekenin tamamı satılmışsa bu satış işlemi ve fiyatı kayıta belirtilmektedir. Mesela Barkan’ın yayınladığı bir terekede yekunu 605.818 akçe olan terekenin altında “cem’an esbâb-ı fûruhte ve zimem-i nas 858.953” yazmaktadır.⁹⁰

⁸⁸Ö. L. Barkan, “Edirne Askerî Kassâmı’na Ait Tereke Defterleri”, s.74-75.

⁸⁹Ö. L. Barkan, “Edirne Askerî Kassâmı’na Ait Tereke Defterleri”, s.2.

⁹⁰Ö. L. Barkan, “Edirne Askerî Kassâmı’na Ait Tereke Defterleri”, s.128.

Kadınların mal edinme ve bunu miras olarak bırakma hakları da yine sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır. Nitekim Edirne kassâmına ait tereke defterlerinden 2 numaralı Edirne sicilinin kayıtları, 1545-1550 yılları arasına ait 307 tereke listesinden 114'ünün kadınlara ait olduğunu ispat etmektedir.⁹¹

Kadınların mülkiyet haklarının bir başka ilginç örneği de karı-koca arasındaki alım-satım akitleridir. Barkan'ın yayınlamış olduğu tereke listelerinde Davud Beşe adlı tüccarın evini karısına 15.000 akçeye sattığını görmekteyiz.⁹² Mal ayrılığı hususuna devlet tarafından müsadere edilen devlet adamlarının muhalefât kayıtlarında da rastlanmaktadır. Müsadere esnasında devlet adamının ailesine ait olan eşya müsadere edilecek eşyalardan ayrı tutulurdu.⁹³

Terekelerin son bölümünde ise tereke üzerinden yapılan hesap, ödeme ve varisler arasında yapılan taksim yer almaktadır. Mal ve eşyaların listesi yapıldıktan sonra *yekûn* veya *cem'an* başlığı altında malların toplam tutarı kaydedilmekte, daha sonra yapılan ödeme ve harcamalar hesaplanarak toplam tutar üzerinden düşülmektedir.⁹⁴

Minhaba başlığı taşıyan bu kısımda, önce vefat eden kişinin defnedilmesi için gereken techîz ve tekfîn masrafları yazılmaktadır. Terekelerde genelde techîz ve tekfîn masrafları tek kalemede hesap edilirken bazı terekelerde yapılan masrafın ayrıntıları da kaydedilmektedir. Techîz ve tekfîn masraflarından sonra vefat edenin borçları da yekûndan düşülmektedir. Terekede borçlar Arapça olarak *deyn* ya da çoğulu olan *duyûn* kelimesi ile ifade edilir. Deynin dışında “deyn-i sabit”⁹⁵, “deyn-i müsbet”⁹⁶, “ed-deyn aleyh”⁹⁷, “deyn-i hayât” şeklinde farklı Arapça ibareler de

⁹¹Ö. L. Barkan, “Edirne Askerî Kassâmı'na Ait Tereke Defterleri”, s.82.

⁹²Ö. L. Barkan, “Edirne Askerî Kassâmı'na Ait Tereke Defterleri”, s.71.

⁹³Cahit Telci, “Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhalefât ve Müsadere Süreci”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII/2 (2007), s.156

⁹⁴Bursa kadılığına ait Muharrem 872/Ağustos 1467 tarihli bir tereke kaydında yekûn ve minha kaydından farklı olarak “ser-cümle” “et-techîz ve t-tekfîn minhü” “ed-deyne aleyhi mevkûp” “ileyhi” “er-resm minhü” “ileyh-i ba'de'r-resm minhü” gibi farklı ifadeler kullanılmıştır. (Halil İnalçık, “15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Kaynakları”, s.70.)

⁹⁵2 nolu Edirne Askerî Kassâm Sicili'nden nakleden, Ö. L. Barkan, “Edirne Askerî Kassâmı'na Ait Tereke Defterleri”, s.106.

⁹⁶10 nolu Edirne Askerî Kassâm Sicili'nden nakleden, Ö. L. Barkan, “Edirne Askerî Kassâmı'na Ait Tereke Defterleri”, s.145.

⁹⁷Bursa A2/2'den nakleden Halil İnalçık, “15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Kaynakları”, s.70.

kullanılmaktadır. Kişinin borçlu olduğu kimseler veya borcun ne şekilde tahakkuk ettiği de “an karz”, “an tarik-i mudarebe”, “an baha-i kirpas”, “an karz ve murabaha”, “an baha-i çuka”, “an baha-i emtia” şeklinde belirtilirdi. Borcun ödeneceği kimseler ve kurumlar ise “li-vakfı beylerbeği”, “li-mihr-i zevcetihi”, “li-zevcetihi” şeklinde kaydedilirdi.

Borçlar hanesinde ölen kişinin varsa eşine olan mihir, nafaka v.s. borçları da kaydedilerek yekundan düşülmektedir. Terekelerde mihir borçları “mihr-i zevce”, “mihr-i müeccel”, “deyn-i sabit li-mihr-i zevce”, “el-mihrü's-sabit li'z-zevce bi'lyemin” gibi Arapça ibarelerle kaydedilmektedir.

Ölenin terekesinden ayrıca mahkeme harcı ve resmler de kesilmektedir. Bu resmler sicillerde genelde “resm-i kadı”, “resm-i sicil”, “resm-i sicillât, “resm-i defter”, “resm-i kâsım-ı kadı”, “resm-i kısmet”, “resm-i kassâm”, “resm-i kitâb”, “resm-i kadı ma‘a-kitâbet”, “resm-i kadı ma‘a-sûret-i defter ve harc-ı ma‘kûl” şeklinde gösterilmiştir. Resm-i kısmet sicile kaydolunan tereke tutarı üzerinden vefat eden kişinin defin masrafları, ıskatı, borçları ve vasiyeti çıkarıldıktan sonra varislere kalan yekun üzerinden alınan bir resm idi.⁹⁸ Resm-i kısmet bedeli kanunlarla belirlenmekte idi. Mesela H.884/M.1479-80 tarihli bir kanunnâmede resm-i kısmet bedeli binde yirmi olarak tespit edilmişti.⁹⁹ Kadıların tespit edilen bu oranın üstüne resm tahsil etmeleri yasaktı. Bu sebeple kadıların gelirlerini artırmak maksadıyla varislerin talebi ve izni olmadan zorla tereke taksim edip resm almaları yasaklanmıştı.¹⁰⁰ Bununla beraber kassâmlar zaman zaman fazla resm-i kısmet almak için malların değerini yüksek tutmaya çalışmışlardır.¹⁰¹ Diğer taraftan varisler de fazla resm ödememek için tereke tespiti sırasında bazı mal ve eşyaları saklayarak tereke yekununun yüksek çıkmasını önlemeye çalışırlardı.¹⁰² Resm-i kısmet ölenin yakınları ile ölenin mirasını zabt eden kadı arasında sürekli ihtilaf mevzuu olmuş bir konu olarak

⁹⁸İ.H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.124.

⁹⁹Halil İnalçık, “15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Kaynakları”, s.54.; Fâtiḥ Kanunnâmesi’nde de kısmet-i emvâl ile ilgili düzenlemeler mevcut olup, Fâtiḥ’in Bursa Şeriye Sicilleri’nde kayıtlı fermanlarından birisinde de aynı resim oranları verilmektedir. Kanunnâmede “kısmet-i emvalden binde 20 akçe” alınması ile ilgili emir şeriye sicilindeki kayıtlı fermana benzer ifadelerle “resm-i kısmet binde 20 alına” şeklinde geçmektedir. (Halil İnalçık, “15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Kaynakları”, s.115; “Bursa Şer‘iye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed’in Fermanları”, s.700, vesika No.10).

¹⁰⁰Ö. L. Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri”, s.4.

¹⁰¹Ö. L. Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri”, s.4.

¹⁰²Halil İnalçık, “15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Kaynakları”, s.53.

görülmektedir. Kanunnâmelerle binde on veya onbeş olarak belirlenmişken muhalledât listeleri resm-i kismetin binde yirmi ve yirmibeş gibi yüksek nispetlerde tahsil edildiğini göstermektedir.¹⁰³

Tereke kaydı varisler arasında taksim edilecek miktarın belirlenmesi ve taksimin yapılması ile sonuçlanmaktadır. *Sahhe'l-bakî* olarak isimlendirilen yekun, tereke yekunundan bütün giderlerin ödenmesinden sonra kalan miktarı ifade etmektedir. Kalan miktar kassâmımlar tarafından şerî kurallara göre varisler arasında taksim edilerek hisseleri belirlenir ve hisselerine düşen miktar varislerin isimleri ile birlikte sicile kaydedilirdi. Ancak sicillerde varislerin isimleri yerine “an üm/zevce/ebb/bint/uh/asabe-i nesebiyye” veya “Hisse-i zevce/bint/ebb” şeklinde akrabalık unvanları kaydedilirdi. Bununla birlikte “hisse-i Receb”, “hisse-i Hüseyin” şeklinde varislerin isimlerinin kaydedildiği terekeler de mevcuttur.

Osmanlı kadıları tarafından İslâm miras hukukuna göre düzenlenen ve bu niteliği ile daha çok hukukî bir metin olarak önem taşıyan tereke kayıtları, günümüzde asıl düzenleniş amacının dışında çok farklı araştırmacı gruplarının ilgi odağı haline gelmiş ve pek çok araştırmaya konu olmuştur. Türkiye’de tereke kayıtları ile ilk meşgul olanlar iktisat tarihçileri olmuş ve XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu tür belgeler Osmanlı Devleti’nin iktisadî ve ictimai tarihine dair çalışmalarının başlıca kaynak malzemesini teşkil etmiştir.¹⁰⁴

Tereke defterleri bu güne kadar daha çok iktisadî ve ictimai bakımdan incelenmiş, kültür tarihimiz bakımından ise bu kaynaklar yeterince değerlendirilmemiştir. Tereke kayıtlarının kültür tarihi bakımından taşıdığı önem ve edebiyat tarihi için kaynak olarak değerine işaret eden muhtelif araştırmalar yapılmıştır.¹⁰⁵ Tereke kayıtlarını kültür tarihimiz bakımından değerlendiren

¹⁰³1607 tarihinden sonra ise resm-i kismetin yanısıra çeşitli yeni resimler ihdas edilmiş ve resm-i kismetten ayrı olarak varislerden tahsil edilmiştir. (Ö. L. Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri”, s.76); Bunlar ihzariyye, huddamiye, çukadara, didebaniye, ücret-i kadem, ücret-i mübaşir, taamiye, hammaliye, harc-ı defter, harcırah, sarrafiye, harc-ı müteferrika, tahminiye, harc-ı mühimmat, kalemiye, kalemiye-i katip, kalemiye-i kassâm gibi harç ve resimlerdir. Beytülmalin hissesi olan terekelerde ise ayrıca müjdegane ve resm-i emin isminde resimler alınmaktaydı. (Said Öztürk, *İstanbul Tereke Defterleri*, s.60-61.)

¹⁰⁴İsmail E. Erünsal, “Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları IV: Lami’i Çelebi’nin Terekesi”, *Journal of Turkish Studies*, 14 (1990), s.179-194.

¹⁰⁵Tereke defterlerini bu bakımdan inceleyen Halil Sahillioğlu Bursa şeriye sicillerindeki H.897/M.1491-92 yılına ait bir tereke defterinde bulunan kitap listeleri üzerinde bir

çalışmalar son zamanlarda artmış ve terekelerin bu alanda çok farklı ufuklar açabileceği ortaya konmuştur.

Terekeler gerek yerel tarih çalışmaları için gerekse bir dönemin veya bir bölgenin sosyal ve iktisadî durumu için çok değerli birincil kaynaklardır. Bir yerde vefat edenlerin terekelerine bakarak o yerin sosyal konumu, yaşayanların sosyal statüleri, medeni durumları, çocuk sayıları, kullandıkları giyim ve mutfak eşyaları, üretimde kullandıkları aletler, sahip oldukları gayrimenkul ve hayvan sayısı gibi çeşitli bilgilere ulaşılabilir. Barkan, terekelerde fiyatların verilmiş olmasını resmî narh ile reel fiyatlar arasındaki farkın tespiti açısından önemli bulmaktadır. Ayrıca Barkan terekelerden elde edilecek bilgilerle bir bölgenin servet dağılımını, maddî kültürün vasıf ve imkânlarını, konfor ve lüksün seviyesini, imalat ve ziraî işlerinin teşkilâtını, ticarî usul ve ilişkileri ile kredi şekillerini bile öğrenebileceğimizi belirtmektedir.¹⁰⁶ Ayrıca terekelerde kaydedilen malların isimleri ve fiyatları ile beraber o malların nerelerde üretildiğine dair kayıtlar da sınaî tarih bakımından değerlendirilebilir.¹⁰⁷

Terekeye yazılan mal veya eşyaların tanımlanması ve bilirkişilerce cins, ağırlık, uzunluk ve fiyat gibi muhtelif değerlerinin belirlenmesi, yüzyıllar boyunca Osmanlı Devletinin farklı coğrafyalarında yaşamış insan topluluklarının geliştirmiş oldukları çeşitli kültürlerin ve etnografik kimliğin teşhisi bakımından önemli bir uğraş alanı teşkil etmektedir. Aynı şekilde ev, dükkan, bağ, bahçe gibi gayri menkullerin kadılar ve bilirkişilerce çeşitli yönleri bakımından tanımlanması da bunların asırlar içerisinde değişen niteliklerinin ve yapısal özelliklerinin tespiti bakımından çok farklı uzmanlık alanlarını ilgilendiren önemli unsurlardır. Bu tür gayrimenkuller kaydedilirken sınırları, mimarî özellikleri, coğrafi konumları ve mahalle içerisindeki yeri bakımından tanımlandığı için bunlar çok farklı değerlendirmelere konu teşkil edecek özelliktedir.

araştırma yapmışsa da bu araştırmanın sadece özeti yayınlanmıştır. (“Ottoman Book Legacies”, *Islamic Quarterly*, 19 (1975), s.195-197.); Fekete de bir çalışmada terekeleri bu açıdan kullanmıştır. (“XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi”, çev. Sadrettin Karatay, *Belleten*, XXIX/116 (1965), s.615-638.); İ. E. Erünsal, “Lami’i Çelebi’nin Terekesi”, s.179- 194.

¹⁰⁶Ö. L. Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri”, s.1-2.

¹⁰⁷Alpay Bizbirlik, “Edirne Tereke Defterleri Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, c.X (2002), ss.731-735.s.731.

Vakfiyeler ve Vakıf Muhasebe Kayıtları

Vakf kelimesi terim olarak Arapçada durdurmak veya alıkoymak manasına gelmektedir. İslâm hukukuna göre *vakf*, hem hayır amaçlı bir tesis kurma işlemini hem de bu amaçla kurulan müesseseyi ifade eder. Vakıf vakfedenin ikrar ve beyanıyla kurulur ve bu beyan *vakfiye* ismi verilen bir belge ile kaydedilir.¹⁰⁸

İslâm diplomatiğinde çok eski bir belge türü olarak vakıf kurma işlemini belgeleyen vakfiyeler, farklı coğrafyalarda farklı adlarla anılmıştır. Vakıf belgeleri Osmanlılarda en çok *vakfiye* ve *vakıfnâme* terimleri kullanılırken diğer İslâm Devletleri'nde *resm-i tahbis* gibi terimlerin kullanıldığı görülür.¹⁰⁹

Hukukî ve şerî niteliği haiz bir belge olan vakfiye için terim olarak çok farklı tanımlar yapılmıştır. Vakıf konusundaki araştırmaları ile tanınan Ali Himmet Berki, vakfiyeyi kısaca “vakıf tasarrufunun senet ve hüccetidir” şeklinde tanımlarken¹¹⁰, belgeyi diplomatik açıdan değerlendiren Mübahat Kütükoğlu vakfiye için şu tanımları yapmıştır:

*“Vakfiye vakfedilen şeyin vasıfları ve vakf edilme şartlarını ihtiva eden ve kadı tarafından tasdik edilen bir belgedir. Başka bir ifade ile, vakıf tasarrufunun senet ve hücceti, vakıf hükmi şahsiyetinin nizamnamesidir.”*¹¹¹

Vakfiyeler Arapçayı çok iyi bilen ulema tarafından tanzim edilmiştir. Ulemanın dil konusundaki bilgi ve yazışma tecrübesi, erken Osmanlı bürokrasisinde, şer’î belgelerin ve özellikle de devlet adamlarına ait vakfiyelerin düzenlenmesinde ulemayı ön plana çıkarmış ve bu belgelerin tanziminde kullanılacak dilin ve Türkçe diplomatik kaidelerinin oluşturulmasında ulemaya önemli bir rol yüklemiştir. Manisa ve Kemerredremid sicillerinde de vakıf kayıtlarına rastlanmaktadır. Bunlar arasında 187 numaralı Manisa kadı sicili neredeyse tamamen vakıf muhasebe kayıtlarına ayrılmıştır. Bu defterde yüzlerce vakıf muhasebe kaydı bulunmaktadır.

¹⁰⁸Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *İA*, c.XIII (1986), s.153.

¹⁰⁹İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Orhan Gazi'nin Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı”, *Belleten*, XVII/107 (1963), s.440-442

¹¹⁰Ali Himmet Berki, “Vakıfların Hukuk ve Tarih Bakımından Kıymeti”, *Vakıflar Dergisi*, VI (1965), s.5.

¹¹¹Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.359.

Sicillerde bunlardan başka belge çeşitlerine de rastlanır. Bunları müteferrik olarak adlandırabiliriz.

Şer'iyye sicillerinin şekilsel özellikleri yer alan belge çeşitleri olarak yukarıda verilenlerin her biri ayrı ayrı defter olarak tutulmuş olabilecekleri gibi; hepsi veya birkaçı aynı defterde karışık olarak da yazılmış olabilir. Yazılışları çoğunlukla aynı tarzdadır. Sicil defterlerinin başında genellikle Arapça bir önsöz bulunur. Burada Allah'a ve Peygamberine saygı arz edilir, sonra sicili tutan hâkimin ismi ve görev unvanı kaydedilirdi. İslam âleminde yazılı şeylerin hep aynı üslubda yazılmasına gösterilen özen, Osmanlılar tarafından şer'iyye sicillerinin yazılmasında da devam ettirilmiş; bu metoda da şakk-i şer'î denilmiştir. Ayrıca bu belgeler düzenlenirken uyulacak kurallar standart hale getirilmiş hatta kelimelere varıncaya kadar üslup birliği sağlanmıştır. Bu sebebe binaen sicillerden bir belgeyi okuyabilen bir kişi aynı türden bütün belgeleri okuyabilir.

Tanzimat'tan sonra pek çok sahada meydana gelen değişiklikler gibi şer'îye sicillerinde de şekilsel bazı değişiklikler yapılmış ve alınacak harçlar tekrar tespit edilmiştir. 1874 yılından itibaren sicillerin başından sonuna kadar sayfa numaraları konmuş, mahkemeler tarafından verilen her tür yazılı belgenin aslı sicile kaydedilmiş ve kaydedenin kaydettiğine dair özel mührü basılmıştır. Bütün şer'î mahkemelerde siciller için hususi bir sandık bulundurulmuş ve her akşam sicillerin mukayyid nezaretinde konulması sağlanmıştır. Görev süresi dolan kadılar, bu sandıkları özel mühürleriyle mühürleyip haleflerine teslim etmişlerdir.

Şer'iyye sicilleri, Osmanlı tarihini aydınlatan en mühim kaynak eserlerden olup; Osmanlının siyasî, idarî, hukukî, iktisadî, dinî, askeri, sosyal ve kültürel tarihi üzerine yapılacağımız ilmî çalışmalarda; geçmişin bütün canlılığıyla bizi kucaklayacak; gerekli analizi ve sentezi yapmamızı sağlayacak; en temel başvuru ve ilk elden kaynaklarımızdandır.

Şer'îyye Sicillerinin Şekilsel Özellikleri

Şekil itibariyle siciller dar ve uzun, dikdörtgen biçimindedir. Özenle ciltlenmiş olup sadece sırtı meşin ciltlidirler. Bunun yanında ebru kaplı ve karton ciltli siciller de bulunmaktadır. Standart bir ebatları olmamakla beraber genellikle enleri 10x30cm, boyları ise 30x60cm arasında değişmektedir. Eski defterler daha

küçük boyutta olup kadıların ceplerine girecek derecede olanları da vardır. XVII. Yüzyıl öncesi defterlerin ölçüsü 9x27cm ile 15x40cm arasındadır.¹¹²

Şer'iyeye sicilleri bu özelliklerini Tanzimat dönemine kadar muhafaza etmişlerdir. Bu döneme kadar olan defterlerde kayıtlar daha kısa olup bir sayfaya altı yedi hatta sekiz kararın yazıldığı görülmektedir.¹¹³ Tanzimatla birlikte hukuk alanında ki yeniliklere paralel olarak sicillerde de değişikliğe gidilmiştir. Verilen kararlarda isimlerin yanına adresler yazılmaya başlanmış, verilen kararların gerekçeleri de yazılmaya başladığı için daha büyük hacimli defterler kullanılmaya başlanmıştır.¹¹⁴

Siciller genel olarak dayanıklı ve aharlı kağıtlara yazılıp, yazı sitili ise çoğu zaman ta'lik kırması olmuştur. Yazıda kullanılmış olan mürekkep özel bir şekilde imal edilmiş olup siyahlığı ve parlaklığı bugün bile özelliğini muhafaza etmektedir.¹¹⁵

Bir yerde göreve başlayan kadı eğer yeni bir defter açmışsa defterdeki ilk varağın (a) kısmını boş bırakır ve (b) kısmına ise Arapça bir dîbâce yazar. Allah'a hamd ve Peygambere salât ü selâmdan sonra, dîbâcenin altına kendi unvanını yazar ve mühürler. Dîbâcenin en üst kısmında ise davet kısmı vardır ki bu genellikle "hüve", "Yâ Fettâh", "Yâ Rezzâk", "Yâ Allah" gibi Esmâ-i Hüsnâya ait lafızlardır.

Göreve başladıkları zaman dîbâce yazarak altını mühürleyen kadılar, ayrıldıklarında da defterde kaldıkları yere "temme'l-keâm", "intehe'l-keâm", ve "intehe'l-vekayi'" gibi ifadelerle başlayan bir hâtime kaydı yazarlar, altına o günün tarihini yazarlar ve kendi mühürleri ile mühürlerlerdi. Kadılar genellikle kendilerine has dîbâce ve hâtime kayıtları kullanmışlardır.

Türkiye'deki Şer'iyeye Sicilleri

Osmanlı devleti sona erip Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra adliye binalarının mahzenlerinde bulunan şer'iyeye sicilleri Maarif ve Adliye

¹¹² Abdülaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Usulü- Osmanlı devri uygulaması*, İstanbul 1986, s. 2.

¹¹³ Abdülaziz Bayındır, *a.g.e.*, s. 2.

¹¹⁴ Abdülaziz Bayındır, *a.g.e.*, s. 2.

¹¹⁵ Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, s.18.

Vekâletlerinin ortaklaşa aldıkları bir karar sonucu Maarif Vekâleti'nin valiliklere gönderdiği 3 Kasım 1941 tarih ve 4018/2182 sayılı emirleri ile buldukları yerlerdeki veya yakınlarındaki müze ve kütüphanelere nakledilmişlerdir. 1991 yılında ise bir genelge ile yurt genelindeki bütün şer'îyye sicilleri Ankara'daki Milli Kütüphane'de toplanmıştır. Bu genelgede İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivindeki siciller hariç tutulmuştur. Henüz envanteri çıkarılmayan sicillerin on bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Sicillerin sayısı hakkında kesin bir hüküm vermek mümkün değildir, çünkü her an hiç ümit edilmeyen yerlerden sicil çıkmaktadır. Uzun yıllar İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivinde 27 mahkemeye ait 8972 adet defterin bulunduğu ve bunlardan 36 adedinin Bulgaristan'ın Varna, Osmanpazarı, Köstence v.s. ait olduğu literatürde zikredildiği halde 1990'lı yıllarda Arşivde yapılan çalışmalarda 600 civarında yeni sicil defteri ortaya çıkmıştır.¹¹⁶ Yine 1995 yılına içinde Üsküdar Mihrimah Sultan Cami'sinin müezzin mahfilinde cami görevlileri tarafından yapılan temizlik esnasında dolapların içinde Üsküdar Mahkemesine ait defterler çıkmış ve İstanbul Müftülüğündeki arşive nakledilmiştir.¹¹⁷ Günümüzde ise kurumlar arası yapılan mutabakat gereği bütün siciller Başbakanlık Devlet Arşivleri'nde toplanmaktadır.

Türkiye Dışındaki Şer'îyye Sicilleri

Türkiye'de bulunan sicillerden başka, daha önce Osmanlı hâkimiyetinde bulunmuş sonradan ayrılmış olan Yunanistan, Bulgaristan ve Arnavutluk gibi Balkan ülkelerinin yanı sıra XX yüzyılın başlarında Osmanlı'dan ayrılan Suriye, Suudi Arabistan, Mısır, Lübnan ve diğer Arap ülkelerinde ve Kudüs şehrinde şer'îyye sicilleri bulunmaktadır.¹¹⁸ Yunanistan'daki şer'îyye sicilleri Selanik'de Makedonya Tarihi Arşivi ile Girit'in İraklion şehrindeki Belediye Arşivi'ndedir.¹¹⁹ Makedonya Tarihi Arşivi'nde Selanik çevresine ait 337 adet şer'îyye sicili

¹¹⁶ Bilgin Aydın, "Meşihat Arşivinde Yeni Tasnif Olunan Siciller", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 90. (İstanbul 1994), s. 122-151.

¹¹⁷ İsmail Kurt – Bilgin Aydın, "Üsküdar ve Çevresi Tarihine Ait Yeni Kaynaklar: Valide Cami'inde Bulunan Siciller", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 101 (İstanbul 1996), s. 205-215.

¹¹⁸ Kamil Celil el-Aselî, *Vesâiku Mukaddesiye*, den trc. Sabahattin Samur, "Kudüs Şer'î Mahkeme Sicilleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Kayseri 1990), IV, 313-322.

¹¹⁹ Atilla Çetin, "Türkiye Haricindeki Osmanlı Şer'îyye Sicilleri", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, V/1, (İstanbul 1981), s. 49-55.

bulunmaktadır.¹²⁰ Yunanistan'ın ayrıca Kozani ve Veria şehirlerinde de sicil defteri bulunaktadır.¹²¹ Girit'in İraklion şehrinde ise 162 adet sicil bulunaktadır.¹²²

¹²⁰ Evangelia Balta, "Yunanistan'daki Osmanlı Arşivleri", *Tarih ve Toplum* XII/67, (İstanbul 1989), 42-44.

¹²¹ Evangelia Balta, *a.g.m.* 42-44.

¹²² Evangelia Balta, *a.g.m.* 42-44.

1. PATRONA HALİL İSYANI ARİFESİNDE MANİSA'DAN BAKIŞLA BATI ANADOLU

1.1. İdarî Durum

Manisa 1730 yılına gelirken örfî idare bakımından Aydın ve Saruhan Muhassılı Abdullah Paşa'nın görevlendirdiği bir mütesellim, yeniçeri serdarı ve ona bağlı askerî guruplar, âyan-ı vilâyet ve eşraf ile idare olunurken ifta ve kaza organları itibarıyla bir kadı ve ona bağlı naipiler ile nakib-ül eşraf kaymakamına sahipti. Kadılar genellikle bir yıl kadar görevde kalıyorlardı. Örneğin, 1140 senesinde Manisa kadılığına “*Medine-i Münevvere Pâyesinde olub sâbıkan Kayseriyye kadısı olan Mevlâna Mustafa Efendi*¹²³” tayin edilmişti.¹²⁴ Mehmed Efendi göreve başlar başlamaz Bâb niyabeti görevine Şâban Efendi'yi getirmişti.¹²⁵ 1142 senesinde ise Kadılıkta Sunullahzâde bulunuyordu.¹²⁶ Bir zamanların şehzade sancağı olan Manisa bu tarihlerde timar ve zeametler bakımından alaybeyleri vasıtasıyla Anadolu Beylerbeyine bağlı ise de artık gücünü hissettiren kudretli bir sancak beyinden sicillerde söz edilmemektedir.

Avârız vergilerini toplayan ve yöredeki mukataaların, iltizam işlerinin idaresinde tek söz sahibi olan Aydın ve Saruhan Muhassılı Abdullah Paşa'nın çok geniş salâhiyetlerle donatılmış Rumeli Beylerbeyi pâyesine sahip bir vezir ve üstelik bu kişinin sarayın damadı olduğu düşünülürken sicillere akseden buyruhdularının sayısının çokluğu anlaşılır bir hâle gelmektedir. Muhassıl Abdullah Paşa yalnızca Aydın ve Saruhan sancaklarının değil, Menteşe, Teke, Hamid ve hatta zaman zaman Edremid sicillerinde de görüleceği üzere bütün batı Anadolu'nun idari, mâlî ve örfî hukuka dair işlerinden sorumludur.

Bu dönemde 1760'lardan sonra Manisa ve neredeyse bütün batı Anadolu'da sözü geçen en önemli âyân ailesi olan Karaosmanoğulları da henüz etkili bir konumda görülmemektedir.¹²⁷

¹²³ Kendisinden önceki Kadı Abdülhâdi Efendi idi. *M.Ş.S. 185.*, s. 25/H.3-4.

¹²⁴ *M.Ş.S. 185*, s.8, H. 1

¹²⁵ *M.Ş.S. 185*, s.8, H. 2.

¹²⁶ *M.Ş.S. 185*, s.1, H.1.

¹²⁷ Konu hakkında bkz. Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerine bir İnceleme*, TTK Yayınları, Ankara, 1997.

1.2. Patrona İsyanı Arifesinde Batı Anadolu

Bazı tarihçiler tarafından vakanüvislerin kaydetmediği yıl olarak ifade edilen 1142 senesi (1730'un ikinci yarısını kapsayan dönem ağırlıklı olmak üzere) isyanın merkezi olan İstanbul'daki olayların anlaşılması yönünden dahi oldukça karanlık bir görünümündedir. Gerçekten de döneme ait kayıtlar sonradan bir iki özel tarih (Abdi ve Destarî Salih tarihleri) ile Mehmed Arif'in hazırladığı Tarih-i Osmanî encümeninde yayımlanan ancak yarım kalan¹²⁸ "Silsile-i vukuat-ı Devlet-i Aliyye'de zapt edilmeyen 1142 senesi hadisatı" adlı çalışma bir tarafta tutulursa yok denecek kadar azdır. Bunun dışında günümüz tarihçilerinden Selim Karahasanoğlu'nun eserleri ve makaleleri konunun önemini ve kaynak sıkıntısını gözler önüne sermektedir.¹²⁹ Karahasanoğlu, Türkiye dışındaki kaynakları da kullanarak meseleyi aydınlatacak yeni bilgilere de ulaşmamızı sağlamıştır. Ancak her ne kadar yeni yayınlarla mesele İstanbul olayları açısından irdelenmişse de Patrona isyanını doğuran sebeplerin Anadolu için de söz konusu olup olmadığını anlamamıza yarayacak yeterli çalışma olduğunu söylemek zordur.

Anadolu Osmanlı Devlet'inin batıdaki savaflara Pasarofça Antlaşmasıyla ara verilen ve ağır olağan üstü savaş koşullarında alınan vergilerin nispeten azaldığı bir soluklanma dönemi olabilecek Lâle Devri'nde yine Savaş sıkıntısından uzak kalamamıştır. Bu kez İran üzerine yapılan seferler yüzünden ahalinin düştüğü durum yeni yükümlülükler, giderek merkezden atananların yerine eşraf ve âyandan gelen yerel yöneticiler ile yaşanan sorunlar Anadolu'daki sosyo-ekonomik şartları ağırlaştırmıştır. Bu savımızı kaynak olarak belirlediğimiz ve Anadolu'nun görece zengin şehirlerinde kaydedilmiş kadı kayıtları

¹²⁸"Silsile-i vukuat-ı Devlet-i Aliyyede zaptedilmeyen 1142 Senesi Hâdisatı". Mehmet Arif. *Osmanlı Tarihi Encümeni Mecmuası* c. I, s. 53 - 64, 258 - 264, 309 - 315, e. III, s. 1024 - 1030.

¹²⁹Karahasanoglu S., "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyânına Dair Yeni Bulgular: İsyânın Organizatörlerinden Ayasofya Vâizi İspirizâde Ahmed Efendi Ve Terekesi", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, vol.24, pp.97-128, 2010; Karahasanoğlu S., "The Tulip Age Under Consideration: A Review Of Can Erimtan'S Ottomans Looking West?," International Journal of Turkish Studies, vol.16, pp.128-130, 2010; Karahasanoğlu S., "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyânı Üzerine Yeni Bir Eser: Vâkıa Takrîri Binyüzkırkç' de Terkîb Olunmuşdur," Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, pp.179-187, 2009; Karahasanoğlu S., "Osmanlı Tarih yazımında "Lale Devri": Eleştirel Bir Değerlendirme", Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar,, ss.129-144, 2008. Karahasanoğlu S., "Yanlış Zamanda Yanlış Adam': Feyzullah Efendi," Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, cilt.3, ss.843-847, 2005.

desteklemektedir. Yalnızca Manisa'yı değil çevresindeki bir çok yerleşim birimi ile ilişkileri dolayısıyla tüm Batı Anadolu hakkında önemli bilgileri içeren Manisa Şer'iyye sicilleri başlıca kaynaklarımızdandır. Üstelik bu dönemde bir vezirin uhdesine verilen Muhasıllık idaresi altında bulunan Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarında idari mekanizmanın çalışması ve yazışmalar sicillerde açıkça görülmektedir. Yukarıda önemini vurgulamaya çalıştığımız 1142 Hicri senesine ait kayıtları ihtiva eden 185 numaralı Manisa şer'iyye sicili defteri gerek Muhasıllık idaresi¹³⁰ gerekse diğer yerel idare hakkında çok önemli bilgilerle doludur. Bu bilgileri incelemeye geçmeden önce sicillerin ait olduğu yörenin yapısına bakmakta yarar görüyoruz.

1.3. 1729-1731 Yıllarında Batı Anadolu'da Mülkî İdareciler

1.3.1. Muhassıl Vezir Abdullah Paşa:

Abdullah Paşa Aydınlıdır. Aydın'ın haysiyetli ve tanınmış bir kimsesi olduğundan 1132 R. evvelinde (ocak-1720) Rumeli payesiyle Aydın muhasıllı oldu. Şecaat sahibi ve askerlikte mahareti hasebiyle 1138 C. ahiresinde (şubat-1726) vezaret ihsan buyuruldu. 1140 Zilhiccesinde (Tem. 1728) Emine Sultan¹³¹ ile evlendirildi. 1144 (1731) de Şam ve 1145 de Halep valisi ve 1146 da yine Aydın muhasıllı oldu. Damadı Abdurrahman Bey 1164 (1751) tarihinde vefat etti. Oğlu Abdullatif Bey'dir.¹³² Üç tuğlu paşa olup uzun müddet Aydın muhasıllı olan Abdullah Paşa, cesaret ve şecâ'at ile şöhret bulduğundan İran Seraskeri Köprülü Zade Abdullah Paşa'nın maiyetine 2000 süvari askeri ile gitmesi ferman olunmakta, gitmekte geciktiği ve İran harbinin neticesine inanmadığı için katlineferman çıkarıldı. Abdullah Paşa'yı yalnız ata bindirdiklerinde etrafını Serdengeçti ağaları çevirip, Dizdar odasına götürdüklerinde, Sekbanbaşı, Paşa *abdest al* diyince hemen Paşa hançer ile Sekbanbaşı'yı katli ve bir adamını yaralayıp ve Kapıcı, başının dahi Şatır'ını hançerleyip ellerinden kurtulup, avluya indikte, kal'a bedenlerinden taş atarak serserim oldukda, serden geçti ağalardan Kurban Ağa gelip öldürdü. Kesik başı, eşyaları ile İstanbul'a gönderildi. Abdullah

¹³⁰ Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarındaki Muhasıllık idaresi hakkında bkz. Çelik B.- Demir T. ;*Osmanlı Devleti'nde Bir İdari-Mali Yeniden Yapılanma Uygulaması Örneği Aydın Muhasıllığı (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)* ,Aydın, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları No:34, 2010.

¹³¹ Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011, s: 76.

¹³² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c. III, s.360.

Paşa, şeci've deli vezir olmağa devlete ezlem bir zat idi. Ancak Kızlarağası Beşir Ağa, bu şecâ'atli adamın yaşamasını zarar saymıştı. Bu sebepten katlini duyanlar yazık dediler.¹³³

Emine Sultan, 1140 (1728) de Abdullah Paşa ile evlendirilmiştir. II. Mustafa'nın kızı olan Emine sultan 1152 (1739) da vefat etti.¹³⁴ Kabri, Mevlanakapı civarındaki Mimar Acem Camii haziresindeki türbesindedir. Sofada, 1237 (1821) tarihinde vefat eden, Abdullah Paşa Zade Mirahur-ı Evvel el-hac Abdullatif Bey'in kızı Fatma Hanım'ın da kabri vardır. 20-Z. 1208 (Temmuz-1794) tarihli bir arşiv belgesine göre, "Cihan-Zâde Abdülaziz Efendi'nin karısı ve Hacı Abdullah Paşa'nın kızı Atike Hanım'ın Aydın'da, Lonca'da bina eylediği cami ve mektebi" vardı.¹³⁵

Abdullah Paşa'nın bir aile kabristanı bulunmaktadır. Eyüp Sultan Camii şadırvan avlusu ile Silâhdar Ağa Cadde arasında ve Çifte Gelenler Türbesi'nin sağ tarafındadır. Cadde üzerindeki avlu duvarı yıktırılarak yerine büyük, mermer bir hacet penceresi yapılmıştır. Sağ tarafında Mehmed Emin Paşa Ailesi'ne ait iki büyük hacet penceresi vardır. Pencere üzerindeki Kelime-i Tevhid yazısı 1189(1775) tarihli olup Kaşıkçı-Zâde hattıdır. Arkasında bir lahit mevcuttur. Sütun şeklindeki şahidesinde şu kitabe yazılıdır:

“Sabıka Aydın Valisi El-hac/Abdullah Paşa-Zâde sâbıka/Mir-Ahur-ı Evvel merhum ve mağfur/El-hac Abdül-Latif Bey/Efendinin rûh-ı şerifleriçün /El-fâtiha/2 B 1189 (29 -Ağustos. 1775)”. Bunun gerisinde Abdullah Paşa'nın kallavîli şahidesi vardır. Taşın her iki yüzünde de yazı bulunmaktadır. Arka yüzündeki kitabe şudur: “Sabıka Şam-ı Şerif/Mir El-hac Aydın/Muhassılı merhum/Mağfur el-hac/Abdullah Paşa'nın/Ruhiçün el-Fâtiha/Sene 1147 fi 1 Zilhicce (24-Nisan-1735)”. Ön yüzünde de aynı kitabe vardır. Ayak taşı yoktur.¹³⁶

Aydın ve Saruhan Muhassılı Abdullah Paşa'ya hitaben yazılmış arzuhaller ilginçtir. Kadılarına başvurarak istediği sonucu alamadıkları anlaşılın mağdurlardan

¹³³Şem'dâni-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mür'i-t Tevarih, Tarihi, Haz. M. Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976 1/36-37-38-170-172-174

¹³⁴Ç.Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011, s: 76.

¹³⁵Osm. Arş. Evkaf Def. 111. No. 23769; Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, C. I, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 1983C:I S:660.

¹³⁶Ayvansarayî, Vefeyât, Haz, F.Derin S:24

bazıları Abdullah Paşa'dan adalet için yardım istemektedir. Üstelik muhakemenin de Aydın Güzelhisar'da yapılmasını özellikle talep etmektedirler. Bunlardan Manisa Şer'iyye Sicillerinde rastladığımız birkaçını ilgili konular işlenirken aktaracağız. Lakin bir örnek olması hasebiyle 1142 Zilhicce'sine (Haziran 1730) ait kayıtlar arasında bulunan bir arzuhali, karşılığında yazılmış bir buyrulduyla birlikte aşağıda derç ediyoruz:

“Devletlû, inayetlû, fukara kullarına merhametlû efendim, sultanım hazretleri sağ olsun,

Arzuhâl-i kulları budur ki,

Bu kulları Mağnisa'da sâkin olub bir mikdar aklım muhattıl ve sevdaya uğrayub lâ-bî-akl iken tasarrufumda olan tarlamı yine Mağnisa sâkinlerinden Çoban Mehmed ve Mustafa Beşe nâm kimesnelere feragat etmiş idim. Lâkin, haberim yok merkumlar dahi tarlay-ı mezbureye sipahiden temessük alub Edib İmam nâm kimesneye arkalanub hilâf-ı inha ve hilaf-ı kanun zabt ve bu kullarına gadr eylediler ve yine Mağnisa'da sâkin Kör İmam oğlu Hasan ve Mesdan oğlu Musa ve Kepekçi oğlu Ahmed ve Hacı İslâm oğlu Mehmed ve Bakırlıoğlu İsa nâm kimesnelere haremime girüb ehlime ve âyâlime fiilî şennî edüb evim yakub ve ırzım hekk edüb rüsvân-ı âlem olduğumdan sonra merkum Hasan ve Musa ve Ahmed ve Mehmed ve İsa ardıma düşüb beni katl kasdıyla kaçırub Kara Mütessellim Süleyman Ağa kullarının kenefine düşüb onunla necas ve huzur-u âlilerine tezallüm hâle geldik merahim-i aliyyelerinden ricâ olunur ki, merkumları huzur-u âlilerine ihzar ve Güzelhisar'da şer' ile mürâfaa olunmağa müsaade ve buyrulduy-ı âlileri isdârıyla ahkâk-ı hak olunmak bâbında arzuhal ibaret olundu ferman sultanımındır.

Bayırlıoğlu Hasan

(Derkenar :Abdullah Paşa'nın Buyrulduzu)

Hâlâ Medine-i Mağnisa'da seccâde-nişîn faziletlû efendi hazretleri zîde fezailehû ve Kıdvet-ü'l akrân mütessellimimiz zîde kadruhû sahib-i arzuhâlin tarla ve arus hisseleriyle şer'an mürâfaa ve icâb-ı hak ve âyâlin taarruz kasdıyla menzilin basub taaddi eden mezburları ale'l-ây-ı hâl ahz ve ahvallerine gereği

gibi ma'rifet-i şer' ile ve mübaşir ma'rifetiyle sual ve üzerlerine sübut bulan mevaddı tahrir ve vukuunu tarafımıza i'lâm eylesesüz deyu buyruldu"¹³⁷

1.3.2. Mütesellimlik Kurumu ve 1728-1731 Yılları Arasında Manisa Mütesellimleri

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce vali ve mutasarrıflar adına vergi toplamakla görevli memura mütesellim denilmekteydi.¹³⁸

Sözlükte “teslim edilen şeyi alan, kabul eden” anlamındaki mütesellim kelimesi Osmanlılarda çeşitli idarî görevliler için kullanılmıştır. Beylerbeyinin veya sancak beyinin vekili olarak onların sefere gittiklerinde veya görev bölgelerine gitmedikleri zamanlarda yerlerine bakan, vergileri toplayan görevlileri ifade eder. Bazan bunlara voyvoda da denmiştir. XVI. yüzyılın sonlarından Tanzimat dönemine kadar varlığını sürdüren mütesellimlik, Osmanlı taşra idaresinde önemli gelişmelere yol açan bir kurum niteliği kazanmış, özellikle âyan denen mahallî güçlerin sivrilmesinde bir basamak oluşturmuştur.¹³⁹

Mütesellim, sancağın devlet hazinesine ödemek zorunda olduğu para ile diğer gelirleri toplayıp zamanında göndermekle görevliydi ve beylerbeyi yahut sancak beyinin vekili durumunda bulunduğu için onların yetkilerine de sahipti. Bazen mütesellim de yerine birini vekil bırakırdı. Bazı durumlarda mutasarrıflara, dergâh-ı âlî kapıcıbaşlarına da mütesellimlik verilirdi. Mütesellimin görev süresinin bir yıl olması kural olduğu halde buna hemen hemen hiç uyulmazdı. Bazen birkaç ay görevde kalanlar bulunduğu gibi yıllarca aynı sancağın mütesellimliğini yapanlara çok sık rastlanmaktaydı. Sancaklardaki mütesellimliklerin ekseriyetini özellikle XVIII. yüzyılda yerli hânedanlar ellerine geçirmişti. Yerli güçlü gruplara mensup olmayan mütesellimler bu yüzyıldan itibaren, ellerinde fazla kuvvet bulunmadığından görev bölgelerinde

¹³⁷ M.Ş.S. 185, s.100/1.

¹³⁸ Yücel Özkaya, “Mütesellim”, *D.İ.A.*, C. 32, s.204.; Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü'l-vukûât* (nşr. Mehmed Gâlib Bey), İstanbul 1327, III, 80; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, Ankara 1977; a.mlf., *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985, s. 11, 35; a.mlf., “XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi”, *DTCFD*, XXVIII/3-4 (1977), s. 369-390; Talat Mümtaz Yaman, “Mütesellimlik Müessesesine Dair”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, Ankara 1944, s. 75-105; Musa Çadırcı, “II. Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu”, *DTCFD*, XXVIII/3-4 (1977), s. 287-296

¹³⁹ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı*, İstanbul 1986, s. 235.

tutunamamaya başlamıştır. Bunlar devletin ve sancak beyinin gelirlerini toplayamıyorlardı. Ayrıca yerli hanedanlar halkı kışkırttığından dışarıdan tayin edilen mütesellimler vazife yapamıyordu. Bu yüzden mütesellim tayin edilecek kimsenin halkı ve sancağı koruyabilecek, vergileri toplayabilecek yetenekte ve güçte olmasına dikkat edilirdi.¹⁴⁰

Beylerbeyi ya da sancak beyinin tayin edeceği mütesellimin bir fermanla İstanbul'dan onaylanması şarttı. Bunun için mütesellim tayin edilecek şahıs kapı kethüdâsı vasıtası ile dilekçe gönderilerek İstanbul'a bildirilir ve bir ferman talebinde bulunulurdu. Daha sonra buyruldu ile mütesellim tayin edilen kişi sancak görevlilerine bildirilirdi. XVIII. yüzyıl boyunca önemli kısmı yerli hânedanlardan seçilen mütesellimlerin birçoğu resmî bir sığata sahip olmadığı gibi herhangi bir devlet hizmetinde de bulunmamıştı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında tanınmış ailelere mensup bazı mutasarrıflara da mütesellimlik verildiği görülmektedir. Meselâ Çapanoğlu Süleyman, Bozok ve Yeni İl mutasarrıfı, dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılığı unvanlarını taşıyordu. Bunun dışında kendisine Kayseri, Çankırı, Ankara ve Sivas mütesellimlikleri verilmişti. Süleyman Bey bazı yerlere mütesellim vekili tayin ederek mütesellimlik görevini yerine getiriyordu. XVIII. yüzyılda mütesellimlik görevini ele geçirmek için yöredeki güçlü aileler bazan birbirleriyle mücadeleye giriyordu. Konya'da Gaffarzâdeler ile Mühürdarzâdeler, Ankara'da Nakkaşzâdeler ile Müderriszâdeler bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bu yüzyılda yerli hânedan mensupları mütesellimlikleri uzun süre ellerinde tutabildikleri gibi uzaklaştırılmış olsalar da görevi yeniden ele geçirebilmekteydiler. XVIII. yüzyılda uzun süren savaşlar sebebiyle sancak beylerinin seferde bulunması ya da başka görevleri dolayısıyla sancaklarına gelememesi, sayıları çok artmış olan vezirlere pek çok sancağın arpalık olarak verilmesi, bunların da yerlerine mütesellim tayin ederek İstanbul'da oturmaları yüzünden mütesellim sayısı hızlı bir artış gösterdi. Böylecesancaklarda kuvvetli ailelere mensup mütesellimlerle yörenin önde gelenleri ve özellikle âyan arasında sık sık menfaat çatışmaları ortaya çıkıyordu. Her ne kadar mütesellimler yetki bakımından âyanlardan üstün idiyseler de önemli işleri görmekte halk ile devlet arasında aracılık yapan âyanlar bu sırada büyük servet ediniyorlardı. Bazı aileler zaman zaman mütesellimlik, zaman zaman da âyanlık görevini yürütmekteydiler. Bir kısım mütesellimler âyanlarla anlaşarak çeşitli suistimallere ve yolsuzluklara

¹⁴⁰ Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", *DTCFD*, XXVIII/3-4 (1977), s. 369-390

karışabiliyordu. Bu arada topladıkları vergiyi zimmetlerine geçirdikleri de olurdu.¹⁴¹

Mütesellimlerin yolsuzluk ve baskılarıyla ilgili şikâyetler çoğalınca XIX. yüzyılda bunların tayininde değişiklikler yapıldı. Devlet idaresindeki merkezîleşme çabalarının bir neticesi olarak mütesellimlerin özellikle İstanbul'dan ve dergâh-ı âlî kapıcıbaşılıarı ile diğer büyük rütbeli görevliler arasından seçilmesi esası getirildi. II. Mahmud döneminde sancakların büyük çoğunluğu Mukâtaat Hazinesi'ne bağlandığından Anadolu, Sivas, Maraş ve Adana eyaletleri de bu hazinece tayin edilen vali ve mutasarrıflar tarafından yönetiliyordu. Hamîd-ili, Teke-ili, Hudâvendigâr, Eskişehir, Aydın, Niğde, Kastamonu, Karesi, Bolu, Viranşehir, Ankara, Çankırı, Saruhan, Beyşehir, Kırşehir, Çorum, İçel, Kocaeli sancakları bu hazineye bağlıydı ve bunların mütesellimleri de doğrudan doğruya hazinece tayin ediliyordu. Bu sancakların bir kısmı 1832'de Mansûre Hazinesi'ne nakledildiğinden mütesellimler de o hazinece görevlendirilmeye başlandı. Eyaletlerde redif askerî teşkilâtı kuruluncaya kadar mütesellimler asker toplayıp istenilen yere göndermekle yükümlü oldular. Mütesellimlerin büyük bir kısmı bu görevi yerine getirdiyse de bir kısmı bu konuda başarı gösteremedi. Diğer taraftan mutasarrıfların yerli unsurlardan mütesellim tayin etmesi XVIII. yüzyılda olduğu gibi bu yüzyılda da bazı yerlerde sürdü. 1839'da Tanzimat Fermanı ile devlette yeni bir düzenlemeye gidilirken mütesellimlik kurumu da ele alındı. Düzeltilmesi mümkün görülmediğinden kaldırılarak yerine sancakların yalnızca malî işleriyle uğraşmak ve eyalet defterdarlarına yardımcı olmak üzere muhassıllıklar teşkil edildi.¹⁴²

Manisa Şer'iyye Sicillerinde mütesellim tayini ile ilgili kayıtlardan bu kurumun Manisa'daki durumu hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Muhassıl Vezir Damad Abdullah Paşa bu tayinlerde söz sahibi olup, kadılara yazdığı buyruqlarla bunu duyuruyordu. Mütesellim olarak atanan kişinin yetki ve sorumluluklarının da hatırlatıldığı buyruqlardan biri şöyledir:

*“Kıdvetü'l emâsil ve'l akrân Saruhan Sancağında mütesellimimiz olan izzetlû **Hacı Mustafa Ağa** zîde kadrûhû inhâ olunur ki, bin yüz kırk bir senesine mahsub olmak üzere Saruhan Sancağı Ber vech-i maktu' uhdemize kayd ve emri*

¹⁴¹ Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi”, *DTCFD*, XXVIII/3-4 (1977), s. 369-390

¹⁴² Yücel Özkaya, “Mütesellim”, *D.İ.A.*, C. 32, s.204

tarafımıza verilmekle sen dahi liva-i mezkurede kemakân mütesellim nasb ve tayin ve sene-i merkûme guresinden zabt eylemeniz bâbında buyruldu tahrir ve ısdar ve kıdvet-ü'l akran (ismi yazılmamış) zîde kadrûhû yediyle sana irsal olunmuşdur. İnşallah-u Teala vusulünde gerektir ki, sen ki, mütesellim-i mümâileyhsin liva-i mezkura gurre-i merkumdan zabt-ü rabt ve mahsul-ü livaya aid ve râci olan her ne ise ahz-ü kabz eyleyesin ve livay-ı mezkur dahilinde olan taraf ve mesaliki gereği gibi zabt ve mürrur ve ubûr eden ve bilad-ı âbadlarını hız ve hırsaset eyleyüb hilâf-ı şer'i şerif reaya fukarasını cevr ve zulüm ve taaddiden bigayet ihtiraz ve ictinab ve muceb-i buyruldu birle amel olasız deyu buyruldu. Tahriren fî evail-i Muharrem sene 1141''¹⁴³

Muhassıl Vezir Dâmad Abdullah Paşa'nın Saruhan sancağındaki temsilcisi olan **Mütesellim Mustafa Ağa** 1142 senesinde ölmüştür.¹⁴⁴ Bunun üzerine yeni bir mütesellim tayini gerekmektedir. Abdullah Paşa Manisa kadısına yeni mütesellimin tayini hakkında şu buyrulduyu göndermiştir:

“İnha olunur ki,

Livay-ı merkûmede (Saruhan) mütesellimimiz olan Elhac Mustafa Ağa bi-emrillah-ı Teâlâ fevt olub yeri hâli kalub bir mütesellim nasb ve tayin olunmak muktezi olmağın iş bu bin yüz kırk iki senesi mâh-ı Şevvali guresinden (1730 Nisan sonları) zabt eylemek üzere dârende-i buyruldu kıdvet-ü'l emâsil ve'l akran (ismi yazılmamış) zîde kadrûhû mütesellim nasb ve tayin olunmağın zabtı için işbu buyruldu tahrir ve ısdar ve irsal olunmuşdur. İnşallah-u Teâlâ vusulünde gerektir ki, Ağay-ı mümâileyh gurre-i merkûmeden livây-ı mezkura varub mütesellimlik-i merkum kadimden ne veçhile zabt olunageldi ise mümâileyh dahi o minval üzere zabt ve ait ve râci olan mahsul-ü livayı ahz-ü kabz eyleyüb temin-i bilâd-ı defter kayd-ı âbâd için zabt-ı rabt-ü memleket ve def'-i mazarrat-ı eşkiyâ hususuna dahi her birileriniz mütesellim-i mümâileyh Ağa eyleyüb mütesellimlik umuruna âherden bir ferdi müdahale ve muaraza etdirmeyesiz. Ve sen ki, mütesellim-i mümâileyhsin, sen dahi gurre-i merkûmeden varub livây-ı mezburu zabt-ü rabt ve temin-i bilâd ve terfih-i âbâd için def'-i mazarrat-ı eşkiyâ hususuna

¹⁴³M.Ş.Ş. 185, 57/2.

¹⁴⁴M.Ş.Ş. 185, 94/1. Mustafa Ağa ölmeden kısa bir süre önce Muhassıl Abdullah Paşa tarafından yaptığı hizmetin takdir edildiği bu sebeple kendisine mütesellimlik görevinin yeniden tevcih edildiğine dair 3 Muharrem 1142 (29 temmuz 1729) vusul tarihli bir buyruldu gönderilmiştir. M.Ş.S. 185, s. 137/2-3.

ve gerek tahsili iktiza eden tahsil-i emvâl-i mirî hususuna gereği gibi ihtimam-ı tam edüb hilâf-ı şer'î şerif ve mugayir-i kanun-u münif hareket ve ahali ve reâyâyâ zulüm ve taaddiden bigayet ictinab ve mucceb-i buyruldu birle amel olasin deyu buyruldu."¹⁴⁵

Her ne kadar yukarıdaki buyrulduda ismi yazılmamışsa da Hacı Mustafa Ağa'dan sonra Mütesellimliğe **Şerif Mehmed Ağa**'nın getirilmiş olduğu, kendisine hitaben yazılan 22 Zilhicce 1142 (8 Temmuz 1730) tarihli diğer bir buyruldudan anlaşılmaktadır.¹⁴⁶

1143 Muharrem guresinde (Temmuz 1730) yazılan bir buyrulduya göre de Şerif Mehmed Ağa yeniden mütesellim tayin edilmiştir.¹⁴⁷

1.4. Lale Devri Sonlarında Batı Anadolu'da Kadılık Müessesesi ve Kaza Yönetimi

1.4.1. Osmanlı Devleti'nde Kadılık Müessesesi: Kuruluş, Gelişim ve Teşkilât

1.4.1.1. Osmanlı devleti'nde kadılık müessesesinin doğuşu ve gelişimi

Kelime olarak *kaza* kökünden gelen kadı, bir hukuk terimi olarak Mecelle'de "insanlar arasında meydana gelen davaları şerî hükümlere göre çözmek için yetkili makamlarca görevlendirilmiş hakîm, fehîm, müstakîm, muktedir, emîn, mekîn ve metîn kişi" olarak tarif edilmiştir. İslâm hukukunda kadı, hüküm verme ve kanun uygulama gücüne sahip görevlidir. İslâmiyet'in ilk senelerinde Hz. Muhammed ilk kadı sıfatıyla insanlar arasındaki davalara bakmış, daha sonra Hz. Ömer, Amr b. As, Ukbe b. Amir, Huzeyfe b. Yemân gibi sahabelere yargılama yetkisi vermiştir. İslâm topraklarının genişleyip Mekke-Medine dışında İslâm şehirlerinin oluşmaya başlamasıyla da buralara gönderilen valilere idarî yetkilerinin dışında ayrıca yargılama yetkisi de verilmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁵M.Ş.S. 185, 94/1.

¹⁴⁶M.Ş.S. 185, 99/1.

¹⁴⁷M.Ş.S. 185, 102/3.

¹⁴⁸Fahrettin Atar, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.XXIV (2001), s.66.

Abbâsîler dönemine gelindiğinde ise İslâm devletinin sınırları iyice genişlemiş ve buralarda yargı vazifesi görecekt kadı ihtiyacı da artmış olmalıdır ki, kadıların seçimi, tayini ve teftişi için bir teşkilâtlanmaya gidilmiştir. Bu sebeple Abbâsî halifesi Harun Reşid, dönemin fıkıh alimi Ebu Yusuf'u *kadı'l-kudat* (kadıların kadısı) olarak atayarak kadılık teşkilâtını bir sisteme bağlamıştır.¹⁴⁹

Abbâsîlerden sonra kurulan bütün İslâm devletlerinde de yetki ve sorumlulukları birbirinden kısmen farklı olsa da kaza (yargı) müessesesinin ve bunların başında da bir kadının mevcut olduğu bilinmektedir.¹⁵⁰ Osmanlı devlet teşkilâtı ve hukuk sistemi esas itibarıyla kendisinden önce Anadolu topraklarında varlık gösteren çeşitli devlet ve beylik geleneklerine dayanmaktadır. Osmanlı kaza (yargı) teşkilâtı da bu geleneğin bir devamı olarak şekillenmiş fakat kendine özgü hiyerarşisi ve teşkilât yapısı ile diğer devletlerdeki yargı sisteminden farklı karakteristik özellikler göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nde kadılık müessesesinin başlangıcı için kesin bir tarih vermek mümkün değildir. Osmanlı kroniklerinin rivayetleri esas alınırsa kadılık müessesesinin Osman Gazi döneminden itibaren mevcut olduğu söylenebilir. Zira kadı tayiniyle ilgili ilk rivayetler Osman Gazi dönemine aittir. Bu rivayetlerin ilki bir Osmanlı kroniğinde, Karaca Hisar'ın fethinden sonra, Karaca Hisar kalesindeki kilisenin camiye çevrildiği ve ulemadan Tursun Fakih'in burada hutbe okuduğu ve şer'î işleri görmek üzere kendisinin Karaca Hisar'a kadı nasbedildiği şeklindedir.¹⁵¹ Osmanlı kroniklerinde bir yere kadı tayiniyle ilgili en eski rivayet budur. Bu rivayet Osmanlı tarihçileri ve hukukçuları tarafından da tekrar edilmiştir.¹⁵²

¹⁴⁹Fahrettin Atar, "Kadı", s.67.

¹⁵⁰Münir Atalar, "Şer'îye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâmî İlimler Dergisi*, IV (1980), s.305.

¹⁵¹"Halk razı oldu. Kadılığı ve hatipliği Dursun Fakı'ya verdi. Cuma hutbesi ilkönce Karaca Hisar'da okundu. Bayram namazını orada kıldılar." (Aşık Paşazâde, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Haz. Atsız, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1970, s.23.)

¹⁵²Osmanlı tarihçilerinden Arif Bey de Osmanlı Devleti'nde kadılığın Osman Bey döneminde teşkilatlandırıldığını ifade eder. Ona göre "Osman Bey istiklâlîni i'lânının üçüncü senesi, zîr-i idâresinde olan mahalleri beş dâireye ayırarak her birine birer beğ ve bir kadı nasb" etmiştir. Arif Bey, Osman Bey'in tayin ettiği bey ve kadıları tebaası arasında bulunan ve birçoğu Selçuklu memleketlerinden gelen ulemâ arasından kolaylıkla seçtiğini kaydetmektedir. XIV. yüzyılın ilk yarısında kadıların eğitim alabilecekleri bir medrese henüz kurulmuş olduğu için Osmanlı Devleti'nin ilk kadıları genellikle Osmanlı Beyliği dışından gelen âlimlerden seçilmiştir. (Arif Bey, "Devlet-i

Kadılık kurumuna ilk şeklini veren Fâtih Sultan Mehmed olmuş ve kadılıklarla ilgili bazı hususlar Fâtih'in kanunnâmesinde yer almıştır. Fâtih Kanunnâmesi'nin düzenleniş tarihi tartışmalı olmakla birlikte¹⁵³, kanunnâmeye esas teşkil eden ferman ve hükümlerin bir kısmının günümüze ulaşmış olması kadılıkla ilgili ilk düzenlemelerin Fâtih döneminde yapıldığını ortaya koymaktadır.¹⁵⁴ Kanunnâmeyi Fâtih döneminde düzenlenmiş olarak kabul edersek, kadınların hiyerarşideki yeri, teşrifattaki derecesi ve elkâbları ile alacakları harçların bu dönemde belirlendiği, eğitimlerine ve görevlendirmelerine dair hususların Fâtih Kanunnâmesi ile tespit edildiği söylenebilir. Buna göre genelde ilmiye sınıfının, özelde ise yargının en üst makamı olan kazaskerlik makamı Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri olmak üzere ikiye ayrılmış, diğer kadılıklar ise bu iki kazaskerliğe bağlanmıştır.¹⁵⁵

Osmanlı kaza teşkilâtına terim olarak *mevleviyet* XV. yüzyılın ortalarında yine Fâtih'in kanunnâmesi ile girmiştir. Zira kadı ve müderrislerin mertebe ve silsilelerini ilk tayin eden Fâtih Kanunnâmesi'dir.¹⁵⁶ Kanunnâmede geçen “ve sahn mollaları makâm-ı mevleviyettir” ifadesi ile sahn medresesi müderrislerinin dereceleri tespit edilmiş ve buna göre bu medrese müderrisleri ilmiye teşkilâtında en yüksek rütbeliler olarak kabul edilip, en yüksek maaş ve vazife tahsisi onlara yapılmıştır. Ancak Fâtih Kanunnâmesinde gerek Mevleviyet pâyeli kadılıkların gerekse daha düşük dereceli kadılıkların statü ve dereceleri tam olarak tespit edilmemiştir.¹⁵⁷

Osmaniyenin Teessüs ve Takarruru Devrinde İlim ve Ulema”, *Darulfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, I/2, (1332), s.2.). Fakat Arif Bey de bu iddiasını destekleyecek bilgi ve belgeleri çalışmasında göstermemektedir.

¹⁵³Fâtih Kanunnâmesi'nin XVI. yüzyıl sonlarında derlenmiş olması ve bazı ana kronik unsurlar barındırması bu metnin sahte olduğuna dair tezlerin ileri sürülmesine sebep olmuştur. Mataz ve Repp bu görüşün geçerli olmadığını kanıtlamıştır. (Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Ali*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul 1996, s.207.)

¹⁵⁴Gerek H. İnalçık gerekse Ş. Tekin tarafından neşredilen ve ferman şeklinde düzenlenmiş bazı kanunlar Fâtih Kanunnâmesi'nin hazırlanmasına esas teşkil etmiş olmalıdır. (Halil İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfî-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIII (1958),s.115.; Şinasi Tekin, “Fâtih Sultan Mehmed Devrine Âit Bir İnşâ Mecmuası”, *Journal of Turkish Studies*, II, (1996), s.278.)

¹⁵⁵İlber Ortaylı, “Kadı”, *DİA*, c.XXIV (2001), s.70.; Münir Atalar, “Şer'îye Mahkemelerine Dair”, s.306.

¹⁵⁶Mehmet Zeki Pakalın, “Kadı”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.II, İstanbul 1971, s.120.

¹⁵⁷Fahri Unan, “Mevleviyet”, *DİA*, c.XXIX (2004), s.467-468.

Yavuz Sultan Selim zamanına ait olan H.919/M.1513-14 tarihli bir defter kadılık sisteminin XVI. yüzyılın başlarındaki durumunu yansıtmaktadır.¹⁵⁸ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde 929 numarada kayıtlı olan defter “Tafsilü'l-kuzâti'l-mansûbe fi Vilâyet-i Anadolu” başlığı altında Anadolu sancak ve kaza kadılarının bir listesini vermektedir. Defterden anlaşıldığına göre Anadolu şehirlerinden 232'si kaza statüsünde olup müstakil kadılık bölgesi olarak teşkilâtlandırılmıştır. Defter hazırlanırken kazalar bağlı oldukları livalar esas alınarak kaydedildiği dikkate alınırca bu defter o tarihteki idarî taksimatı göstermek üzere hazırlanmış olmalıdır.

Anadolu vilayeti kadılarına ait diğer bir defter aynı arşivde 7625 numarada kayıtlı olup Kanûnî Sultan Süleyman döneminin başlarındaki kadılık teşkilâtına ışık tutmaktadır. H.934/M.1527-28 tarihli bu defter iki bölümden oluşmaktadır. Defterin birinci bölümü “*Vilayet-i Anadolu kadılıklarına mutasarrıf olanlar zamânlarıyla beyân olunur*” başlığını taşımakta olup Anadolu vilayetinde bulunan bütün kazaları ve kadılıkları ihtiva etmektedir.¹⁵⁹ Bu defterde geçen kazalar ilkinden farklı olarak bağlı buldukları liva belirtilmeksizin sadece kaza isimleri esas alınarak tanzim edilmiştir. Defterde 211 kaza mevcuttur. Defter tanzim edilirken kadıların görevde kaldıkları süre göz önüne alınmış ve defter en uzun süre görevde kalan kadıdan aşağıya doğru sıralanmıştır. Bu sıralama defterin hususî bir gaye için, özellikle de kadıların görev sürelerine bağlı olarak yapılacak bürokratik işlemler için hazırlandığını düşündürmektedir.

Kanûnî'nin kendi teşkilât kanunlarını çıkarmasıyla ve Süleymâniye medreselerini yaptırmasıyla ilmiyede rütbe ve pâyeler yeniden belirlenmiş, medrese ve kadılıkların derece ve hiyerarşisi kesin olarak tespit edilmiştir. Bundan sonra mevleviyet payeli kadılar yevmiyesi 300 ve 500 akçeli olarak ikiye ayrılmıştır. 300 akçeli mevleviyetler kadılık hiyerarşisinin en alt seviyesi olarak kabul edilmiş ve *devriye mevleviyeti* olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca bu

¹⁵⁸Turan Gökçe, “Anadolu Vilayeti'ne Dâir 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9 (1994), s.215-259.

¹⁵⁹Bu defter de Turan Gökçe tarafından yayınlanmıştır: “934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilayeti Kadılıkları ve Kadıları”, *3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkçülük Armağanı Akademik Kitabı*, İzmir 1994, s.78-79. Bu defterin ikinci bölümü ise “Vilâyet-i Anadolu medreselerine mutasarrıf olanlar zamânlarıyla beyân olunur” başlığını taşımakta olup başlık altında Anadolu vilayeti kazalarında bulunan medreseler ve müderrisler kaydedilmiştir. (Turan Gökçe, “934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilayeti Kadılıkları”, s.79.)

mevleviyet payeli kadılıklara dâhil ve hariç medresesi müderrislerinin tayin olunabileceği belirtilmiştir.¹⁶⁰

Kanûnî dönemine kadar Sahn-ı seman medreseleri başta olmak üzere taşra medreselerinde eğitim gören ilmiye mensupları, bu medreselerden aldıkları icâzet ile kadı veya müderris olabiliyorlardı. Ancak Süleymâniye medreselerinin açılmasıyla Anadolu ve Rumeli'deki taşra medreselerinden alınan bu icâzetler daha önce o medreseye bir imtiyaz verilmedi ise geçersiz sayılmıştır.¹⁶¹ Bu uygulamaya Sahn-ı seman medreseleri dahil edilmemişse de derece olarak Süleymâniye medresesinin altına düşmüştür.

Kanûnî döneminde sancak ve kaza kadılıkları ile mülâzemet alanında da düzenlemeler yapılmıştır. Kanûnî'nin Ebussuud Efendi vasıtasıyla XVI. Yüzyılın ortalarında yaptığı reform sonucunda kadıların mülâzemet, tayin, azil ve terfi sistemi yeniden şekillendirilmiştir. Bu yeni düzenleme ile sancak ve kaza kadıları ile müderrislerin tayin ve terfilerine ait bütün bürokratik muameleler Anadolu ve Rumeli kazaskerleri nezaretinde tutulan ruznamçe defterlerine işlenmeye

¹⁶⁰Mevleviyet sisteminde en alt dereceli kadılık 300 akçe yevmiyeli devriye mevleviyeti olup bunun bir üst derecesi ise mahreç mevleviyetidir. Devriye mevâlisi olarak görev süresini tamamlayan bir kadı mahreç mevleviyeti payesini alarak mülâzemet süresi sonunda sırası gelince bir mahreç mevleviyetine tayin olunmaktaydı. Mahreç mevleviyetinin bir üst derecesi bilâd-ı hamse mevleviyetidir. Bilâd-ı hamse mevleviyeti önce Mekke, Edirne ve Bursa kadılıklarından oluşan bilâd-ı selâse mevleviyeti iken daha sonra Mısır kadılığının ilâve edilmesiyle bilâd-ı erba'a mevleviyeti ismini almış ve nihayet Filibe kadılığı da ilâve edilerek bilâd-ı hamse mevleviyeti teşekkül etmiştir. Filibe kadılığı bilâd-ı hamse mevleviyeti kadılıklarına dahil edilmeden önce Mekke kadılığı Hameyn mevleviyetine dahil edilmiş onun yerine Şam kadılığı bilâd-ı hamse kadılıkları arasında dahil edilmiştir. (Fahri Unan, "Mevleviyet", s.476.); Bilâd-ı hamse mevleviyeti payeli kadılar yukarıda ismi geçen kadılıklardan birinde görev sürelerini tamamladıktan sonra Hameyn mevleviyeti payesi alırlardı. Hameyn mevleviyeti Mekke, Medine ve İstanbul kadılıklarından müteşekkildi. İlmiye teşkilatında Hameyn mevleviyeti payesi en üst düzey mevleviyet olarak kabul edilmiştir. Başşehir olması hasebiyle İstanbul kadılığı ise kadılık hiyerarşisinin en üst derecesi kabul edilmiştir. Fiilen Mekke ve Medine'de kadılıkta bulunanlar İstanbul kadısı olmaya hak kazanırlardı. İstanbul kadısı olarak görev süresini tamamlayan bir kadı şeyhülislam olma yolunda en güçlü aday olup, önce Anadolu ve sonra Rumeli kazaskeri olarak görev yaptıktan sonra şeyhülislam olarak tayin olunur ve böylece ilmiyedeki silsileyi en üst seviyede tamamlamış olurdu. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "İstanbul ve Bilâd-ı Selâse Denilen Eyüp, Galata ve Üsküdar Kadılıkları", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, III (1957), s.25)

¹⁶¹İlber Ortaylı, "Kadı", s.71.

başlamıştır.¹⁶² XVI. yüzyılda Anadolu ve Rumeli kazaskerleri kaza kadılarının tayinlerinin yanı sıra mevleviyetler dışındaki bütün sancak kadılarının tayinlerini de yürütüyorlardı. Mesela Budin eyaletine bağlı Budun, Filek, İstomi, Belgrad, Kapan, Seksar, Semendire, Sigetvar, Solnok, Estergon sancaklarına yapılan kadı tayin kayıtları Rumeli kazaskerliğinin H.993-994/M.1585-1586 tarihli ve 3 numaralı ruznamçesinde mevcuttur.¹⁶³

XVI. yüzyılın sonundan itibaren kadılık sisteminin bozulmaya başladığı bazı ıslahat risalelerinde sıkça bahis konusu olmuştur. Kadılık sistemindeki bu olumsuz gelişmelerin sonucu olarak XVI. yüzyıldan sonra Osmanlı kadılık teşkilâtı yeniden şekillenmiştir. Bunda nâiblik uygulamasının olumsuz etkileri çok fazladır. Çünkü H.1000/M.1591-92 tarihinden sonra kazalarda fiili hizmet mecburiyeti aranmadığından tayin olunan kadılar görev yerlerine gitmeyerek yerlerine nâib göndermeye başlamışlardır.¹⁶⁴ Bu usul kadılık sisteminin bozulmasında başlıca âmil olmuş ve ileride çeşitli düzenlemelerle ıslah edilmeye çalışılmıştır. 1795 yılında çıkarılan bir emirle mansıp ve arpalık sahibi kadıların nâib tayin ederken ehliyetli ve liyakatli kişilerden seçmeleri konusunda dikkatli olmaları istenmiştir.¹⁶⁵ 1799 tarihli düzenlemeyle de ister Mevleviyet kadısı olsun ister kaza kadısı olsun her kadıya görev yerine gitme zorunluluğu getirilmiş, yerlerine nâib gönderme usulü kaldırılmıştır.¹⁶⁶

XVII. yüzyılda kadılıklar bir derecelendirmeye tabi tutulmuş ve bu dönemde derecelerde sıkça değişiklikler de olmuştur.¹⁶⁷ Mesela Rumeli

¹⁶²Bilgin Aydın, *Osmanlı Bürokrasisinde Divan-ı Hümayun Defter Formlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (XV-XVI. Yüzyıl)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003, s.84.

¹⁶³Meşihat Arşivi, *Rumeli Kazaskerliği Ruznamçeleri*, No.3.

¹⁶⁴Ebü'l-ulâ Mardin, "Kadı", *İA*, c.VI (1977), s.45.

¹⁶⁵İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*, İletişim, İstanbul 2008, s.140.

¹⁶⁶İlhami Yurdakul, *İlmiye Merkez Teşkilatında Reform*, s.140.

¹⁶⁷Osmanlı idarî teşkilatında kazalar Rumeli, Anadolu ve Mısır olarak üç kısma ayrılmıştı. H.919/M.1513 tarihli bir kaza listesine göre Anadolu'da toplam 232 kaza bulunuyordu. H.934/M.1527-28'de kaza sayısı 211'e düşmüştür. XVII. yüzyıla ait kadılık listelerinde ise H.1070/M.1659-60 tarihinde Osmanlı idaresinde Rumeli'de 477 kaza olduğu kaydedilmiştir. Ancak bu sayı 8 sene sonra 391 olarak tespit edilmiştir. Kaza sayısında yıllara göre görünen iniş çıkışların sebebi bazı geniş kazaların ayrılarak yeni kazaların ortaya çıkmasından ve geliri azalan yakın kazaların birleştirilerek bir kaza haline getirilmesinden kaynaklanmaktadır. (Yeni bir kazanın kurulmasıyla ilgili olarak Ömer Lütfi Barkan tarafından yayınlanmış belgelere bakınız. "Türkiye'de İmparatorluk Devrlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri (II)",

kazaskerliğinde birkaç defa *derece düzenlemesi* yapılmıştır. H.1078/M.1667-68 tarihli düzenleme ile Rumeli kazaskerliğine bağlı bütün kadılıklar gözden geçirilerek geliri azalmış olan bazı kadılıklar yakınlarında bulunanlarla birleştirilerek yeni mansıplar teşkil edilmiş ve bütün kadılıklar kadının günlük gelirine göre on iki dereceye ayrılarak her dereceye giren kadılıklar tespit edilmiştir. Buna göre Rumeli kazaskerliğine bağlı toplam 361 kadılık sırasıyla Sitte-i âliye, Ūlâ, Karîb ile'l-ûlâ, Sâniye, Karîb ile's-sâniye, Sâlise, Râbi'a, Karîb ile'r-râbi'a, 200-150 arası mansıplar, Karîbe ile'l-menâsıb, 150-130 arası mansıplar, 130-100 arası mansıplar şeklinde isimlendirilerek on iki dereceye ayrılmıştır.¹⁶⁸ Kaza sayısındaki artış veya düşüslere bağlı olarak kadılık dereceleri de değişmiştir.

Şinasi Altundağ kaynağını belirtmediği bir yazma esere göre Anadolu kadılarının sayısının 241 olduğunu ve 10 dereceye ayrıldığını, Rumeli kadılıklarının ise 223 tane olduğunu ve 9 dereceye ayrıldığını kaydetmiştir.¹⁶⁹ Altundağ'ın kullandığı kaynak 1078 tarihinden önceye ait olmalıdır.

1740-1741 tarihli bir yazma esere göre ise Rumeli kazaları "Manâsıb-ı seniyye, Rütbe-i ūla, Rütbe-i karîbü'l-ulâ, Rütbe-i isnâ, Rütbe-i karîb-i ile's-sâniye, Rütbe-i sâlise olan kazalar, Rütbe-i karîbe-i ile'r-râbi'a, Rütbe-i hâmise karîbe ile'l-mânâsıbu'lmezkûre" şeklinde 9 dereceye ayrılmıştır.¹⁷⁰ Eserde 8 başlık

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, II/2 (1941), s.235, belge no.XXI.) Bu belgeye göre Vize Hayrabolu, Baba Eskisi, Çorlu ve Pınar Hisar kazalarına bağlı 41 köy bağlı buldukları kadılık bölgelerinden ayrılarak Burgaz nahiyesine bağlanmış ve bu şekilde Burgaz yeni bir kadılık bölgesi olarak teşkilatlandırılmıştır. Bir kaza bölgesi ortalama 50 ila 300 köye sahip olabiliyordu. (Tuncer Baykara, "Kazâ", *DİA*, c.XXV (2002), s.118.; Turan Gökçe, "934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilayeti Kadılıkları", s.79.); Kadının sorumlu olduğu yargı bölgesi merkezi idarenin inisiyatifinde genişletilebilir veya daraltılabilirdi. Koçi Bey Anadolu'da 800, Rumeli'de ise 450 kadılık olduğunu yazmaktadır. Ancak mülâzemette bekleyenlerin sayısının daha fazla olduğunu söyleyerek bir kadılık için on mülâzımın beklediğini kaydetmektedir. Bu mülâzımlar bir imtihana tabi tutulduktan sonra hak edene mülâzemette bekleme süresi olan iki yıl doldurduktan sonra görev verilir. (Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, Haz. Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1993, s.95.)

¹⁶⁸M. Kemal Özergin, "Rumeli Kadılıklarında 1078 Düzenlemesi", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s.253.

¹⁶⁹Şinasi Altundağ, "Osmanlı Kadılarının Salâhiyet ve Vazifeleri Hakkında", *VI. Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1961)*, Ankara 1967, s.346.

¹⁷⁰Ahmet Halaçoğlu, "1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri", *XII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler (Ankara, 12-16 Eylül 1994)*, c.III, Ankara 1999, s.892.

bulunmakta olup Rütbe-i Rabi‘a başlığı metinde unutulmuş olmalıdır. Buna göre 1740-1741 yılında Rumeli’de 9 dereceye ayrılmış 209 kaza bulunmakta idi.

1.4.1.2. Kadı tayin prosedürü

Erken dönemlerde ilmiye teşkilâtında kadı tayinleri için belirlenmiş kural ve nizamlar yoktu.¹⁷¹ Kanûnî Sultan Süleyman’ın ilk dönemlerine kadar kadılar muhtelif şekillerde kadılık mesleğine tayin edilebiliyordu. Kanûnî döneminin ilk yarısında tanzim edildiği tahmin edilen tarihsiz bir kadı tayin defterinden anlaşıldığına göre¹⁷², muhtelif medreselerden mezun olanların yanı sıra imam, hatip, müderris gibi çeşitli vazifelerden de kadılık görevlerine geçiş yapılabilmekteydi. Ayrıca taşra kadılıklarına tayin edilecek kadıların taşra medreselerinden mezun olup çeşitli hizmetlerde bulunduktan sonra kadı olabildikleri yine bu kaynaktan öğrenilmektedir. Hatta defterdeki kayıtlardan anlaşıldığına göre kadılar tayin edilirken görev süreleri bakımından bir sıra da gözetilmemektedir.¹⁷³

Ancak zamanla medrese mezunlarının sayısının artmasıyla tayin için bekleyen müderris ve kadı sayısında da artış olmuş ve tayin için bekleme zorunluluğu doğmuştur. Kadı tayinlerinde kesin kuralların tayin edilmemiş olması ve kadılar arasında bir sıra gözetilmemesi haksızlıklara yol açtığından, medreseden mezun olan danişmendlerin adaletli bir şekilde tayin edilmeleri için mülâzemet ve nöbet sistemine geçilmiştir.

XVI. yüzyılın ortalarında mülâzemet sisteminin işleyişinde bazı haksızlıklar ortaya çıktığını düşünen Kanûnî Sultan Süleymân H.944/M.1537-38’de dönemin Rumeli kazaskeri Ebussuud Efendi’den mülâzemet sistemini düzenlemesini istemiştir. Bunun üzerine Ebussuud Efendi ulemaya makam ve mevkilerine göre belli kontenjanlar tanıyarak bu kontenjan dahilinde iyi yetişmiş talebelerinden mülâzım vermeleri sistemini getirmiştir.¹⁷⁴

¹⁷¹İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadı’sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, IX/1 (1976), s.120.

¹⁷²Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), D.8823 numaralı defterden nakleden Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s.201.

¹⁷³Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s.201.

¹⁷⁴“Zilkade 954’te (Aralık 1547) ulema zümresine mülâzım vermeleri için izin çıktığında o sırada şeyhülislam olan Ebussud Efendi on, eski Şeyhülislam Fenârîzâde Muhyiddin

Ulemaya ilerleyen zamanlarda, padişahların yeni tahta geçmeleri, ilk sefere çıkmaları, ilk zaferin kazanılması veya şehzadelerin doğumu gibi çeşitli vesilelerle mülâzim kontenjanları verilmeye devam edilmiş ve mülâzemet sistemi bu şekilde oturmuştur.¹⁷⁵ Bu sisteme göre bir müderrisden icâzet alarak eğitimini tamamlayan ve kadı olmak isteyen bir danışmend önce Anadolu veya Rumeli kazaskerlik dairelerinden birine müracaat ederek ruznamçe adı verilen defterlere kaydolmak zorunda idi. Osmanlı kadılık teşkilâtında ilk basamak mülâzemettir.¹⁷⁶ Yani kadı olmak isteyen bir aday öncelikle şeyhülislam, kazasker, müderris ve kadılara tanınan mülâzim kontenjanından istifade ederek adını ruznamçe defterine kaydettirirdi. Adayın bundan sonraki görevi ile ilgili bütün atama, tayin, azil v.b. işlemleri bu defterler üzerinden yürütülürdü. Eğer bir aday bu defterde kayıtlı değilse veya tayini bu deftere işlenmemiş ise adına berat dahi düzenlenmiş olsa da göreve başlayamaz, hatta beratı hükümsüz sayılırdı.¹⁷⁷ Koçi Bey bir kadı adayının tayin basamaklarını şu şekilde nakletmektedir:

“Mukaddemâ tâlib-i ilm dânişmend murâd eylese ulemâdan birisi müteharrik olub evvela andan mahreç dersi okuyub isti‘dâd ve liyakâtin müşâhede etdikden sonra müderrisinden birine gönderirdi. Andan birine, böyle böyle hâricde ve dâhilde ve sahnada nice müddet dânişmend olub ba‘dehu murâd ettiği yerde karâr edüb yolu geldikde mülâzim olub rûz-namçe-i hümâyûna nâmu yazılırdı. Yolu geldikde sahn dânişmendlerinin eskileri –ki mu‘idlerdir- her birine birer tetimme ta‘yîn olunub anda sâkin olan suhtegân tâ‘ifesine ifâde-i ulûm

Çelebi on, Rumeli kazaskeri Muslihiddin Mustafa Efendi yedi, Anadolu kazaskeri Sinan Efendi beş, Emîr Efendi yedi, Semâiye müderrisi Hasan Çelebi üç, İstanbul kadısı Muhyiddin Efendi üç, Edirne kadısı Abdurrahman Çelebi iki, Semâniye müderrisi Taşköprizâde Ahmed Efendi üç olmak üzere diğer ulema da seviyelerine göre mülâzim çıkarmıştır.” (Mehmet İpşirli, “Mülâzemet”, *DİA*, c.XXXI (2006), s.537.)

¹⁷⁵Mehmet İpşirli, “Mülâzemet”, s.537.

¹⁷⁶Koçi Bey mülâzemet sistemini ve bu konudaki sorunları şu şekilde nakleder: “Amma cümlelerin mebbe‘i mülâzemetdir: Şöyle ki mevâlî mülâzemeti satmayalar ve herbirisi mülâzemeti erbâb-ı istihkâkâ vereler. Tarîk-i ilm zamân-ı kalilde muntazam olur, ehl nâ-ehle gâlib olur. Ve mülâzemetler dahi çok verilir oldu, arpalıklar, vazifeler teşrîfi hâdis oldu. Birine arpalık yâhud vazife olsa teşrîfden nice mülâzim yazarlar. Ve her maddede mülâzemet kanûndan ziyâde olunur oldu. Bu sırada diyâneti ve emâneti olmayan nice kazaskerler güne güne mülâzemetler yazub rûz-namçe-i hümâyûnu doldurdular. Ve nicelerine terakkiler edüb bir iki yılda bir iki mülâzimi yüz elliye çıkardılar. Ol cihetden kuzât ahvâli muhtell ve müşevveş olub aralarında müzaheme kemâlinde olmağla bir kadı iki yıl mülâzemet ile mansıba nâ‘il olamaz oldu. Fakr ü faka canlarına geçdi; Herbiri sâ‘il mertebesine vardı! Bir mansıb çıksa on beş yirmi âdem tâlib olur.” (Göriceli Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Yılmaz Kurt, Ecdad, Ankara 1994, s.45.)

¹⁷⁷İlber Ortaylı, “Kadı”, s.71.

ederlerdi. Bin üç târihine gelince sahn mu'îdlerinin şimdiki müderrisler kadar vak' ü i'tibârı var idi. Ve dânişmend olub nice zaman medârisde iştigâl-i ilm etmeyince mülâzim yazılmazdı. Ve kimse kimsenin icâzetsiz dânişmendin almazdı.¹⁷⁸

Kadı adayı bağı olduğu kazaskerlik dairesinde belirli günlerde gerçekleştirilen mülâzemet meclislerine devam eder ve beklemeye başlardı.¹⁷⁹ İlmiye teşkilâtında mülâzemet süresi üç ile beş sene arasında değişirdi.¹⁸⁰ Mülâzemet devrini tamamlayan kadı adayı ruus imtihanına girerdi. Sınavı başarıyla verenler en alt kademedeki, en az yevmiyeli ve işi en az olan 20 akçelik kadılıklarından birine tâyin olunmak suretiyle göreve başlardı.¹⁸¹ Kadılar, buradan zamanla 150 akçelik kadılıklara kadar yükselebilmelerdi.¹⁸²

Kadıların göreve tayinleri padişah beratı ile gerçekleştirilirdi. Bağlı bulunduğu kazaskerlik dairesinde defterde kayıtlı olan kadı adayı, Dîvân-ı Hümâyûn'a kazasker tarafından arz edilir ve Dîvân üyeleri tarafından onaylanırdı. Dîvân-ı Hümâyûn'a sadrazamların başkanlık etmeye başlamasından sonra kadı tayinleri kazaskerlerin arzı üzerine sadrazam tarafından yapılmaya başlanmıştı. Kazasker arzıyla Dîvân'da onaylanan kararlar sadrazam telhisiyle padişaha sunulur ve hatt-ı hümâyûn yazılırdı. Yazılan hatt-ı hümâyûn kazaskerliğe

¹⁷⁸Yılmaz Kurt, *Koçi Bey Risalesi*, s.41-42.

¹⁷⁹Cemal Fedayi, "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Kurumu", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, c.VI, Ankara 1999, s.455.; Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 10-11 (1981-1982), s.222.; Mülâzemet tabiri Osmanlı kurumlarında sadece ilmiye teşkilatında değil, diğer teşkilat ve kurumlarda da stajyer memur anlamına kullanılırdı. Ayrıca bu kelime sadece stajyerlik için değil görev süresini tamamlayıp bir üst göreve tayin olmayı bekleyen diğer memurların bekleme süreleri için de kullanılırdı. Bu sebeple bir memur birden fazla mülâzim olurdu. (Mehmet İpşirli, "Mülâzemet", s.537.)

¹⁸⁰İlber Ortaylı, "Kadı", s.71.

¹⁸¹İlber Ortaylı, "Kadı", s.71.

¹⁸²"Yüz elli akçelik kadılıklar sancak kadılığı idi. Sancak kadılarının daha fazla yükselebilmeleri için, yani vilâyet kadıları olabilmeleri için, tekrar medresede müderrisliğe dönerek Sahn müderrisliğine kadar yükselmesi gerekiyordu. Medreseden Sahn müderrisliğine yükselenler doğrudan doğruya vilâyet kadısı da olabiliyorlardı. Vilâyet kadıları terfi ederlerse, sırasıyla, ciheti daha yüksek vilâyet kadılıklarına, buradan Bursa, Edirne ve İstanbul gibi "taht kadılıkları"na tâyin olunurlardı. İstanbul kadıları, genellikle, Anadolu kadıaskerliği ve sonra da Rûm-ili kadıaskerliğine terfi ederdi. Yine normal olarak Rûm-ili kadıaskerleri terfi ederlerse Şeyhülislâm olurlardı. Kadı vekilleri demek olan nâibler de dahil olmak üzere bütün kadıların unvanları "mevlâna" idi".(Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s.201.)

gönderilir, kazaskerin yeni kadıya görev yerini ve maaşını bildiren tayin buyrulduğunu göndermesiyle tayin işlemi gerçekleşirdi.¹⁸³

Daha sonraki yıllarda bu usul de değişmiştir. II. Süleyman'ın kanunnâmesinden sonra ilmiyenin başına şeyhülislam geçmiş ve kazasker arzının yerini şeyhülislamın işareti almış, kadı tayinleri sadrazamın buyrulduğunu ile gerçekleşmeye başlamıştır. Şeyhülislamlığın ilmiye hiyerarşisinde kazaskerliğin altında olduğu dönemlerde bütün kadı tayinleri kazasker arzı ile gerçekleşirdi. Ancak XVI. yüzyılın ortalarından sonra şeyhülislamlığın ilmiyenin başı olmasıyla 40 akçeden yukarı müderris ve kadılıklar şeyhülislam arzına bırakılmıştır.¹⁸⁴

XVII. yüzyıl başlarından itibaren istenilen vasıflarda kadı bulmak ve tayin etmek mümkün olmadığı için zamanla kadılık mansıpları ehliyetsiz ve liyakatsiz kişilerin eline geçmeye başlamıştı. Buna bağlı olarak kadılık teşkilâtına rüşvet ve iltimas girmiş ve Osmanlı kadılık teşkilâtında kadı tayin atama ve usullerinin dışında mansıp elde eden ehliyetsiz kadılar teşkilât içinde çok hızlı yükselmeye başlamışlardı. Normal şartlarda bir kadının en alt kaza kadılığından, kaza kadılıkların en üst mertebesi olan *sitte* rütbesine yaklaşık 30 senede çıkabildiği halde rüşvet ve iltimasla mansıp alan kadılar kısa sürede bu mertebeye yükselebiliyorlardı.¹⁸⁵

Bir kazadaki görev süresini tamamlayan kadı ikinci bir göreve atanana kadar kazaskerlik dairesine devam etmeye mecburken, XVIII. yüzyılda bu kurula uyulmayarak kadılar çeşitli usulsüz yöntemlere başvurmaya başlamışlardı. Bazı kadılar vefat eden ve kendileri ile aynı adı taşıyan yüksek dereceli bir kadının mansıp kâğıdını alarak kısa yoldan kadı oluyorlardı.¹⁸⁶ 1795 tarihinde çıkarılan bir emirle sahte evrakla kadı olanların mansıp kağıtlarının iptal edilmesi bu sahte kadıların isimlerinin kazasker ruznamçelerinden silinmesi emredilmiştir. Kadılık teşkilâtında usulsüzlükleri ve iltimasları ortadan kaldırmak için 1799 yılında yeni bir düzenleme daha yapılmıştır. Buna göre mülâzemet süresini tamamlayarak kazasker dairlerinde matlab defterine isim yazdıran kadı adaylarının matlab

¹⁸³Cemal Fedayi, "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Kurumu", s.454

¹⁸⁴I.H. Uzunçarşılı, "İstanbul ve Bilad-ı Selase denilen Eyüp, Galata ve Üsküdar Kadılıkları", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, III, İstanbul 1957", s.118.

¹⁸⁵İlhami Yurdakul, *İlmiye Merkez Teşkilatında Reform*, s.137.

¹⁸⁶İlhami Yurdakul, *İlmiye Merkez Teşkilatında Reform*, s.140.

defterlerine isimlerini bizzat kendilerinin yazmaları, vekâleten başvuruda bulunmamaları kararlaştırılmıştır.

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren kadı tayinleri çeşitli düzenlemelere konu olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan uygulamalardan biri de *istimrar müddeti* uygulamasıdır. Bir kazada görev süresini (müddet-i örfiye) bitirip İstanbul'a gelen kadı yeni bir göreve tayin olunana kadar her çarşamba günü mensup olduğu kazaskerlik dairesinde bulunan tezkirehanelere devam etmeye mecbur idi. Kadının iki görevi arasında kazaskerlik tezkirehanelerine devam ettiği bu süre iki yıl olup buna *istimrar müddeti* denirdi.¹⁸⁷

İstimrar müddeti uygulaması kadıların kazasker dîvânlarına devam etmekte zorlanmaları ve bu süre içinde maaş almadıkları için geçim sıkıntısı çekmeleri nedeniyle 1716 yılında kaldırıldı. Bunun yerine kadılar kıdem ve liyakat esasına göre atanmaya başladı. Ancak bir müddet sonra istimrar müddeti bir yıla indirilerek tekrar uygulamaya konmuştur. Bu dönemde kazasker tezkirehanelerine devam eden kadılar, tahtabaşılar ve sitte kadıları tarafından değerlendirilerek haklarında oluşan kanaate göre sırası gelince kadı olarak tayin edilmeye başlanmıştır.¹⁸⁸ Ancak sıraları gelinceye kadar çok uzun süre bekleyen kadılar bu süre zarfında ya kendi yerlerinde ikamet ederler ya da çeşitli kazalarda kadı nâibi olarak görev yaparlardı. Bu durum kadıların mağdur olmalarına sebep olduğu için şikâyet konusu olmuş ve bunun üzerine 1774 yılında istimrar müddeti 6 aya indirilmiş, ancak bir süre sonra kaldırılmış, fakat görülen lüzum üzerine 1798 yılında tekrar uygulamaya konmuştur. Lakin bir göreve atanmak için İstanbul'da üç ayda bir yapılan kazasker dîvânına katılan ve atanmadığı takdirde bir iki yıl daha beklemek zorunda olan kadıların mağduriyeti göz önüne alınarak 1806 yılında istimrar müddeti tekrar kaldırılmış ve kıdeme göre kadı tayin edilmeye

¹⁸⁷“Osmanlı Kanunnâmeleri” *Milli Tetebbular Mecmuası*, 1 (1331), s.539'dan nakleden İlhami Yurdakul, *İlmiye Merkez Teşkilatında Reform*, s.143.

¹⁸⁸Meşihat Arşivi, *Rumeli Kazaskerliği Ruznamçesi*, özel no.167, genel no.344, vr.4; BOA, *Tahvil Defteri*, No.35, s.92, h.1'den nakleden İlhami Yurdakul, *İlmiye Merkez Teşkilatında Reform*, s.143.

başlamıştır.¹⁸⁹ 1810 yılında istimrar müddeti tekrar uygulamaya konulmuştur. Ancak 1814 yılında şikâyetler üzerine uygulama tekrar kaldırılmıştır.¹⁹⁰

Kadınların yaptıkları yolsuzlukların önlenbilmesi ve tayinlerde yaşanan usulsüzlükleri engellemek için 1838 yılında bir de *Tarîk-i İlmiyyeye Dair Ceza Kanunnâmesi* çıkarılmıştır. Bu kanunnâmede rüşvetle iş yapan kadınlara verilecek cezalar tespit edilerek, kadı tayin ve atamalarında geçerli olan kaideler belirtilmiş ve kadınlara için bir imtihan usulü tespit edilmişti. İmtihan şeyhülislam başkanlığında üç-dört kişilik bir heyet tarafından gerçekleştirilecek ve imtihanın sonucunda başarılı olanlara şeyhülislam tarafından yeterlilik belgesi (mühürlü pusula) verilecekti. İmtihani veremeyenlerin ise kendilerini geliştirmeleri için öğrenime devam etmeleri tavsiye edilecekti. Ancak bu kanunnâme yayınlandıktan sonra uygulamada bazı aksaklıklar meydana gelmesi üzerine üç ay sonra kanunnâmeye ek olarak *Tarîk-i Kazâ Kanunnâmesine Zeyl* yayınlanmış ve kadılık mesleğine girmek isteyen herkesin imtihan edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁹¹

1.4.1.3. Kadınların maaşları

Osmanlı Devleti'nde kadınlar için sabit bir maaş tespit edilmemiştir. İlmiye sınıfı için yaygın ve standart bir ücretlendirme politikasının olmayışı kurumlaşmayı geciktirici bir rol oynamıştır. İslâm hukukçularının, ulema sınıfının hizmetleri karşılığında ücret alıp alamayacağı hususundaki teorik tartışmaları, ulema sınıfının bürokrasi içinde yer almasını tartışmalı hale getirmiş ve bu sınıfın bir teşkilât yapısına kavuşmasına ve düzenli bir maaş sistemine geçmesine engel teşkil etmiştir.¹⁹²

¹⁸⁹Meşihat Arşivi, *Rumeli Kazaskerliği Ruznamçesi*, özel no.167, genel no.344, vr.4; BOA, *Tahvil Defteri*, No.35, s.92, h.1 ve BOA, *Tahvil Defteri*, No.35, s.129, h.1'den nakleden İlhami Yurdakul, *İlmiye Merkez Teşkilatında Reform*, s.144-145.

¹⁹⁰Meşihat Arşivi, *Rumeli Kazaskerliği Ruznamçesi*, özel no.182, genel no.359, vr.3-4; BOA, *Tahvil Defteri*, No.35, s.146, h.7; no.35, s.163, h.7'den nakleden İlhami Yurdakul, *İlmiye Merkez Teşkilatında Reform*, s.145.

¹⁹¹Meşihat Arşivi, *Anadolu Kazaskerliği Ruznamçesi*, özel no.71, genel no.506, vr.10; BOA, *Cevdet Adliye*, No.646'dan nakleden İlhami Yurdakul, *İlmiye Merkez Teşkilatında Reform*, s.141.

¹⁹²Osmanlı kanunnâmelerinden hüccetler karşılığında alınan resme *resm-i hüccet*; sicile kaydedilen meselelerden alınan resme *resm-i sicil*; kassâmların tereke taksimi sonucu aldıkları resme *resm-i kismet*; evlenme akdinden alınan resme *resm-i nikâh* denildiği anlaşılmaktadır. Resimlerin miktarı hakkındaki kanun metni şöyledir:“*Resm-i hüccet*, eimme-i müctehidin -rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim ecma'ından rivâyet olunan akvâl-i muhtelife üzere alınurdu. Sonra bu minvâl üzere tayin olundu ki, akd-i nikâh ve hüccet-i

Osmanlı Devleti'nde kadılar maaşlarını erken dönemlerde tımar olarak veya ulufe şeklinde, daha sonra mahkeme gelirlerinden veya muhtelif kurumlardan almışlardır. Dirlik veya tımar sistemi, devletin kuruluşundan itibaren birçok farklı meslek grubu için yaygın bir ücretlendirme tarzı olduğundan, bu ücretlendirme sistemi içinde yer alan meslek gruplarının şahsî muamelelerini yürüten bağımsız kalemler ortaya çıkmamıştı. İlmiye sınıfına mensup olan kadınların XVI. yüzyılın ortalarına kadar, mahkeme gelirlerinin dışında tımar tasarruf ettikleri ve bu uygulamanın istisnaî bir durum teşkil etmediği XV. ve XVI. yüzyıl tahrir defterleri üzerine yapılan çalışmalarda görülmektedir.¹⁹³

Osmanlı kadınları tımar dışında ulufe de almışlardır. Bu konuda Osmanlı kronikleri ilk olarak Orhan Gazi döneminde kadınlara ulufe tayin edildiğini söylerler. Bir rivayete göre Orhan Gazi kadınların adaletine gölge düşmemesi için, mahkemeye müracaat eden taraflardan ücret almalarını yasaklamış ve onlara Bursa'daki kendi vakıflarından ulufe tayin etmiştir.¹⁹⁴ Ulufe tayiniyle ilgili *Behcetü't-Tevârih*'teki kayıttır şöyledir:

şer'îye ve nakl-i şahâdet ve arzlardan binde yirmi beş akçe; yirmisi kadının, beşi hademe-i mahkemenin ola. Ve itk-nâmeden altmışaltı akçe; ellisi kadının, onu nâibin ve altısı kâtib ile emînindir. Ve mürâseleden onaltı akçe ve sicillâta sebt olunan kazâyâdan *resm-i sicil* sekiz akçe; altısı kadının, biri nâibin ve biri emînindir. Ve müteveffa muhalledâti kısmet olundukda binde onbeş akçe alınıp; onu kadının, beşi nâible emînindir ve beş akçe dahi kassâm için kanundur. Cem'an binde yirmi akçe olur.” (Kanunnâme, İ.Ü. (t.y.), No.1807, vr.68/a vd.'den nakleden Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, c.I, s.191.) *Hadikatü'l-vüzerâ*'da da mahkeme harçlarının tayin edilmediğine işaret olunmaktadır: “Kütüb-i fikhiyyede müteahhirîn küttâbına ahz-ı ücret emrinde rakamzen tecvîz olmamağın ol hükm-i şer'î mer'î oldu.” (Osmanzade Taib Ahmed, *Hadikatü'l-vüzerâ*, İstanbul 1271, s.7.)

¹⁹³Tekeili'ne ait bir vakıf tahrir defterinden, Ada isimli köyün, Osmanlı hakimiyeti öncesinde vakfedilerek, Teke beyi tarafından Osmanlıların ilk şeyhülislamı olarak şöhret kazanacak olan Fenarî oğlu Mevlânâ Şemseddin'e verildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı hakimiyeti döneminde ise önce bu köyün vakıf statüsü kaldırılmış ve köy I. Bayezid tarafından İsa Çelebi'ye verilerek has topraklara dahil edilmiştir. İsa Çelebi'den sonra köy bir müddet Hazinekar Ali'nin tasarrufunda kalmış ve sonra ilk sahibi Molla Fenari'ye geri verilmiştir. Molla Fenari'den sonra Kadı Ahmet ve Mevlânâ Veliyyüddin ve Tekeoğlu kulu Hazinekar Şahin sırasıyla tasarruf etmişlerdir. Karaman hakimiyeti döneminde üçüncü kez Mevlânâ Şemseddin'e verilen köy, Tekeili tekrar Osmanlılara geçtiğinde tımar olarak üç kula verilmiş ve sonra Mevlânâ Kutbüddin ve Mevlânâ Musluhiddin tasarruf etmişlerdir. Bu tımar bundan sonra hep kadınlara tahsis edilmiştir. (Ahmet Refik, “Evkaf-ı Vilayet-i Teke”, *TOEM*, sene 14, 2 (1324).

¹⁹⁴Münir Atalar, “Şer'îye Mahkemelerine Dair”, s.306.; Mustafa Şentop, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, İstanbul 2005, s.30-31.

“O yoksullar evinde bilginlere ve hafızlara akça bağladı. Buyurdu ki: Bursa imâreti evkâfının tevliyeti gelirini kadı kendi dirliği için harcıya ve öteki kadılar gibi kimseden nesne almayıp şeriatın buyruklarını yerine getire”¹⁹⁵

Orhan Gazi'nin kadılara ulufe tayini ile ilgili diğer bir rivayet de *Neşri Tarihi*'nde geçmektedir. Neşri, Orhan Gazi'nin ulemayı sevdiğini ve kadıların “kimseden bir nesne” almamaları için onlara ulufe tayin ettiğini söylemektedir:

“Andan-sonra ehl-i ilmi ve huffâzı severdi. Huffâza ve ehl-i ilme ulûfeyi bu ta‘yin itdi. Hattâ kuzâta dahi ulûfe ta‘yin itdi, tâ-kim kimseden nesne almayalar. Ve bi'l-cümle Orhan zamanında ulemâ ve fukarâ müreffeh ül-hâl oldılar. Hatta zekât virecek kimesne bulunmaz oldu.”¹⁹⁶

Behcetü't-Tevârih'teki kayıt Neşri'ye göre daha açıktır ve Bursa kadılarının gelir kaynağının Bursa imareti vakfının tevliyet görevi olduğunu göstermektedir. Fakat bu kayıt sadece beylik merkezi hakkında bizi aydınlatmaktadır. Diğer kadılar için de vakıflardan bir tahsis yapılıp yapılmadığı belli değildir. Yalnız XVI. yüzyılda bile kazaskerlerin ve bazı mevleviyet kadılarının Ayasofya vakfi zevayidinden gelirleri olduğu bilinmekte olup erken dönemlerde de kadı maaşlarının vakıf gelirlerinden ödendiği düşünülebilir.

Osmanlı kroniklerinde kadıların maaşlarıyla ilgili bir diğer rivayet ise Yıldırım Bayezid dönemine ait olup kadıların bu hükümdar döneminde baktıkları davalardan ve düzenledikleri belgelerden ücret almaya başladıkları ifade edilmektedir. Rivayete göre kadıların rüşvet aldıkları ve halkı zor durumda bıraktıkları şikâyet konusu olunca, Yıldırım Bayezid kadıların şiddetle cezalandırılmasını emretmiştir. Bunun üzerine kendisi de ilmiye mensubu olan ve kazaskerlikten vezirliğe terfi etmiş olan Çandarlı Ali Paşa, Yıldırım Bayezid'i kadıların geçim sıkıntısı içinde oldukları için bu yola meylettiklerine ikna etmiş ve bunun üzerine Yıldırım Bayezid, kadıların baktıkları davalardan belli bir ücret almalarını uygun görmüştür.¹⁹⁷ Bu konuyla ilgili olarak yapılan kanunî düzenleme

¹⁹⁵Şükrullah, *Behcetü't-Tevârih, Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul 1949, s.53.

¹⁹⁶Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ (Neşri Tarihi)*, Haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Ankara 1949, s.187, 189

¹⁹⁷“Bayazid Han, Ali Paşa'yı çağırdı. Dedi ki: ‘Ali! Bu kadılar hep okumuşlar mıdır?’ Ali Paşa: ‘Ya Sultanım okumadık kadı mı olur’ dedi. Han dedi ki: ‘Ya okudularsa niçin yaramazlık ederler?’ Ali Paşa dedi ki: ‘Sultanım! Ondan ötürü ederler ki bunların maaşı azdır’. Bu şimdiki zamanda binde yirmi akça vergi alırlar. O, Ali Paşa'nın himmetidir ki kadıların akçası çok ola, paşalar ve kazaskerlerle aynı seviyede olalar.’” Atsız,

Kanûn-ı Cedîd isimli bir mecmuada kayıtlı bulunmaktadır: “*Kanûn: Yıldırım Bâyezid Hân zamân-ı şerîflerinde vilâyet kadularına hüccet akçesi ve resm-i kısmet akçesi ve sicil akçesi alınmak ta’yîn buyrulup kanûn olmuştur. 796 tarihinde bu minvâl üzere kanûn olmuştur.*”

H.796/M.1393-94 senesinde çıkarılan ve *Kanûn-ı resm-i sicil* adıyla bilinen bu belgeye göre kadılara ilk defa mahkeme gelirlerinden bir tahsis söz konusudur. Fakat bu metinde harç miktarları belirtilmemiştir. Yalnız bazı Osmanlı kaynaklarında resm-i sicilden 6-8 akçe, hüccetten 20-30 akçe, hüküm ilâmından 10 akçe, nikâh akdinden 12 akçe ve tereke taksiminden binde 20 akçe harç alındığı rivayet edilmektedir.¹⁹⁸

I. Bayezid dönemindeki bu kanunî düzenlemeden 25 sene sonraya ait bir kadı tayin beratı kadıların resmî muamelelerden harç aldıklarını ortaya koymaktadır.¹⁹⁹ Günümüze ulaşmış 1-9 Safer 822/27 Şubat-4 Mart 1419 tarihli Ayasuluğ kadısına ait bu tayin beratı, hem kanunî düzenlemenin hem de muhtelif Osmanlı kroniklerinin rivayetlerini destekler mahiyettedir. Bu beratla, kadıların düzenlemiş oldukları belgelere karşılık alacakları harçlar hakkında “kuzât-ı mâziyye ne mikdâr alı geldilerse” denilerek Ayasuluğ kadısının da aynı miktarda harç alması emredilmiştir:

“Hakku’l-kısmet ve hakku’l-kitâbet kuzât-ı mâziyye ne mikdâr alı geldilerse müşârün ileyh hizmeti dahi ol mikdâr ala, ziyâde tama’ itmeye. Emr-i ma’rûf ve nehy-i münker ide tâ ki halk selâhiyyet üzerine olalar.”

Âşıkpaşaoğlu Tarihi, s.75-76.; Kadıların maaşlarıyla ilgili ilk düzenlemenin Sadrazam Ali Paşa zamanında yapıldığı rivayet edilir: “(Yediyüz) doksan altıda medâr-ı ma’îşet-i kuzât için ketb-i hüccete yirmi ve kayd-ı sicile yedi ve akd-i nikaha oniki ve resm-i kısmete binde yirmi akçe tayin eyledi. Kütüb-i fihhiyyede müteahhirin kütübüne ahz-ı ücret emrinde rakamzen tecviz olmamağın ol hükm-i şer’î mer’î oldu.” (Osmanzade Taib Ahmed, *Hadikatü’l-vüzerâ*, s.7.)

¹⁹⁸İlber Ortaylı, “Kadı”, s.70; Ebü’l-ulâ Mardin, “Kadı”, s.45.; “Kanunnâmede Yıldırım Bayezid zamanında kadılar için kabul edilen resmin hüccet, kısmet ve sicilden alındığı beyan ediliyorsa da miktarı gösterilmiyor.” (“Osmanlı Kanunnâmeleri”, *Milli Tetebbular Mecmuası*, sayı 2, s.325’den nakleden İ.H. Uzunçarşılı, *İlmiyeTeşkilatı*, s.84); *Tâcü’t-tevarih*’te ise Vezir-i Âzam Çandarlızâde Ali Paşa’nın tavsiyesiyle hüccetten 25, sicilden 7, nikah akdinden 12 ve resm-i kısmetten binde 20 akçe tayin olunduğu yazılıyor.” (*Tâcü’t-tevarih* c.I s.104’ten nakleden İ.H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.84.)

¹⁹⁹Şinasi Tekin, *Osmanlıca El Kitabı I*, s.3-4.

Kadınların alacakları harçların miktarını belirleyen ikinci düzenleme Fâtih Kanunnâmesi ile yapılmıştır. Buna göre kadılar sûret-i sicilden 12 akçe, hüccetden 32 akçe, imzadan 12 akçe, tereke taksiminden binde 20 akçe, nikahtan kız ise 30, dul ise 15 akçe alacaklardır.²⁰⁰

“...ve kuzât bir sicilden ve hüccetden otuziki akçe ve sûret-i sicilden oniki akçe ve imzadan oniki akçe alalar. Ve kısmet-i emvâlden binde yirmi akçe ve nikâhdan bîkr ise otuziki, seyyibe ise onbeş akçe alalar.”²⁰¹

Fâtih Kanunnâmesi’ndeki harçlarla ilgili düzenlemeler Fâtih’in Bursa Şer’iyye Sicillerinde kayıtlı 11-20 Receb 884/28 Eylül-7 Ekim 1479 tarihli fermanıyla da desteklenmektedir.²⁰² Kanunnâmede “kısmet-i emvalden binde 20 akçe” alınması ile ilgili emir, Şer’iyye sicilindeki kayıtlı fermanında benzer ifadelerle “resm-i kısmet binde 20 alına” şeklinde geçmektedir.²⁰³ Yine Kanunnâmede nikahtan alınacak resm konusunda “nikâhdan bâkir ise 32 akçe, seyyibe ise 15 akçe alalar” maddesi fermanında “nikâh-ı bâkirde nefis-i kadıya 20 akça, nâibe kemâ kaddera ve nikah-ı seyyibe de nefis-i kadıya 20’den aşağı ola” şeklinde rakamlar farklı olarak yer almıştır.

²⁰⁰M. Z. Pakalın, “Kadı”, s.123.

²⁰¹Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, c.I, s.330.

²⁰²“Mefahar-i kuzâti’l-müslimîn ekâbir-i vülâti’l-muvahhidîn Anadolu kadıları -dâme fazlulum- tevkî’-i refî’ vâsil olacak ma’lûm olakim. Şimdiki hâlde bâb-ı kısmet ve husûs-ı nikâhda ve itaknâmede ve sâir mekâtibin resmi bâbında kuzâtın ifrât cânibine meyelanları ve cânib-i ifrâtda te’addi ve ihtilafları arz olunduğu sebebden bu vecihle kânûn emr edip buyurdum ki itaknâmede nefis-i kadıya otuz akçe nâyibe ve kâtibine birer akçe ve itaknâmeden gayrı mekâtibde nefis-i kadıya on beş akçe ve nâyibe ve kâtibe birer akçe ve nikâh-ı bâkirede nefis-i kadıya yirmi akçe nâyibe kemâ kaddera ve nikâh-ı seyyibede nefis-i kadıya yigirmiden aşağı ola ve resm-i kısmet binde yirmi akçe alına ve ehl-i berât olan kimesneler kendü ve cema’ati rusûm-ı askerîdir ve tekâ’üd eden sipâhîler cema’atiyle askerîdir ve yaya ve müsellemler rûsûm-ı kısmet eğer yüz aşağı ola kuzâtındır mâ’adâsi askerîdir ve atebe-i ulyâmdan varan kullarımdan gayrı şehzâde kullarından ve beğlerbeği âdemîlerinden ve kadı muhızlılarından ve sancak beği ve subaşı âdemîlerinden ve muhtesiblerden her kim ki bir kimesneye kadı hükmiyle alım alıverirse resim binde yirmi akçe alalar gerekdir ki min ba’d bu kânûnnâme ile amel olunup ziyâde te’addî ve tecâvüz olunmaya şöyle bileler alâmet-i şerîfe i’timâd kılalar. Tahrîren fî evâsıt-ı Recebi’lmürecceb li-sene erba’a ve semânîn ve semâne mie. Be-makâm-ı Kostantıniyye.” (11-20 Recep 884) (Bursa Şeriye Sicili., No.A3/3’den nakleden Halil İnalçık, “Bursa Şeriye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed’in Fermanları”, *Belleten*, XI/44 (1947), s.700-701.)

²⁰³Şinasi Tekin, “Fâtih Sultan Mehmed Devrine Âit Bir İnşâ Mecmuası”, *Journal of Turkish Studies*, II, (1996), s.278.

Kadırlara mahkeme harçlarından başka devlet hazinesinden veya taşra maliye bürolarından belirli bir tahsisat da yapılyordu. Bursa Şer'iyeye Sicillerinde yer alan H.889/M.1484-85 tarihli bir hüccet kaydı, Orhan Gazi döneminde kendilerine Bursa'da vakıf mütevelliliği dolayısıyla ulufe tayin edildiğini bildiğimiz Bursa kadırlarına ayrıca Bursa beytülmalinden günlük yirmi akçe ulufe verildiğini ortaya koymaktadır. H.889/M.1484-85 tarihli bu belgeye göre Bursa kadısı Mevlânâ Vildan Bursa beytülmalinden günlük yirmi akçe almaktadır.²⁰⁴

Osmanlı Devleti'nde kadırların maaşları mahkeme gelirleriyle orantılı olduğu için kadırların maaş miktarları dönem dönem değişmiştir. Uzunçarşılı, kaza kadılıklarının yevmiyelerinin 20 akçeden başlayarak derecelerine göre beşer akçe zam ile beraber 40 akçeye kadar çıktığını ve sonraları bu miktarın 150 akçeye kadar arttığını ifade etmektedir.²⁰⁵

XVI. yüzyıl başlarına ait iki arşiv belgesi bütün Anadolu kadırlarının maaş durumlarını yansıtan veriler ihtiva etmesi sebebiyle çok değerli kaynaklar olup Uzunçarşılı'nın verdiği rakamlardan farklı olarak bazı kadı yevmiyelerinin 20 akçeden çok daha düşük olabileceğini de göstermektedir. Bunlardan kadılıkların derecelerini gösteren 1513 tarihli defter²⁰⁶ ile kadırların görev sürelerini de ihtiva eden 1528 tarihli defter kadırların alacakları yevmiye/maaş miktarlarını da vermektedir. 1513 tarihli deftere göre kadı yevmiyeleri 4 ile 300 akçe arasında değişmektedir. Buna göre en düşük yevmiye kaza-i Ermeni kadısı Mevlânâ Siyâmi'ye verilmekte olup 4 akçe, en yüksek yevmiye ise Bursa kadısı Mevlânâ Şah Çelebi'ye verilmekte olup 300 akçedir. Bursa'dan sonra yukarıdan aşağıya doğru kadı yevmiyeleri Amasya 150, Ankara ve Tokat 130'ar, Tire ve Antalya 100'er, Kütahya 90, Manisa, İzmir, Konya ve Beçin kadılıkları ise 80'er akçedir. 1528 tarihli deftere göre ise Anadolu'da bu tarihte en yüksek gelire sahip kadılık yine 300 akçe ile Bursa kadılığıdır. Bursa kadısını 200 akçe ile *Amasya ma'a Ladik ve Merzifon* ve *Tire ma'a Güzelhisar* kadırları, 150'şer akçe ile İzmir,

²⁰⁴Halil İnalçık, "Osmanlı İdare ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler-Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler", *Belgeler*, X/14 (1980-1981), s.37.

²⁰⁵Mevleviyet kadılıklarının dışındaki kadılıklarda en yüksek maaşı 150 akçe yevmiyeli kadırların aldığı ve bunların ilk olarak 130 akçe ile tayin edildiğini Koçi Bey yazmaktadır: "İki yıl müddet tamam olmayınca azletmezler. Kanun değildir. İki yıl dolunca ayruk (artık) komaz yerine de verirler. Bu kadılıklar yüz elli akçe ile olur, yüz otuz akçe ile tayin olunur. Her tayinde artar. Yüz elli olunca artık bundan fazla olmaz." (İ.H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.94.)

²⁰⁶Turan Gökçe, "Anadolu Vilayeti'ne Dâir 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9 (1994), s.215-259.

Kütahya, Tokat ve Ankara kadıları, 130'ar akçe ile Ayasuluğ ve Konya kadıları, 120 akçe ile Manisa kadısı, 100 akçe ile Antalya, Beğşehir, Larende, Kayseri, Beçin ve Trabzon kadıları takip etmektedir. Bu tarihte en düşük gelire sahip kadılıklar ise 10 akçe ile Aladağ, Yenice-i Taraklu, Güzelcehisar, Koyulhisar, Kavak, Kalkanlı, Karıbozar, Honaz ve Zeytun kadılıklarıdır.²⁰⁷

1513 ve 1528 tarihli bu iki defter ayrıca kadıların maaşlarındaki değişimi tespit edebilecek faydalı bilgiler de ihtiva etmektedir. İki defterde geçen aynı kadılıklara ait yevmiye miktarları karşılaştırıldığında 15 sene içerisinde meydana gelen değişiklik tespit edilebilmektedir. Buna göre Bursa ve Antalya kadılarının da içinde bulunduğu 35 kadılığın yevmiyelerinde bir değişiklik olmazken 5 kadılığın yevmiyelerinin ise belli oranlarda düştüğü tespit edilmiştir. Bunların haricinde defterde kayıtlı bulunan diğer kadılıkların bir çoğunun yevmiyelerinin %5 ile %99 arasında arttığı görülmektedir. Bunların içinde artış oranı çok yüksek olan kadılıklar da bulunmaktadır. Mesela Selendi kadısının yevmiyesi %250, Arpaz kadısının %233, Kayseri kadısının %185, Akşehir kadısının %120 oranlarında artmıştır.²⁰⁸

1513 ve 1528 tarihli defterlere ait bu rakamlar, kadı yevmiyelerinin tahsil edilen harçlara bağlı olarak büyük oranda düşebileceğini ortaya çıkarmaktadır. Hatta XVI. yüzyılda geliri yeterli olmayan bazı kadılık bölgelerinin kadılık statüsünün kaldırılarak en yakın kadılıklara bağlandığı da görülmektedir.²⁰⁹

Kadıların aldıkları harçlar ve mevacipleri zamanla artırılmıştır. Buna rağmen kadıların gelirlerini artırmak çeşitli usulsüzlükler yaptıkları kaynaklarda belirtilmektedir. Kadılar gelirlerini artırmak için öncelikle belirlenen harç miktardan fazla ve *nüvvab akçesi*, *kitabets akçesi* adı altında kanunda olmayan yeni harçlar tahsil etmişlerdir.²¹⁰ Bu durum halk ile kadılar arasında anlaşmazlıklara ve padişaha kadar varan şikâyetlere sebep olmuştur.

Kadılık sisteminin yozlaştığı dönemleri tasvir eden eserlerde kadıların tayin edildikleri görevlere gitmeyerek kendilerine verilen tayin belgelerini de (mürâsele-i şer'iyeye) ileride alacakları maaşlara karşılık olarak sarraflara verdikleri ve

²⁰⁷Turan Gökçe, "934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilayeti Kadılıkları", s.81.

²⁰⁸Turan Gökçe, "934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilayeti Kadılıkları", s.81.

²⁰⁹Turan Gökçe, "919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri", s.79.

²¹⁰İlber Ortaylı, "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme", *Prof. Bülent Esen'e Armağan*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara 1977, s.259

sarrafların da bunları ehliyetsiz kimselere “iltizam ve fûruht” ettiği ve kadılığın adeta tayin belgesi alınıp satılan bir meslek halini aldığı hikaye edilmektedir.²¹¹

Osmanlı devlet teşkilâtında görev yapan memurlara hizmette buldukları sürece maaşlarına ek olarak ve emekli olduktan sonra ise bir nevi emekli maaşı olarak *arpalık* adı verilen bir maaş tahsis ediliyordu. Arpalık gelirinin Osmanlılarda ilk defa ne zaman verilmeye başlandığı bilinmemekle birlikte, XVI. yüzyıl kaynaklarında böyle bir gelirin adı geçmektedir. Kendilerine arpalık tahsisatı yapılan devlet memurları genellikle arpalık yerlerine gitmez, yerlerine bir *arpalık nâibi* gönderirlerdi. Arpalık yerlerine bizzat giden ilmiye mensupları buldukları yerde halkın hukukî ve adlî işlerine de bakarlardı.²¹²

1.4.1.4. Kadıların görevleri

Kadılar Osmanlı yönetim mekanizmasının en önemli unsurlarının başında gelmektedir. Eyalet merkezlerinden sancak ve kazalara kadar bütün yönetim birimlerinde mevcut olan kadılar taşra idarî birimlerinin başındaki en büyük adlî amir olma özelliğini taşıyordu. Osmanlı merkezîyetçi idaresi, askerî yönetimin en alt birimi olarak sancağı esas kabul etmiş ve sancak beyinin altında herhangi bir askerî-idarî birim teşkili cihetine gitmemiştir. Osmanlı idaresinin, sancak yönetiminde sancak beyinin yanı sıra kadıyı da yönetime ortak kılması ve yönetim yetkilerini ikisi arasında paylaştırırken, kadıyı tek yetkili otorite olarak tanıması yönetimdeki esas ağırlığın kadılarda olduğunu göstermektedir.

Osmanlı kadılık sistemi İmparatorluğun mülkî idaresini doğrudan etkilemiş ve kadının yönetimi altındaki idarî birimlere kaza adı verilmiştir. Kaza büyük bir kasaba veya şehirle birlikte ona bağlı olan birçok nahiye ve köyden teşekkül

²¹¹“Beyân-ı ahkâm-ı kadı: Mevâlî zâdeler hazerâtına cânib-i pâdişâhîden merhameten inâyet ve ihsân buyurulan ma‘aş ve arpalık ve mansıblarını kendüleri zabt edüp Allahun emri ve hazret-i Resûlün kavli üzre ihkâk-ı hak eylemek merâmları olmadığından gayri zabt edeceği menâsibun mürâsele-i şer‘iyyesini mukaddemâ zügürtlük hengâmında akça aldığı sarrâfına verüp ol dahi bir kaç gurus zamm ile bir âdeme iltizâm ve furuht eder ve ol dahi akça kazanmak dâ‘iyyesiyle mahalline varup hayr u şer lâzım olmayup matlûb akça olduğundan memleket ahâlileri harâb ve zulm-ı kâdı ile bî-tâb ve kâdı-ı merkûm hilâfî irtikâb ve akça ile iş gördüğünden matlûb u merâm-ı pâdişâhînün hilâfî i‘lâm verdiğinden emr-i pâdişâhînün nüfûzı ve icrâ olunmadığından gayrı hâin ü sâdik anlamaz(?) oldu.” (Cengiz Orhonlu, “Osmanlı Teşkilatına Aid Küçük Bir Risâle ‘Risâle-i Terceme’”, *Belgeler*, IV/7-8 (1967), s.41-42.)

²¹²Cahit Baltacı, “Arpalık”, *DİA*, c.III (1991), s.392-393.

ediyordu.²¹³ Kazanın alt birimleri olarak teşekkül eden nahiyeler ise kadılar tarafından tayin edilen nâibler vasıtasıyla idare ediliyordu. Osmanlı askerî idaresinden bağımsız bir idarî birim olarak kaza, kadı tarafından müstakil olarak idare edilen ve Osmanlı sivil idaresinin esasını oluşturan yönetim birimidir. Kazalar, hukukî ve idarî bir birim olarak kazaskerler tarafından atanan kadılar tarafından yönetilirken sancaklar ise doğrudan Dîvân'ın tayin ettiği beyler tarafından idare edilirdi.

Osmanlı Devleti'nde mevleviyetler ile kaza ve sancak kadılıkları arasında, hiyerarşik bir düzenleme mevcut değildi. Bütün kadılıklar birbirinden bağımsız yargı bölgelerine ayrılıyordu. Yüksek dereceli kadılar sancak ve kaza kadıları üzerinde denetim hakkına sahip olmadığı gibi sancak ve kaza kadılarının tayinleri ile ilgileri de bulunmuyordu.

İdarî taksimatta kaza, sancak ve eyaletlerde görev yapan kadılar, buralardaki beylerbeyi ve sancak beyleri hariç diğer yerel yöneticilerin amiri konumundadır. Ayrıca kadılar, aslî vazifeleri olan yargının haricinde, buldukları bölgelerde ifa ettikleri vazifeleri dolayısıyla da, merkezin taşradaki en güvenilir temsilcisi ve Osmanlı şehrinin en önemli yöneticisidirler. Tanzimat'a kadar kadılar aslî görevi olan yargının yanı sıra idarî, mülkî, askerî ve beledî görevleri de ifa etmişlerdir. Bir hukuk adamı olarak kadıların aslî görevi adaleti temin etmek, hak sahiplerine haklarını iade etmek, yakalanan suçluları yargılamak, şerî ve örfî hukuka göre ceza vermektir.

Kadılar ifa ettikleri adlî, askerî, beledî ve iktisadî görevlerinden dolayı merkezle yakından ilişkilidir. Kadılar görev yaptıkları kaza halkı ile merkez arasında önemli bir köprü vazifesi görmekte olup merkezin en üst idarî birimi olan Dîvân-ı Hümâyûn'la sürekli ve doğrudan irtibat halindedir. Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve Dîvân'dan çıkan idarî, adlî, malî hükümlerin ve padişah fermanlarının kaydedildiği Ahkâm defterlerinde bu hüküm ve kararların bir çoğunun kadılara hitaben yazıldığı görülmektedir.²¹⁴ Bu sebeple kadılar kaza bölgesinde kanun uygulayıcı olarak bulduklarından merkezin en önemli

²¹³Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XIII/1-2 (1955), s.48.

²¹⁴Feridun Emecen, İlhan Şahin, *Osmanlılarda Divân-Bürokrasi-Ahkâm: II. Bâyezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, s.XVIII.

temsilcisi oldukları gibi, kaza bölgesindeki halktan ve vuku bulan her türlü olaydan da merkeze karşı sorumlu idiler.

Kadınların idarî görevleri kendilerine verilen tayin beratlarında kaydedilmiş olup genel olarak vakıf senetlerini tanzim etmek, vakıflara mütevellî, câbi tayini ve camilere imam, müezzin tayini için arzda bulunmak, vakıf mallarının kiraya verilmesini veya işletilmesini takip etmek ve kayıt altına almak, vasiyetname düzenlemek, vasi tayin etmek, tereke taksim etmek, mukataa işlemlerini yürütmektir.²¹⁵

Sefer sırasında ordu için malzeme, kasaplık hayvan ve erzak temin etmek, ordunun geçeceği yol, köprü, çeşme v.s. tamirini yaptırmak, cebelüleri hazırlamak ve onlara hayvan temin etmek, donanma inşası için işçi ve malzeme temin etmek, devşirme işleri ve devşirme emininin kontrolü gibi görevleri, bir mülkî amir olan kadının bir nevi askerî görevi gibi düşünmek mümkündür.²¹⁶

Kadınlar sorumlu oldukları bölgelerde, bu günkü devlet teşkilâtında farklı kurumların sorumluluğu altında bulunan belediye ve noterlik gibi görevleri de yerine getirirlerdi. Sicillerden tespit edildiği kadarıyla, esnaf teşkilâtlarını ve çarşı-pazar yerlerini denetlemek, fiyatları kontrol etmek, muhtesip ve kethüda tayin etmek, kurallara uymayanları tespit etmek ve cezalandırmak, sokakların temiz tutulmasını sağlamak kadınların beledî görevleri arasındadır. Kadınlar ayrıca şehrin imarından ve şehir planlama ve düzeninden de sorumlu idiler. İmara açılacak olan yeni yerler, yapılacak su yolları, mezarlık ve pazar yerlerinin tespiti v.s. gibi konular kadının kontrol ve iznine bağlı idi.²¹⁷

Kadınların başlıca görevlerinden birisi de her türlü tüketim maddesinin ve hizmetlerin fiyatlarını tespit etmek (narh koymak) ve bunun esnaf nezdinde muhtesip vasıtasıyla denetimini yapmaktır. Osmanlılar halkın refahının sağlanması amacıyla narha büyük önem vermişlerdir. Narh işlerinin takibi bizzat sadrazam

²¹⁵Münir Atalar, “Şer‘iye Mahkemelerine Dair”, s.310.

²¹⁶Şinasi Altundağ, “Kadınların Salâhiyet ve Vazifeleri”, s.351.; İlber Ortaylı, “Kadı”, s.72-73.

²¹⁷İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadı’sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, s.104.

tarafından yürütülmüş, İstanbul ve civar kadıları da muhtesibleri ile sık sık esnaf teftişlerinde bulunmuştur.²¹⁸

Ayrıca alım-satım, kira akitleri, evlenme ve boşanma işlemleri gibi bir dava konusu teşkil etmeyen, ancak resmî bir kurumca tasdik edilmesi ve kayıt altına alınması gereken işlemleri kayıt altına almak da kadıların bir nevi noter olarak faaliyet gösterdikleri görevleri arasındadır. Kadılar ayrıca yürütme ile ilgili birçok görev de üstlenmişlerdir.²¹⁹ Ancak kadıların idarî ve siyasî konularda karar alma yetkileri yoktur. Bu tür konularda kadılar padişahın özel izni ile görev alabiliyorlardı.²²⁰

Bunların yanı sıra kadıların bazı malî görevleri de bulunmaktaydı. Kadıların malî görevlerinin başında bazı vergilerin toplanması başta gelmekteydi. Mesela XVI. yüzyılın başında cizye ve avârız vergilerini kadılar topluyordu.²²¹ İlber Ortaylı 1583 Temmuzunda Murtazaabad kadısı Mevlânâ Ahmed Efendinin nüzul vergisini toplayıp, bizzat Erzurum'a kadar giderek orduya teslim ettiğini aktarmaktadır.²²²

Kadıların ayrıca piyasadaki para rayicini takip etmek, ihtiyaçtan fazla sikke mübadelesini önlemek, tedavülde kalp ve kırık sikke bulunmasına mani olmak gibi görevleri de vardı.²²³

Ticari hayat, esnaf ve gediklerle ilgili muameleleri de kadılar yürütmekte idi. Özellikle gediklerle ilgili muameleler kadıların ilgilendiği başlıca görevlerden biriydi.²²⁴ Gediklerin alınıp satılması, rehin veya fekki İhtisap Nazırı'nın

²¹⁸Bilgin Aydın, "İstanbul Kadılığı Tarihçesi ve İstanbul Kadı Sicillerine Dair Tetkikler", *İstanbul Araştırmaları*, VI (1998), s.79.

²¹⁹Mehmet Akif Aydın, "Osmanlıda Hukuk", *Osmanlı Devleti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (Ircica), İstanbul 1994, c.II., s.398.

²²⁰Hasan Tahsin Fendioğlu, "Osmanlı'da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı", *Osmanlı*, c.VI (1999), s.457-458.

²²¹Halil İnalıcık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Cogito*, 19 (1999), s.120.

²²²İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", s.104.

²²³İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", s.103.

²²⁴Gedik ıstılah manası olarak sanat ve ticaret yapabilme yetki ve hakkına sahip olmak demektir. Bununla birlikte bir sanatın icrası için gerekli olan alet ve edavata da gedik denilmiştir. Bir esnafın dükkân açıp ticaret yapabilmesi veya bir sanatkarın sanatını icra edebilmesi için gedik sahibi olması gerekiyordu. Osmanlı uygulamasında bunun iki yolu vardı. Bunlar ticaret yapmak isteyen şahıslar gedik hakkını ya gedik sahiplerinden devren satın alabiliyorlar, ya da herhangi bir sebeple boşalan gedikğin açık artırma usulü ile

denetiminde, esnaf kethüdaları ve ustabaşları marifeti ile icra edilir ve bu hususlarla ilgili muameleler esnaf defterlerine ve Şer'iyeye sicillerine kaydedilirdi. Ayrıca gediklerin alınıp-satılır olması bazı hukukî ihtilafları da beraberinde getirmiştir. Bu sebeple de gedikler kadıların yetki ve sorumluluk alanında bir mesele olmaktaydı.²²⁵ Ayrıca bir şehrin yıllık iâşe giderlerinin planlanması, fiyat tespitleri, esnaf denetimleri, esnaf sorumlularının tayin ve azilleri gibi meseleler kadılar vasıtasıyla hallediliyordu.

1.4.1.5. Kadıların görev süreleri

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren kadılar üç yıllığına tayin edilmeye başlamıştır. Ancak bu sürenin kısaltılması ya da uzatılması mümkündür.²²⁶ XVI. yüzyılda Osmanlı coğrafyasının hızla genişlemesiyle kaza sayısı artmış ve mevcut kaza sayısından çok daha fazla sayıda medrese mezunu kadı olmak için sıra beklemeye başlamıştı.²²⁷ Görev yerinin az, ancak talebin çok olması yüzünden hiyerarşideki tikanlıkları önlemek için kadıların görev süreleri sınırlandırılmıştır.²²⁸

XVII. yüzyıla gelindiğinde ise kaza kadılarının görev süresi 20 ila 24 ay arasında değişmektedir.²²⁹ Her ne kadar kadılık teşkilâtı üzerine yapılmış çalışmalarda bu süre üzerinde ihtilaf varsa da²³⁰ kadıların 24 aylığına tayin oldukları ve fiiliyatta 20 ay görev yaptıkları H.1087/M.1676-77 tarihli *Tevki 'i Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi'*nde küçük dereceli kadılıkların görev süresi 20

satılması sonucu sahip olabiliyorlardı. (Bilgin Aydın, "Şer'iyeye Sicilleri Arşivi'nde Hususi Mahiyette Düzenlenmiş Siciller ve Meşihat Arşivi'nde Yeni Tasnif Olunan Şer'iyeye Sicilleri", *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s.116.)

²²⁵Bilgin Aydın, "İstanbul Kadılığı Tarihçesi", s.81-82.

²²⁶Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", *Belleten*, LXI/232 (1997), s.667.; Mehmet Akif Aydın, "Mahkeme", *DİA*, c.XXVII (2003), s.343.; İlber Ortaylı, "Kadı", s.71.

²²⁷Yusuf Oğuzoğlu, "XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, I (1986), s.150.

²²⁸Mustafa Şentop, *Osmanlı Yargı Sistemi*, s.66.; Feda Şamil Arık, "Osmanlılarda Kadılık Müessesesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 8 (1997), s.7.

²²⁹M. Akif Aydın, "Osmanlıda Hukuk", s.392.

²³⁰Uzunçarşılı *İlmiye Teşkilatı*'nda bu dönemde kaza kadılarının görev süresi 20 aydır derken (*İlmiye Teşkilatı*, s.94.), M. Akif Aydın sürenin iki yıl olduğunu söyler. ("Osmanlıda Hukuk", s.392.); Mehmet İpşirli ise kadıların görev süresinin iki yıla indirildiğini ancak uygulamada 20 ay görev yaptıklarını ifade etmiştir. ("Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", s.667.)

ay, büyük dereceli kadılıkların ise 12 ay olarak açık bir şekilde kaydedilmiştir.²³¹ Zira görev süresiyle ilgili farklı rakamlar kanunnâmede geçen “*kuzât-ı mevleviyetin müddet-i örfiyyeleri bir senedir ve kuzât-ı kasabâtın iki senedir, lâkin fi zamanına iki seneden dört ay kasr ederler*” ifadesinden kaynaklanmış olmalıdır.

XVIII. yüzyıldan itibaren kadıların görev süreleri daha da kısaltılmıştır. Uzunçarşılı'nın aktardığına göre D'ohsson *Tableau General de l'Empire Ottoman* isimli eserinde²³² kadıların XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren 18 ay görev yaptıklarını kaydetmiştir. H.1141/M.1728-29 tarihli bir fermana göre kadıların görev süresi tekrar iki yıla çıkarılmışsa da, M. Akdağ bu sürenin bir yıl görev, bir yıl da uzatmalı olduğunu kaydetmiştir.²³³

Mevleviyet kadılıklarında da erken dönemlerde bir süre sınırlaması yoktu. Ancak XVI. yüzyılda bu kadılıklara talep arttıkça görev süresi aday sayısına bağlı olarak azaltılmıştır. Mevleviyet payeli kadılıkların görev sürelerinin XVI. Yüzyılın sonlarından itibaren 1 yıl olduğu muhtelif kaynaklar tarafından zikredilmektedir.²³⁴

Kadıların görev sürelerinin kısa tutulmasının yukarıda zikredilen idarî sebeplerin yanı sıra kazaî sebepleri de vardır. Kadıların uzun süre aynı yerde görev yapmaları zamanla bölge halkı ile kadı arasında bir yakınlık doğmasına sebep oluyor ve bu durum onun yargıdaki bağımsızlığına gölge düşürebiliyordu. Ayrıca

²³¹İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, s.122.; Madeline C. Zilfi Tevki'î Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi'nde kadıların görev sürelerinin yıllık ve sonlandırılabilir olduğunu ifade ettiğini belirterek, belirsiz görev süresinden yıllık görev uygulamasına kanunnâmenin yayınlandığı tarihlerde geçilmiş olması gerektiğini söylemektedir. (Madeline C. Zilfi, *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası 1600-1800*, Çev. Mehmet Faruk Özçınar, Ankara 2008, s.67.)

²³²D'ohsson, *Tableau General de l'Empire Ottoman*, c.IV, Paris 1791, s.569'dan nakleden İ.H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.94.

²³³F. Şamil Arık, “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi”, s.7.

²³⁴İ.H. Uzunçarşılı sancak kadılarının mevleviyet sureti ile atandıklarını ve görev sürelerinin 1 yıl olduğunu kaydetmiştir. (*İlmiye Teşkilatı*, s.95.) Aynı şekilde Fahri Unan da mevleviyet kadılıklarında görev süresi için en çok zikredilen sürenin 1 yıl olduğunu söylemektedir. (“Mevleviyet”, s.467.); Zeki Pakalın da mevleviyet olan bilâd-ı hamse ve harameyn kadılıklarına tayinlerin her yıl yapıldığını kaydetmiştir. (“Kadı”, s.124.) 1087/1676 tarihli *Tevki'î Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi*'ne göre de büyük kadıların görev süresi 1 yıl idi. (“Osmanlı Kanunnâmeleri”, *Milli Tetebbular Mecmuası*, 1 (1331) s.541'den nakleden Yusuf Oğuzoğlu, “Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler”, s.149.); İlber Ortaylı da mevleviyet payeli kadılıkların tayinlerinin 1 yıl süreyle yapıldığını kaydetmiştir. (“Kadı”, s.71)

kadınların uzun süre görevde bulunmaları onların ilmî faaliyetten uzak kalmalarına da sebep oluyordu. Bu sebeple bir ya da iki sene görev yapan kadı merkeze alınarak mesleki bilgi ve uygulamalarının geliştirilmesine çalışılıyordu.²³⁵

1.4.1.6. Kadınların denetlenmesi

Kadınlar, verdikleri yanlış veya adaletsiz hükümler, yaptıkları haksız uygulama, suiistimal ve yolsuzluklar karşısında bir şikâyet söz konusu olduğunda veya merkezî idarenin dikkatini çektiğinde teftiş edilmekte ve yargılanabilmekteydiler. Bu gibi durumlarda merkezî hükümet beylerbeyi veya sancak beyi rütbesinde birini ya da dergâh-ı âlî çavuşlarından birini göndererek durumunu teftiş ettirirdi.²³⁶ Yolsuzlukları sürekli şikâyet konusu olan kadınları teftiş için merkezden başka kadınların da tayin edildiği olurdu. Bu tür kadınlara *seyyar kadı* veya *toprak kadısı* denmektedir. Kadınların yaptıkları yolsuzluk ve haksızlıklar üzerine padişah fermanıyla başka kadınlarca teftiş olundukları bilinmektedir. Mühimme defterlerinde bu tür yolsuzluklardan bazılarına dair çıkan hükümler kadınların zulüm ve haksızlıklarının ciddiyetini göstermektedir. Mesela H.994/M.1585-86 tarihli bir hükümde Gümölcine'nin Karagöz mahallesinde oturan kadı İlyas'ın nikah kıyarak evlendiği kadınları Anadolu'ya göndererek cariyeye diye sattırıldığı, H.1001/M.1592-93 tarihli başka bir hükümde ise bir kadının iki kişi ile işbirliği yaparak ölülerin kefenlerini soydurduğu kaydedilmektedir.²³⁷

Yine Mühimme defterlerinde geçen Rumeli Beylerbeyi'ne yazılmış H.1000/M.1591-92 tarihli bir hükme göre de Ortapare kazasının Yağlı köyünden kadı Ahmed ile İskilipli Kadı Ethem anlaşarak Ortapare kazasında tımarı olan bir kişinin sağ elini ve sol ayağını kesmek suretiyle işkence yaptıkları için Dîvân-ı Hümâyûn'da yargılanmışlardı.²³⁸

III. Murad'ın Avrethisarı kadısına hitaben yazdığı H.1003/M.1594-95 tarihli bir hükümde ise Hüsam isminde bir kadının kul akçası adı altında yeni bir vergi

²³⁵M. Akif Aydın, "Osmanlıda Hukuk", s.392.; İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", s.122.

²³⁶İlber Ortaylı Ankara'nın 1 numaralı sicilinden Bayburt kadısının teftiş edilmesi için Ankara sancakbeyinin ve kadısının görevlendirildiğini aktarmaktadır. (Ankara Ş.S., No.1, s.39, no.105'den nakleden İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", s.106.)

²³⁷İbrahim Hakkı Konyalı, "Kadı Zulümleri, Softa Şekavetleri", *Tarih Hazinesi*, IX/1 (1951), s.483

²³⁸BOA, *Mühimme*, No.71, sıra 186'dan nakleden İ.H. Konyalı, "Kadı Zulümleri", s.483.

icad ederek halktan haksız yere para topladığı ve bir imamın bu parayı vermediği ve cemaati de vermemek üzere kışkırttığı için Kadı Hüssam'ın imamın önce sakalını kestiği, burnunu delerek ip geçirdiği ve çarşıda dolaştırarak halka teşhir ettiği kaydedilmektedir.²³⁹ Bu tür mühimme kayıtlarında teftiş edilen ve Dîvân'da yargılanan kadıların akıbeti hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Görevi ihmal ve kusur kadılıktan azl sebebi olabiliyordu. Kürekçi getirmedikleri ve kürekçi bedeli olarak fukaradan ziyade para aldıkları için bazı kadılar görevden azledilmişti.²⁴⁰ Selânikî'nin bildirdiğine göre görevlerini ihmal veya kötüye kullanma dolayısıyla bazı kadılar hapis cezasına çarptırılmıştı. Rumeli bölgesinde bazı kadılar kendilerine vergi tahsili için gönderilen çavuşların işlerine engel olup “kendü garaz-ı nefsleri” için çalışmış ve irsaliyeler tahsil olunamamıştı. Vergi tahsiline mani olan kadılar “çavuş elüne virilüp” habs olunmuştu.²⁴¹

1.4.1.7. Diğer mahkeme görevlileri

Kadı nâibleri: Kadıların idarî ve kazaî görevlerini yerine getirirken mahkeme içinde ve dışında bazı yardımcıları bulunmaktaydı. Mahkeme içindeki yardımcıları bizzat mahkeme personeli olup bunların başında nâibler yer alırdı. Kadıların birinci dereceden yardımcıları olan nâibler bizzat kadılar tarafından tayin edilir ve kazasker tarafından tasdik edilerek göreve başlardı. Ancak

²³⁹BOA, *Mühimme*, No.73, sıra 920'den nakleden İ.H. Konyalı, “Kadı Zulumları”, s.482.

²⁴⁰BOA, *Kepeci Ruus*, No.225, s.273'den nakleden Ekrem Tak, *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI.-XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Tanımlanması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2009, s.31.

²⁴¹Kadıların Yedi-Kule'de habs olduğu ve Rumeli Kadıaskeri Zekeriya Efendi azlidir. Ve Rûmili canibine giden emvâl-i mirîye müte'allik evâmîr ve ahkâmda kadılara ziyâde tenbîh ü te'kîd buyurulup, ‘varan çavuşlara, ve sâ'ir havale olanlara ruhsat virüp, re'âyâdan akça aldırılmayasın’ denilmeğle kuzâtun gulâtı kendü garaz-ı nefsleriçün çalışup, tahsîl-i emvâle varanlara müsâ'ade itmeyüp ve belki i'tibâr ve iltifât itmez olıcak zemân ile irsaliyeler tahsîl olunmayup, Südde-i sa'âdete mahalliyle akça yetişemeyüb, müzayakaya düşmek lâzım gelicek tahsile mâni olan kadı, çavuş eline virilüp habs olunmağla kuzât efendiler kahve-hânelerde dânişmend ve suhte tâifesini tahrîk idüp, ‘Ulemâya bu ihanet nedür, cümlemüze sirayet ider’ diyü Sultân Mehmed haremînde cem'iyet idüp, îkâz-ı fitneye sebep ü bâ'is olanları yine içlerinde müşîr ü müdebbir olanlar gelüp, Sadrî'zam hazretlerine haber virüp, yedi nefer kadı efendiler fi'l-hâl ihanet ile ahz olunup, Yedi-Kulle'ye habs buyuruldu.’’ (Mehmet İpşirli, *Tarih-i Selânikî*, s.225.)

istihlaf yetkisi olmayan kadılar nâib tayin edemezlerdi.²⁴² Bir kazada görev yapan nâib sayısı, kazanın büyüklüğüne göre bir veya birden fazla olabilirdi. Kadı daha önce sayıları belirlenmiş birden fazla nâibi kendi yetkisi dâhilinde tayin edebilir, ancak yeni nâiblik tesis edip nâib sayısını artıramazdı. Yeni bir nâib nasb etmek için kadının durumu merkeze arz edip izin alması gerekirdi.²⁴³

Nâiblik vazifesi iki türlü tevcih edilirdi. Birincisi emanet yolu ile verilen nâibliktir. Emanet yolu ile göreve gelen nâibler mahkeme gelirlerinin dörtte ya da beşte biri ücret alarak çalışırlardı. Nâiblere vazife tevcihinin diğer yolu ise iltizam yolu ile verilmesidir. İltizam yolu ile göreve gelen nâibler, atandıkları kazanın büyüklüğüne göre vazifenin asıl sahibi kadıya *şehriye* adı altında belli miktar para verirlerdi. Daha sonra mahkeme gelirlerini toplayarak mahkeme masraflarını düşerler ve kalanı ile geçimlerini sağlardı.²⁴⁴

Nâibler belirli bir süre, belirli bir iş için tayin edilebildikleri gibi, kadıya arpalık olarak verilen ve herhangi bir sebeple kadının bizzat görevinin başına gitmediği uzak bölgelere, kadı adına tam yetkili olarak da tayin edilirdi.²⁴⁵ Kadının bulunmadığı yerde tam yetkili olarak atanan bu türden nâiblere *bâb nâibi* denilirdi.²⁴⁶ Nâibler, halk arasında bir sorunun yerinde çözülmesinin gerektiği hallerde, bir ölüm hadisesinde miras taksim etmek veya yaşı küçük varis varsa onların haklarını korumak için mahkeme dışına keşif ve araştırma yapmak için görevlendirilirdi.²⁴⁷ Bu tür nâiblere *ayak nâibi* ismi verilirdi. Nâibler ayrıca mahkemede gece nöbeti de tutarlardı.²⁴⁸

²⁴²Ekrem Tak, *a.g.t.*, s.39.

²⁴³“2 Safer 994 (1585) tarihli bir hükümde, saltanat makamı İstanbul kadısına, «İstanbul'da beş mahkeme olup bunların yeterli olmadığını, hususen kış mevsiminde uzaktan gelmenin zor olduğunu bildirmişsin. Tahkik edip gereken yerde bir mahkeme ihdas edüb, icrâ-yı ahkâm-ı şer'îyye eyleyesin» deniliyor.” İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, s.98.

²⁴⁴Ekrem Tak, *a.g.t.*, s.39

²⁴⁵M. Akif Aydın, “Osmanlıda Hukuk”, s.401.

²⁴⁶Yusuf Oğuzoğlu, “XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler”, Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S.1., Samsun, 1986, s.151

²⁴⁷İlber Ortaylı, “Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme”, s.254.

²⁴⁸Yusuf Oğuzoğlu, “Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler”, s.151.

Başkâtip: Kâtiplerin reisi manasına gelen Reisülküttap yani başkâtip mahkemede naipten sonra gelen ikinci otorite olup bütün kâtiplerin başkanı durumundaydı. Naiplerin görev süreleri sonunda İstanbul'a gitmeleri veya istifa, azil ve ölüm gibi çeşitli sebeplerle mahkemeden ayrılmaları durumunda baştabip tam yetki ile mahkeme işlerini yürütmekteydi. Bu sebeple başkâtipler Osmanlı adli teşkilâtı içerisinde önemli bir yere sahiptir²⁴⁹.

Osmanlı mahkemelerinde başkâtiplik kurumunun yeri pek önemli idi. Kadı veya nâiblerin görev süreleri sonunda mülâzemet için İstanbul'a gittikleri zaman, istifa ettikleri veya görevleri başında iken ölümleri halinde mahkemeye vekâlet etmekte, tam yetki ile haklaştırma işlerini yürütmekte idiler. Bu sebeple devlet, başkâtiplik kurumunun bozulmaması, eskiden beri süre gelen sağlam geleneklerin korunması hususuna özen göstermiştir.²⁵⁰

Bunlardan başka mahkemeye ait gelir ve gider defterlerinin tutulması, sık sık değişen nâiblere hak ettikleri mahkeme gelirinin verilmesi, mahkeme personelinin denetimi, yeni ataması yapılanlara ait işlemlerin tamamlanması, sicillerin usûlüne uygun olarak tutularak, kazaya ati olan hükümlerin "Sicil-i Mahfuz" bölümüne, merkezden gelen emirlerin ise "Sicill-i Mahfuz Defterlü" denilen arka tarafa yazılmasının sağlanması, yazılan yazıların gerek dil, gerek imlâ gerekze yazı tekniği bakımından usûle uygun olmasının sağlanması vb gibi çok değişik görevleri yürüttükleri bilinmektedir.

Kâtipler: Kâtiplerin asıl kaynağını 'Mahkeme Mukayyidleri' ile 'Mahkeme İmamları'teşkil ediyordu. Nâib, bilgili, becerikli, dindar ve dürüst gördüğü bir kişiyi 'Mukayyid'tayin etmek amacıyla 'mürasele' yazmakta, ayrıca İstanbul'a "arz-ı il'am" göndererek 'berat' istemekte idi. Beratın gelmesi ile atama işlemi tamamlanmış oluyordu. Yeni atanan mukayyid, belirli bir süre bu görevde kaldıktan sonra, nâibin izleyeceği aynı yolla üçüncü kâtipliğe getiriliyordu. Bazen, nâibler bu usûle uymayarak, mahkeme mescidinde görev yapan şer'i ve fenni konularda başarısı görülen 'mahkeme imamlarını' da aynı atama yöntemiyle kâtipliğe getirebiliyorlardı. Bu uygulamanın, uzun süre mahkemede imamlık yapan kişinin görevi dışında gayrı-resmî olarak 'mukayyid'lik ve 'kâtip'lik işlerine

²⁴⁹İbrahim Yılmazçelik; *XIX. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır (1790–1840)*, Ankara, 1995, s. 230.

²⁵⁰Rifat Özdemir; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986, s.202.

yardımlı etmesi, bu yardımlı sonucunda da küçümsenmeyecek derecede bilgi ve beceri kazanmış olmasından kaynaklanması mümkündür.²⁵¹

Mukayyid: Kelimenin kökünden de anlaşılacağı gibi, kayıt yapan kişi demektir. Başkâtip ile kâtiplerin en büyük yardımcıları olan ‘mukayyid’ler naibin ‘mürasele’si üzerine Padişahın beratı ile atanmakta idiler. Nâib, şer’i ve fenni konularda bilgisi olan, güzel yazı yazan, kâtiplik işlerinden anlayan bilgili, becerikli, dindar ve emin gördüğü birini ‘mürasele’ ile “mukayyid”liğe atamakta, ayrıca İstanbul’a bir “arz” yazarak bu kişinin eline ‘berat’ verilmesini istemekte idi. Beratın gelmesi ile atama tamamlanmış oluyordu. Mukayyidin mahkeme içindeki asıl görevi, sicillerin usûlüne uygun olarak tutulması, yazıların tam, doğru, okunaklı ve düzgü olmasını sağlamaktı. Bu işlerin yanında, gerektiğinde olay yerine keşfe de gönderilmekte idi. Bu görevlerin dışında, mukayyidlerin, nâibin emrettiği işleri de yapmaları mümkündü.²⁵²

Mahkeme imamı: Bilindiği gibi, imamların aslî görevleri camii ve mescidlerde namaz kıldırmaaktır. Fakat, mahkeme mescidinde imamlık yapanların “kâtiplik kurumu”na kaynak teşkil etmeleri, belirli bir süre sonra mahkeme kâtipliğine yükselmeleri, bu kurumun üzerinde durmamızı zorunlu kılmaktadır.²⁵³

Mahkeme binası içinde bulunan mescide ‘mürasele’ ve ‘berat’la imam olarak atanan kişi, belirli bir süre bu görevi yürütmekte ve bu arada görevi dışında gayr-ı resmî olarak şer’i ve fennî konularda mahkeme kâtiplerine yardımlı etmekte idi. Bu yardımlı sırasında, kâtipliği ilgilendiren konularda epeyce bilgi ve beceri kazanmış oluyordu. İmamın bu becerisi nâiblerin gözünden kaçmayarak kâtip olarak atanmasına vesile oluyordu.

Kethüda: Kâtipler, mukayyid ve imamdan sonra üçüncü derecede önemli bir kişi idi. Sicillerde, hangi bürokratik yollarla atandıklarını, ne kadar süre hizmet ettiklerini, ne miktar maaş aldıklarını, hangi makama kadar yükselebildiklerini gösteren bir belgeye rastlamak pek mümkün değilse de nâiblerin ‘mürasele’si ile atandıklarını tahmin edilmektedir. Zaman zaman, mahkeme dışında görülmesi gereken davaların keşfine, kethüdaların gitmiş olması, bu görevin önemini biraz daha artırmaktadır. Kethüdalar, mahkemede kâtiplerin olmadığı veya direkt olarak

²⁵¹R. Özdemir; *Ankara*, s. 190.

²⁵²R. Özdemir; *Ankara*, s. 192.

²⁵³R. Özdemir; *Ankara*, s. 193.

nâibin görevlendirmesi halinde, kethüdalar olay yerine giderek “akd-i meclis” etmekte, gerekli soruşturmayı yaptıktan sonra sonucu mahkemeye getirerek ‘sicilli mahfûz’a kayıt ekmekte idiler.²⁵⁴

Fetih-Hân: Fetih-hân da mahkeme görevlilerinden idi. Nâibin ‘mürasele’si, padişahın ‘berat’ı ile atanmaktadır. Nâib, Kur’an-ı Kerîm’i ezberlemiş, “ilm-i kıraat”te başarısı görülen, sesi güzel, hafızlığı tam olan bir kişiyi, her sabah mahkemede “Sure-i Fetih” okumak ve bu görevi karşılığında günlük ücretini “mahkeme-i şerife mahsülü”nden almak şartıyla ‘mürasele’ ile atamakta, ayrıca İstanbul’a ‘arz’ yazarak, padişahın ‘berat’ istemekte idi.²⁵⁵

Muhzırbaşı ve muhzırlar: Osmanlı hukuk düzeni içinde, mahkemenin kendi bünyesinde “muhtırlarbaşı ve muhtırlık” örgütü vardı. Davaları mahkemeye getirip götürme görevini üstlenen muhtırlar adli polis olarak isimlendirilmişlerdir.²⁵⁶

Muhzır mahkemenin aslı personelinden olup mahkemeye intikal etmiş bir davanın taraflarını mahkemede hazır eden görevli olarak tanımlanmıştır.²⁵⁷ Muhzırlar kadı tarafından, mahkemenin bağlı bulunduğu kaza mensuplarından ve genellikle de bir devlet görevinde bulunmuş askerî zümreden seçilirdi. Görevin niteliği dolayısıyla reayadan muhtır tayin edilemezdi.²⁵⁸

Muhzırın asıl görevi bir davanın taraflarını mahkemeye ihzar etmek (getirmek)tir.²⁵⁹ Muhzır kadı tarafından taraflara verilmek üzere çıkarılan celb kağıdı (mürasele) ile tarafları mahkemeye davet eder, davet üzere gelmeyenleri ise zorla getirirdi. Kadılar muhtırlar vasıtasıyla da mahkemeye getirilemeyen suçluların yakalanması için Beylerbeyi veya Sancak beylerine müracaat ederlerdi. Muhzırın diğer bir görevi ise dava sırasında mahkemenin asayişini sağlamaktır. Özellikle taraflar arasında bir husumet ve niza olması halinde mahkemede muhtırların asayişini temin etmeleri yargı sürecinde önem arz etmektedir. Bu

²⁵⁴R. Özdemir; *Ankara*, s. 194.

²⁵⁵R. Özdemir; *Ankara*, s. 194.

²⁵⁶İ. Yılmazçelik; *Diyarbakır*, s. 233.

²⁵⁷Recep Ahıskalı, “Muhzır”, *DİA*, c.XXXI (2006), s.85.

²⁵⁸Recep Ahıskalı, “Muhzır”, s.85.

²⁵⁹İbrahim Özcoşar, “Osmanlı Mahkemelerinde Muhzır Kavramı”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4 (2004), s.237.

görevde bulunan muhızlılara *bâb muhızlı* da denilirdi.²⁶⁰ Muhızlıların bir görevi de tereke taksimi esnasında malların güvenliğini sağlamaktı.²⁶¹

Muhızlılar ihtiyaca göre farklı görevlerde istihdam edilirdiler. Görev yaptıkları kazada suçluların takibi, asilerin yakalanması, kişiler hakkında tahkikat yapılması konularında özel olarak görevlendirilebilirlerdi.²⁶² Ayrıca muhızlılar, özellikle merkeze yakın kazalarda kadıların arzlarını merkeze götürür, merkezden kadıya iletilecek bir emir, ferman, berat v.s. bir belge olduğunda onu da kadıya getirirlerdi.²⁶³ Bununla birlikte kadının veya nâibin keşfe çıktığı özel durumlarda muhızlılar keşifte hazır bulunur, vergi toplama esnasında da görevlilerle birlikte olurlardı.²⁶⁴

Mahkeme muhızlılarının sayısı mahkemenin bulunduğu şehrin büyüklüğüne göre veya ihtiyaca göre şekillenmekteydi. Mesela Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin kendi konaklarında kurdukları divanlarda yirmişer muhızlı ve birer muhızlıbaşı görevliydi.²⁶⁵ Küçük kaza mahkemelerinde görevli bazı kimseler iş ve dava yoğunluğunun az olması sebebiyle mahkemede hem kâtiplik, hem muhızlılık hem de mübaşirlik yapabilmekte idi. Muhızlının birden fazla olduğu mahkemelerde bir de muhızlıbaşı tayin edilmektedir. Muhızlıbaşılar XVI. yüzyıla kadar padişah beratı verilerek bir yıllığına tayin olurlardı. XVI. yüzyıldan sonra yeniçerilerin güçlenmesi ile bu görevi yeniçeriler almaya başlamış, XVII. yüzyılda ise dergah-ı mualla kapıcılarına verilmeye başlanmıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise muhızlıbaşılık iltizam usulüyle mukataaya verilen bir meslek haline gelmiştir.²⁶⁶

Muhızlıların gelirleri ilk zamanlar maaş şeklinde olup mahkemeye getirilen taraflardan ihzariye ücreti adı altında bir ücret alırlardı.²⁶⁷ İhzariye ücretleri kanunnâme ile tespit edilmiş olup muhızlıların XVI. ve XVII. yüzyıllarda yüzde iki akçe aldıkları tespit edilmiştir.²⁶⁸ Kadı veya mevali tayinlerinde kadılardan alınan berat resminden muhızlılar da *müjdegane* adı altında pay alırlardı.²⁶⁹ Kadı

²⁶⁰İbrahim Özcoşar, “Osmanlı Mahkemelerinde Muhızlı Kavramı”, s.237.

²⁶¹İbrahim Özcoşar, “Osmanlı Mahkemelerinde Muhızlı Kavramı”, s.238.

²⁶²Recep Ahıskalı, “Muhızlı”, s.85

²⁶³Recep Ahıskalı, “Muhızlı”, s.85.

²⁶⁴İbrahim Özcoşar, “Osmanlı Mahkemelerinde Muhızlı Kavramı”, s.238.

²⁶⁵Recep Ahıskalı, “Muhızlı”, s.85.

²⁶⁶İbrahim Özcoşar, “Osmanlı Mahkemelerinde Muhızlı Kavramı”, s.238-240.

²⁶⁷İbrahim Özcoşar, “Osmanlı Mahkemelerinde Muhızlı Kavramı”, s.239.

²⁶⁸Recep Ahıskalı, “Muhızlı”, s.85.

²⁶⁹İbrahim Özcoşar, “Osmanlı Mahkemelerinde Muhızlı Kavramı”, s.239.

tayinlerinde kadının bir aylık maaşı üzerinden berat resmi alınır, bunun yarısı kazaskere verilirdi. Kalan yarısının ise beşte biri kâtipler, muhızırbaşı, muhızırlar ve divitdâr arasında paylaşırlırdı.²⁷⁰ Büyük mahkemelerde/kazalarda muhızırların gelirleri çok yüksek olduğundan muhızırbaşılar görevleri başında bizzat durmayıp iltizam yolu ile görevlerini devrederlerdi. Hatta gelirinin çok yüksek olduğu yerlerde muhızırlara bir miktar ulufe tayin edilerek ihzariye gelirlerinin kalan kısmına hazine tarafından el konulurdu.²⁷¹

Mahkeme tercümanları: Mahkeme görevlileri arasında farklı dilde konuşan davalı ve davacıların konuşmalarını tercüme eden tercümanlar da bulunmaktaydı. İslâm hukukuna göre gayri müslimlerin kendi aralarındaki davaları bağlı buldukları cemaat mahkemelerinde fasl ettirme hakları bulunmakla birlikte Müslümanlarla aralarındaki davaları İslâm mahkemesine götürmek zorunda idiler.²⁷² Bu sebeple kadıların taraflardan birinin dilini bilmediği bir davada adaletli bir hüküm verebilmesi için meseleyi iyice anlayabilmesi gerektiğinden, mahkemelerde tercümanlık yapacak bir görevlinin bulunması gerekmektedir.

Mahkeme tercümanları kadılar tarafından seçilerek Dîvân'a arz edilir ve Dîvân'dan yazılan bir hükümlerle tayin olunurlardı.²⁷³

Şuhûdü'l-hâl: Osmanlı mahkemelerinde mahkemenin resmî görevlisi olmayan fakat mahkemedeki yargı faaliyetlerine şahidler olarak katılan bir heyet de mevcuttur. Osmanlı hukuk tarihi çalışmalarında şuhûdü'l-hâl görev ve yetkileri bakımından tam olarak tanımlanamamış ve niteliği tartışma konusu olmuştur. Osmanlı tarihçileri arasında şuhûdü'l-hâlî *bilirkişi heyeti* şeklinde tanımlayanlar olduğu gibi²⁷⁴, mahkemenin maaşlı görevlisi olarak görenler veya Batı hukukunda olduğu gibi jüri olarak tanımlayanlar da bulunmaktadır.²⁷⁵

²⁷⁰Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osman*, Haz. Sevim İlgürel, Ankara 1988, s.204'den nakleden Recep Ahıskalı, "Muhızır", s.85.Ahmed Akgündüz *Şer'îyye Sicilleri Mahiyeti ,Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988 s. 75

²⁷¹Recep Ahıskalı, "Muhızır", s.85.

²⁷²Kemal Çiçek, "Osmanlı Adliye Teşkilatında Mahkeme Tercümanları", *Toplumsal Tarih*, V/30 (1996), s.47.

²⁷³Cengiz Orhonlu, "Tercüman", s.179.

²⁷⁴Yusuf Halaçoğlu şuhûdü'l-hâl için "bir bilirkişilik kurumu meydana getirilmiş" ve "davaların görüldüğü oturumlara şuhûdü'l-hâl veya udul-i müslimin gibi adlar altında yer

Osmanlı mahkeme kayıtları incelendiğinde şuhûdü'l-hâlin bir jüri niteliği taşımadığı kolayca söylenebilir. Çünkü bu durum hem İslâm yargılama prensiplerine aykırıdır, hem de mahkeme kayıtları şuhûdü'l-hâlin sürekli değiştiğini ve resmî bir niteliği olmadığını ortaya koymaktadır. Sicillerde şuhûdü'l-hâl olarak kayıtlı bulunan isimler o belgenin hikaye ettiği olay, dava veya durumun şahitleri değil sadece mahkemedeki yargılama sürecinin şahitleridir. İlber Ortaylı şuhûdü'l-hâlin farklı bir niteliğine işaret ederek meseleyi kadı kararlarının tasdiki bakımından ele alır ve kadı hükmünün yürürlüğe girebilmesi için iki şahid tarafından tasdik edilmesi gerektiğini söyler. Ona göre şuhûdü'l-hâl bir bilirkişi heyettir ve resmî bir niteliği yoktur.²⁷⁶

alan bir şahitler heyeti” ifadelerini kullanmıştır. (Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVII. *Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1995, s. 123-124.); İlber Ortaylı da şuhûdü'l-hâlden “Şuhûdü'l-hal muhtemelen kadıyı ayrıntıdaki hukuk konularından çok ticarete, zenaata, maliyeye, araziye ait sorunlarda mahalli uygulama veya örfî hukuk ve gelenekler konusunda aydınlatmış olabilirler.” (“Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme”, s.251) ve “Mahkemelerde duruşmaların açık olduğu sicil-i mahfuz denilen zabıt defterlerinde her kaydın altında o dava ile ilgili bir takım kimselerin isimlerinin yazılı olmasından anlaşılıyor. Bunlar davaya göre değişmektedir. Bazı davada şehir kethüdası, müderrisler, yeniçeri ihtiyarları, esnaf davalarında esnaf ileri gelenleri dinleyici ve şuhûdü'l-hal üyeleri arasında yer alıyor. Bazı ahvalde buraya girenleri bir önceki davada şahit olduğu da görülüyor. Şuhûdü'lhal muhtemelen müşavere vazifesini de gören bir kuruldu.” şeklinde bahsetmiştir. (“Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme”, s.248)

²⁷⁵Mustafa Akdağ şuhûdü'l-hâl için “bilirkişi heyeti halinde bir jüri mahiyeti vermektedir” demiştir. (Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, c.I, İstanbul 1974, s.403, 405.); Ziya Kazıcı ise “davalarda bir bilirkişi heyeti halinde ...şahitler heyeti vardır ki bunlar mahkemeye bir jüri mahiyeti vermektedir” şeklinde ifade etmiştir. (Ziya Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1991, s.128); Rifat Özdemir Ankara esnaf teşkilatı ile ilgili bir makalesinde şuhûdü'l-hâlden “bir çeşit mahkeme jürisi diyebileceğimiz bir jüri” şeklinde bahsetmiştir. (Rifat Özdemir, “Ankara Esnaf Teşkilatı (1785-1840)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1 (1986), s.197.); “Kadılık görevi ile bir kazaya atanan kadı, önce burada kendisine ve mahkeme ehline yetecek nisbette büyük bir konak kiralayıp, bu konağın bir bölümünü kendisi ve ailesi için ayırırken, diğer bölümünü de mahkeme olarak tanzim ederdi. Bu şekilde oluşturulan mahkemede, bir kadı, veya naib, bir başkatip, iki veya üç tane katip, bir mukayyid, bir feth-han, bir mahkeme imamı, bir kethüda, bir çuhadar, bir muzırbaşı ve sayıları 4-5 arasında değişen muhızrlar bulunmaktaydı. Bu şekilde oluşan mahkeme halkına, duruşmaların yapıldığı ortamlarda mahkeme jürisi diyebileceğimiz “şuhudü'l-hal” denilen ve sayıları otuurlara göre değişen belirli bir topluluk da dahil olmakta idi. Bu mahkeme görevlilerinden her biri ayrı ayrı bir vazifeyi deruhde ederken mukayyid denilen görevliler ise, mahkeme sonuçlarını sicillere kaydediyorlardı.”(Rifat Özdemir, “Şeriye Sicillerinin Sosyo-Ekonomik Tarih ve Halk Kültürü Açısından Önemi”, s.1)

²⁷⁶“Teoride ve pratikte İslam kadısının hükmü sadece iki şahit tarafından tasdik edildikten sonra yürürlüğe girer. Bu nedenle Osmanlı mahkemelerinde şuhûdü'l-hal bu fonksiyonu görmekteydi. Bu kimselerin isimleri sicilde kadının verdiği hükmün veya davanın niteliği

Mehmet Akif Aydın şuhûdü'l-hâlin “mahkemelerde yargılamayı bir nevi müşahid gözüyle izleyen” kimseler olduğunu söyler. Davaya müdahaleleri yoktur ve “kadının adil karar vermesini sağlamak için” mahkemede bulunurlar.²⁷⁷

Şuhûdü'l-hâlin diğer bir fonksiyonu ise mahkemeye dava konusu olarak gelen ve kadının bilgi ve tecrübesi dışında, uzmanlık gerektiren bir konuda bilirkişilik yapmaktır. Mesela mahkemeye intikal eden mimarî bir konuda şuhûdü'l-hâlin arasında mimarlıktan anlayan, özellikle mimarbaşı vs. gibi görevliler hazır bulunurdu. Teknik konularda, kadının, şuhûdü'l-hâlde bulunan bilirkişilerin tavsiyeleri doğrultusunda ve aynı zamanda yerleşik örf ve adetleri de gözeterek bir karar verdiği söylenebilir.²⁷⁸ Bu konuda ayrıca dikkat çeken bir husus da, önemli davalarda şuhûdü'l-halin davalı veya davacının mesleğine veya ait olduğu sosyal gruba göre şekillenmesidir. Örneğin ulemadan birinin davalı veya davacı olarak bulunduğu davada ulemadan veya bir yeniçerinin olduğu davalarda yeniçeriden bir iki kişinin davanın sıhhatine şahadet etmek için mahkemede hazır bulunduğu dikkat çekmektedir.²⁷⁹ Ulemadan birinin davasında ulemadan kadı veya müderrislerin şuhûdü'l-hâl olarak mahkemede bulunması ise meslek gruplarının kendi meslekî disiplin ve dayanışma anlayışıyla ilgili olmalıdır.

yazıldıktan sonra hemen yazılırdı. ... Kadı dinleyicilerden de şahit olarak kararı tasdik etmelerini istemektedir.” (İlber Ortaylı, “Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme”, s.254); “Klasik dönemde mahkemelerde şahitler bir tür bilirkişi ve imza ve tasdik selahiyeti olan memurlar olarak bulunurlardı. Osmanlı mahkemesinde böyle bir görev olmayıp verilen hükümlere şahit olarak imza atmak veya bazı konularda bilirkişilik yapmak her zaman değişik kişilerce yapılıyordu. Bunlara toptan şuhûdü'l-hal deniyordu ve sürekli resmi bir görev sayılmazdı.” (İlber Ortaylı, “Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme”, s.256)

²⁷⁷“İslam hukukunda teorik olarak toplu hakimli mahkemeler mümkün olmakla ve uygulamada az da olsa bu tür rastlanmakla birlikte, tatbikat genel olarak tek hakimli mahkemeler şeklinde olmuştur. Ancak kadıların ilmi görüşlerinden istifade ettikleri müftüler ve mahkemelerde yargılamayı bir nevi müşahit gözüyle izleyen şuhud ve şuhudulhal denilen görevliler tek hakimli İslam adliye teşkilatına bir zenginlik katmakta idi.” (M. Akif Aydın, “Osmanlıda Hukuk”, s.392.); “Yargılamaya müşahit sıfatı ile katılırlar. Ancak davanın şahidi olarak değil, mahkemenin ve yargılamanın şahidi olarak katılırlar. Davaya her hangi bir müdahaleleri yoktur. Sadece kadının adil karar vermesini sağlamak için varlık gösterirler. Şuhudülhal olarak zaman zaman eski kadıların kazaskerlerin görev yaptığı görülmektedir. Bu durum bu müessesenin önemsendiği anlamına gelmektedir.” (M.Akif Aydın, “Osmanlıda Hukuk”, s.401.)

²⁷⁸Nası Aslan, *İslam Yargılama Hukukunda “Şuhûdü'l-hâl” jüri: Osmanlı Devri Uygulaması*, İstanbul 1999, s.104

²⁷⁹M. Akif Aydın, “Osmanlıda Hukuk”, s.401.; İlber Ortaylı, “Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme”, s.248.

Şuhûdü'l-hâl içinde toplumu, devleti, mahkemeyi veya bir uzmanlık alanını temsil eden muhtelif gruplardan kimseler bulunabilmekle beraber XVI. Yüzyıl kayıtlarına bakıldığında mahkemenin bağlı olduğu kazanın kethüdası, emini, imamı v.s. gibi görevlilerin isimlerinin şuhûdü'l-hâl arasında en çok geçen isimler olduğu anlaşılmaktadır. Aynı sıklıkta olmasa da mahkeme muhızırının ve katibinin de şuhûdü'l-hâl arasında yer aldığı görülmektedir.²⁸⁰

Şuhûdü'l-hâlde isimler sıralanırken resmen belirlenmemiş fakat mahkeme katiplerince riayet edilen bir hiyerarşinin var olduğu tespit edilebilmektedir. Şuhûdü'l-hâlde önce varsa kadı ve müderrislerin isimleri, daha sonra kazanın ileri gelenlerinin isimleri yazılmaktadır. Daha sonra kethüda ve emin, muhızır ve katibin isimleri gelmektedir. En sonda ise reayanın isimleri yazılmaktadır. Her ne kadar mahkemede bilirkişi olarak bulunan veya bir meslek grubuna mensup olan şuhûdü'l-hâl üyeleri kadının kararına müdahale edemeseler de toplumdaki temsil güçleri sebebiyle kadı kararını etkileyici bir rollerinin olduğu düşünülebilir.²⁸¹

Şuhûdü'l-hâlin sayısı konusunda bir sınırlama söz konusu değildir. Siciller incelendiğinde en az iki kişiden oluşan şuhûdü'l-hâlde rastlandığı gibi sekiz-on kişiden oluşan şuhûdü'l-hâlde de rastlanmaktadır. Ancak bazı hüccetlerde şuhûdü'l-hâlde birkaç şahidin ismi yazıldıktan sonra yeterli bir temsilin sağlandığı düşünülerek geri kalanların yazılmadığı ve bunlar için “ve gayruhum mine'l-hâzirîn” veya “gayruhum mine'l-müslimîn” ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu tartışmaları özetlersek, şuhûdü'l-hâl için jüri nitelendirmesinin yanlış olacağını, mahkemenin açık bir şekilde yapıldığına şahadet eden, gerektiğinde kadıya bilirkişi olarak fikir veren ve ileriki zamanlarda konu ile ilgili şahadetine başvurulmuş bir grup olarak tanımlayabileceğimizi söyleyebiliriz.²⁸²

Kassam: Kassam ise ölen kişinin mülkünün mirasçılara dağıtılmasını sağlayan memura verilen isimdir. Her kadılık da müstakil bir kassam defteri vardır. Ölen sahsın terekesi kassamın huzurunda tespit edilir kalem kalem bu deftere kaydedilir, sonra değerleri bilir kişi tarafından taksim edilirdi. Kassamların alacağı ücret vefat edenin terekesi üzerinden verilirdi.²⁸³ Ayrıca kadıaskerlere

²⁸⁰Nasi Aslan, *İslam Yargılama Hukukunda “Şuhûdü'l-hâl” jüri*, s.53.

²⁸¹Nasi Aslan, *İslam Yargılama Hukukunda “Şuhûdü'l-hâl” jüri*, s.53.

²⁸² Ekrem Tak, *a.g.t.*, s.54-55.

²⁸³Recep Ahıskalı, “Muhızır”, s.85.

bağlı askeri sınıfın terekesini mirasçılar arasındataksim eden kadıasker kassamlar her kazada veya birkaç kazada ayrı ayrı bulunurlardı.²⁸⁴

Muhtesib: Osmanlı Devleti'nde muhtesibler çarşı ve pazarlarda esnafi teftiş ederek para rayicine dikkat eder ve alış-verisin bu rayiç üzerinden yapılmasını sağlardı. Diğer bir deyişle pazara gelen mallara narh koyma işlemini kadının denetimi altında muhtesib üstlenmişti.

Bu dönemde muhtesib yanında ticaret hayatı içerisinde yer alan ve esnaflığı kendisine is edinen subaşı, bazarbası, yeniçeri serdarı ve kethüda yerini de saymak gerekir. Çünkü akçenin değerini günden güne yitirmesine mukabil devletin ödemiş olduğu sabit değerlerle geçimlerini temin edemeyen yeniçeriler bir yandan da ticaret isleriyle ilgilenir oldular. Fakat askerinin esnaf ilişkilerine karışması ve muhtesib, bazarbası gibi esas görevlilere müdahale etmesi yüzünden Anadolu'da ticaret hayatı bir hayli gerilemişti.²⁸⁵

1.4.2. Asayiş görevlileri

1.4.2.1. Subaşı

Kadınların toplumda asâyisi sağlama işlerinde en büyük yardımcısı bir nevi adli polis makamında olan subaşılardı. Subaşı kadının hükmü ile suçluları cezalandırır ve görev yaptığı sahada suç olaylarına engel olurdu.²⁸⁶

Subaşılarda iki önemli görevi ifa ediyorlardı. Birincisi mali görev diyebileceğimiz bad-ı heva adı altında cürm-i cinayet, niyabet, resm-i arusane gibi "vergileri toplamak", ikincisi de yargı ile alakalı olan şehirlerdeki "asayiş sağlama" göreviydi. Görevlerini ifa için asesler ve mahalle bekçilerinden yardım alabilen subaşılarda görevleri karşılığında subaşılık maktu 'unu alırlardı. Şer'iyye sicillerinde Subaşılarda ifa ettikleri görevleri bütün ayrıntılarıyla görmek mümkündür.²⁸⁷

²⁸⁴ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 122

²⁸⁵ Çağatay Uluçay, *XVII'inci Yüzyılda Manisa'da Ziraat Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, İstanbul 1942, s. 19

²⁸⁶ İlber Ortaylı "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine" *Amme İdaresi Dergisi*, c. 9, s. 1, Mart 1976. (33) .s. 100.

²⁸⁷ Ahmed Akgündüz, *a.g.e.* s. 74

1.4.2.2. Yasakçılar (asesler)

Şehirlerdeki güvenliğin sağlanması konusunda subaşının yardımcıları ise yasağçılar (asesler) idi. Bunlar geceleri çarşı ve pazar yerlerini beklerler ve hırsızlık olaylarına mani olurlardı.²⁸⁸ Evliya Çelebi'ye göre bu teşkilâtı Fatih Sultan Mehmed ihdâs etmiştir. Bunların asıl görevi nümeyiş sırasında yolun iki tarafında toplanan kalabalığı yarıp umumi yolu açmakve asker kaçağı eşkıyayı yakalamaktır. Amirlerine asesbaşı denilirdi. Asesbaşılar da Şehir Sübaşısına bağlıydılar. Kadı bunların her birine amir idi.²⁸⁹

1.5. Manisa'da kadı olmak

Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi'nin tutuğu günlük sayesinde 18. Yüzyıl başlarında Manisa'ya atanmış bir kadı hangi duygularla İstanbul'dan ayrılır ve yöreye gelince burada nasıl bir tutum takınır az çok bilgi sahibi oluyoruz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kâmil Kepeci Tasnifi 7500 numarada kayıtlı bu günlük Selim Karahasanoğlu tarafından değerlendirilmiş ancak ne yazık ki, tam metin olarak yayımlanmamıştır.²⁹⁰ Günlüğü orijinal kılan en önemli özelliklerinden biri Müslüman dünyada bahse konu yıllarda pek rastlanmayan günlük tutma alışkanlığının önemini hatırlatmasıdır. Ayrıca, bir kadı nasıl bir çevrede yaşar ve İstanbul çevresinden uzaklaştığında neler düşünür bunlar hakkında da ilginç bilgiler sunar. Sadreddinzade ünlü bir ulemâ ailesinden gelmektedir ve çok büyük beklentileri vardır. Kadılığını yaptığı şehirler arasında, Manisa, Diyarbakır ve Filibe bulunmaktadır. O'nun hedefi üst düzey bir kadılık yaparak İstanbul Kadılığına yükselmektir ancak bu arzusu hiçbir zaman gerçek olamamıştır. O'nun döneminde Kazaskerlerin birine kapılanmayan kadınların çok önemli kadılıklara tayin edilmesi pek mümkün olmadığından kendisi mazûliyet dönemlerinde daima İstanbul'da geniş bir ilim çevresine yakın olmaya gayret etmiştir. Görevi gereği genellikle bir yıllığına gittiği yerleri pek benimsemediği görülmektedir.²⁹¹

²⁸⁸ Mehmed Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2011, s. 53

²⁸⁹ Mehmed Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 53.

²⁹⁰ Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 3-39.

²⁹¹ Karahasanoğlu, *a.g.e.*, s. 39 vd.

Sadreddinzâde, Manisa Kadısı olarak 23 Ramazan 1124/24 Ekim 1712'de İstanbul'dan, 7 Şevval 1124/7 Kasım 1712 tarihinde varacağı görev yerine doğru yola koyulmuştur.²⁹² Anlattığına göre imsakten sonra Tophane'den tekneyle hareket eden kadı efendi, iki günde Marmara'nın güney sahiline varır. Buradan Gelibolu'ya geçer. Burada hem kardeşi Ahmed Bican'ın kabrini ve meşhur âlim Yazıcızade Efendi'nin türbesini ziyaret eder. Öğle namazını Orhan Camiinde kılar. Ardından Saruca Paşa hamamında gusül abdesti alır. Yine bir günlük yoldan sonra Üçdeğirmen yol kavşağına varır. Burada konaklar. Sabah namazını müteakiben yola koyulur. Öğle vakitlerinde Boğaz Hisarı'ndadır. Akşama doğru da Bababurnu'na ulaşarak buradan Sivrice Limanında konaklamak üzere ayrılır. Burada uzun sayılabilecek bir müddet dinlendikten sonra 30 Ramazan 1124/31 Ekim 1712'de Foça üzerinden İzmir limanına ulaşır. Ramazan ayında yola çıktığından mıdır bilinmez Sadreddinzâde başına bir şey gelmeden yolun önemli kısmını tamamlamıştır. Ancak bu yol o dönemde çok da güvenli bir yol değildir. Günlükte vazifesine giderken ya da dönüşte bazı kadınların saldırıya uğrayıp öldüğü zikredilmektedir. Bu ölümlerin sebepleri genellikle belirtilmese de bir defasında İzmir Kadısının görev yerine ulaşamadan eşkıya saldırısı sonucu katledildiğikaydedilmiştir.²⁹³ İzmir Limanında bulunduğu esnada İzmir Kadısı Hadizade Efendi Kethüdasını göndererek Sadreddinzade'yi ağırlamak istediğini bildirmiştir. Kendisine Hamza Bey Menzilinı hazırlatmıştır. Sadreddinzade davete icabet eder ve burada geceler. İzmir'de birkaç gün geçirdikten sonra Manisa'ya doğru yola çıkar. Sabah namazını Sabuncu belinde kıldıktan sonra ikindi vaktine yakın şehre varır. İki haftaya yakın bir zaman olan yolculuğu boyunca konaklamalar, davet ve ziyaretlerle bu kadar uzamıştır. Dönüş yolunda ise 30 gün kadar Bursa'da kaldığı günlükten anlaşılmaktadır.²⁹⁴

Sadreddinzade Manisa kadısı olarak 8 Ekim 1712'de göreve atanma fermanıyla²⁹⁵ devraldığı kadılığa fiilen 7 Kasım 1712 tarihinde başlamıştır. Kendisinin Manisa'da bulunduğu dönemle ilgili yapılabilecek tespit, bedenen

²⁹² Karahasanoğlu, a.g.e., s.62.

²⁹³ “7 Receb 1135/ 13 Nisan 1723

İzmir Kadısı Dâmad Mustafa Efendi İzmir'e sekiz saat kala Yund dağı zeylinde Nağra derbendinde üzerine hanbelî Halil nâm şakî kırk kadar nıkbânıyla inüb kendüyü sadrından kurşunla urup şehid ve eşyasın gâret eylediklerinde cenâze şehre getirüb defn eyledikleri aberleri zuhur eyledi, bugün”. B.O.A. KK 7500, s. 162'den aktaran Karahasanoğlu, a.g.e., s.62, not 5.

²⁹⁴ Karahasanoğlu, a.g.e., s.63.

²⁹⁵ M.Ş.S. 175, s. 32.

Manisa'da; ancak ruhen İstanbul'da olduğudur. Manisa'da bulunduğu süre içinde günlüğüne kaydettiği bilgilerin önemli bir bölümü İstanbul'daki gelişmeler hakkındadır. Dolayısıyla günlüğün Manisa ile ilgili kısmından yörenin gündelik yaşamına ait ayrıntılı bir panorama çıkarabilmek pek mümkün olmasa da dönemin genel özellikleri hakkında çıkarımlar yapılabilir.²⁹⁶

Sadreddinzade, Manisa'ya vardığı gün şehrin girişinde karşılanır. Daha sonra maiyetiyle birlikte mahkeme olarak kullanılan binaya gitmiştir. Manisa'daki ilk günlerinde ve daha sonraki zaman içinde yörenin önde gelenlerinin davetleri ve sohbetleri kayıtlarında mevcuttur. Bunlar, Manisa Paşası, âyân-ı vilâyet, yeniçeri ağaları, Abdülfettah Ağa, Manisa Reisü'l müderrisîni Abdi Efendi, Hatib Efendi, Mevlevî Şeyhi, Kasaba (Turgudlu) naibi Kavukçuzâde Ahmed Efendi, Kabilzade Süleyman Efendi, Kabilzade Mehmed Efendi, SadıkHzade Mustafa Efendi, Serdengeçtiler, Ağası Mahmud Ağa, müteveli vekili Yusuf Ağa, Yahyazade Abdullah Efendi, Hammami Hacı Halil, Hacı Fazlı, Çavuşbaşı Ahmed Ağa, Nakib Abdürrahimzade Efendi, Sadık Efendi, Hüseyin Çavuş ve Seyyid Abdülkerim Efendi'dir.²⁹⁷

Manisa'da davetli olarak gittiği mekanları da şöyle sıralar Sadreddinzade: Uluçınar Mesiresi, Debbağhane Kasrı, Abdürrahimzade Hasan Çavuş Kasrı, Kabilzade Süleyman Efendi Kasrı. Müftü Efendi'nin, nakib Efendi'nin ve Hüseyin Çavuş'un evleri ise başlıca sohbet mekânlarıdır. Toplam üç kaz birinde oğlu Ruhullah ile beraber olmak üzere Lalezar'da gezintiye çıktığını kaydetmiştir.²⁹⁸

Kadılığı esnasında İstanbul'daki olayları kardeşi kendisine yazarak bildirir. Bunlar genellikle ulema sınıfının tayin ve azilleri ile ilgili gelişmelerdir. Yeğeni Feyzullah Molla'nın vebadan ölümü haberi de kendisine ulaşır. Siyasi olaylar arasında en önemli gelişme ise Prut antlaşmasına uymayan Ruslara karşı savaş kararı alınmasıdır. (11 Kasım 1712). İlginçtir ki Sadreddinzade Manisa'da bulunduğu dönemle ilgili yöredeki olaylara ait tek bir kayıt tutmamıştır.²⁹⁹

Batı Anadolu'da görev yapan diğer kadılarının ismini de sicillerde geçtiği yerlerde tespit ederek yeri geldikçe belirteceğiz.

²⁹⁶ Karahasanoğlu, *a.g.e.*, s.69.

²⁹⁷ Karahasanoğlu, *a.g.e.*, s. 71.

²⁹⁸ Karahasanoğlu, *a.g.e.*, s.71

²⁹⁹ Karahasanoğlu, *a.g.e.*, s.71.

Örneğin Mahkemeye Mehmed Edib Efendi'nin kâtip tayin edilmesi ile ilgili bir temessük suretinde 1143 Muharrem guresinde (Temmuz 1730) Manisa Kadısının Ali Efendi olduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁰

³⁰⁰*M.Ş.S. 185, s. 102/2.*

2. 1728 - 1731 YILLARINDA BATI ANADOLU: TOPLUM – DEVLET VE EKONOMİ

2.1. Lâle Devri ve Hemen Sonrasında Osmanlı Devleti'nin İktisadî ve Mâlî Yapısı

1730 isyanının çeşitli etkenleri arasında, Osmanlı devletinin o zamanki iktisadî ve malî durumu mühim bir yer tutmaktadır. İmparatorluğun daha kuvvetli devirlerinde dahi etkisini gösteren iktisadî – mâlî zorluklar, XVII. asırda ve XVIII. asrın ilk yarısında pek ziyade artmış, muhtelif savaşların gerektirdiği masraflar, devlet hazinesini hemen hemen boşaltmıştı. Özellikle seferlerin başarısızlıkla sona ermesi, bu seferler sonunda devlet hazinesine ganimet mâlî girmemesi, büyük bir malî buhranlara neden olmuştu diyebiliriz.³⁰¹ Bu kısa açıklamadan sonra Osmanlı Devleti'ni Patrona isyanına getiren iktisadi- mâlî gelişmeleri kısaca hatırlayıp değerlendirmeye çalışalım.

Osmanlı vakanüvisleri XII. Charles'in (İsveç kralı Demirbaş Şarl) Rus çarına yenilerek Osmanlı Devletine sığınması ve Osmanlı Devleti'nin Prut Antlaşması ile sonuçlanan (ki bu antlaşma uygulanamamış, onun yerine geçerli olmak üzere 1713'de Edirne Antlaşması yapılmıştı.) on yıllık süre içerisinde yani Damad Ali Paşa'nın sadrazamlık dönemine değin ülkenin ekonomik yönetimini ilgilendiren önemli bir olgudan söz etmemektedirler.³⁰² Bu süre içerisinde defterdarların sık sık değiştiğini görsek de ulufeler düzenli denilebilecek bir biçimde ödenmiştir.³⁰³ İltizam sisteminde en çok dikkat çeken uygulama kayd-ı hayat şartının giderek daha fazla kullanılmasıdır.³⁰⁴ Örneğin, *adet-i*

³⁰¹ Münir Aktepe, *Patrona İsyanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1958, s. 3.

³⁰² Bu dönemi anlatan Osmanlı yazarlarından Raşid'in Tarihinde Edirne Antlaşması dönemine ait kayıtlardan iktisadi olaylarda herhangi büyük bir kıpırdanma olmadığı anlaşılmaktadır. Bkz. Mehmed Raşid, *Tarih-i Raşid* ve *Zeyli*, c. 2; Klasik Yayınlar, İstanbul; 2013.(Bundan sonra Raşid, *Tarih* kısaltması kullanılacaktır.)

³⁰³ Bu dönemde on beş defterdar değişmişti. Bkz. İ. Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971, C. 4, ss. 601-604.

³⁰⁴ Devlet gelirlerinin yaşam boyu iltizama verilmesindeki temel amaç, mükellefleri ve vergi gelirlerini korumaktı. Ancak, bu yeterli olamadı. Şöyle ki, kimi zaman mültezim parasal ve siyasal gücü aynı anda bünyesinde birleştiremiyordu. Öte yandan koşulların değişmesine karşın mültezimin vermiş olduğu peşin paranın tutarı enflasyon hesaba katılarak alınmadığından hazinenin zarara uğramasına neden oluyordu. Örneğin, 1596'da koyun başına 1 akça, 100 koyunda 20 akça olan ağıl vergisi hesabı, 1750'de değişmemişti. Bkz. Mustafa Akdağ; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı

ağnam vergisinin toplanmasında uygulanan kayd-ı hayat şartının mültezimlerin hazineye ödedikleri peşin akçeyi tümüyle toplayıncaya kadar şartın aynen devam etmesi için yıllık yenilemeler yapılarak artırılması bu dönemin dikkat çeken uygulamalarındandır.³⁰⁵

Damad Ali Paşa sadrazam olduktan sonra Anadolu Muhasebesi kayıtlarında görülen ve büyük boyutlara ulaşmış olan düzensizliklerin soruşturulması konusunda bir buyruldu çıkarmıştır. Bu emir üzerine oluşturulan tahkikat heyeti altı aylık bir çalışmadan sonra bir takım yolsuzlukları açığa çıkarmıştır. Şöyle ki, bazı kimselerin tek bir belgeye sahip olmaksızın *ulufe* ve *vazife* adı altında kimi ücretler aldıkları, fermanlarla lağvedilmiş olan bazı gelir kaynaklarının mahlul (boş) imiş gibi gösterilerek yeniden bir başkasına verildiği ve bu uygulamalar sonucu muhasebat defterlerinin karmakarışık hâle geldiği görülmüştür. Düzmece belgelerle *ulufe* aldıkları tespit edilen 2000'den fazla kişinin ödenekleri kaldırılmış, Anadolu muhasebecisi ve kisedarı sürgüne gönderilmiştir.³⁰⁶

Sadrazam Ali Paşa “müteferrika”, “çavuş” ve “kâtip”ler arasından oluşturulan ve beratı babadan oğula da geçebilen “gedikli zaim” kesimini de yeniden düzenleme gereği duymuştur.³⁰⁷ Bu kesimdekiler kendilerine verilen beratları uyarınca savaşta ve barışta sadrazamın her türlü emir ve buyruklarını yerine getirmek ve yanından ayrılmamak zorundaydılar. Ancak bunların yirmide biri bu koşullara sadık kalıyor, çoğu İstanbul'daki görevlerini bile yerine getirmiyorlardı. Öyle ki, taşrada yapılması gereken herhangi bir devlet işi için aranılan gedikli bulunamıyor ve dışarıdan görevli tayin edilmek zorunda kalınıyordu. Sonunda gerçek görev sahibi on iki kişi dışındakiler sadrazam

Devrinde: Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti”, *Belleten*, Cilt XIII, Sayı 50 - Nisan 1949 , s.560. Bu makaleye Halil İnalıcık tarafından bir eleştiri kaleme alınmıştır. Halil İnalıcık; “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle” Cilt XV, Sayı 60 (Ekim 1951)den Ayrı basım. Akdağ Makalenin ikinci kısmını *Belleten* sayı 55'de 1950 yılında yayımlamıştır.

³⁰⁵ “... *ref-i mâlikâne –i ağnam beher sene her kazanın adet-i ağnam mukataası murad olunan kimesnelere deruhde olunmak üzere malikânelikten ref ve terkin ve henüz faizinden mukaddema peşini istifa etmeyende istifa edince deruhde olunmak tasvip ve tayin olundu.*” Bkz. Raşid, *Tarih*, C. 2, s. 102b.; M. Belin, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Tarihi*, (Çev. Oğuz Ceylan) Gündoğan Yayınları, İstanbul, 1999, s.s.342-344.

³⁰⁶ Bkz. Raşid, *Tarih*, c. 2, s. 107b.

³⁰⁷ Raşid, *Tarih*, c. 2, s. 108/A.

sarayındaki çavuş ve müteferrikalarla birlikte zorunlu savaş talimi yapmakla görevlendirildiler.³⁰⁸

Ali Paşa, Mora üzerine taarruz etmekle görevlendirilen ordudaki “sipah” ve “silâhdar”ların kayıt defterlerini de inceledi. Eskiden bu tür denetimler ordu sefere çıktığında genellikle körü üzerinden geçerken ya da toplanma yerlerinde yapılırdı. Ancak atlı savaşçıların komutanı olan ve bu görevi daha önce de birkaç kez üstlenmiş olan Kara Osman, savaşçıların çok iyi tanıdığını iddia ettiğinden geleneksel yoklamalar uzun süredir yapılmamıştı. Kayıtlarda yapılan incelemelerin sonucunda ulufe dağıtımlarında (sergi) 20-30 keseyi önceden ayırıp alan Kara Osman’ın bu paraları, var olmayan askerler adına düzenlenmiş sahte ulufe belgelerini getiren bazı görevlilerle bölüştüğü anlaşılmıştı. Kara Osman’ın dağıtımlardan birinde sahte belge getirenlerin paylarını da kendisine ayırmaya kalkışması sonucu arbeye çıkmış ve sonuçta Sadrazam bir buyruldu çıkararak bundan böyle belge sahiplerinin ulufe almaya kendilerinin bizzat gelmesini istemişti.³⁰⁹ Damat Ali Paşa ayrıca kendisine “mahlûl” olan bir görevi bildirene de aylık artışı sözü vermiştir. Yapılan istife yoklamasında³¹⁰ da birçok mahlûl vazife ortaya çıkarılmıştır. Görev sahibi olanlara ulufe almak için bizzat görünme zorunluluğu getirildiğinden buna uymayan tüm vazifeler “mahlul” kabul edilerek kayıtları silinmiş ve kütük defterlerinin yeniden yazılmasına başlanmıştır.³¹¹

Savaşçılara 25 Ekim 1715 tarihinde üçer aylıkları dağıtıldı. Ocak Ağalarının hoşuna gitmeyen ve tepkilerine neden olan savaşçının bizzat gelerek ulufe alması uygulaması bu tarihte başlamıştır. Ocak Ağalarına ise sert bir karşı tepki verilerek sükûnet sağlanmıştır.³¹²

Mukataaların ve bazı devlet gelirlerinin kayd-ı hayat şartıyla iltizama verilmesi Ali Paşa’nın üzerinde durduğu en önemli mali konulardan biridir. Daha 1695 yılında Rumeli Defterdarı tarafından hazırlanan bir tasarıda malikâne usulünde bazı değişikliklere gidilmesi gerektiği ifade ediliyordu. Sultan II.

³⁰⁸ Raşid, *Tarih*, c. 2, s. 108/A.

³⁰⁹ Raşid, *Tarih*, c. 2, s. 111 B.

³¹⁰ İstife yoklaması, sakatlık, ölüm gibi nedenlerden dolayı vazife sahibi tarafından terk edilen görevlerin anlaşılabilmesi için yapılan yoklamadır. M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1993, s.97

³¹¹ Raşid, *Tarih*, C. 2, s.125.

³¹² Raşid, *Tarih*, C. 2, s.130. “...bir ferd-i âherin ulufesin almağışün sergiye çıkacak olursa esamisi terkin ve cezası tertib olunur deyu muhkem tembih ve terhib olundu.”

Mustafa döneminde yalnızca Halep, Şam, Diyarbakır ve tevabiindeki devlet gelirleri kayd-ı hayat şartıyla iltizama veriliyordu. Ancak, bu uygulamanın giderek yaygınlaştırıldığı, devlet görevlileri bir yana hamal, kayıkçı ve esnafa varıncaya kadar birçok kesimden kimsenin bu uygulamadan yararlandığı görülmektedir. Bunlar elde ettikleri gelir kaynaklarını kâr koyup başkalarına sattıklarından devletin vergileri beş on zengin kimsenin elinde toplanmaya başlamıştır.³¹³ Böylece bu tür gelirlerden sadece iltizamı ilk alan ve kâr etmek amacıyla devreden mültezimler değil, bunları ele geçirenlerin tümü yararlanma yoluna gittiklerinden (hem verdikleri akçayı kurtarıp hem daha çok kazanmak sevdasıyla³¹⁴) reâyâ da büyük zarar görmüştür. Devlet ileri gelenleri, Divân-ı Hümâyûn'a ulaşan başvuru ve yakınmalar üzerine "bu malikâne serbestiyet üzere idare olunur"³¹⁵ diyerek şehir idarecileri ve kadıların işe karışmasını da engellemeye çalışmışlardır. Ancak, bu düşünce de uygulamada daha kötü sonuçlara yol açmıştır. Taşradaki şehir yöneticileri gelirlerinin azalması söz konusu olduğunda bunun acısını çıkarmak için reaya üzerindeki baskıyı artırmışlardır.³¹⁶ Sonuçta bir emr-i âli yazılarak Şam, Halep, Diyarbakır ve tevabiindeki devlet gelirleri dışında kalan gelirlerin bundan böyle kayd-ı hayat şartıyla iltizama verilmemesi isteniyordu. Fakat bu tür gelirleri daha önceden üstlenmiş olanların zararlarını önlemek gerektiğinden onlara, verdikleri parayı toplayabilmeleri için üç yıllık ek süre tanınmıştır.³¹⁷

1715-1716 senelerinde Padişah vakıflarının yönetimi konusunda bazı düzenlemeler yapılmıştır. III. Ahmed tarafından Edirne Kadısı Sunullah Efendi malî işlerini de kontrol etmek üzere Sultanî vakıfların denetçiliğine tayin edilmiştir. Daha sonra o güne kadar Muhasebe-i Haremeyn (Mekke - Medine)'e bağlı olan Padişah vakıflarını buradan ayırarak "küçük evkaf" kalemine bağlamıştır. Padişah vakıfları Haremeyn-ü'ş-şerifeyn evkafı adıyla Dârüssa'âde ağaları tarafından idare edilirdi. Çıkarılan buyrukla evkafın gelir fazlalarının

³¹³"beş - on kadar zîmal adamlar" Raşid, C. 2, s.138/B.

³¹⁴ Raşid, *Tarih*, c. 2, s.138/B.

³¹⁵ Devlet "serbest" timar yoluyla iltizama verdiği gelirlere kesinlikle karışamaz, sözleşmeyle tanınandan çok gelir olup olmadığını denetleyemezdi. Bu nedenle mültezimin dışarıdan adam getirmek ve yeni köyler kurmak gibi yetki ve çıkarlar sağladığı görülmektedir. Bu tür bir sözleşmeyle gelir elde edenler "gerdek", "cürm-ü cinayet" gibi tutarları önceden bilinemeyen ve "bad-ı hevâ" denilen vergileri toplamak yetkisini de ellerinde tutuyorlardı. Bkz. Halil Cin, *Osmanlı Toplumsal Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara, 1978, s. 72.

³¹⁶ "bağırkların kebâb etmeğın" bkz. Raşid, c.2., s. 138/B.

³¹⁷ Raşid, *Tarih*, c.2., s. 138/B.

Haremeyn hazinesinde alikonulması, tamirat için dahi bir akça ve bir habbe çıkarılmaması böylece giderlerin kısılması emrolunuyordu.³¹⁸

Bu dönemde sikke düzeninde de değişikliğe gidilmiştir. Mora'da elde edilen başarılarla ve savaşı aylıklarının düzenli bir şekilde ödenmesine karşın 1696 tarihinde kestirilmiş olan paraların hızla tükenmesi mali buhran tehlikesini ortaya çıkarmıştır. İçerdiği gümüş miktarı konusunda sorun olmasa da dolaşım sırasında kimi açığözler tarafından sikkelerin kırılarak küçültülmesi de paraya olan güveni giderek azaltmıştır. Vakanüvis Mehmed Raşid, III. Ahmed'in bu durumu düzeltmek için ferman çıkardığını aktarmaktadır.³¹⁹ 27 Nisan 1716 tarihli bu fermanla 1696'da basılan altınların saflık ve ağırlığında ve Venedik altınlarından daha üstün nitelikli³²⁰ olup 100 parçası 110 dirhem ağırlığında, kenarı zincirli, Rumi bezekli, ortası ayna gibi parlak bir yüzünde tuğra diğer yüzünde "duribe fi İslambol" (İstanbul basımı) yazılı ve 3 esedî guruş değerinde olmak üzere yeni altınlar basılması emrediliyordu.³²¹ 1696 yılında basılan tuğralı altınlardan ayırt edebilmek için sözü edilen bu 3'er kuruş değerli altınlara "sikke-i cedid zer İslambol" ya da kısa adıyla "cedid İslambol" adı verilmiştir.³²²

1717 yılında Avusturya ile yeniden başlayan savaşta beklenen başarı elde edilemeyince hazine için tehlike çanları yeniden çalmaya başlamıştır. Yeni kaynaklar bulunmazsa durum daha da kötüleşecekti. III. Ahmed daha önce de yapıldığı gibi önce iç hazineye başvurmakla birlikte 1717 yılı başlarında İstanbul Kaymakamı Benli Mustafa Paşa'ya gönderdiği bir buyrukta; Yeni Saray'ın *bodrum hazinesinden* 615 okka 172 dirhem ve *ifraz hazinesinden* de 205 okka 427 dirhem ağırlığındaki âtil vaziyetteki gümüş nesnelere Silâhdar İbrahim Ağa vasıtasıyla yerlerinden alınarak darphaneye gönderilmesi isteniyordu.³²³

Bu dönemde devlet ileri gelenleri ve diğer kamu görevlilerinden kötü durumdaki hazineye maddi destek olmaları da istenmiştir. Bununla birlikte

³¹⁸ Raşid, *Tarih*, c. 2, s. 139.

³¹⁹ Raşid, *Tarih*, c. 2, s. 139.

³²⁰ Venedik altınının ayarı 23,5 kirat iken bu altınlar tam ayar yani 24 kirat idi. "...Tamamı vezn-i âyârına binaen beynennas muteber ve makbul olan Venedik altunundan tamm-ü'l vezn ve halis-ü'l âyâr olub" bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c.5, İstanbul, 1290, s. 226.

³²¹ Raşid, *Tarih*, c. 2, s.142A ve 142/B.

³²² Belin, *a.g.e*, s. 350.

³²³ Raşid, *Tarih*, c. 2, s.190- 190/B.

Belgrad önlerinde yaşanan ağır mağlubiyet ve bu şehrin elden çıkması morallerin iyice bozulmasına neden oldu. Osmanlı Devleti için barış istemekten başka çare kalmamıştı. Barış döneminin yaklaştığını gören ve padişahın güvenini kazanmış olan İbrahim Paşa kendisine bir süredir teklif edilen sadrazamlık görevini 9 Mayıs 1718 tarihinde kabul etmiştir. 21 Temmuz 1718 tarihinde de Osmanlı Devleti ile Avusturya-Venedik müttefik devletleri arasında Pasarofça Antlaşması akdedilerek savaşa son verilmiştir.³²⁴

1918-1719 yılları hazine için düzelmeye dönemi olmuştur. Damad İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı üstlendiği 1718 Mayıs'ından Kasım ayına değin savaşçıların aylıkları düzenli bir şekilde ödenmiş, zorluklara rağmen savaşçı sayısı azaltılarak sadece bu düzenlemelerle 1500 keselik bir gider artışı elde edilmiştir. Ordu ve donanmanın yeniden takviye edilmesi ve yenilgilerin izlerini silinebilmesi için daha çok paraya ihtiyaç olmasına rağmen İbrahim Paşa'nın tedbirli tutumu sayesinde 5000 keselik bir harcama ile tüm ihtiyaçlar karşılanmıştır.³²⁵ Sadrazam ayrıca sınır boylarındaki askerlerin gecikmiş aylıklarını da ödemiştir. Buna ek olarak Niş ve Vidin kalelerini tamir ettirmiş, saraya bir kütüphane binası yapılması için gereken parayı sağlamıştır.³²⁶

Yeni Sadrazam devlet gelirlerinin toplanması konusunda da çok titiz davranmıştır. Örneğin Sakız adasının tahriri yenilenmiştir. Tahrir işi için Arpa Ruznâmecisi Mehmed Efendi görevlendirilmişti. Sakız adası o güne kadar merkeze 100 – 200 kese arasında sungular göndererek karşılığında “gümrük”, “damga”, “ayakbaşı” vb. örfî vergilerden muaf tutulmuştur.³²⁷

Bu dönemde diplomatik faaliyetler yoğunlaşmış ve karşılıklı elçiler gelip gitmiştir. Osmanlı elçileri İran ve Avusturya elçisine sınırdan İstanbul'a gelinceye değin 39596 guruş ödenek verilmişti. Bu para elçilik heyetinin geçtiği yörelerdeki mükelleflerin tekaliflerine karşılık olmak üzere toplanmıştı.³²⁸ Elçiye ayrıca yevmiye de veriliyordu. Ancak, elçinin bu ödeneği doğrudan para olarak almak gibi bir tercih imkanı olmadığından yevmiye karşılığında matbah emini, kassab başı, arpa emini ve İstanbul İhtisabı Ağası eliyle günlük 20345 akça verildiği gibi

³²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 6.. Baskı, C. V., s. 140 vd.

³²⁵ Raşid, *Tarih*, c. 3, s.19.

³²⁶ Bu kitaplığın temelini Sultan III. Ahmed atmıştı. Bkz. Raşid, *Tarih*, c. 3, s.30 ve 43.

Niş surlarının onarımı için 780, Vidin için ise 2600 kese kullanılmıştı.

³²⁷ Raşid, *Tarih*, c. 3, s.36/A.

³²⁸ Belin, *a.g.e.*, s.352.

ayrıca iç hazineden de 150 guruş tahsis edilmişti. Elçilik konutu için satın alınan döşeme takımlarına 763, konutun tamiratına 70, heyet üyelerinin oturması için Galata Dörtüol girişinde tutulan 22 konutun bedeli olarak günde 1542 ve son olarak sucu, meşaleci ve mehter giderleri tutarı olan 1463 guruşla birlikte toplam 40427 akça günlük masraf karşılanmıştı.³²⁹ Elçilik heyetine İstanbul'da kaldığı 280 günlük süre içerisinde ödenen paranın toplamı 185520 guruşa balığ olmuştur.³³⁰

Para darlığı sebebiyle XVI. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti, gümüşün devlet tarafından belirlenen değerini belli bir düzeyde tutabilmek ve madenî değeri olan paraların ülke dışına çıkarılmasını önlemek amacıyla bir çok önlem alınmıştır. Ancak bu önlemler yetersiz kalmış ve para değerinde yeni dalgalanmalar birbirini izlemiştir. XVIII. Yüzyılda bir dirhem gümüşün alış fiyatı önce 21, sonra da 20 akça olarak belirlenmiş ise de ticari hayatta 22 akçaya alınıp satıldığından dolayı, sarraf ve para dökümcülerden başa darphaneye gümüş getiren olmuyordu. Bu nedenle bir süredir ne zolota, ne para ve ne de çil akça basılabiliyordu. Diğer yandan İranlı tüccarlar da kâr amacıyla dolaşımda bulunan yeni zolotaları toplayıp ülkelerine götürmekte ve orada “Abbasî”lerle değiştiriyorlardı³³¹ bu yüzden çil akçalar giderek azalmış ve zolotalar birer para baş ile onu geçmeye başlamıştı.³³² Ancak aradaki kıymet farkı yasal değildi. Pazarda bir heyet dolaşımdaki zolotaları inceleyince büyük bir kargaşa olduğu iyice ortaya çıktı. Heyet 88 akça değerinde olan eski zolotaları tartınca 16 parçasının yüz dirhem gelmesi gerekirken 98 dirhem geldiği görüldü.³³³ O dönemde bu eski zolotaların daha saf gümüş içerdiği sanılıyordu. Bu yüzden en çok aranan paraydı. Bu yanlışlığın ortaya çıkmasıyla yeni bir düzenleme

³²⁹ Raşid, *Tarih*, c. 3, s.41.

³³⁰ Günlük masraf kalemleri olarak: 20 kıyye balık, 240 istiridye, 10 kıyye sirke, 2 kıyye zeytinyağı, 150 yumurta, 15 kıyye süt, 5 kıyye kahve, 15 kıyye tereyağı, 5 kıyye şeker, 20 dirhem karanfil, 20 dirhem fülful, 3 dirhem zencefil, 1 miskal amber, 1 kıyye kaymak, 10 kıyye yoğurt, 7 kıyye peynir, 15 kıyye bal, 2 denk (merkep yükü) kar, 1 torba buz, 9 kıyye sebze, 7.5 kıyye sarımsak, 7.5 kile (İstanbul kilesi: 22.28 kg) soğan, 10 kile pirinç, 10 kile mercimek, 100 limon, 30 çeki (30 kere 250 kg) odun, 50 kile arpa, 10 kantar (10 kere 56.4 kg) saman, 3 kıyye ot, 15 kıyye has un, 10 re's koyun, 3 re's buzağı, 3 re's sığır, 150 çift ekmek, 3 mısır tavuğu, 40 tavuk, 30 güvercin, ve 10 kaz yazılmıştır. Raşid, *Tarih*, c. 3, s.50/A.

³³¹ Bkz Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Aslımlar Matbaası, Ankara, 1985, s. 279.

³³² “birer akça baş ile geçmeğe başlayıp” Raşid, *Tarih*, c. 3, s.42/B.

³³³ Raşid, *Tarih*, c. 3, s.42/B.

yapılmasına karar verildi. Sonuç olarak 60 dirhem ağırlığında ve 90 akça değerinde zolota kesilmesi ve gümüşün dirheminin 20 akçaya alınıp satılması doğrultusunda yeni bir ayarlamaya gidildi.³³⁴ Ancak halk arasında gümüşün 22 akçadan alınıp satıldığı göz önüne alınarak sarraf ve diğer ilgililerin aydan aya verdikleri 55000 dirhem hariç tutularak, gümüşün dirheminin 22 akçaya alınıp satılması uygun görüldü. Ayrıca elinde gümüşü olanların bunları zolota basılmak üzere Darphane'ye getirmelerini özendirilen tedbirler alındı.³³⁵ Tabi ki, yeni paralar da basıldı. 8 dirhem 1 danek (1/6 dirhem) ağırlığında ve 90 akça değerinde cedid zolota basımı hakkında çıkarılan ferman yeni para düzeninin esaslarını belirliyordu.³³⁶

Çil akçaların dolaşımdan kalmasına sebep olan vurgunculuk bu tedbirlerle önlenmeye çalışılırken hazinenin durumunun düzelmesi şerefine II. Mustafa döneminde ödenemeyen iki kıstlık ulufeler dâhil olmak üzere devletin dağıtması gereken tüm aylıklar zamanında ödendi. 26 Mayıs 1719 günkü Divan toplantısında bu başarı kutlandı. Serginin sonunda III. Ahmed, Köprülüler döneminde adet haline geldiği üzere sadrazamı samur bir kürk, kıymetli taşlarla süslü bir hançer ve övgü dolu bir fermanla ödüllendirdi.³³⁷

1720 yılı Eylül ayında III. Ahmed'in dört oğlunun sünnet (hitan) ve bir kızının da Rakka valisi ile evlenme törenleri (sur-ı hümayun) yapıldı. 15 Eylülde başlayan görkemli şenlikler on beş gün sürdü. Bu arada askerlere bolca bahşiş dağıtılmıştı. Sultanoğullarıyla birlikte 5000 çocuk da sünnet ettirilmişti.³³⁸ Sünnetlerden sonra yapılan nahl alayında sipah ve çukadarlar yolun sağ ve sol kenarında toplanan kalabalığa bu mutlu olayın anısı olarak çil akçalar dağıttılar.³³⁹

Sadrazam İbrahim Paşa, savaş döneminde gereğinden çok artmış olan Beylerbeyilerinin (mir-i miran) sayısını da belirli bir düzeye indirmiştir. Bu ehl-i örf taifesinden çoğu maddi zorluklar içinde olduklarından devletten bir vazife koparabilmek için Divân-ı Hümâyûn üyelerinin saraylarından çıkmıyorlardı. İbrahim Paşa bunların bazılarını birer görev vermiş, bazılarını da emekli aylığı bağlamıştır. Emekli ettiklerinin bundan böyle çağırılmadıkları sürece başkente

³³⁴ Raşid, *Tarih*, c. 3, s.42/B.

³³⁵ Münir Aktepe, *Patrona İsyanı*, İstanbul, 1958, s.19.

³³⁶ Raşid, *Tarih*, c. 3, s.42/B.

³³⁷ Raşid, *Tarih*, c. 3, s. 50.

³³⁸ *Hammer Tarihi*, Büyük Osmanlı Tarihi, c. 7, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2010, s. 269.

³³⁹ Raşid, *Tarih*, c. 3, s.66.

gelmemelerini tembih ederek, yurtlarına geri dönmelerini sağlamıştır.³⁴⁰ Tarihçi Raşid bu mir-i miranları “yollu” ve “yolsuz” olarak iki kısımda isimlendirerek, üst rütbelerdeki görevlilerin işsiz kalmasının devletin bir onur sorunu olduğunu belirtmektedir.³⁴¹

İbrahim Paşa, Nemçe'nin kuşattığı Temeşvar'a yardım amacıyla 1716'da oluşturulan Serdengeçti birliğini yeniden düzenlemek gereğini duymuştur. Serdengeçtiler yaptıkları özel görev karşılığında aylık alırlar, savaş sona erdiğinde ise Ekim ayına kadar başka işlerde görevlendirilirlerdi. 1716'da kişi başına 25'er guruş bahşiş buna ilaveten 15'er akça da aylık artışı verilerek 1000 yeni Serdengeçti yazılmıştır.³⁴²

Yerel idarecilere idareleri altındaki topraklarda adaletle hükmetmeleri bir kez daha hatırlatılarak, kanuna mugayir iş yapmamaları tembih edildi.³⁴³ İbrahim Paşa, ayrıca mükelleflerin raiyyet rüsumundan kurtulmak amacıyla İstanbul'a göç etmelerini yasaklayarak önceki sadrazamın buyrulduğunu yenilemiştir.³⁴⁴ Damat Ali Paşa zamanında çıkarılan buyruldunda İstanbul, Bursa ve Edirne gibi kalabalık kentlere göç eden Hristiyan reyanın geri gönderilmesi isteniyordu. İbrahim Paşa'nın buyruldu ise son on yılda büyük şehirlere ve özellikle de başkente gelen reyanın tamamını kapsıyordu. On yıldan bu yana İstanbul'da oturanlara ya yurtlarına dönmeleri ya da vergi yükümlülüklerini üstlenmeleri gibi iki seçenek sunulmuştu.³⁴⁵ Uygulamadan beklenen, hazinenin vergi gelirlerini artırmak veya en azından kaybı önlemektir.³⁴⁶

Baş defterdar Elhac İbrahim Efendi'nin muhasebe defterlerinden çıkarılan özete dayanarak düzenlediği mizan cetveline göre sadrazamın çabaları sonucu 10 Mayıs 1718'den 1721 Ekim ayı sonlarına değin 1140027 guruş divani kese 50000 akça üzerinden 2736 kese 27.5 guruş gelir artışı elde edildiği gibi, Beratların

³⁴⁰ Raşid, *Tarih*, c. 3, s.69.

³⁴¹ Raşid, *Tarih*, c. 3, s.69/A.

³⁴² Ancak Sadrazam aylık artışını çok bularak 10 akçaya indirmiştir. Raşid, *Tarih*, c. 3, s.69

³⁴³ Raşid, *Tarih*, c. 3, s.70.

³⁴⁴ Raşid, *Tarih*, c. 3, s.78. Aktepe, *a.g.e.*, s.8.

³⁴⁵ Raşid, *Tarih*, c. 3, s.78/B.

³⁴⁶ Eylül 1721 tarihli buyruldu metni için bkz. Münir Aktepe “XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Mes'elesine Dair Bazı Vesikalar”, *İÜEFĐ*, C.9, s. 13 (1958), ss. 4-5

yenilenmesinden 2939 kese 254,5 guruş olmak üzere toplam 5675 kese 282 guruş hazineye irat olarak girmişti.³⁴⁷

Pek alışık olunmayan bu refah karşısında sadrazamın iç ve dış hazineye yığmış olduğu altın ve gümüşleri görmek arzusu ile 4 Ocak 1723 tarihinde iç hazineye giren III. Ahmed, takdirlerinin bir nişanesi olarak sadrazamı samur kürk, baş defterdar Elhac İbrahim Efendi ve baş ruznâmecî Osman Efendi'yi birer kaftanla ödüllendirmiştir.³⁴⁸

İbrahim Paşa döneminde Donanmay-ı Hümâyûn için de oldukça önemli faaliyetlerde bulunulmuştur. Tersanede inşa faaliyetleri hızlandırılarak üç ambarlı kalyonlar birbiri ardına denize indirilmiştir. Süveyş körfezinde küçük bir donanma oluşturulduğu gibi Azak Kalesinin onarımı yapılmış, İstanbul etrafındaki surlar ve diğer istihkâmlar güçlendirilmiştir.³⁴⁹

Bu dönemde Yenicami külliyesinde büyük bir kütüphane açılmış, itfaiye teşkilâtının temeli olan tulumbacı bölüğü kurulmuştur. İçeride bu gelişmeler yaşanırken dış politikada da yoğun çabalar göze çarpmaktadır. Osmanlı Devleti, sınır komşularından ve özellikle de Rusya'dan kuşku duymuyor, İran üzerine rahatça gidebiliyordu. İran'ın önemli kentlerinden bazıları bu dönemde Osmanlı Devleti sınırlarına katıldığından elde edilen altın ve gümüşten Tebriz darphanesinde yeni Osmanlı paraları basılıyordu. Kafkasya'da Erivan ve Tiflis'te ele geçen altın ve gümüş de bu darphanede para basımında kullanılmıştı.³⁵⁰ 1718-1719 yıllarında İranlılar tarafından götürülen ve İran parası olan "Abbasîlerle değiştirilen "halisü'l ayar" akçalar toplanan Abbasîler eritilerek yeniden basılıyordu. Düşük saflıktakiler de yarım ya da çeyreklik Sultanîlerin basımı için darphaneye gönderilmişlerdi. Aynı darphanede zencirekli adı verilen yeni altınlar da basılmıştır ki, bunlar da 24 ayardı. Her bir altının akça değeri 400 olarak belirlenmişti.³⁵¹

³⁴⁷ Raşid, *Tarih*, c. 3, s.77 ve 77/B'de ayrıntılı liste mevcuttur.

³⁴⁸ Çelebizade, *Raşid Zeyli*, s. 5/B ve 6/A.

³⁴⁹ Çelebizade, *Raşid Zeyli*, s 13.

³⁵⁰ Çelebizade, *Raşid Zeyli*, s 77 ve 83. Ayrıca bkz. Y. H. Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara, 1947, s. 383; M. Aktepe, *1720-1724 Osmanlı - İran Münasebetleri ve Silahşör Kemânî Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnâmesi*, İstanbul, 1970, s. 29-32.

³⁵¹ Çelebizade, *Raşid Zeyli*, s.83.

1725 Kasım ayında bilirkişilerden oluşan bir heyet paraların değiş-tokuş değerlerini belirleyen bir liste hazırlamış ve bu fermanlarla tüm Osmanlı ülkesine duyurulmuştur. Söz konusu listeye³⁵² göre Osmanlı ülkesindeki para değişim değerleri şöyledi:

Halisü'l âyar İstanbul altunu	400 akça
Zincirli Mısır	330 akça
Mısır tuğralı	315 akça
Yeni guruş	120 akça
Yeni guruşun yarımı	60 akça
Yeni guruşun çeyreği	30 akça
Cedid Zolota	90 akça
Sağ para	40'ı 1 guruş
Yeni akça	120'si 1 guruş
Yaldız Altunu	375 akça
Macar Altunu	360 akça
Eski Esedî guruş 8.5'luk	144 akça
Solya Riyal 8 dirhem 1 danek(1/6 dirhem)	186 akça
Kara guruş 9 dirhemlik Alman guruşu	181 akça
Atik Zolota	88 akça
Polya guruş 8 dirhem 1 danek	173 akça
Büyük Lipor 2 dirhem	24 akça
Küçük Lipor 1 dirhem	10 akça

Bu konuda Manisa şer'iyeye sicillerine akseden ferman ve buyrulduklarda de geniş açıklamalar mevcuttur.³⁵³ 1730 Mart ortaları tarihli bir fermanla piyasada dolaşımında olan eski ve kırkık kuruşların devşirilip darphaneye gönderilmesi konusunda sıkıntılar yaşandığı anlatılmaktadır. Devlet eski paraları toplayarak yeni tuğralı guruşları piyasaya sürecekken bazı fırsatçıların bu işten yararlanma yoluna gittikleri anlaşılmaktadır.³⁵⁴

Sadrazamın devlet görevlileri arasında aşırı süsün artmasından kaynaklanan gereksiz tüketimi ve kadınların aşırı dikkat çekici giyinmelerini önlemek amacıyla daha önce ilan edilen men-i israfat kanununu hatırlatan emirleri de bu dönemde sıkça görölmektedir.³⁵⁵

³⁵² Çelebizade, *Raşid Zeyli*, s. 78/A. karşılaştırm.Ş.S. 185, 94/2.

³⁵³ *M.Ş.S. 185, 94/2; M.Ş.S. 185, 95/1.*

³⁵⁴ *M.Ş.S. 185, 94/2; M.Ş.S. 185, 95/1; 185, 96/4*

³⁵⁵ Çelebizade, *Raşid Zeyli*, s. 95. İstanbul, Edirne, İşkodra, Galata, Eyüp vs. Kadılarına, yeniçeri ağası ve bostacıbaşı'ya hitap edilen emirde Sadabad'a gelen kadınların üçten çok yemeni (tülbent) kullanmamaları, açık-saçık gezmemeleri, kakum kürk giymemeleri,

Eylül 1727 tarihli İran barışının sayesinde rahat nefes alan maliyenin bu durumunu halka da yansıtmak isteyen İbrahim Paşa, beş yıldır salınan vergilerin hafifletilmesi hususunda buyruldu çıkarmıştır. Bunlar tekalif-i şakka türünden savaş vergileri (imdad-ı seferiyye) idi. Reayanın ödemekte zorlandığı akseden şikâyetlerle Divan-ı Hümayunca malumdu.³⁵⁶

Osmanlı Devleti 1727 yılında Avusturya ile çok önemli bir seyr-ü sefain sözleşmesi imzalamıştır. Bu sözleşme, Avusturya ticaret gemilerinin Cezayir, Tunus ve Trablusgarb limanlarına sığınabilmeleri ve Akdeniz’de serbestçe dolaşabilmelerini öngörüyordu. Mart 1727 tarihli bu ahidnâme 13 maddeden oluşuyordu.³⁵⁷

Osmanlı Devleti’nde XVI. yüzyılın ortalarından itibaren uygulanan ihracat yasaklarından hububat, ihracı yasak olan maddeler arasında yer almıştır. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti’nin, hububat ihracını yasaklamasında çeşitli nedenler söz konusudur. Bu nedenlerden birisi, hububat konusunda kıtlıklar yaşayan İtalyan şehir devletlerinin ve Avrupalı tüccarların sergiledikleri tutumdur. Kıtlık içerisinde olan İtalyan şehir devletleri hububat ihtiyaçlarını daha yüksek fiyatlar vererek Osmanlı ülkesinden sağlamakta ve bunun sonucunda Avrupalı tüccara hububat satışı yapılan kazalarda zaman zaman kıtlıklar ortaya çıkmaktaydı. Bu çerçevede; XVI yüzyılda tüm Akdeniz dünyasında görülen nüfus artışlarının ve üretim yetersizliklerinin etkisi, devletin büyük kentlerin ikmalinin zorlaşmasından duymuş olduğu kaygı ve ortaya çıkması muhtemel kıtlıklar hububat konusunda yasakların uygulanmasında etkili olmuştur. Diğer bir neden ise, hububatın ordunun iaşesinin temini açısından son derece önemli olması ve devam eden savaşlar dolayısıyla ordunun iaşesinin sağlanması zorunluluğundan ileri gelmekteydi. Ayrıca devlet, kazalarda ve kasaba pazarlarına getirilen hububattan düzenli olarak vergi tahsil edebilmekteydi. Ancak, devletin gayri resmi yollarla yapılan buğday satışından herhangi bir kazanç elde edememesi de yasakların yürürlüğe girmesinde etkili olmuştur. Osmanlı Devleti’nin hububat konusundaki ihracat yasakları zaman zaman hububat darlıklarıyla karşılaşan Batı

alış veriş yerlerine çıkanların ise kapalı yakalı giymeleri isteniyordu. Çelebizade, *Raşid Zeyli*, s. 95/A.

³⁵⁶ Çelebizade, *Raşid Zeyli*, s. 134/A.

³⁵⁷ Ahidnâmenin tam metni için bkz. İlber Ortaylı, Osmanlı - Avusturya Seyr-ü Sefain Sözleşmesi, *AÜSBFD*, XXVIII/3-4 (1973), s.97-109.

dünyası tarafından da uygulanmıştır.³⁵⁸ Savaşların aralıksız olarak sürdüğü XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda hububatın ihracıyla ilgili yasaklamalar devam etmiştir. Ancak, XVIII. Yüzyıl ile ilgili olarak değerlendirmelerde dönemin siyasal şartlarının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çünkü bu siyasal gelişmeler devletin hububat kaçakçılığını önlemek için izlemiş olduğu politikalarda belirleyici unsur olmuştur.³⁵⁹ 1729 senesi Ağustos sonlarında yazılmış bir ferman suretinde gemilerle **hububat kaçakçılığı** yapıldığı ve bunun önlenmesi için sert tedbirlerin alınması istenmiştir. Fermana kaçakçılığın genellikle sahili bulunan kazalardaki mütesellim voyvoda, subaşı ve evkaf zabıtları gibi bazı görevlilerin göz yummasıyla yapıldığı ifade edilerek, gemi ile zahire nakline izin verilmemesi istenmektedir. Buna izin verenlerin en sert şekilde cezalandırılacağı, mallarının da müsadere edileceği belirtilmektedir.³⁶⁰ Buna ilaveten, İzmir, Sığla, Edremit, Ayazmend ve Çandarlı gibi yerlerde mütesellim voyvoda, subaşı, evkaf zabıtları ve mâlikâne ashabı birçok kişinin ellerinde devlet gücü bulunan yüksek görevlilere yaslanarak yasak olmasına rağmen zorla hububat elde edip tamamını iskelelerden gemilere yükleyerek, denizde yüksek fiyattan yabancı tüccara sattıkları, bu yüzden kendi kazalarına halkın ekmeğini yapacak unu kalmadığı ifade edilmektedir.³⁶¹ Hububat kaçakçılığının verdiği zarar bu kadarla sınırlı değildir. Fermana göre, kaçakçılar ayrıca İstanbul'daki karaborsacılarla (muhtekiran taifesi) anlaşarak Karadeniz yönünden gelecek zahire taşıyan gemileri Unkapanı'na değil, boğaz Hisarlarına yönlendirmekteydiler. Daha sonra buralarda ürünleri yabancı tüccar gemilerine aktarmaktaydılar. Rumeli'den gelecek zahire için de buna benzer bir uygulama yapıldığından bölge kadılarında İstanbul'a şikâyetler yağmaktadır. Hem İstanbul hem de Anadolu ve Rumeli halkı sıkıntıya düşmüş, şehirlerde kıtlık ve pahalılık alıp yürümüştür. Bu yüzden padişah çiftliklerinin ürünlerinden ve uzak vilayetlerden yüksek maliyetle zahire getirilmek zorunda kalmıştır. Bu soruna çözüm bulmak için bir mübaşir tayin

³⁵⁸Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 279-306. VIII. Yüzyılda İstanbul'un iâşesinin sağlanmasıyla ilgili olarak Bkz. Lütfi Güçer, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İâşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 11, İstanbul: 1949-1950, s. 397-416. Hububat kaçakçılığının Karesi Sancağındaki etkileri hakkında bkz. Serdar Genç, "XVIII. Yüzyılda Karesi Sancağında Hububat Kaçakçılığı", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:5, sayı:7, 2004/7, ss- 49-60.

³⁵⁹Serdar Genç, *a.g.m.*, s.50-51.

³⁶⁰*M.Ş.S. 185*, s. 69-70.

³⁶¹*M.Ş.S. 185*, s. 69-70.

edilmiş, Tersane-i Âmireden fırkateler hazırlatılarak denize çıkarılmış ve kaçakçılık yapan gemilerin peşine düşülmüştür.³⁶² Alınan karara göre, eğer denizde buğday yüklü bir gemi ele geçirilir ise tüm sorumlular idam edilecek, malları da müsadere edilecekti. Üstelik hangi iskeleden yük almış ise o iskelenin bağlı olduğu kazanın kadısı cerideden silinecek yani kendisine bir daha kadılık verilmeyecek, bölgenin tüm yerel güç sahipleri de ağır şekilde cezalandırılacaktı.³⁶³ Aynı konuda Burhaniye (Kemerredremid) Şer'iyeye Sicillerine akseden 1142 tarihli bir ferman sureti görülmektedir.³⁶⁴ Bu ferman suretinde de hinta, burçak ve şair (arpa) gibi hububatın iskelelerden kaçak yollarla çıkarılmasının önüne geçilmesi bütün Anadolu ve Boğaz hisarları civarındaki bölgelerden sorumlu, muhassıl, mirmîrân, voyvoda, mütesellim ve sair ehl-i örf ile kaza kadılarından istenmektedir.³⁶⁵ Bu konuda 1143 tarihi itibarıyla Burhaniye Şer'iyeye Sicillerine kayıtlı başa buyruldu ve fermanlar da bulunmaktadır.³⁶⁶

İktisadi – mali yapıyı düzene koymaktaki bazı başarıları ve alçakgönüllülüğü ile övgülere mazhar olan İbrahim Paşa'nın ulemaya karşı olan tutumu kuşkusuz İbrahim Paşa'nın sonunu hazırlayan en önemli nedenlerden biridir.³⁶⁷ İbrahim Paşa, 1728 tarihinde kadılıklarının iki yıl süreyle verilerek gerek görülmedikçe görevden alınmalarını ve mülâzemet süreleri aynı olanların imtihanla atanmaları doğrultusunda bir buyruldu çıkarmıştı.³⁶⁸ Ancak süresi sonunda görevlerin bırakılması da kırgınlıklara yol açıyor, sıralamadaki tıkanıklıklar ilmiye sınıfını oldukça tedirgin ediyordu. 5 Mayıs 1718'de Müftülüğe getirilen Abdullah Efendi'nin bu görevde yaklaşık 13 yıl kalması sırada bekleyenleri umutsuzluğa düşürmüştü.³⁶⁹ Belin ve bazı çağdaş yazarlar İbrahim Paşa dönemini bir refah ve zenginlik dönemi olarak ifade ediyorsa da bu tam anlamıyla doğru değildir. Devlet hazinesindeki gelir artışı, üretim artışından ve halkın gelirlerinin artmasıyla vergilerin buna orantılı yükselmesiyle ilgili bir artı değer üretmekten kaynaklanmamaktadır. Yerel yöneticilerin vergi baskıları, aşırı yükselen iltizam bedelleri ve kısılan masraflar bu artışın en önemli sebebidir.

³⁶² M.Ş.S. 185, s. 69-70.

³⁶³ M.Ş.S. 185, s. 69-70.

³⁶⁴ Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyeye sicili) 1093, s.15-16.

³⁶⁵ Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyeye sicili) 1093, s.15-16.

³⁶⁶ Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyeye sicili) 1093, s.28; s.30; s.38.

³⁶⁷ Çelebizade, Raşid Zeyli, s.92.

³⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara, 1988, s. 253.,

³⁶⁹ Bkz. Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 118-119.

Tarihçi Raşid, kimi belgelerle bu görüşü kanıtlayarak reayanın yer ve yurtlarını bırakıp başkente göç etmek için fırsat kollar hâle geldiklerini ve buna ek olarak vilayet ayanı, voyvodalar ve hatta diğer yöneticilerin halkı uydurma vergilerle canından bezdirdiğini yazmaktadır.³⁷⁰ Sakız ve Mora gibi yerlerde ek vergilerin salınması, yoksulluğu artırmada diğer bir faktör olmuştu. Patrona Halil'in I. Mahmud'dan ilk iş olarak İbrahim Paşa döneminde salınan ve hafifletileceği söylenmesine karşılık hâlâ ağır bir yük olarak duran vergilerin kaldırılmasını istemesi, 1730 isyanının temel sebebinin vergi sorunu olduğunu göstermektedir. Patrona Halil ayrıca, devlet gelirlerinin kayd-ı hayat şartıyla verilmesi uygulamasının da reayayı ezdiğini öne sürmüştür. Anlaşıyor ki, Sultan I. Mahmud'un ilk günlerinde hükûmeti kontrol altına alan isyancılar bile vergi ve para işlerini ilk sırada tutmuşlardır.³⁷¹

İran'daki ordunun savaşa başlamak üzere olduğu duyumunun alındığı sırada ortaya çıkan Patrona İsyanı sonucu eski koruyucu efendisi III. Ahmed'in emriyle tutuklanan İbrahim Paşa 30 Eylül 1730 tarihinde asilere teslim edilerek asilerce katledildi. Aynı isyan, III. Ahmed'in yerini I. Mahmud'a bırakmasıyla sonuçlanan olayları da tetiklemiştir

2.2.- 1729-1731 Yılları Arasında Batı Anadolu'da Sosyo - Ekonomik Faaliyetler ve Toplumsal Meseleler

2.2.1. Eşkiyâlık Sorunu

2.2.1.1. Dağa Kaldırma Vak'aları:

12 Şaban 1142 tarihli bir kayıta çok dikkat çekici bir olay göze çarpmaktadır. Faillerinin önemli bir yerel idarecinin adamları olmaları hasebiyle olay daha da vahim bir hâl arz etmektedir. Sicildeki buyruldu kaydına göre; Manisa'da Tamga Emmini olan Mehmed Ağa'nın hizmetindeki adamlarından dokuz kişinin Karakılıçlı Köyü sâkinlerinden Ülfet isimli bakire kızı ve kardeşini evlerini basarak zorla ve eziyet ederek dağa kaldırmışlar ve Tamga Emmini Mehmed Ağa'nın Esmer karyesinde bulunan kulesine hapsedmişlerdi. Kızın ailesine de baskı yapan eşkiyalar ailenin kendilerini şikâyet etmemesini istemişlerdi. Aydın ve Saruhan Muhassılı Abdullah Paşa'nın görevlisi olan Manisa Mütessellimi duruma

³⁷⁰ Raşid, *Tarih*; C. 2, s.13/A.

³⁷¹ Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 8 ve 18; *Hammer Tarihi*, C.7., s. 378.

müdahale ederek konuyu Abdullah Paşa'ya aksettirince şiddetli bir buyruldu gönderen Paşa, bir an önce soruşturma açılmasını, köylerde ve kızın ailesinde olayı bilen kim varsa ifadelerinin alınmasını, eğer durum dendiği gibiyse kızın kurtarılmasını ve başta Tamga Emimi olmak üzere faillerin yakalanarak haklarında gereken cezanın verilmesini emretmişti.³⁷²

Bir başka köy basıp kız kaçırma vak'ası da yine 1142 senesinde meydana gelmiştir. Aydın ve Saruhan Muhassılı Abdullah Paşa'nın buyrulduğuna konu olan bu mesele sicile şöyle kayd edilmiştir:

“Hâlâ Medine-i Mağnisa'da mesned-nişîn-i şerîf Molla Âtıfetlû Faziletlû Efendi Hazretleri zîde fazlehû ve kıdvetü'l akrân Mütesellim olan Elhac Mustafa Ağa zîdet kadrûhû ve mefâhir-ü'l akran Yeniçeri serdari ve âyân ve iş erleri zîde kadrûhuma inhâ olunur ki,

Halil Ağa tarafımıza arz gönderüb kazay-ı merkum nevâyihinden Yurt Dağı nahiyesi karyelerinden Osmancalu nâm karye sâkinlerinden Elhac Mehmed nâm kimesne hâl-i hayatında Aişe nâm bâkire kızı sagir hâlinde bunun oğluna verüb sekiz seneden beri beynlerinde nice ahz ve ita ve sır vâkî olmuş iken mezbur hacı Mehmed fevt olduğu gün civarlarında vâkî Mamaklı karyesinden Kara Ahmed ve Alleme dimekle ma'rûf Kara Mehmed ve karındaşı Dombay nâm yaramazlar hevâlarına tâbi kırk-elli nefer arazi natırı başlarına cem' ve gelüb Osmancalu karyesini basub ahaliyi cebren önlerine alub mezkûr kızı kaçırub cebren mezkûr Dombay'a akd ettiklerini şikâyet etmeğin ol bâbda işbu buyruldu tahrir ve aslı o karyeden kıdvet-ü'l akran (ismi yazılmamış) zîde kadrûhû mübaşir tayin ve irsal olunmuşdur. İnşallah-u Teâlâ vusulünde gerekdir ki, mezkur Kara Mehmed ve ânâ tâbi Dombay'ı refikleriyle alel-ây-ı hâl ele getürüb ve bu tarafda huzur-u izz-i şer'iyeye getirilüb icrây-ı hakk olunmak için eşkıyây-ı mezburları ve kızı mahremiyle maan mübaşir-i merkum tarafına ihzar ve irsal etdürüb himâye ile firar ve gaybiyetlerine ziyâde ittikâ ve ictinâb ve mucceb-i buyruldu birle amel olasız deyu buyruldu fi sene 1142”³⁷³

Bu konu hakkında Muhassıl Abdullah Paşa tarafından 29 Cemaziyelâhır 1142 (19 Ocak 1730) tarihinde ikinci bir buyruldu daha yazılmıştır ki, bundan anlaşıldığı kadarıyla sanıklar mübaşir tayin edilen Mustafa Ağa

³⁷²M.Ş.S. 185, s. 11. H. 1.

³⁷³M.Ş.S. 185, s. 17. H. 1.

tarafından³⁷⁴ yakalanarak Yurt Dağı nahiyesi naibinin huzuruna çıkarılmışlar ancak burada her nasılsa muhakeme edilememişlerdir. Bu konuda kendisine gelen şikâyetler üzerine Abdullah Paşa bu kez söz konusu eşkıyanın Manisa’da yargılanmalarını istemiştir.³⁷⁵

Bir diğer dağa kaldırma vak’ası 1141 senesinde meydana gelmiştir. Aydın Muhassılı Abdullah Paşa tarafından Manisa kadısı, yeniçeri serdarı ve ayân-ı vilâyet ve iş erlerine hitâben yazılmış bir buyrulduda Manisa sâkinlerinden Hüseyin adlı kişinin arzuhal göndererek aynı şehrin İmad Mahallesinden Araboğlu Mustafa’nın oğlu Mehmed’in sekiz yaşındaki kızını kaçırdığını şikâyet ettiği ifade edilmektedir. Buyrulduda Mehmed adlı eşkıyanın ve kendisine yardım ve yataklık eden kim varsa kaçmalarına izin vermeyecek şekilde acilen kadı önüne çıkarılmaları emr olunmaktadır.³⁷⁶

Aydın Muhassılı Vezir Abdullah Paşa’ya hitaben yazılmış bir arzuhal suretinden Süleymanlı Yörügânı reayasından Ayşe, Fatma ve Bektaş adlı kardeşler, babaları Cemaat kethüdası Hacı Hüseyin’in Menemen Boğazı denilen yerde misafir olarak kaldığı sırada Sakıbil Yörügânı aşiretinden Hacı Mustafa oğlu Veli, yöre halkından Hacı İbrahim oğlu Veli, bunun kardeşleri, Hasan ve Hüseyin tarafından uyurken katledildiğini iddia ederek katillerin yakalanması konusunda Paşa’dan yardım istemişlerdir.³⁷⁷ Arzuhalî işleme koyduğu anlaşılan Abdullah Paşa, 2 Ramazan 1142 tarihli ve Manisa kadısı ile Yörügân Voyvodasına hitaben yazılmış bir buyruldu kaydında “...Hacı Hüseyin’i katleden mezburları ale’l-ây-ı hâl ahz ve huzur-u şer’e ihzar ve şer’an mürafaa ve haklarında lâzım gelen cezaları tertib ve icra olunmak için suret-i sicillâtıyla mübaşire koşub kayd ve tarafına ihzar ve irsal ve himâye ile firarları ittikâ olunmaya deyu buyruldu 2 Ramazan sene 1142 (21 Mart 1730).”³⁷⁸ Mealindeki emriyle olayın faillerinin bir an önce yakalanması istenmektedir.

2.2.1.2. Yol Kesen (Kutta et’tarik) Eşkiası

Evail-i Zilkaade 1140 (1728 Haziran Ortaları) tarihinde Aydın Muhassılı Abdullah Paşa’ya yazılmış bir ferman suretinde Aydın ve Saruhan sancaklarında,

³⁷⁴ M.Ş.S. 185, s. 81/2.

³⁷⁵ M.Ş.S. 185, s. 81/1.

³⁷⁶ M.Ş.S. 185, s. 63/3.

³⁷⁷ M.Ş.S. 185, s. 96/3.

³⁷⁸ M.Ş.S. 185, s. 96/2.

yol kesip adam öldürüp büyük zararlara yol açan Çıplak Bölükbaşı adlı şaki ve on beş nefer adamının yakalanıp gereken cezanın verilmesi için gereken yerlerde önlem alınması hakkında buyruldu göndermesi istenmektedir.³⁷⁹ Abdullah Paşa kendisine ulaşan fermân üzerine bir buyruldu çıkararak Kadılara göndermiştir. Manisa kadısına ulaşan buyrulduda durum kısaca anlatıldıktan sonra her nerede görülürse orada müdahale edilmesini belirterek yerel yöneticilerin (Mütesellim, voyvoda) ve yeniçeri serdarları ve âyân-ı vilâyeti bu hususa yetkili ve sorumlu kılmıştır.³⁸⁰

Bu konuda Yurt Dağı Nahiyesi Nâibine, Mütesellim Şerif Mehmed Ağa' hitaben yazılmış 22 Zilhicce 1142 (8 Temmuz 1730) tarihli bir buyruldu şöyledir:

“Kıdvet-ü'n-nevvâb Yurt Dağı nahiyesi nâibi zîde ilmihû ve kıdvet-ü'l emâsîl ve'l akrân mütesellimimiz Şerif Mehmed Ağa ve mübaşirimiz Süleyman Ağa zîde kadruhûma ve mefahir-ü'l akrân evkaf mütevellisi ve havass zabitleri ve nahiyeye-i merkûme ahalileri zîde kadruhûm inhâ olunur ki,

Bundan akdem Mağnisa kurbinde Tahta Köprü'de kervanın yolunu kat' ve malların gâret ve katl-i nüfus eden kutta-e't-tarîk eşkıyasından üç nefer, mütesellimimiz Ağay-ı mümâileyh tarafından ahz ve istintak eyledikte on iki nefer eşkıya olub reisleri nahiyeye-i merkûmeden Kozaklı oğulları Ömer ve karındaşı Himmet olduğun haber verdikleri mütesellimimiz mümâileyh tarafından ilâm etmeğin mezburları ve refikleri dahi ale'l-ây-ı hâl ahz ve ele getirilmek bâbında işbu buyruldu tahrir ve ısdar (ismi yazılmamış) ile irsal olunmuştur.

İnşallah-u Teâlâ vusulünde gerektir ki, siz ki, mütesellim ve mübaşir mumaileyhümâsız mezburları ve refiklerini her hangi mahalde ide ittifak ve ittihad birle ale'l-ây-ı hâl ahz ve ele getirmeğe ihtimam eyleyesiz ve eğer eşkıyây-ı mezburlar karyelerinde bulunmayub âher kazada veyahut serbest vakıf ve havass demeyüb üzerlerine varub her ne tarikle olur ise olsun kendülerin ahz ve yahud ser-i maktû'ların ele getürmeğe vakt-i tam ve say' ve ikdam eyleyesüz ve sizler ki, nahiyeye-i merkûme ahalilerisiz, eşkıyây-ı mezburlar ale'l-ây-ı hâl sizlerden matlub olunmağın her ne tarikle olur ise kendülerin ahz ve yahud ser-i maktû'ların ele getürüb mübaşir-i mümâileyhe teslim eylemekde her birileriniz vakit ve bezl-i kudret eyleyüb bu hususda eşkıyây-ı mezburelere himaye ve siyanetten ziyade

³⁷⁹M.Ş.S. 185, s. 55/2.

³⁸⁰M.Ş.S. 185, s. 55/3.

ittikâ ve muceb-i buyruldu birle amel olasız deyu buyruldu 22 Zilhicce 1142 (8 Temmuz 1730).’’³⁸¹

2.3. Para, Mâliye ve Vergi ile İlgili Meseleler

2.3.1. Devlet Görevlilerine Yapılan Hizmet ve Harcamalar

Manisa’ya Anadolu Eyaleti merkezi Kütahya’dan timar ve zeamet işleri için, Aydın’dan ise iç güvenlik, vergi ve mukataa gibi konular için gönderilen görevlilere tahsis edilen evler, binek hayvanları ve bunlara ait masraflar da sicillere kaydedilmiştir. Bunların dışında teftiş ve nezaret göreviyle şehirde kalanları da öğrenmekteyiz. Nitekim, “*Hâlâ beyt-ül mâl-ı hassa ve amme vekili olan Ahmed Çelebi’ye teslim olunan bir re’s doru katır farz- yevm on beşer akçe nafaka takdim olunmuşdur. Tahriren fî yevmü’s-sânî ve’l ısrîn min muharremü’l Haram Sene ahda ve erbain ve miye ve elf (28 ağustos 1728)*”³⁸² kaydında görüldüğü gibi beyt-ül mâl-ı hassa ve amme vekili olan Ahmed Çelebi’ye verilen katır için gereken masraf sicilde belirtilmiştir.

Yine Manisa’ya Anadolu Eyaletinin Merkezi Kütahya ve Muhassıllık Merkezi Aydın’dan gelen görevliler için yapılan harcamaların kayıtları da ayrıntılarıyla yazılmıştır.

“1142 senesi Muharrem-ü’l Haram gurreinden mahallâta verilen konaklar zikr olunur.

(Abdullah) Paşa tarafından gelen (Kethüda) Mehmed Ağa

.....(sayfa köşesi çok yıpranmış olduğundan okunamadı) *mahallesine ve Derviş Ağa mahallesine konak verilmiştir.*

Abdullah Paşa hazretleri tarafından Mübâşir tayin olunan Mustafa Ağa

Ayn-ı Ali Mahallesi, Kara Yunus Mahallesi ve Bektaşlar-ı Kebir Mahallesi ve Bektaşlar-ı Sağır Mahallesi

Kütahya Tarafından Gelen Delibaşı

³⁸¹ M.Ş.S. 185, 99/1.

³⁸² M.Ş.S. 185, s. 9, H. 10.

Ermeniyân-ı Suflâ Mahallesi

Kütahya Tarafından Gelen Mübaşir

Ermeniyân-ı Bâlâ Mahallesi

(Abdullah) Paşa tarafından gelen İbşir Ağa

Nişancı Paşa Mahallesi

Kütahya Tarafından Gelen Mübaşir

Rumiyân Mahallesi

(Abdullah) Paşa hazretleri tarafından gelen Abdurrahman Ağa'ya Konak verilmiştir

Yevmi 5 Mahalle-i Çarşı

(Abdullah) Paşa hazretleri tarafından gelen Mustafa Ağa'ya ve Nesimizâde Mehmed Ağa'ya Konak verilmiştir

Mahalle-i İbrahim Çelebi

(Abdullah) Paşa hazretleri tarafından gelen Mustafa Ağa'ya ve İsmailağazâde Mahmud Ağa'ya Konak verilmiştir

Mahalle-i Danişmend Halil

Abdullah Paşa Hazretlerinin Üç Nefer Adamına

Mahalle-i Elhac Yahya

Mustafa Ağa'ya

Mahalle-i İlyas-ı Sagir

Mahalle-i Nişancı Paşa

Selâm Ağasının Uhdesine Konak verildi

Mahalle-i Dilşikâr

Selam Ağası Etibbai

Mahalle-i Saz

Selam Ağası Etibbai

Mahalle-i Yaviler

Selam Ağası Etibbai

*Mahalle-i İmad*³⁸³

2.3.2. Vergiler:

2.3.2.1. Avâriz Vergileri Nasıl Toplanır Elde Edilen Gelir Nerelere Harcanır?

Avâriz Osmanlı maliyesinde bir vergi terimidir. Sözlükte "sonradan meydana gelen, aslî ve sabit olanın zıddı" gibi mânaları bulunan avârizin Osmanlı maliyesinde, vergi ve bütçe terimi olarak birbirine bağlı anlamları vardır.³⁸⁴ Osmanlılarda vergi ve nüfus tespitleri aile (hane) sayımına dayanır, sayımlarda da vergi verebilecek durumda olan nüfus esas kabul edilirdi. Bu sebeple sadece aile reisleri ve ailelerin kazanç sağlayabilecek durumda olan erkek fertleri sayılır, bu sonuncular mücerred (bekâr) olarak gösterilirdi.³⁸⁵ Osmanlı tahrir defterlerinde nüfus, "Avâriz hanesi" ve "hâne-i gayr ez-avânz" olarak ikiye ayrılırdı. Avâriz haneleri, vergilendirilebilir yahut fiilen vergilendirilmiş olan haneleri gösterirdi. Diğeri ise derbendcilik, tuzculuk, madencilik, celeplik, şahincilik gibi belirli bir hizmetle yükümlü olanları; kadı, nâib, sipahi, muhassıl, müderris gibi resmî görevlileri; imam - hatip, müezzin, zâviye-dar, şeyh, seyyid gibi din adamlarını; körlük, delilik, düşkünlük gibi bedenî sakatlıkları olan kimseleri içine almakta olup vergilerin tamamından veya bir kısmından muafiyeti ifade ederdi. Muafiyet sebebi olan hizmetlerin çoğu avâriz-ı dîvâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden sayılan yükümlülüklerdendi. Belirli bir hizmetle mükellef olana ayrıca başka bir hizmet

³⁸³M.Ş.S. 185, s. 9, H. 11.

³⁸⁴ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2011, s. 63-64.

³⁸⁵ Ömer Lûtfi Barkan, "Avâriz", *İA*, II, 13-19.

yüklenemezdi. Meselâ tuzcuya tersanede dülgerlik, devlete ait inşaatlarda ustalık mecburiyeti konmazdı. Saraya şahin, atmaca gibi avcı kuşları yetiştirip getirenler, bunların yuvalarını bekleyenler, öşür. cizye gibi şer'î vergiler yanında ispenç, koyun resmi, gerdek resmi, gümrük resmi gibi örfî vergiler, angarya hizmetler, tekâlîf-i şâkka ile devlete arpa, buğday, kereste vermek gibi avâız mahiyetindeki vergilerden muaf tutulurlardı. Fâtih Sultan Mehmed tarafından Balyabadra şehir halkına, şehrin etrafındaki surları yapmak ve onarmak karşılığında muafnâme verilmişti. Bunlar bu muafnâme ile avâız-ı dîvâniyye ve tekâlîf-i örfiyyeden, oğullarının yeniçeri olarak alınmasından, sürgün edilmekten, subaşı ve muhtesibin müdahalelerinden, beyleri ve sipahileri ağırlamaktan, kadıların kendilerine başvurmaksızın miraslarını taksim etmesinden, ekinlerine ve bağlarına hayvan salınmasından korunmuşlardı. Ayrıca diğer vergileri de indirilmişti. Avâız hanelerinden 70 akçe alınırken muaf olanları sadece 30 akçe Avâız vergisi vermekteydi. Kazaya tâbi köylerin halkı Avâız bedelini 300 akçe olarak ödemekte idi.³⁸⁶

Vergi terimi olarak ise, yerine ve vergisine göre, sayım birimi olan gerçek Avâız hanesinin dört ilâ elli hanesi bir Avâız hanesini oluşturuyordu. Donanma için kürekçi istendiği zaman elli hâne başına bir kürekçi çıkarılıyordu. Diğer haneler de çıkardıkları kürekçinin harçlığını verirlerdi. Kürekçi ihtiyacı karşılandıktan sonra kürekçi yerine bedel olarak para istenebilirdi. Avâız adı altında toplanan vergide ise dört beş gerçek hâne bir Avâız hanesi sayılırdı. Bunlar Avâız hanelerine dağıtılan vergiyi kendi aralarında paylaşırlar ve öderlerdi. Ayrıca bedel-i mekkârî, bedel-i timâr, nüzul, sürsat asıl Avâız yahut Avâız tipi vergi çeşitlerindendi.³⁸⁷

Osmanlı bütçelerinde ise Avâız düzenli olmayan gelirlerin (vâridât-i gayr-ı mukarrere) başlıcalarını teşkil etmekteydi. Bu tip vergilerin çoğu "Avâız" adı altında tahsil edilir ve bazı tahsil fermanlarında "bedel-i Avâız" olarak da geçirdi. Avâız nakit olarak alınır, nüzul ve sür-sat ise buğday, un, yağ şeklinde aynı olarak tahsil edilirdi. Avâız vergisi fevkalâde vergilerdendi ve genellikle savaş zamanlarında ihtiyaç duyulduğu takdirde toplanırdı. Fakat art arda yapılan savaşlar bu vergiyi de normal vergiler haline getirmiştir. 828 milyon akçelik 1692 yılı bütçesinde Avâız vergisinin payı 188 milyon akçe idi. Milyarı aşan 1715

³⁸⁶ Halil Sahillioğlu, "Avâız" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, C. 4., s.108.

³⁸⁷ Halil Sahillioğlu, *a.g.md.*, s.109.

bütçesinde ise bunun payı 134 milyona kadar düştü. Bu sırada tahsil edilen "imdâd-ı seferiyye" vergisi bu payın düşmesinde rol oynamış olmalıdır. Avâriz vergisi Tanzimat'la birlikte kaldırılmıştır.³⁸⁸

Bazı hayır sahipleri tarafından kendi mahalleleri halkını bu vergi yükünden kurtarmak için Avâriz vakıfları kurulmuştur. Vakıf gelirleri Avâriza tahsis edilir, gelir yetmediği zaman verginin geri kalan kısmını mahalle halkı kendi aralarında paylaşarak öderlerdi. Vergi konmadığı zamanlar ise vakfin geliri kamu yararına kullanılırdı.³⁸⁹

“Akdâ kuzzatü'l Müslimîn ulyâ vulâtü'l muvahhîdin vâris-ül ulûmü'l enbiyâ ve'l mürselîn el muhdâz bî mezîd-i inâyetü'l melîkü'l mu'in mevlâna Mağnisa kadısı zîde fezailehûm ve Saruhan Sancağında vâkî olan kadılar zîdefazlehûm tevki-i refi-i hümayûn vasıl olucak ma'lûm ola ki,

Hazîne-i âmirem defterleri mücebince Saruhan Sancağında vâkî kazaların iki bin iki yüz yirmi buçuk rub' avâriz haneleriyle Alaybeyisi beş yüz on beş akçe bedel-i avâriz mütekaidin akçeleri olub bin yüz kırk bir senesine mahsub olmak üzere yedine mühürlü ve nişanlı mevkufat defterleri verilerek mücebince cem' ve tahsil ettirmek fermânım olmuştur.

Buyurdum ki, hükm-ü şerifimle mübaşir-i mezbur vardıkda bu bâbda sâdır olan emr-i şerifim üzere amel edüb deyu livây-ı mezbûrda vâkî kazalardan ol mikdar avâriz hâneleri olub tarih-i mezbûra mahsub olmak üzere her bir avâriz hânelerinde beş yüz akçe avârizların ol mikdar bedel-i avâriz mütekaidin akçeleri irsal olunan mühürlü ve nişanlı mevkufat defteri sureti muccebince yerlerinden cem' ve tahsil ve dâhil-i hazine-i âmirem etdürüb hilâf-ı emr ve defter kinesneye taallül ve inad ve muhalefet ettürmeyesün ve bundan mâ'da mübaşir-i mezbûrun cihet-i maişeti için her bir avâriz hânelerinden ellişer akçelerin aldurub ziyâde alıvermeyesüz ve avâriz için alınan akçenin her yüz on akçesinden bir esedî gurus alub ve hîn-i tahsilde mirî için alınan akçeyi hazine-i âmirede alındığı veçh üzere aldırub ziyâde ve noksan alınmaya ve aldırılmayasız defterden ve nıfz-ı hânelerden ve fermanımda yâve talebiyle zulüm ve taaddi ve bu bâbda ihtiraz eylemeyesüz

³⁸⁸ Ahmet Tabakoğlu. *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Mâliyesi*, İstanbul 1985, s. 153-161

³⁸⁹ Mehmed İpşirli , “Avarız Vakfı” *TürkiyeDiyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, C. 4., s.110.

şöyle bilesüz alâmet-i şerîfime i'timad kılâsız tahrîren fi yevm-ü'l tis'a ve ısrin min şehr-i Muharrem sen ahdâ ve erbain ve miye ve elf.(4 Eylül 1728)''³⁹⁰.

Diğer bir vergi ise **bedel-i nüzûl**dür. Bu da hububattan alınan bir tür resim olup avâriz türü vergiler arasında sayılmaktadır.³⁹¹ Saruhan sancağına bağlı kazaların 1141 senesine ait bir fermanda belirtildiği üzere Hazine-i âmire mevkufat defterlerine göre 2221,5 ve bir buçuk rub' bedel-i nüzulhaneleri bulunmaktaydı. Fermanda söz konusu yılda her bir hanelerinde 600'er akçe bedel-i nüzulleri gönderilen mühürlü ve tuğralı mevkufat defteri sureti mucebince tahsil edilmesi isteniyordu.³⁹² Bu fermanı alan Aydın Muhassılı Abdullah Paşa 1141 Muharrem guresi tarihiyle bir buyruldu göndererek avâriz ve nüzul vergilerinin toplanması için gereken özenin gösterilmesini duyuruyordu.³⁹³ Buyruldu ekinde Saruhan livasının avâriz ve bedel-i nüzul defteri sureti bulunmaktadır. Buna göre, Saruhan Sancağına tabi kazlardan Manisa'nın 873,5 ve 1,5 sülüs av3arız hânesi bulunuyordu. Mütেকaidin avâriz bedeli ise 3428 guruşa ulaşıyordu. Bedel-i nüzul hanesi ise 873,5 ve 1 sülüs idi. Avâriz ve nüzul malları toplamı 9450 guruş idi ki, 350 guruş harc-ı muhasebe ve 436,5 guruş da Muhassıllık payı olarak ödenecekti. Böylece kazanın toplam ödemesi 10191,5 guruşa çıkıyordu.³⁹⁴

Manisa kadısı avâriz ve nüzul vergilerinin hanelere göre dağılımını yapmak, ayrıca diğer olağan dışı masrafları da mahallelere tevzi etmek amacıyla âdet olduğu üzere bir defter çıkarmıştır. Bu tevzi defterine göre 1141 senesi avâriz ve nüzulünün tahsili için Aydın Muhassılı Abdullah Paşa tarafından Kösezâde Elhac Mustafa Ağa görevlendirilmişti.³⁹⁵ Kendisine vergi tahsili konusunda Manisa kazasının âyan ve eşrafı yardımcı olmuşlardı. Kadı bu esmnada yapılan masrafları defter kaydetmişti ki, bunlar sırasıyla şöyledir:

“...beher guruş yüz on akçehesabı üzere ber mucceb-i pusula dört bin dört yüz beş mâl-ı mirî ve üç yüz elli guruş harc-ı muhasebe ve dört yüz otuz altı buçuk guruş Muhassıllık ki, cem'an on bin yüz doksan bir buçuk guruş olub ve dört yüz doksan guruş Mütesseslim Ağa'nın vilâyet umuru için masrafı zehayir payı ve iki yüz elli guruş bu husus için gelen mübaşire ve yüz elli guruş bir def'a dahi

³⁹⁰M.Ş.S. 185, s. 59/2.

³⁹¹ Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*., s. 525

³⁹²M.Ş.S. 185, s. 59/3.

³⁹³M.Ş.S.185, s. 59/4.

³⁹⁴M.Ş.S. 185, s. 60/2.

³⁹⁵M.Ş.S. 185, s. 60/3.

mübaşire verilen iki yüz guruş harc-ı mahkeme ve yirmi beş guruş nâib efendiye ve yirmi guruş hüddâmiye ve on guruş çukadariye ve mukayyede ve on guruş kethüdaya ve yüz guruş kalemiyye ve beş guruş kâtib efendilere ve altı guruş muhızrlara ve yüz otuz guruş şehir kethüdasının ücreti ve masarifi ve on beş guruş Sekizli Karyesi imdâdiyesi ve on beş guruş Ali Beyli Karyesine ve otuz guruş Alaybeyi Mahallesine ve on beşer guruş Dilşikâr mahallesine on beşer guruş Bektaş-ı Sagir mahallesine otuz beş guruş Rûmiyân mahallesine on beşer guruş Niflizâde mahallesine on beşer guruş Çapraslar-ı sagir mahallesine on guruş Arab Alanı mahallesine otuz beş guruş Ermeniyân-ı Bâlâ mahallesine sekiz guruş Danişmend mahallesine onar guruş İbrahim Çelebi mahallesine yirmi üç guruş senesi gurresinden Paşa'nın aldığı imdâd-ı hazariye on yedi guruş Baba kuyusu mahallesine dokuz guruş Attarca mahallesine on yedi guruş Kuyular Karyesine sekiz guruş Pîr Yusuf karyesi imdâdiyesi ki, min haysü'l mecmu on bir bin dokuz yüz on iki guruşa bâliğ olub meblâğ-ı mezbur şehir ve kurranın hânelerine tevzi olundukda beher hâneye on yedişer guruş on ikişer para isabet etmekle bu veçh üzere defteri tahrir ve tahsildarı Kösezâde Elhac Mustafa Ağa yedine itâ olundu. Fî yevmü'l Işrin min Saferü'l hayr sene ahda ve erbain ve miye ve elf. (20 Safer 1140=24 Eylül 1728) ”³⁹⁶

Defterde bu masrafların dağıtıldığı mahalleler, nahiyeler ve köylerin hâneleri şu şekilde sıralanmaktadır:

“Mahalle-i Çarşu, hâne: 4

Mahalle-i Alaybeyi, hâne: 26

Mahalle-i Dilşikâr, hâne: 12,5

Mahalle-i Haki baba, hâne: 11,5

Mahalle-i Ali Ağa, hâne: 10,5

Mahalle-i Sultaniye, hâne: 0,5

Mahalle-i Bektaş-ı Sagir, hâne: 12,5

Mahalle-i Bektaş-ı Kebir, hâne: 7

³⁹⁶M.Ş.S. 185, s. 60/3.

Mahalle-i Göktaşlı, hâne: 4,5

Mahalle-i Niflizâde, hâne: 7

Mahalle-i Saz, hâne: 9,5

Mahalle-i Derviş Ağa, hâne: 8

Mahalle-i Gürhâne, hâne: 8

Mahalle-i Nişancı Paşa, hâne: 4,5

Mahalle-i Hüsrev Ağa, hâne: 10

Mahalle-i Çapraslar-ı Kebir, hâne: 10

Mahalle-i Cami-i Kebir, hâne: 5

Mahalle-i Serâbâd, hâne: 8

Mahalle-i Bölücek-i Âtik, hâne: 6

Mahalle-i Deveciler, hâne: 7

Mahalle-i Çengizâde, hâne: 3,5

Mahalle-i Sakalar, hâne: 3,5

Mahalle-i Seydi Hoca, hâne: 4

Mahalle-i Danişmend Halil, hâne: 6

Mahalle-i Elhac İlyas-ı Sagir, hâne: 4

Mahalle-i Elhac İvaz, hâne: 5

Mahalle-i Kara Yunus, hâne: 8,5 ve 1 rub'

Mahalle-i Karahisar, hâne: 2

Mahalle-i İnarlıca, hâne: 4

Mahalle-i Nasırlı, hâne: 2

Mahalle-i Arab Alanı, hâne: 5

Mahalle-i Recai, hâne: 5

Mahalle-i Tekye, hâne: 1

Mahalle-i Baba Kuyusu, hâne: 5

Mahalle-i Ebe, hâne: 2,5

Mahalle-i Elhac İlyas-ı Kebir, hâne:5

Mahalle-i İbrahim Çelebi, hâne: 5

Mahalle-i Dere, hâne: 2

Mahalle-i Hüccacılar, hâne: 2

Mahalle-i İmad, hâne: 3

Mahalle-i Ayn-ı Ali, hane: 4

Mahalle-i Yaviler, hâne: 5

Mahalle-i Çapraslar-ı Sagir, hâne: 5

Mahalle-i İsa Fakih, hâne 2,5

Mahalle-i Yarhasanlar, hâne: 9

Mahalle-i Elhac Yahya, hâne: 4

Mahalle-i Attarca, hâne: 4,5

Mahalle-i Atmaca, hâne 1,5

Mahalle-i Rûmiyân, hâne: 18

Mahalle-i Ermeniyân-ı Suflâ, hâne: 24

Mahalle-i Ermeniyân-ı Bâlâ, hâne:21

Mahalle-i Bölice-k-i Cedid, hâne: 4

Mahalle-i Yahudiyân, hâne:7,5

Nahiye-i Balamud (Palamud)

Karye-i Gök (çe) hâne: 10,5

Karye-i Ahmed Paşalu, hâne: 1

Karye-i Kalemlî, hâne: 1

Karye-i Bitra, hâne: 1

Karye-i Bakarkaya, hâne: 12

Karye-i Paşa, hâne: 3

Karye-i Yokuş, hâne:4

Karye-i Memiler, hâne:1

Karye-i, Aydınlar, hâne:1,5

Karye-i Doğan Hisarı, hâne:1

Karye-i Şatırlar, hâne:1

Karye-i Hacı Rahmanlu hâne:2

Karye-i Dere, hâne:7,5

Karye-i Baba, hâne:10,5

Karye-i Süleymancık Obası, hâne:2

Karye-i Saruçamlı, hâne:2,5

Karye-i Mihail, hâne:1

Karye-i Kepenekli, hâne:1

Karye-i Birasef, hâne:1

Karye-i Üçhavlu, hâne:4,5

Karye-i Arabacıboz, hâne:6

Karye-i Âşık, hâne:3

Karye-i Sapanca, hâne:2,5

Karye-i Habib, hâne: rub' 1

Karye-i Erdelli, hâne:3

Karye-i Sandallı, hâne:2,5

Karye-i Sart, hâne:4

Karye-i Âdilobası, hâne:2

Karye-i Halidlü, hâne: rub' 1

Karye-i Seydi Obası, hâne:3

Nahiye-i Belen

Karye-i Belen, hâne:10

Karye-i Gözübüyükler, hâne:0,5

Karye-i Alacapınar, hâne:2

Karye-i Kara Halil, hâne:2,5

Karye-i Alaybeyli, hâne:8

Karye-i Kumlucalu, hâne:2

Karye-i Sefer Ağa Çullusu, hâne:3

Karye-i Saruhanlu, hâne:3

Karye-i Selimşahlar, hâne:0,5

Karye-i Çunkaray-ı Kebir, hâne:1

Karye-i Ilgun Tatarı, hâne:2

Karye-i Gedi, hâne:1,5

Karye-i Hacı İbrahimler, hâne:1

Karye-i Seyli, hâne:0,5

Karye-i Papaslık, hâne:0,5

Karye-i Sekerli, hâne:7

Karye-i Sinnelü, hâne:10

Nahiye-i Yurtdağı

Karye-i Hoca Ali, hâne:1

Karye-i Asmacık, hâne:1,5

Karye-i Sekilik, hâne:1

Karye-i Sakallu, hâne:2

Karye-i Undamı, hâne:1

Karye-i Rahmanlar, hâne:3

Karye-i Baba Beyi, hâne:1,5

Karye-i İsmaili, hâne:1

Karye-i Pıtrak, hâne:2,5

Karye-i Öksüz Aliler, hâne:2,5

Karye-i Sarılar, hâne:1

Karye-i Yahşiler, hâne:1,5

Karye-i Çukur, hâne:0,5

Karye-i Mezdler, hâne:0,5

Karye-i dede Beyli, hâne:1

Karye-i Gözeler, hâne:1,5

Karye-i Depik Alanı, hâne: rub' 1

Karye-i Arabacılar (Urbacılar), hâne:0,5

Karye-i Kabağaç, hâne:1,5

Karye-i Mazlıca Çullusu, hâne: 1

Karye-i Sarma, hâne:1

Karye-i Dellalcılar, hâne:2

Karye-i Çamlıca, hâne:2

Karye-i Osmancalu, hâne:3,5, rub' 1

Karye-i Somaklı, hâne:1

Karye-i Orta, hâne:4

Karye-i Seyitli, hâne:4

Karye-i Akça mâ Çanak, hâne:1

Karye-i Can Paşa, hâne:2

Karye-i Ada, hâne:0,5

Karye-i Balcılar, hâne:1,5

Karye-i Saru Nasuhlar, hâne:1

Karye-i Köse, hâne:1,5

Karye-i Çalışlar, hâne: rub' 1

Karye-i Kara Kılıçlı, hâne:1,5

Karye-i Tekeliler, hâne:1

Karye-i Uzun Hasanlar, hâne:10

Nahiye-i Emlâk

Karye-i Düğlek-i Kebir, hâne:1

Karye-i Düğlek-i Sagir, hâne:2

Karye-i Dere, hâne:5,5

Karye-i Sırtlanlı, hâne:4

Karye-i Eğri Dere, hâne:1,5

Karye-i Kara Ali, hâne:2

Karye-i Şenli, hâne:2,5

Karye-i Oraboz, hâne:2,5

Karye-i Kayapınarı, hâne:3

Karye-i Uncuboz, hâne:7

Karye-i Kâfirboz, hâne:7

Karye-i Horos, hâne:8

Karye-i Manastır, hâne:3

Karye-i Penbecik, hâne:3

Karye-i Çaltı, hâne:3

Karye-i Tekeli, hâne:3,5

Karye-i Bargir, hâne:3,5

Karye-i Gedüs, hâne:1,5

Karye-i Değirmen Deresi, hâne:4

Karye-i Keçilü, hâne:1,5

Karye-i Tay İli, hâne:4

Yurt Dağında vâkî olan cedid hanelerdir ki, zikr olunur:

Karye-i Yörügân-ı Hamala, hâne:1, rub'1

Karye-i Çiftlik-i Bâlâ, hâne: rub' 3

Karye-i Çiftlik-i Hacı, hâne: rub' 3

Karye-i Çiftlik-i Süleyman, hâne: rub' 1

Karye-i Davudlar, hâne:1

Karye-i Berkesler, hâne: rub' 1

Karye-i Karesili, hâne: rub' 1

Karye-i Mursallı, hâne:0,5

Karye-i Buğcular, hâne:1

Karye-i Örencik, hâne:1, rub' 1

Karye-i Ahidler, hâne:1

Karye-i Kızaklar, hâne:0,5

Karye-i Kabalılar, hâne:rub'2

Karye-i Hacı Musa, hâne:0,5
Karye-i Sebe, hâne:rub'1
Karye-i Kuyukaba, hâne: rub' 2
Karye-i Maldan, hâne:1,5, rub' 1
Karye-i Veliler, hâne: rub' 1
Karye-i Yürekli, hâne: rub' 3
Karye-i Çekeler, hâne: rub' 3
Karye-i Durasıllı, hâne:1,5, rub' 1
Karye-i İlyasçalar, hâne:1
Karye-i Veli, hâne: rub' 1
Karye-i Ömerler, hâne:rub'1
Karye-i Belen, hâne:0,5
Karye-i Karabaşlar, hâne:0,5
Karye-i Taz Yurdu, hâne:rub'3
Karye-i Erkeçli, hâne:1, rub'1
Karye-i hacı Ömerli, hâne:0,5
Karye-i Kalabak, hâne:1
Karye-i Dere, hâne:1
Karye-i Demirci, hâne:1
Karye-i Ahmedli, hâne:1
Karye-i Köseler, hâne:0,5

Karye-i Bostan, hâne: rub' 1

Karye-i Tavuk Çukuru, hâne:1, rub' 1

Karye-i Öksüzler, hâne:1,5, rub'1

Karye-i Çerkes, hâne:0,5

Karye-i Mundar, hâne:1

Karye-i Koca Haliller, hâne:rub' 3

Karye-i Koca, hâne:0,5

Karye-i Bekirler, hâne: rub' 1

Karye-i Tepe, hâne:1

Karye-i Atçılar, hâne:rub'3

Karye-i Tepeler, hâne:rub'2

Karye-i Saru Ahmedler, hâne: rub' 1

Karye-i Yenice, hâne: rub' 1

Karye-i Pînar, hâne: rub 3

Karye-i Recebli, hâne: 1,5

Karye-i Bostanlık, hâne: rub' 0,5

Karye-i un Hamzalar, hâne: rub' 3

Karye-i Süngerli, hâne:1

Karye-i Hüseyinlü, hâne: rub' 1

Karye-i Sarıkız, hâne: rub' 0,5

Karye-i Hasibler, hâne:

Mahallelere ilave olunan hâneler

Mahalle-i Sultaniye, hâne:0,5

Mahalle-i Çarşu, hâne:4

Mahalle-i Alay Beyi, hâne: 26

Mahalle-i Dilşikâr, hâne:13,5

Mahalle-i Haki Baba, hâne:11,5

Mahalle-i Ali Ağa, hâne:10,5

Mahalle-i Bektaş-ı Sagir, hâne:12,5

Mahalle-i Bektaş-ı Kebir, hâne:8

Mahalle-i Göktaşlı, hâne:4,5

Mahalle-i Niflizâde, hâne:7

Mahalle-i Saz, hâne:9,5

Mahalle-i Derviş Ağa, hâne:8

Mahalle-i Gürhâne, hâne:8

Mahalle-i Nişancı Paşa, hâne:4,5

Mahalle-i Hüsrev Ağa, hâne:10

Mahalle-i Çapraslar-ı Kebir, hâne:5

Mahalle-i Serâbâd, hâne:8

Mahalle-i Bölicек-i Âtik, hâne:6

Mahalle-i Deveciler, hâne:7

Mahalle-i Çengizâde, hâne:3,5

Mahalle-i Sakalar, hâne:3,5

Mahalle-i Seydi Hoca, hâne:4

Mahalle-i Danişmend Halil, hâne:6

Mahalle-i Elhac İlyas-ı Sagir, hâne:4

Mahalle-i Elhac İvaz Paşa, hâne:5

Mahalle-i Kara Yunus, hâne:8,5, rub' 1

Mahalle-i Karahisar, hâne:2

Mahalle-i İnarlıca, hâne:4

Mahalle-i Nasırlı, hâne:2

Mahalle-i Arab Alanı, hâne:5

Mahalle-i Recai, hâne:5

Mahalle-i Tekye, hâne:1

Mahalle-i Baba Kuyusu, hâne:5

Mahalle-i Ebe, hâne:2,5

Mahalle-i Elhac İlyas-ı Kebir, hâne:5

Mahalle-i İbrahim Çelebi, hâne:5

Mahalle-i Dere, hâne:2

Mahalle-i Haccacılar, hâne:2,5

Mahalle-i İmad, hâne: 3

Mahalle-i Ayn-ı Ali, hâne:4

Mahalle-i Yaviler, hâne:5

Mahalle-i Çapraslar-ı Sagir, hâne:5

Mahalle-i İsa Fakih, hâne:2,5

Mahalle-i Yarhasanlar, hâne:9

Mahalle-i Elhac Yahya, hâne:4

Mahalle-i Attarca, hâne:4,5

Mahalle-i Akmescid, hâne:1,5

Mahalle-i Rûmiyân, hâne:18

Mahalle-i Ermeniyân-ı Suflâ, hâne:24

Mahalle-i Ermeniyân-ı Bâlâ, hâne:21

Mahalle-i Bôliccek-i Cedit, hâne:4

*Mahalle-i Yahudiyân, hâne:7,5*³⁹⁷

Muaf tutulmaları gereken bazı kimseler zaman zaman kendilerinden bu verginin kanuna aykırı olarak alındığı konusunda şikâyetle bulunuyorlardı. Bunlar arasında vakıf görevlilerine de rastlamak mümkündür. Örneğin, 1133 senesinde Manisa’da Hüsrev Ağa Camiinin günlük beş akçe yevmiye ile câbisi olan Hasan Halife şehirde kendisine ait toprağı, emlaki veya avârız hanesine dâhil edilecek herhangi bir varsıllığı yokken oturduğu mahallenin ahalisi kendisine baskı yaparak vergi vermesi konusunda kendisini zorladıklarını Divân-ı Hümâyuna şikâyet etmiştir.³⁹⁸

Tevzi Defterlerinde çok ilginç bilgilere rastlanmaktadır. Örneğin, 27 Eylül 1728 tarihli tevzi defterinde Manisa kadısının şehir masrafları arasında saydığı **“Gedüs (Gediz) nehrinin taşmaması için masarîf olunan beş bin guruş”** o dönemde selle mücadele konusuna verilen önemi yansıtmayı açısından önemlidir. Bu paranın tümünden değil yıllara bölünerek verildiği anlaşılmaktadır. Kış başlamadan tamirat yaptırılmış ve paranın 726 guruşu ödenmiştir. Ayrıca nehrin

³⁹⁷M.Ş.S. 185, s. 60-61

³⁹⁸M.Ş.S. 185, s. 64/1

ıslahı için getirilen “kefere” ustalara 850 guruş verilmiştir.³⁹⁹ Ustalar verilen ekmek ve hamur ücreti de buna dâhildir.

Sözünü ettiğimiz 27 Eylül 1728 tarihli tevzi defterinde bir diğer ilginç husus Aydın ve Saruhan Muhassılı Damad-ı Şehriyârî Vezir Abdullah Paşa'nın şehre devriye ve teftiş için gelmemesi karşılığında kendisine ödenen 900 guruşun yazılmasıdır.⁴⁰⁰

Bir başa tevzi ise **Menzilcilik** hakkındadır. Manisa şehrinde menzilci görevlendirmesi şu şekilde yapılmıştır: “*Bin yüz kırk bir senesi Rebiyülevvel guresinden (1728 Ekim başları) sene tamamına değin Menzilcilik hizmetine isticar olunan Mustafa Beşe'nin suret-i caizesi tamam olub bin yüz kırk iki senesi Rebiyülevvel guresinden (1729 Eylül sonları) sene tamamına değin bir ehil kimesne menzilci inhâ ve isticar olunmak lazım ve mühim olmağın cümle âyân ve eşraf ve imam ve hatib marifetleriyle yevm-i merkurundan bir sene tamamına değin...ücreti ve sair masarifi için bin iki yüz guruş verilmek üzere kabul ve ittifak ve işbu Esseyyid Ahmed Çelebi'yi tayin-i menzilci eyledikten sonra meblâğ-ı mezbur mahallat hânelerine tevzi olundukda beher hâneye üçer guruş kırk altışar akçe isabet etmekle bu vech üzere defteri tahrir olundu. Fî 5 Rebiyülevvel sene 1142 (28 Eylül 1729)*”⁴⁰¹

1139 senesi Zilkaadesi evâili (Haziran 1727) tarihini taşıyan bir ferman dan anlıyoruz ki, Kemerredremid kazasının avârız hânelerinin haksız yere yüksek görüldüğü anlaşıldığından kazaya ait avârız tahriri yenilenmiş ve gerçekten halkın yok yere fazla vergi ödemeye mecbur kalmasına yol açan bu durum düzeltilmiştir.⁴⁰²

³⁹⁹ M.Ş.S. 185, s. 67/1

⁴⁰⁰ “Abdullah Paşa hazretleri Mağnisa'ya gelmemek üzere devriyyesi ubudiyet-i tatire dokuz yüz guruş” M.Ş.S. 185, s. 67/1

⁴⁰¹ M.Ş.S. 185, s. 71/1

⁴⁰² “...bilfiil Reisülküttabım olan Mehmed dâme mecdehû ilâm etmeğın mümâileyhin ilâmı mucebinca amel olunmak fermanım olmuştur. Buyurdum ki, vusul buldukda bu bâbda sadır olan emrim ve mîr-i mümâileyhin ilâmı mucebinca amel edüb dahi Kemerredremid kazası Balıkesri kazasının nısfı mikdarı iken Kemerredremid kazasına bin yedi yüz ve Balıkesri kazasına ancak altı yüz guruş tevzi olunduğu vâkî ise zıkr olunan iki kaza ahailerinden avarızları tahammüllerine göre alınub ve tesviye veçhile tevzi ve ahd-ı himâye gadr olunmayub sadır olan emr-i şerifim ve kanun-u münif ve itaat-makrûn ile akıl olub minbaad hilâfına rıza ve cevaz göstermeyesin şöyle bilesin alâmet-i şerifime i'timad kılasın tahriren fi evail-i şehri Zilkaade sene tis'a ve selasin ve miye ve elf.

2.3.2.2. Cizye:

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıla kadar bu vergiyi ifade etmek üzere genellikle haraç kelimesi kullanılmış, daha sonra cizye veya cizye-i şer'î yaygınlaşmıştır. Ayrıca bazı belgelerde arazi haracından ayırt edilmek için cizye yerine "baş haracı" tabirine de rastlanır. Bu vergiyi toplayanlara önceleri haracı veya haraççı, sonraları ise cizye-dar denilmiştir.⁴⁰³

Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik tarihi konusunda çok önemli eserleri olan büyük tarihçi Halil İnalcık cizye konusunda özetle şunları söyler: *"Fethedilen topraklar bir Osmanlı eyaleti haline getirildiğinde cizye vermeye mükellef durumda olanların tahriri bölgenin kadısı tarafından yapılır, hazırlanan defterlere "defter-i cizye-i gebrân" adı verilirdi. Asıl defter olarak nitelendirilen bu nüsha iki kopya halinde hazırlanır, biri hazineye gider, diğeri ise beylerbeyilik merkezinde saklanırdı. Yapılan tahrirler bir süre sonra yenilenmek zorundaydı. Ancak bu tahrirler uzun süre yenilenemediğinden ölüm, doğum, göç, ihtida gibi değişikliklerin tesbit edilemediği ve mevcut defterlerin gerçek durumu yansıtmadığı görülmüştür. II. Mehmed zamanında bir köyden kaçan yükümlülerin cizyelerinin yarısı timar sahibine tazmin ettirilir, diğeri yarısı ise köyde kalanlara paylaştırılırdı. Fakat XVI. yüzyıl sonlarında timar sisteminin çöküşüyle bütün yük ikinci grubun üzerinde kaldı. Bu duruma ancak 1691'deki cizye reformu ile çözüm getirilebildi ve herkesin sadece kendi vergisinden sorumlu olduğu belirtilerek yapılan ödemeleri belgelemek üzere mükelleflerin ellerine "kâğıt" veya "varak" denen bir belge verilmesi kararlaştırıldı. Kaçanlar ya sıkı takibata uğradı veya 1705'te Manastır sancağında terkedilmiş köylere yeniden nüfus çekilmesi örneğinde olduğu gibi cizye vergisinde indirim yapılacağı vaadiyle geri döndürülmeye çalışıldı.*

Cizye için düzenli olarak her üç yılda bir "nev-yâfte yılı" adıyla genel bir teftiş yapılır, ölümler kayıttan düşülür, herhangi bir sebeple gözden kaçıp deftere işlenmeyenlerle cizye mükellefi durumuna gelenler (balığ) "nev-yâfte" olarak ilâve kaydedilirdi. Bu teftişler sırasında önceden tesbit edilmiş olan cizye mükellefi

Kostantiniyye El-Mahrûse.” Brh Ş.S. (Burhaniye-Kemeredremid Şer'iyye Sicili) 1093, s. 2.

⁴⁰³ Halil İnalcık, “Cizye: Osmanlılarda Cizye”, Türkiye Diyanet vakfı İslâm Ansiklopedisi”, cilt:8,İstanbul, 1993, sayfa:45-48. Ayrıca bkz. B. C. Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye" (trc. Şinasi Altundağ), *TTK Belleten*, VIII/32 (1944), s. 599-652

sayısının düşürülmemesine hükümetin talimatı çerçevesinde dikkat edilirdi. Ayrıca başka bir bölgedeki yabancılarla yolcuların buldukları yerde cizye ödemeleri usulü 1691 reformundan sonraki fermanlarda yer almıştır.

Rahip ve keşişlerin ilk dönemlerde cizyeden muaf oldukları anlaşılmaktadır. 1691 "den sonra ise maluller dışında bütün rahipler vergi mükellefi sayıldı. Bunun üzerine 1692'de hükümete bir arzuhal sunan rahipler, kazancı olmayan ve geçimlerini temin edemeyenlerin şer'i bakımdan muaf olmaları gerektiğini ileri sürdülerse de devlet İmam Yûsuf'un görüşünü esas alarak bu talebi reddetti. Ancak Osmanlılar şer'i hukuka uygun olarak kadın, çocuk, kör, malul, işsiz ve fakir kimseleri bu vergiden sürekli olarak muaf tutmuşlardır. Yalnız kocalarının arazileri kendilerine intikal etmiş dul kadınlar cizye ödemekle yükümlüydüler.

İslâm hukukuna göre cizye antlaşma şartlarıyla belirlenmiş, değişmez, sabit bir meblağ (maktu) ve şahıslardan toplanan vergi (cizye ale'r-ruûs) olmak üzere iki çeşide ayrılmaktaydı. "Ber-vech-i maktu cizye" usulü geniş ölçüde iki alan-da uygulanıyordu. Bunlardan ilki, Osmanlılar'a bağlı vassâl huristiyan prensliklerle haraçgüzâr devletlerin belirli bir miktar üzerinden yıllık olarak ödemeyi taahhüt ettikleri vergi olup bu durumda prensliğin idaresi altındaki halk padişahın haraçgüzâr tebaası sayılıyordu. İkincisi ise doğrudan padişahın tebaası olan zimmî reayadan cemaat olarak toplu bir miktarın "ber-vech-i maktu" alınmasıydı. Çünkü bazı bölgelerdeki zimmî reâyâ, cizye toplayıcılarının suistimallerinden kurtulmak için toplu ve belirli bir meblağı ödeme yolunu seçerek aksi takdirde yerlerini yurtlarını terkedebilecekleri tehdidinde bulunuyorlardı: köylerin ve kasabaların boşalmasından endişe eden devlet de bu istekleri çok defa kabul ediyordu. Bazı durumlarda maktu cizye, cizye toplayıcıları ile kendi cemaatleri içinde cizye tevziinde yetkili olup bunun karşılığında da kendi payına düşen miktarın azaltılması gibi bir menfaat elde etmeyi uman ve "kocabaşı" adı verilen cemaat ileri gelenleri arasında yapılan anlaşma yoluyla tesbit ediliyordu. Fakat devlet bu gibi uygulamaları çeşitli yolsuzluklara sebep olduğundan kaldırmıştı.

Maktu uygulamalara rağmen devlet cizyenin temel niteliğinin baş vergisi olduğunu düşünerek ferdî ödenmesinde ısrar ediyordu. Ayrıca maktu cizye değişmeyen sabit bir meblağı ifade ettiği için herhangi bir sebeple bir cemaatin nüfusunun azalması halinde, geride kalanlara düşen pay fazlalaştığından giderek daha ağır bir yükümlülük oluyordu. Nitekim bu durumlarda vergi miktarını düşürmek veya ferdî hale getirmek için yeni bir sayım isteğinde bulu-nulduğu

bilinmektedir. Cizyede maktu sistem merkezî idarenin çöküş döneminde oldukça yaygınlaştı, dolayısıyla eyaletlerdeki vergi yükümlüleri üzerinde devlet otoritesi ve kontrolü zayıfladı. Kocabaşılar, çorbacılar ve knezler, tıpkı Müslüman cemaat içindeki ayan gibi kendi gruplarının vergi toplama işini üstlendiler.

Şer'î kaidelere göre şeyhülislâm tarafından verilen fetva ile her yıl cizye miktarının belirlenmesi ve ilânı hükümdarın sorumluluğu altındaydı. Osmanlı terminolojisinde cizye mükellefleri "âlâ", "evsat" ve "ednâ" şeklinde üç gruba ayrılıyordu. Bu terimler zengin, orta halli ve fakir gruplar için kullanılmakta olup gruplara dâhil olanların ödedikleri cizye miktarları, saf gümüş olarak sırasıyla 48, 24 ve 12 serî dirhem, altın olarak 4, 2 ve 1 dinar şeklinde tesbit edilmişti.

Cizye ödemeleri piyasadaki gümüş ve altın para üzerinden olabilir, nadiren tedavüldeki bakır para ile de (mangır) yapılırdı. 1690 Nisanında en düşük derece (ednâ) bir eşrefî altın veya 2,25 esedî kuruş yahut 90 para veya 1170 mangırdı. Fakat cizye XVI. yüzyılın sonlarına kadar akçe, daha sonraları ise "para" birimi üzerinden toplanmıştı. Malî bunalımın baş gösterdiği dönemlerden itibaren akçenin değerinin tekrar tekrar düşürülmesi üzerine cizye toplayıcılarına her yıl tedavüldeki paranın resmî değer ve mik-tarını bildiren fermanlar yollanmaya başlanmıştı. Ancak paranın resmî değeriyle piyasa arasındaki farklılık, vergi toplayıcıları ile mükellefi arasında ihtilâflara yol açtı ve hazine bazen sadece altın para kabul etmeyi tercih etti. Diğer zamanlarda da vergi toplayıcıları kendi inisiyatifleriyle halkı altın para vermeye zorluyor, sonra altını piyasada akçeye çevirerek hazineye teslim ediyor ve aradaki farktan bir menfaat sağlıyordu. Bunu önlemek için vergi toplayıcılarının gümüş para da kabul etmelerine dair ferman çıkarılmıştı.

Bununla birlikte XVII. yüzyılda maliyede yapılan köklü değişikliklere kadar cizye, imparatorluğun pek çok yerinde tek ve sabit bir rakam üzerinden alınmıştı. Meselâ zimmî tebaanın bütün sınıfları için Kanunî Sultan Süleyman zamanında Yeni İl bölgesindeki cizye miktarı 25 akçe, 1583'te 40 akçe. bazı yerlerde 35 akçe, Bitlis'te 55 akçe, Taşöz adasında 30 akçe, Musul'da 46 akçe idi. Adana, Safed, Şam gibi Memlûklerden alınmış olan bölgelerde ise 80 akçe civarında idi. Bu sonuncular hariç, bu dönemlerde bir altının 60-70 akçe olduğu düşünülürse diğer sahalardaki vergi nispetlerinin normal nispetin altında kaldığı anlaşılır. Doğu Anadolu'da bu şekildeki bir özel uygulama muhtemelen bölgenin fakirliğinden kaynaklanmıştır. Diğer taraftan adalardaki düşük nispetlerde fizikî elverişsizlik

yanında ada halkının muhafızlık gibi bazı ek yükümlülükler üstlenmiş olmalarına bağlıdır. Hatta İmroz adası zimmîlerinin cizyeden muaf oldukları bilinmektedir. Suriye ve Filistin bölgesindeki 80 akçelik cizye ise muhtemelen Memlûkler'in bütün zimmî gruplardan 1 altın cizye alma ve buna ilâve olarak vergi toplayıcılarının masraflarını karşılama biçimindeki uygulamalarının tek bir rakam altında birleştirilmiş şekliydi. Şeriatın belirlediği nispetlerin çok altında kalan sabit rakamlar padişahın tahta cülusu sırasında yeniden tesbit edilirdi. Meselâ II. Selim tahta çıktığında miktarı 10 akçe arttırmıştı

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde cizyeden muaf tutulmuş belirli gruplar da vardı. Prensip olarak cizye muafiyeti hazinenin veya beytü'l-mâl-i Müslimîn'in bir kaybı olarak değerlendiriliyordu. Bununla birlikte bazı istisnaî hallerde askeri hizmetler karşılığında muafiyet kabul edilmişti. Nitekim stratejik yerlerdeki kalelerin zimmî halkına, dağlık yerlerde bulunan geçitleri bekleyen ve koruyan derbentçi reayaya, yeniçeri olarak devşirilmiş çocukların akrabalarına, Selanik'te baruthaneye güherçile temin eden zimmîlere muafiyet tanınmıştı. Bilhassa XV. yüzyılda Osmanlı ordusunda çarpışan zimmî sipahiler, voynuklar, martoloslar, eflakler gibi Hristiyan askerler tamamen cizyeden muafıydılar.

Bütün dönemlerde Osmanlı merkezî idaresi bazı özel durumları hesaba katarak zimmîlere kısmî cizye muafiyeti tanımaya sürdürmüştü. Hatta birçok zimmî cizye vergisi ödememek için tercümanlık beratı elde etmeye çalışıyordu. Osmanlı toprağında bir yıldan daha uzun bir süre kalma imkânı elde eden bir müste'men, normal Osmanlı tebaası gibi cizye Ödemek zorundaydı ve ülkeyi terk edemezdi. Bu şer'î kaidenin tatbikini gösteren bazı davaların bulunduğu Bursa Şer'iyye Sicillerindeki kayıtlardan, yabancı tacirlerin XV. yüzyıl gibi erken bir zamanda bile Bursa gibi büyük bir ticaret merkezinde cizye ödmeden uzun süre ikamet etmek için bazı yollar buldukları anlaşılmaktadır. Sonraları kapitülasyonlar sebebiyle bu meselede daha müsamahakâr davranıldı. Osmanlı topraklarına genellikle ticaret için gelen İranlı Ermeni tacirler ise cizye mükellefi statüsünde idiler.

1691 fermanında şer'î kaideler çerçevesinde cizye mükellefi olanların kişi başına vergi vermeleri gerektiği belirtilerek maktu sistem ve muafiyetler yürürlükten kaldırılmıştı. Fakat buna rağmen birçok eski uygulama ve muafiyet devam etti; 1839'da vergi eşitliği prensibiyle bütün bu muafiyet ve imtiyazlar lağvedildi.

Cizye ödeyenlerin iki ayrı yükümlülüğü daha vardı. Bunlar, vergi toplayıcılarının "maişet" veya "maaş" adı verilen kendi masraflarını karşılamaktan ve merkezdeki cizye kalemine "resm-i hesâb, ücret-i kitabet, harc-ı muhasebe ve kalemiyye" gibi adlarla da anılan "resm-i kitabet" harcını ödemekten ibaretti. Bu sonuncusu, bütün Osmanlı maliye bürolarınca uygulanan genel bir usuldü ve kâtiplik hizmeti karşılığı alınan harçları ifade ediyordu. 1694 tarihli fermanla bütün bunların toplanması sırasında vâkî olabilecek suiistimalleri önlemek için bu miktarların vergi toplayanlar tarafından kendi adlarına değil hazine adına alınması kararlaştırıldı. Toplanan miktar önce hazineye gidecek, sonra da ilgili memurlara oradan cizye bürosunda cizye gelirlerinden ödeme yapılacaktı. Bu kanunî harçların toplam miktarı cizyenin 1/25'ine tekabül ediyordu ve cizye gelirlerindeki artışa göre nispeti tesbit ediliyordu. Yine aynı fermanla cizye toplayıcılarının kanuna aykırı olarak cizye ödeyenlerden zahire, kâtibiye, sarrâciye, kolcu akçesi, harc-ı mahkeme, mum akçesi, buyruldu avâidi vb. bazı " salgın "lar saldıklarına da işaret edilmişti.

1691 fermanında ifade edildiği gibi bazı yerlerde cizye mükelleflerinin sayısı çeşitli sebeplerle dörtte bire düştüğü halde diğer dörtte üçün vergileri geride kalanlara yükleniyordu. Diğer taraftan cizye toplayıcıları bazen kadılarla anlaşarak resmî izin olmaksızın cizye defterlerine henüz ismi girmeyenleri (nev-yâfte) tesbit edip cizye almaya teşebbüs ediyorlar, bazen da defterlerde tanımlanamayan kişiler için bedel akçesi (bedeli cizye) istiyorlardı. Devlet cizye mükelleflerinin her birine eşit oranda olmak üzere "girihte" denilen yeni bir vergi belirleyerek bu gibi suiistimalleri önlemeye çalıştı. 1691 cizye kayıtlarında görülen bu verginin miktarı kişi başına 40 akçe idi ve cizyenin yaklaşık sekizde birine tekabül ediyordu. Ayrıca buna benzer "nev-yâfte akçesi" adlı bir vergi daha eski dönemlerde de mevcuttu. Fakat vergi toplayıcıları zorla ek para alma âdetlerini sürdürdükleri için bu vergiler reayaya yeni bir yük haline geldi. 1691'de cizye toplama usulünde resmî kâğıt dağıtma yoluna gidildiğinde vergi toplayıcıları, hazine tarafından dağıtılmış olan kâğıttan tamamen kullanmak için cizye mükellefi olmayanları ödeme-ye zorladıkları gibi aşağı seviyede olmaları gerekenlere daha yüksek seviyede kâğıt kabul ettirmeye çalıştılar. Bazıları ise yüksek seviyeden vergi ödeyen zenginlerin vergilerini düşük göstermek için rüşvet alarak daha alt seviyeden ödemelerini temin ediyorlar ve onlardan meydana gelen açığı fakir kesime yüklüyorlardı. Çöküş döneminde vergi toplamada cebri davranışlar, vergi toplayıcılarının kolcu adı verilen kalabalık maiyetlerinin

ihtiyacını reayanın karşılaması da genel şikâyetler olarak bu yolsuzluklara ilâve edilmelidir. Ayrıca cizye mükelleflerine vergi toplayıcılarının oldukça sert ve haşın davrandıkları da gönderilen fermanlardan anlaşılmaktadır. Bütün bunlar, hiç şüphesiz reayanın XVII. yüzyıl son-larından itibaren yabancı istilâcılarla İş birliği yapmalarının başlıca sebebini teş-kil etmiştir. 1691'de veya daha sonraları alınan tedbirler de bu durumu düzeltememiş, özellikle yeni sistemde rahiplerin vergi muafiyetlerinin kaldırılması, bazı nüfuzlu Gayri Müslim zümrelerin Osmanlı idaresine karşı çıkmaları ile sonuçlanmıştır.

Cizye 1856 Islahat Fermanı ile kaldırılmıştır. Zira bu ferman Osmanlı tebaası arasında eşitlik prensibi getirdiği için Gayri Müslimlerin de askerlik hizmeti yapmaları gerektiği ortaya çıkınca, bunlardan belirli bir vergi alınmak suretiyle bu hizmetten muafiyetleri (bedel -i askerî) kararlaştırılmış ve böylece kaldırılan cizye vergisi bu ad altında mahiyet değiştirerek 1907'ye kadar sürmüştür.”⁴⁰⁴

Cizye uygulamalarının 1728-1731 yılları arasında Batı Anadolu'da nasıl gerçekleştiğine dair izleri yine Şer'iyeye sicillerinde buluyoruz. 1142 (1729-30) yılına ait bir kayıttan⁴⁰⁵ o dönemde Batı Anadolu'daki cizye uygulamaları hakkında bazı bilgilere ulaşabiliyoruz. Bu bir berat suretidir ve Osmanlı ülkesindeki cizye uygulaması genel hatlarıyla anlatıldıktan sonra Aydın, Saruhan, Menteşe, Teke ve Âlâiyye sancaklarında ve bunlara bağlı kaza ve köylerde söz konusu verginin toplanabilmesi için verilecek evrakın dağıtılması yetkisinin Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'nın uhdesinde olduğu belirtilmektedir. Metnin ana hatları konuyu aydınlatması bakımından önemli olduğu için berat suretini kısmen aktarıyoruz:

“...Memâlik-i Mahrûsede vâkî ehl-i zimmetten Yahudi ve Nasara şer'an üzerlerine düşen cizyeleri beyt-ül mâlın emvâl-i meşrûasından olub kanun üzere müstahak-ı cizye olanlarından âlâ ve evsat ve ednâ itibarıyla alınagelmiş iken sene-i sâbık mücebince İnşallah-u Teâlâ bin yüz kırk üç senesinin cibayeti işbu bin yüz kırk iki senesi Receb-i Şerifi guresinden cibayet olunmak üzere Hatt-ı Hümayûn-u şevket-makrûnum sâdır olmağın Aydın ve Saruhan ve Menteşe ve Teke ve Âlâiyye sancaklarında ve tevabii kaza ve kurralarında sâkin ve mevcut ve

⁴⁰⁴ İncalcık, “Cizye: Osmanlılarda Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*”, cilt:8, İstanbul, 1993, sayfa:45-48.

⁴⁰⁵ M.Ş.S. 185, s.13, H.1.

mürur ve uburlarından ehl-i zimmet kefer ve Yahudi ve Ermeni-i Acem taifesinin üzerlerine edâsı lâzım gelen bin yüz kırk üç senesi cizyeleri işbu bin yüz kırk iki senesi Receb-i şerîfi gurrelerinden cibayet olunmak üzere bin yüz on iki âla ve beş bin yedi yüz dört evsat ve sekiz yüz elli dört edna evrakı ki, cem'an sınıf-ı selâse itibarıyla yedi bin iki yüz yetmiş evrak ile cibayeti hâlâ Aydın Muhassılı işbu tevkî-i râfî-i Dâmad-ı Şehriyârî Vezirim Abdullah Paşa dâme iclâlehû'ya deruhde ve tefviz olunub işbu berat-ı âlişânı verdim ve buyurdum ki, vezir-i müşarünileyh tarafından cizyedar varub sene-i mezbure Receb-i Şerîfi gurrelerinden mirî mühür ile mümhür yedine verilen cizye evrakı boğçasının mühürlerini kat' ve evrakda olan mühür ile tatbik olunduktan sonra bir keseğe vaz ve vilayet kadısı mühürleyüb Dersaadetime irsal ...Tahrîren fi'l yevm-ü's-sani min Cemaziyel-evvel sene isna ve erbain ve miye vel elf. (23 Kasım 1729)

Kostantiniyye

*El-mahruse*⁴⁰⁶

Konu ile ilgili olarak Muhassıl Abdullah Paşa tarafından Manisa kadısı, Kasaba (Turgutlu) Nif, Menemen, Güzelhisar-ı Menemen ve Foçalar kadı ve naipleri ile Saruhan Sancağı Mütessellimi, voyvodalar ve iş erlerine hitaben gönderilen buyruldu metni de uygulamadaki ayrıntıları anlatmaktadır.⁴⁰⁷

“...Bin yüz kırk üç senesine mahsub iş bu bin yüz kırk iki Receb-i şerîfi gurrelerinden cibayet olunmak üzere Saruhan ve elviye-i sâirenin cizyeleri cibayeti bâ-berat-ı âlişân uhdemize kayd ve tefviz olunmağla taht-ı kazalarınızda sâkin ve mevcut yerli ve yabancı ve mürur ve ubur eden ehl-i zimmet kefer ve Yahudi ve Ermani-i Acem taifeleri şer'an müstahak oldukları cizyeleri cibayeti tarafımızdan işbu dârende-i buyruldu kıdvetü'l emâsil ve'l akrân (ismi yazılmamış) Ağa zîde kadruhûya tefviz ve ihâle olunmağın işbu buyruldu tahrir ve ve ısdar (ismi yazılmamış) ile irsal olunmuşdur. İnşallah-u Teâlâ vusulünde gerekir ki, vech-i meşrûh ve sene-i merkuma mahsub olmak üzere taht-ı kazalarınızda sâkin ve mevcut yerlü ve yabancı ve mürur ve ubur eden ehl-i zimmet kefer ve Yahudi ve Ermani-i Acem taifelerinin şer'an müstahak oldukları cizyeleri âlâ ve evsat ve ednâ itibarıyla cibayet olunmak üzere gönderilen mümhur evrak boğçasını mâh-ı merkum gurrelerinde kat' ve her bir neferin tahammül ve müstahaklarına göre

⁴⁰⁶M.Ş.S. 185, s.13-14, H.1.

⁴⁰⁷M.Ş.S. 185, s.15, H.1.

cizyeleri tevzi ve eşkaliyle kâğıtları verilüb yerlerinden cem' ve tahsil ve cizyedâr-ı merkuma eda ve teslimine her biriniz ihtimam eyleyesüz ve sen ki, cizyedâr-ı merkumsun berat-ı âlişân şurutu üzere vakt-i mezkurede marifet-i şer'ile tahammül ve istihkaklarına göre tevzi ve bir ferdi hariç ve kâğıtsız kalmamak şartıyla esnâf-ı selâse itibarıyla yerlerinden cem ve tahsil ve tarafımıza eda ve teslim olunmağa say edüb hilâf-ı şurut birle hareket eylemen cizyenin avk ve tehirine ve kesir ve noksan tertibine bâis olmamakda ittika ve ihtiraz Deyu buyruldu

Fi 15 Cemaziy-e'l-âhır 1142 (5 Ocak 1730)"

2.3.2.3. Mâl-ı Maktu'

Manisa kazasının 1141 senesine ait mâl-ı maktu' hesabı ise bir buyruluda şöyle belirtilmiştir:

"An mâl-ı maktû'bedel-i Sancağ-ı Saruhan an kazay-ı mezkûr sene 1141

Kazay-ı Mağnisa

Guruş

4488 mâl-ı maktû'

0200 harc-ı muhasebe ve harc-ı sâir

0044 hisse-i Selendi

4732 yekûn

Vech-i meşrûh üzere yalnız dört bin yedi yüz otuz iki guruşdur. Sah

Hâlâ Medine-i Mağnisa kazasında seccade-nişîn izzetlû faziletlû efendi hazretleri zîdet fezailehû ve kıdvet-ü'l emâsil ve'l akran Medine-i mezbûrda mütesellimimiz olan ağa zîde kadrûhû ve mefahir-ü'l akran yeniçeri serdari ve âyân-ı vilâyet ve iş erleri zîde kadruhûm inhâ olunur ki,

Bin yüz kırk bir senesine mahsub ber vech-i maktû' uhdemizde olan Saruhan sancağının bedel-i maktû' mallarının cem' ve tahsili vakti mürur etmeğın

taht-ı hükûmetinizde ve şiarınızda olan ahalilerin üzerlerine edâsı lâzım gelen mal-ı maktû yerlû yerinden cem' ve tahsil ettirmek bâbında işbu buyruldu tahrir ve ısdar ve kıdvet-ü'l akran (ismi boş) zîde kadrûhû tayin ve irsal olunmuşdur. İnşallah-u Teâlâ vusulünde gerektir ki, vech-i meşrûh üzere sene-i merkuma mahsub olmak üzere taht-ı hükûmet şiarınız ahalilerinin üzerlerine edâsı lâzım gelen mâl-ı maktû'ların gönderilen pusula mücebince mâ'rifet-i şer'ile ve cümle âyân ve ahali ma'rifetiyle ale't-takdir tevzi ve taksim ve bir gün evvel defterin verüb ve bir saat mukaddem yerlû yerlerinde cem' ve tahsil ve bir ferde muafiyet ve yahud askerlik iddiasıyla inad ve muhalefet etdürmeyüb mâl-ı mîrilerin avk ve tehirine kesr ve noksan bâis olur hilâf hareketten ihtirâz ve ictinab edesiz. Ve muceb-i buyruldu birle amel olasız. Vesselam'⁴⁰⁸

1142 senesi için yazılan buyruldu da diğeri ile aynıdır. Ancak hesaba ne için olduğu yazılmayan 200 guruş daha ilave edilmiştir ⁴⁰⁹ Böylece yeni toplam 4932 guruşa ulaşmıştır.

2.4. Ticaretle İlgili Meseleler: Çarşılar, Pazarlar, Fiyatlar, Esnaf ve Tüccar

2.4.1. Narh

Narh mal ve hizmet fiyatlarında devletçe tesbit edilen üst sınırı ifade eder. Narhla ilgili olarak İslâm âlimleri farklı görüşlere sahiptir. Bir kısmı narhı câiz bulurken bir kısmı da karaborsayı teşvik edici olduğu görüşündedir. Kıymetleri Allah'ın alçaltıp yükseltebileceği hadisi de narha dair düşünceleri etkilemiştir. Buna rağmen narh konusunda özellikle Osmanlılar büyük hassasiyet göstermiştir. Her zaman ve her yerde aynı titizlikle uygulanamamakla beraber padişah ve sadrazamların narh işine büyük önem verdikleri dikkati çekmektedir. Nitekim sadrazamların çarşamba günleri çıktıkları büyük kolda esnafın kalite, halk sağlığı ve fiyat hususunda tesbit edilen standartlara uyup uymadığını denetledikleri ve uymayanları anında cezalandırdıkları bilinmektedir.⁴¹⁰

Taşrada narhın tespitinde kadıların önemi büyüktür. Narh tespitinde huzur-u şer'de kazanın ileri gelenleri de bulunurdu. Narh tespitinde kadı, halk ile esnaf

⁴⁰⁸ M.Ş.S. 185, s. 64/2

⁴⁰⁹ M.Ş.S. 185, s. 80/2.

⁴¹⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, "Narh", *D.İ.A.*, cilt: 32, s.390

arasında, iki tarafın da zarar görmemesi için çalışmaktadır. Kadı, daha sonra narhları sicil defterine işletirdi.⁴¹¹

Fiyatlar, yaz-kış aylarında, sefer sırasında, Ramazan aylarında farklılıklar gösterirdi. Malın kalitesine göre, müsaadeli fiyat da tespit olunmaktaydı.⁴¹²

XVIII. yüzyılda fiyatlara baktığımızda önemli bir artışın olmadığı da görülmektedir. Ekmek ve un mamullerinde fiyatlar genellikle sabit kalmış, ancak dirhemlerde azalmalar görülmüştür. Örneğin, Kastamonu'da nân-ı aziz somun 1753 ve 1754 Ocağı başında 110 dirhem, 1755 Mayıs'ında 105, 1756 Ocağında 100 dirhem bir para olarak saptanmıştır. Ankara'da 1704'te, 1747'de 116 gram 1 akçe, 1785'te bir kıyye (1282 gram has ekmek) 7.5 akçe, 1776 Eylülünde 4 akçe, müsaadeli 4.5 akçe, Aralık'ta 6 akçe olmuştur. Balıkesir'de 1717'de 160 dirhem bir akçe iken, 1730'da 100 dirhem bir akçe (bir ara 130 dirhem 1.5 akçe), 1756'da 66 dirhem bir akçe, 1780'de 85 dirhem nân-ı aziz 3 akçe, 1786 Şubatı'nda 160 dirhem 3 akçedir. Trabzon'da has ekmek 1771'de 3.6 para, 1785'te 3 para, 1791'de 5 paradır. Normal ekmek 1771'de 2.6, 1773'te 4, 1776'da 2, 1783'te 2, 1785'te 2, 1791'de 3.3 paradır. Koyun eti 1771'de 5, 1773'de 6, 1776'da 6, 1791'de 7 paradır. Pirinç 1771'de 9, 1773'te 10, 1776'da 9, 1785'te 8, 1791'de 10 paradır. Gıda maddelerinde yarım yüzyıllık süreç içerisinde artış ancak %20 ile %30 arasında gerçekleşmiştir.⁴¹³

Ekmek fiyatları çeşitli şehirlerde farklılık göstermektedir. Örneğin 1792'de Ankara'da ekmeğin kıyyesi 6 para iken, Konya'da 8.5, Kayseri ve Sivas'ta 8 paradır. Orta Anadolu'da ekmeğin en ucuz olduğu şehir Ankara'dır. Konya Ankara'ya göre %41.6, Sivas ve Kayseri'ye göre, %33 daha pahalıdır. Sivas ise, et bakımından daha ucuzdur. 1788'de Ankara'da koyun eti 33, Sivas'ta 18 paradır. Fiyatlar arasında dalgalanmalar olsa bile büyük artışlar yoktur. Bu bakımdan fiyatlar ile ilgili uzun listeler vermeye gerek görmedik. Hiç şüphesiz şehirlerin

⁴¹¹Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983

⁴¹²Halil Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *BTTD*, sy. 1 (1967), s. 36-40

⁴¹³Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda..., aynı yerde; Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Narh Uygulaması", *Kaynaklar*, sy. 3, Ankara 1984, s. 73-79; Sabri Sürgevil, "İzmir'de Fiyat Hareketleri ve Narh (1914-1918)", *TİD*, sy. 3 (1987), s. 79-113; Mustafa Öztürk, "Bursa'da Hububat Fiyatları (1775-1840)", *TTK Bildiriler*, XI (1994), s. 1715-1743.

ulaşım sorunu, köylerden şehirlere nakliye (yol olmayış nedeni ile), maliyetler fiyatların artmasına ve azalmasına neden olmaktadır.

Sadeyağ (tereyağı) fiyatları bazı mevsimlerde, özellikle yaz aylarında düşmektedir. Örneğin, 1704 Ocağı'nda Ankara'da 1 kıyye sade yağ 60 akçe iken, Mayıs'ta 53 akçe, 1714 Ekim'inde 36, 1747 Haziranı'nda 48, Ocak'ta 66 akçedir.

Görülüyor ki, genelde fiyatlarda istikrar vardır. Köylünün, çiftçinin malı pek para etmemektedir. Bu durumda üretici, buğday, deri, pirinç, yapağı vb. mallarını devlet düşük ücret verdiğinden yabancı tüccarlara satmayı yeğlemektedir. İstanbul, bu yüzden bazı malları temin etmekte güçlük çekmektedir.

Halkın yaşam standardı, devletin düşük ücret politikası yüzünden yükselememiştir. Bunun yanı sıra göç edenlerin vergilerinin geride kalanlara yüklenmesi, tevzi' defterlerine yasa dışı fazla akçeler eklenmesi, eşkıyalık olayları, ehl-i şer' ve ehl-i örfün zulümleri halkı canından bezdirmeye ve onların daha güvenilir yerler aramasına neden olmuştur.

1142 senesi Muharrem ayında Manisa'da kadı olarak görev yapan Sûnullahzâde Efendi'nin tuttuğu narh kaydı aşağıdadır:

“...verilen narh-ı cedid bu minval üzere ehl-i hiref ve esnaf kethüdarları ve ihtiyar ve sair ustalarına tenbih olunmuşdur.” Kaydını düşerek 1142 senesi evail-i Muharremine ait narhını ilân etmiştir ki řöyledir⁴¹⁴:

“fi hüruf-u el alef

Ekmekçi

Ekmek has undan olmağla elyevm 130 dirhem 2

Dürüm 100 dirhem 2,5

Ekmek hariç-i narh-ı mezkur bir mikdar 120 dirhemden

Odu 1000 dirhem 11

Buğdayın aliyü'l-âlâsı on üç

⁴¹⁴M.ř.S. 185, s.1/1.

Ednası ondur.

Mumcu

Mum ehem olmağla bu mahalde ısdar olunur

Kıyye 1

Akçe 26

Bakkaliye ve Bazarıcı

Üzüm-ü siyah kıyyesi 6

Aliyyü'l-âlâsı kıyyesi 7

Razakı kıyyesi 10

Yerli siyah revgân 38

Susamyacı kıyyesi 19

Zeyt yağı kıyyesi 19

Üzüm-ü kuş siyah kıyyesi 19

Çalı fasulyası kıyyesi 6

Beylerbeyi kestanesinin âlâsı kıyyesi 4

Ceviz kıyyesi 8

Erik kıyyesi 4

Zerdali kurusu kıyyesi 8

Erik kurusu kıyyesi 8

Kassab

Et-i Ganem (koyun eti) kıyyesi 14

Oğlak ve keçi eti kıyyesi 10

Bakar (sığır)ve Camız eti kıyyesi 7

İç yağı kıyyesi 12

Semerci

At çulu semer (altı)1 adedi 140

Orta Çul 1 adedi 100

Edna çul 1 adedi 80

At çulu kıl mâ hasır 90

Merkeb kulağı adedi 6

Sığır kulağı adedi 32

Saksone (köpek) kulağı adedi 12

Deve kulağı adedi 6

Deve Eşmesi akçe 24

Cavur Başı adedi 82

Deve bağlama pazu adedi 80

Nalband

Taife-i mezbur çivisi ekseri kebir kıyyesi 33

İzmir çivisi ve pudra ve tahta kıyyesi kıyyeleri 48

At nalı gem 40

Merkep nalı gem 22

Bâlâda zıkr olunan bazarcıya müteallik olmağla bu mahalle tahrir olundu.

Ceviz kıyyesi 6
Fındık kıyyesi 10
Kesdane kıyyesi 4
Karpuz tanesi 5
Kavun tanesi 4
Pekmez kıyyesi 5
Pekmez helvası kıyyesi 16
Pirincin kıyyesi 11 akçeye verile.
Bunbar adedi 2 akçe
Çekirdek kıyyesi 2 akçe
Badem kıyyesi 45 akçe
Börülce kıyyesi 4 akçe
Sabun kıyyesi 24 akçe
Bal kıyye-i Osmanî 1 : 12 akçe
Mercimek kıyyesi 5 akçe
Tane börülce kıyyesi 3 akçe
Ceviz kıyyesi 60 akçe
Havuç kıyyesi 2 akçe
Lahana kıyyesi 2 akçe
Kırmızı üzüm kıyyesi 6 akçe
Kassab yağı kıyyesi 11 akçe

Fasl Ramazn-ı Mübarekede olmağla verilen Narh'dır.

El vâki 22 Mart Sene 1142

Pirinç-i Mısırî kıyyesi 12-15

Yerli kıyyesi 11

Sabun kıyyesi 22

Zeytin yağı kıyyesi 16

Bunbar adedi 1 akçe

Çiğer adedi 4 akçe

Kadaif kıyyesi 10 akçe

Zerdali kurusu kıyyesi 4 akçe

İş bu Şâbân-ı Mübârekenin yirmi altıncı günü Sâde yağın beher kıyyesi on sekiz paraya alındığı âti-ü'l esâmi ahz ile on dokuzar paraya fûruhtu müsâlaha olundu.

*Şeyh Ali Efendi
Hasan Efendi*

Şeyh Osman Efendi

Hamza Efendi

İmam

İmam Hüseyin Efendi

Bakla kıyyesi 4 akçe

Enginar kıyyesi 5 akçe

Ispanak kıyyesi 1

Yoğurd kıyyesi 3

Tahin-pekmez kıyyesi 18

1147 senesi Receb ayının 28'inde (23 Aralık 1734) Manisa'da ekmek narhı şu şekilde belirlenmiştir:

“İşbu sene-i seb’a ve erbain ve miye ve elf Receb-ü’l hayrının yirmi sekizinci günü cümle marifetiyle Yüz beş dirhem nân-ı aziz iki akçeye ve seksen dirhem nân-aziz-i has iki akçeye olmak üzere müsâlaha ve mürasele olundu. Kayd şüb fi tarih el-mezbur”⁴¹⁵

2.4.2. Esnaf

XVIII. yüzyıl belgelerindeki hitaplarda, şehrin ileri gelen, nüfuzlu, sözü geçen kişilerinin kastedildiği "ayân-ı vilâyet", "vücûh" ya da "vücûh-u memleket" ten sonra iş erleri gelir. Burada iş erlerinden kastedilen esnaf zümresidir. Bazı belgelerde bu belirtilmiştir.

Osmanlılarda esnaf sistemindeki hiyerarşi esnaf şeyhi (kethüdası), yiğit başı, usta, ustabaşı (kalfa), usta çırağından ibaretti.

Yeni dükkan açımı için mutlaka esnaf kethüdasının ve yiğitbaşının onayı şarttı. Ancak, dükkan açma iznini devlet verirdi.

XVIII. yüzyılda esnaf kethüdalarının bütün iyi niyetine, esnafın kaliteli mal yapmak istemelerine karşın, yine de karaborsacılık alıp yürümüş, yabancılara bazı malların satımı yasak olduğu halde bu devam etmiş ve bunun sonunda yerli esnaf büyük sıkıntı içinde kalmıştı. Deri, güherçile, Ankara tiftiği gibi hammaddeler yabancılar tarafından yüksek fiyatla satın alındığından yerli esnaf hammadde bulamaz olmuş, bunun sonunda da fiyatlar yükselmişti.

Her esnaf eskiden olduğu gibi kendi başkanını (kethüdasını) kendi seçerdi. XVIII. yüzyılda dükkan açılması konusunda titiz davranıldığı, her isteyene dükkan açtırılmadığı, esnaf sayısının sınırlı tutulduğu gözlemlenmektedir. Bir esnaf kethüdası ya da şeyhi tayin olacağı zaman buna esnaf karar verirdi..⁴¹⁶

Bu dönemde esnaf kethüdalarının tayininde de yolsuzluklar görülmektedir. Esnaf kethüdası tayinlerinde yolsuzluklar daha çok naiplerden haksız olarak alınan ilâmlardan kaynaklanmaktadır. Ama bu konularda hep esnafın şikâyeti dikkate alınır, kethüda ya da şeyhin bu şikâyete göre atanması gerçekleşirdi.

⁴¹⁵ M.Ş.S. 187, s. 1/1.

⁴¹⁶ Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, s. 63-82.

XVIII. yüzyılda esnaf kethüdarları, esnafar arasında anlaşmazlıklar, yolsuzluklar olduğu gibi, esnaf zümresine mensup olmayan kişiler yol başlarını, köşeleri tutarak esnafa gerekli olan hammaddeleri ellerine geçirmekte, bu yüzden de hammadde sıkıntısı doğmaktaydı. Bozuk mal yapan ve yüksek fiyatla satış yapan esnafarın cezalandırılmalarının, ekseriya sürgün edilmeleri şeklinde sonuçlandığı görülmektedir.⁴¹⁷

2.4.2.1. Aydınlı Bir Saatçi'nin Manisa'da Başına Gelenler

Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'ya hitaben yazılmış bir dilekçede yazılanlar gerçekten çok ilginçtir.

“Devletlü, saadetlü, merhametlü Sultanım hazretleri sağ olsun.

Bu kulları kırk-elli gündən berü Mağnisa'da misafiren sâkin ve saatçilik hizmetiyle meşgul ve kimsenin bu kullarına(dan) bir akçe alacakları olmayüb bazı levazım için dükkânımı kapayub İzmir'e revân olduğum günün ertesi gün dükkânımı kon(m)şulardan Seyyid Mehmed ve Şânzâde Mustafa ve Kirişçi İbrahim ve Bekir nâm kimesneler bilâ izn-i hâkim ve hilâf-ı şer'-i şerîf 'saatçi kaçtı alacağımız vardır.' Deyu her birileri başka başka dükkânımı açub içinde olan cümle eşyalarını camlarına ve tahtalarına ve dükkânın külliyesine varınca nehb ve yağma ve her birileri yapuşub üç gündən sonra bu kulları Mağnisa'ya geldiğimde dükkânımı yağmalanmış görüb Manisa kadısı nâibi hazretlerinden mürafaa olduğumuzda yağma eylediklerini ikrar ile camlı tahtaları ve külliyyet ve bazı nesnelere nâib-i merkum huzurunda bu kullarına teslim ve lâkin üç saat ve beş zemberek ve yirmi kadran ve bâzi eşyâların dahi mezburlardan talep eylediğimde bu kadarından gayrı nesne almadık ve nâib efendi dahi töhmetleri mukabelesine minvâl oldukları hasebiyle kemal mertebe akçelerin alub bu kullarına ikâ eyledi. Bu kulları dâhi dâvam Aydın Muhassılı Devletlü saadetlü vezir-i mükerrerem Paşa efendimizin huzur-u saadetlerinde gördürem dedikde ben dahi seni ilâm ederim deyu nâib efendi cevab ve bu kulları eğer tezkiye olunmak iktiza eder ise hâliyâ on bir seneye dek Güzelhisar'da ve Sobuca'da olur mu? Yine beni Padişâhımın bir veziri beni sâkin olduğum Güzelhisar'dan sual ederseniz i'lâmına hâcet yokdur

⁴¹⁷ Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, s. 63-82.

*deyu cevab ve merhametlû efendi eteğine yüzüm süregeldim bâkî merhamet efendimizindir. Sene 1141 Hüseyin*⁴¹⁸

2.4.2.2. Hallaçların Şikâyeti Üzerine Ahî Babasının Görevden Alınması

Bir berat suretinden anlaşıldığına göre, Manisa Hallaçları kendilerine Ahi Baba olan Hüseyin adlı kişiden şikâyetçi olarak kendilerine eziyet ettiğini söyledikleri bu kişinin görevden alınmasını istemişler, yapılan soruşturma neticesinde Hüseyin adlı Ahî Babası görevden alınarak yerine Eş-Şeyh Alâeddin göreve getirilmiştir.⁴¹⁹

2.4.2.4. Arasta

Manisa'da Yukarı Arasta'da hakkâkların kethüdalığına 1129 yılında verilen bir beratla Mustafa adlı hakkaka verilmişti.⁴²⁰

2.4.2.5. Terziler Kethüdasının Şikâyeti

1729 yılında Manisa kadısına hitaben yazılmış bir fermanda Hasan adlı kişinin Divân-ı Hümâyûna arzuhal göndererek daha önce İbrahim Kethüda'nın görevden alınması üzerine Manisa'daki terzi esnafına kethüda olarak tayin edildiğini⁴²¹, kimsenin kendisinden en ufak bir hoşnutsuzluğu olmamasına rağmen eski kethüdanın işlerine sürekli müdahale etmesi yüzünden ortaya çıkan huzursuzluğu şikâyet ettiği anlaşılmaktadır.⁴²² Bu konudaki sıkıntılar giderilmemiş olacak ki, evasıt-ı Rebiyü'l-evvel 1142 (1729 Ekim ortaları) tarihinde şiddetli bir ferman daha yazılarak Manisa kadısına gönderilmiştir. Fermenda bir daha böyle bir şikâyet gelecek olursa merkezden adam gönderileceği ifade edilmiştir.⁴²³

⁴¹⁸M.Ş.S. 185, 58/2

⁴¹⁹M.Ş.S.185, S.54/2.

⁴²⁰M.Ş.S. 185, s. 25/3-4.

⁴²¹ Kethüdalığa tayini hakkındaki sicillerde bulunan berat sureti 5 Rebiyülahır 1142 (9 Kasım 1729)tarihlidir. M.Ş.S. 185, s.80/1. Hasan Beşe bundan önceki yıl da Kethüda olarak beratlı olmalıdır.

⁴²²M.Ş.S. 185, s. 72/1

⁴²³M.Ş.S.185, 79/3.

2.4.3. Menemen Memlehası Tuzlasından Getirilen Mirî Tuz

1728-1731 yılları arasında şer'iyye sicillerinde rastlanan önemli kayıtlardan biri de Menemen memlehasının ve onunla ilgili mukataanın işleyişiyle ilgilidir. Dârüssa'âde ağası Hacı Beşir Ağa tarafından Divân-ı Hümâyûn'a gönderilen bir arzuhal üzerine yazılan fermada Menemen Memlehasından getirilen mirî tuzun toplanması işinin Saruhan sancağındaki deveciler tarafından yapıldığı; ancak devecilerin tamamının değil sadece izin verilen belirli bir köy ahalisi devecilerin bu işe yetkili olduğu anlaşılmaktadır.⁴²⁴ Mukataa şartları uyarınca tuz kaldırmaya emr-i şerif ile yetki verilen Şemarı karyesi devecileri, köylerinin Darüssaade Ağası nezaretindeki Bursa merkezli Emir Sultan vakfına bağlı olması sebebiyle serbestiyete sahiptirler. Bu nedenle yaptıkları işe mütevellileri hariç gerek timar sahipleri, gerekse diğer yerel idarecilerin veya ahalinin karışmaması gerekmektedir.⁴²⁵ Buna rağmen mukataa emini Şemarı devecilerine türlü şekilde baskı kurarak, başka devecilerin memlehadan tuz kaldırmasını sağlamaya çalışmıştır.⁴²⁶ Gönderilen fermada mukataa emininin devecilerden vergi almasının yasal olmadığı, devecilerin serbestiyet üzere vakfa bağlı ve ancak vakıf mütevellilerine karşı sorumlu olduğu, kendilerine zulüm ve baskı yapılmasının önlenmesi Manisa ve civar kadılarında istenmektedir.⁴²⁷

Menemen Memlehasından getirilen mirî tuz ile ilgili Muhassıl Abdullah Paşa'nın buyrulduhu:

“Hâlâ Medine-i Mahrûse-i Mağnisa'da seccâde nişîn-i şerîf şeriat faziletlü efendi hazretleri zidet fazlehûm ve şiar-ı memlehây-ı Menemen mukataası devesi olan yerlerin kadıları efendiler zîde fazlehûm ve kıdvet'ül emâsil ve'l akran Saruhan Sancağı mütesellimi Ağa zîde kadrûhû ve mefahirü'l akran Yeniçeri serdarları ve âyân-ı vilayet zîde kadrûhuma inha olunur ki,

Hâlâ taht-ı kazalarınızda vâkî deve ashapları develeriyle memlehây-ı merkûmeden ihraç olunan tuzu kaldırub ve oradan olan kazalara nakil olunmak bâbında fermân-ı âli sâdır olub ve deve ashaplarından olub memlehadan tuz kaldırılmayub ve bâbrâh isabetiyle mîri tuz zayi ve telef olmasına bâis olanlardan

⁴²⁴M.Ş.S.185, 86/1.

⁴²⁵M.Ş.S.185, 86/1.

⁴²⁶M.Ş.S.185, 86/1.

⁴²⁷M.Ş.S.185, 86/1; Muhassıllık tarafından 1143 Safer ayında (Ağustos ortaları 1730) da aynı konuda bir buyruldu yazılmıştır. M.Ş.S. 185, s.117/2.

iki kat mîrileri tahsil olunmak bâbında başka fermân-ı âli sâdır olub ve yüz kırk senesine mahsuben Memleha Emîni tarafından mâl-ı mîrileri tahsil için mübaşir tayin olunmağla sene-i sâbık veregeldikleri üzere deve ashaplarından beher re's deveden yedinde olan evâmîr-i aliyye mantuklarınca mâl-ı mîrileri tahsil olunmak bâbında buyruldu tahrir ve ısdar ve kıdvet-ü'l-akrân (ismi yazılmamış) zîde kadrûhû mübaşir tayin ve irsal olunmuşdur.

İnşallah-u Teâlâ vusulünde gerekir ki, vech-i meşrûh ve sene-i merkuma mahsub olmak üzere memlehây-ı merkûmenin devesin olan kazalarda deve ashaplarından olub beher re's develerinden mâl-ı memlehayı sene-i sâbık veregeldikleri üzere Ağay-ı mîmâileyh zîde kadrûhûya cem' ve tahsil etdürüb hilâf-ı evâmîr-i aliyye bir ferde inad ve muhalefet ile mâl-ı mîriye kesr ve noksan olmakdan bigayet-i ihtiraz ve ictinâb ve muceb-i buyruldu birle amel olasin deyu vesselâm

Tahrîren fi sene 1141 mâh-ı Cemaziyelâhır (Şubat 1729)''⁴²⁸

Yukarıdaki buyrulduda belirtilen sorunların çözülmediği Menemen Memlehasından getirilen mirî tuz ile ilgili Muhassıl Abdullah Paşa'nın 29 Receb 1142 (17 Şubat 1730) tarihli buyruldusundan anlaşılmaktadır. Buna göre, 1141 ve 1141 senelerinde tımarlıların toprağında bulunan deve sahiplerinin müdahalesi sonucu memlehadan tuz getirilemediği, bunun da hem memlehadan geçinen halkı hem de tuzu taşıyan ve izin belgesi olan devecileri mağdur ettiği ifade olunmaktadır.⁴²⁹ Buyruldunun sonunda devlete ait geliri zarara uğratan ve hakları olmadığı halde buradan tuz kaldıran tımarlı toprağından gelen devecilerden ikişer kat vergi kesileceği ilan edilmiştir.⁴³⁰

2.4.4. Karcılık Mesleği

Bilindiği gibi, buzdolabı günümüzün en doğal ihtiyacı olarak görülen bir yaşam kolaylaştırıcı cihazdır. Ancak 1960'lı yıllardan önce Türkiye şehirlerinde bile parmakla gösterilecek kadar ailede bulunan bu cihazın henüz icat edilmediği çağlarda acaba insanlar soğutma ve besinleri soğuk ortamda tutma ihtiyaçlarını nasıl karşılamaktaydılar. Bu konuda yapılmış bir çalışma olmamakla birlikte

⁴²⁸ M.Ş.S. 185, s. 52/3.

⁴²⁹ M.Ş.S. 185, s. 77/2.

⁴³⁰ M.Ş.S. 185, s. 77/2.

Manisa Şer'iyye sicillerinde rastladığımız karcılık mesleğine dair kayıtlar sorumuza bazı cevaplar verebilmektedir.

1970'li yılların sonlarına doğru Türkiye'de elektriğin yaygınlaşmasıyla unutulmaya yüz tutan kar kuyuları Osmanlı döneminde hemen hemen her evde bulunurdu. Yaz aylarında dağların karı erimeden karcılar dağlara çıkıp, eşek, at veya katır sırtında özel dokunmuş çuvallara doldurdukları karı köy ve şehirlere getirirlerdi. Her evde, camilerde ve diğer sosyal yapılarda bulunan kar kuyularına konmak için önceden belirlenen günlerde bu karcılardan kar satın alınırdı. Şer'iyye sicillerinde rastladığımız kayıtlardan anlıyoruz ki, karcılar Kadı huzuruna çıkarak dağdan kar getirebileceklerini beyan ederler ve kadılar da bu beyanı esas alarak söz konusu şahısların belirli bir tarihe kadar şehre gereken tüm karı yetiştirebileceklerini kayda geçirirlerdi. Örneğin *“1140 senesi mâh-ı Zilhiccesinin on yedinci gününden (25 Temmuz 1728) Karcılardan Mehmed bin İsa ve Hüseyin bin Ali ve Hüseyin bin Mehmed nâm kimesneler Safer-ü'l hayrın evâiline değin (1728 Ekim Ayına kadar) karları yetiştiririz, hazırız deyu takrir-i kelâm eyledikleri bu mahalle kayd şüd.”*⁴³¹ Ve *“Halil bin Hasan ve Halil bin Mehmed ve Ahmed bin Halil ve Mustafa bin Abdullah nâm kimesneler mah-ı Safer-ü'l hayrın evailine değin (1728 Ekim ayı) kar yetiştirmeye hazırız deyu deruhde eyledikleri bu mahalle şerh verildi. Fî 18 Zilhicce ü 'ş-şerife sene 1140”*⁴³²

Karcılıkla ilgili önemli diğer bir kayıt da şudur:

*“İş bu bin yüz kırk iki senesi mâh-ı Muharremü'l Haramının yirmi sekizinci gününden (23 Ağustos 1729) karcılardan Halil Beşe naâm kimesne Saferü'l Hayrın on beşinden (9 Ekim 1729) kar yetiştirürüz deyu taahhüd ettiği bu mahalle kayd olunmuşdur. Fî 28 Muharrem sene 1142 (23 Ağustos 1729).”*⁴³³

2.4.5. Arpacılar Kethüdalığı

“İş bu bin yüz kırk iki senesi Muharreminin yirmi yedinci günü (22 Ağustos 1729) Medîne-i Mağnisa'da arpa fûruht edenlerden Kösem Mahmud Arpacılara Kethüda nasb ve Elhac Süleyman bin İsmail ve Emir Ahmed Çelebi ibn Elhac Mehmed nâm kimesneler arpa yetiştirüb ve şehirde kalmadığı hakkında taşradan

⁴³¹M.Ş.S. 185, S. 9, H.2

⁴³²M.Ş.S. 185, S. 9, H. 3.

⁴³³M.Ş.S. 185, S. 9, H.8.

getürmeğe deruhde eyledikleri bu mahalle kayd olunmuşdur. Fî 28 Muharrem sene 1142 (23 Ağustos 1729).”⁴³⁴

2.4.6. Dellalbaşılık

Evâhır-ı Cemâziyel-âhır 1141 (1729 Ocak sonları) tarihiyle Manisa Kadısına hitaben yazılmış bir hükümden Manisa Dellalbaşılığı görevi Mustafa adlı kişiye verilmiş iken O'nun bu görevi yapmasına engel olan bazı kişiler yüzünden payitahta mektub göndererek haklarının kendisine geri verilmesi konusunda bir ferman verilmesini arz etmiştir.⁴³⁵

2.4.7. Manisa Kassabbaşılığı

Kassabbaşılar, devlete ait vergi şeklinde toplanmış koyunların mera ve kışlaklara tevzii ve icab eden yerlere sevki ile meşgul olan kimselerdir.⁴³⁶ Bunun karşılığında da yüzdelik bir gelirleri vardı. Kassabbaşılık görevi yıllık olarak ihale edilerek iltizama veriliyordu. Bu görev bazen de zengin kişilere İstanbul için koyun temin etmek şartı ile ağır bir yaptırımla verilirdi. Mühimme kayıtlarında, zengin taşrahıların zorla, İstanbul'a kasap yapılmasına ilişkin otuzdan fazla fermana rastlanmıştır. Bu kişilerin saptanmasında en önemli kıstas, adayın zenginliği idi. Bazı durumlarda en az 1.200.000 akçelik bir servet aranılıyordu. Başka örneklerde ise, 300.000 akçe zorunlu görülüyordu⁴³⁷; görevlileri bu kadar paraları olmadığına ikna edebilenler ise kasaplığı üstlenmekten kurtulabiliyorlardı.⁴³⁸ İnsanların mali durumlarının tam olarak belirlenmesi, hele

⁴³⁴ M.Ş.S. 185, S. 9, H.6.

⁴³⁵ “...Medine-i Mağnisa sükkânından işbu dârende-i ferman kıdvet-ü'l emâsil ve'l akran Mustafa zîde kadruhû südde-i saadetime arz-ı hâl edüb Medine-i mezbûre'de marifetiyle bey' olunan aruz ve akar ve kul ve câriye sümün minbaad iki akçe resim alınmak üzere bilfiil berat-ı şerifimle dellalbaşılığ olub umuruna dâhil olunmak icab etmez iken ashâb-ı ağrazdan bâzı kimesne bîvücuh umuruna karışub uhdelerinde olan rûsûmların zabt etdürüb ve taaddi ve tecavüz edenleri bildirüb berat mucebince amel olunub ashâb-ı ağrazdan olanların müdahale ve taarruz etdirilmemek bâbında hükm-ü şerifim ricâ eylediği ecilden buyurdum ki, hükm-ü şerifimle varıldıkta husus-u mezbûrun umuruna mukayyed olub göresin vech-i meşrûh üzere Medine-i mezburenin bilfiil berat-ı şerifimle dellalbaşılığ zabt edüb âherden dahil olunmamak...” M.Ş.S. 185, S. 9, H.6

⁴³⁶ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2011, s. 384.

⁴³⁷ MD (Mühimme Defteri) 28, s. 238, no. 571 (984 ' 1 576-77'); MD 29, s. 62, no. 1 48 (984 ' 1 576-77'). den aktaran Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 279-280.

⁴³⁸ MD 30, s. 297, n o . 687 (985 ' 1 577-78'); MD 30, s. 353, no. 830 (985 ' 1 577-78') den aktaran Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* s. 279-280.

söz konusu kişi sağsa ve servetinin bir kısmını gizleyebiliyorsa güçtü; ölülerin mülk dökümlerinde bile genellikle önemlice eksiklikler olurdu.⁴³⁹ Dolayısıyla, Osmanlı idaresi, kasap yapmayı düşündüğü kişinin komşularının verdiği bilgilere dayanmak zorundaydı; bu komşuların ise pek çok durumda gerçekçi ve çıkar gütmeyen bir yaklaşım içinde olmadıkları düşünülebilir. Bu nedenle, yapılan tahminlere fazla güvenilmemelidir.

1140 tarihli bir temessük suretinden Kassabbaşılığın iltizama verilmesinin usul ve şartlarını öğrenebiliyoruz. Buna göre 1140 senesi Kassabbaşılığı o yılın Zilka'adesi guresinden sene tamamına değin zabt-ü rabt eylemek üzere 127 guruşa İbrahim adlı kimseye verilmişti. İbrahim, bu paranın 27 gurusunu ulüfe bedeli olarak yine Manisa'da bulunan Yeniçeri Ağalarından Süleyman'a teslim edip, ondan da bir temessük alacaktı. Kalan yüz guruş ise Kadı eliyle Muhassıla teslim edilecekti.⁴⁴⁰

2.4.8. Devlete Ait Çuha Yüklü Katır Kaybolursa

Evasıt-ı Receb 1142 (1730 Şubat Ortaları) tarihiyle Aydın Muhassılı Abdullah Paşa ve Manisa kadısı (Sun'ullah-zâde Ali) Efendi'ye hitaben yazılan fermanda çok ilginç bir olay anlatılmaktadır:

“...Hâlâ İstanbul Gümrüğü Emini olan kıdvet'ü'l emâcid ve'l âyân Yeğen Mehmed zîde mecdehû südde-i saadetime arzuhâl edüb işbu sene-iculûsede yaylık (yazlık) için mümâileyhe mübayaası fermânım olan çukalar İzmir'den mübayaaya ve tedârik ve kara tarafından kerbân (kervan)ile katırlara tahmil olunub gelir iken İzmir'den bir konak yer ve Mağnisa kasabası kenarına gelüb şehre duhulleri esnasında mahalle kenarında bir katır çuka yüklü ve bir katır malı olmak üzere kalay ve şeker yüklü katırlar kervan arasında zayi olmağla ertesi gün kalay ve şeker yüklü olan katır yükü yarılmış ve içinden alınmış bulunmağla çuka yükü dahi ma'rifet-i şer'ile ve voyvoda ma'rifetiyle tecessüs olundukda iki günden sonra katır yükün Mağnisa dağı kurbinde bulunub çukalar zâyi olub iki Frenk on aded nime çuka ve peto çuka dört yüz on zıra' olmağla ziyade gadr olunduğun bildürüb ahali-i kasabadan ol mikdar çuka teminiyle tahsil aynı zuhur etmez ise kıymeti olan bin yirmi beş guruşu tamamen tahsil ve alıverilmek bâbında hükm-ü

⁴³⁹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s.280.

⁴⁴⁰ M.Ş.S. 185, s. 54/3.

hümâyûnum ricâ eylediği ecilden vech-i meşrûh üzere amel olunmak bâbında ferman-ı âlişânım sâdır olmuştur.

Buyurdum ki, vusul buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yafte-i sâdır olan farman-ı vâcib-ü'l-ittisa ve lâzım-ü'l imtisalimin-i mazmun-u itaat-makrûnumla amel olunub hilâfından bigayet-i ihtiraz ve ictinab eyleyesiz. Şöyle bilesiz, alâmet-i şerifime i'timâd kılarsız.

Tahriren fî, evasıt-ı receb-ü'l hayr sene isnâ ve erbain ve miye ve elf.

Kostantiniyye

*El-Mahrûse*⁴⁴¹

Kaybolan çuka yüklü katırlar meselesi Aydın Muhassılı Abdullah Paşa tarafından yazılan buyruldu ile yöredeki tüm yetkililere duyurulur.⁴⁴² Padişahın cülus yıldönümüne rastlayan günlerde muhtemelen sarayın yazlık kumaş ihtiyacını karşılamak üzere getirilmesi istenen değerli Avrupa kumaşlarının Manisa'da kaybolması bölge halkı için önemli bir sıkıntıya dönüşmüştür. Çünkü fermanla kaybolan malların bulunması, bulunamazsa aynısının temin edilmesi o da olmazsa parasının karşılanması istenmektedir. 410 zıra Avrupa menşeli kumaşın bedeli olan 1025 guruş gibi o döneme göre oldukça önemli miktardaki bu paranın halktan tahsili hiç de kolay değildir. Nitekim konu hakkında 4 Şâban 1142 (22 Şubat 1730) tarihli bir buyruldu daha gönderilmiştir. Buna göre kaybolan çukaların kimin tarafından alındığı üzerinde yeterli tahkikat yapmayıp, malların parasının tüm kaza ahali tarafından ödenmesine sebep olan ve birilerini koruduğu düşünülen serdar-ı sâbık Emir Mehmed ve adamları yakalanarak mahkemeye çıkarılacak ve katırların en son görüldüğü Emlak nahiyesine bağlı Karaköy mahallesi sakinleri yeniden sorgulanacaktır.⁴⁴³ Buyruldu sonrasında nelerin olduğu konusunda takip eden sicil sayfalarında bilgiye rastlayamadık.

⁴⁴¹M.Ş.S. 185, S. 85/2.

⁴⁴²M.Ş.S. 185, S. 85/3 ve 86/1.

⁴⁴³M.Ş.S. 185, S. 88/2

2.5. Aile ve Miras Hukuku İle İlgili Meseleler

2.5.1. Nikâh

Kayıtlara geçen bir nikâh akdine göre, 1141 senesi safer ayının 17'nci günü (21 Ekim 1728) Mehmed bin Ali adlı kişi zevcesi Emine bint-i Mustafa'yı 15 guruş mihr-i muaccele ile nikâhlamıştır.⁴⁴⁴

Sicillere kaydedilen dramatik bir nikâh ile ilgili buyruldu dikkat çekicidir. Aydın Muhassılı Abdullah Paşa tarafından Manisa Kadısına ve Mütesellimine hitaben gönderilen buyruldu; Osmancalu karyesinden Mustafa Elhac Mehmed adlı kişinin henüz hiç evelenmiş kızı Ayşe'nin amcası ve velisi olan Elhac Ali bin Ahmed ve bu kişinin kız kardeşleri Fatma ve Ayşe adlı kadınlar tarafından Halil Ağa-zâde Mustafa'ya velâyet hükümlerine aykırı olarak zorla nikâhlandıklarının şikâyet edildiği anlatılarak mahkemede bu durumun aydınlatılması istenmektedir.⁴⁴⁵

2.5.2. Boşanma

1141 senesi Cemaziyü'l-evvelinin on dokuzuncu günü Kadızade Mustafa Çelebi, Mehmed Çelebi, Mehmed Efendi ve Mustafa Efendi isimli kişilerin şahitliği ile Manisa'nın Hakibaba mahallesi sakinlerinden Hatice binti Ahmed isimli kadın Kadı huzurunda kocası olan Hasan bin Satılmış adlı kişiden otuz eşrefi altını mihr-i muaccele ile ve şiddetli geçimsizlik nedeniyle boşanmıştır.⁴⁴⁶

2.5.3. Terekeler

İncelediğimiz döneme ait ilk tereke kaydı şöyledir:

“Tahrîr-i tereke oldur ki,

Bin yüz kırk bir senesinde mâh-ı mübârek-i Zilkadede (Temmuz 1729) Armudlu voyvodası Ömer nâm kimesneyi şart edüb mezkur Ömer taraf-ı şer'i'ye

⁴⁴⁴M.Ş.S. 185, S. 51, H. 2.

⁴⁴⁵M.Ş.S.185, s.84/3

⁴⁴⁶M.Ş.S. 185, S. 52/1.

müracaat eyledikde nâib-ü'ş-şer'i Mevlâna Esseyyid Osman Efendi, Voyvoda-i mezkurun şartını fesh edüb iptal olundukda bu mahalle kayd şüd."⁴⁴⁷

2.5.3.1. Bilâ Vâris-i Ma'ruf Fevt Olan (Varisi Bulunamadan Ölen) Askerlerin Terekeleri Hakkında

Manisa Kadısına hitaben ve Manisa'ya Yeniçeri Serdarı nasb edilmesi hususunda yazılmış bir buyruldu⁴⁴⁸ Birinci Bölük'ten İbrahim Ağa'nın serdar nasb edildiği belirtildikten sonra kendisine o taraflarda olan yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacı, kuloğulları ve gılman acemilerinin zabiti olarak itaat edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca bu askeri sınıflara mensup olup varis bırakmadan ölenlerin metrukâtlarının İbrahim Ağa tarafından ahz-ü kabz ettirilmesi istenmektedir. Bu terekeler ait mallar daha sonra Sûk-u Sultanî'de açık arttırmayla satılacak ve kaydı tutularak defteri ile birlikte elde edilen gelir Beyt-ül mala gönderilecektir.

Evail-i Muharrem 1143 (1730 Temmuz ortaları) tarihini taşıyan sadrazam mektubunda uygulamanın nasıl yapılacağı açıklanmaktadır.

"Üsküdar'dan Anadolu'nun sağ kolu nihayetine varıp gelince yol üzerinde vâkî olan kadı efendiler zîde fezilehûm ve mefahir-ü'l emâsil ve'l akrân Yeniçeri serdarları ve Ocak ihtiyarları zîde kadruhûm inhâ olunur ki,

*Taht-ı kazalarınızda mukim ve misafir bilâ-vâris-i mâruf fevt olan Dergâh-ı Âli Yeniçerileri ve buna tâbi askerinin muhalledât ve metrukâtları müfredat defterleri mücebince ahz ve farz için taraf-ı beyt-ü'l maldan Kıdvet-ü'l emâsil ve'l akrân Mehterbaşı kabz ettirilmekte bulunmağın işbu mektub tahrir ve irsal olundu. Vusulünde siz ki, tahsildarlırsız vech-i meşrûh üzere bilâ-vâris-i mâruf fevt olan tavaif-i mezburenin beyt-ü'l mal-ı ammeye terekelerin müfredat defterleri mücebince mezbur Mehterbaşıya ma'rifet-i şer' ile teslim ve taraf-ı beyt-ü'l mala irsal edesiz ve sen ki, hizmete memur Mehterbaşı zîde kadruhusun, vardığın kazalarda şer'an ve alenen tefehhüs ve marifet-i şer' ile ve taraf-ı beyt-ül mâla irsal edesün. Tahriren f'i evail-i Muharrem sene 1143"*⁴⁴⁹

⁴⁴⁷ M.Ş.S. 185, S. 9, H.5.

⁴⁴⁸ 1141 Cemaziyü'l evveli (Aralık 1728). M.S.S. 185, 52/2.

⁴⁴⁹ M.Ş.S. 185, 117/1.

Bu konuda Kemerredremid Şer'iyeye Sicillerine kaydedilmiş evasıt-ı Rebiyülâhır 1143 tarihli (30 Ekim 1730) ve Dergâh-ı Âli Yeniçeri Ağası Mehmed tarafından yazılan bir emirde kadınlara seslenilerek her bir kazada varisi bilinmeksizin ölen yeniçerilerin terekelerinin kendisine bildirilmesi istenmektedir.⁴⁵⁰

2.6. Görevliler Hakkında Divan-ı Hümâyûn'a Yapılan Şikâyetler

Manisa Şer'iyeye Sicillerine akseden ilginç bir şikâyet bir berat suretinde görülen müezzin tayini meselesinde görülür.

“..Medine-i Manisa'da vâkî Ayn-ı Ali Mahallesi ahalileri huzur-u şer'iyede nizâm-ı hâl etmeleriyle mahallelerinde vâkî Akşemseddin Camiinde vazife-i muayyene ile imam olan Hüsrev Halife bin Halil edây-ı hizmet eylemediğinden mâdâ kendi hâlinde olmayub daima hükkâm ve âvam kapusunda işret ve avâre-i sülûk ile kendi hâlinde olan nice ahalileri bi vech zulemaya gammad ve tecrim-i avat-ı müstemesi olduğundan her birileri acizler olub emin olmamalarıyla fîmabaad hâli üzere kalur ise bu makule hareketden perakende ve perişan olmamız mukarrerdir deyu her birileri mezbûrun sû-i hâline haber ve keyfiyeti ilâm olunması arz etmeleriyle imâmet-i mezbur merkumun ref'inden ulemâ ve sulehâdan olub her veçhile mehel olan işbu rafî'-i tevkî-i refî'-i âlişân-ı hakânî Esseyyid Eş'şeyh Alâeddin Halife zîde sulehâ'ya tevcih olunub yedine berat-ı şerif-i âlişânım verilmek ricâsına Mağnisa kadısı Mustafa zîdet fezailehû arz etmekle imâmet-i mezbur yevmi dört akçe vazife ile mezbur Hasan'ın üzerinde olduğu mestur ve mukayyed olunmağın mücebince tevcih olunmak fermân olunmağın hakkında mezîd-i inayet-i pâdişahanem zuhura getirüb mevlânâ arzı ve bin yüz kırk iki senesi Cemaziyülevvelinin on beşinci günü tarihiyle (6 Aralık 1729) müverrih verilen rüüs-u hümâyûnum mücebince bu berat-ı izzet-makrûnu verdim ve buyurdum ki, mezbur Eş'şeyh Alâeddin zîde sulehâ varub cami-i mezbûrda imam olub edây-ı hizmet eyledikten sonra bundan akdem vazife-i muayyene ile imam olanlar vazife-i muayyenesinde ne vech üzere mutasarrıf olagelmişler ise merkum dahi ol minval üzere vazife-i muayyenesinde vakf-ı mezbur mahsulünden mütevellisi olanlardan alub mutasarrıf ola. Ol bâbda merkuma taraf-ı âherden bir ferd duhul ve taarruz etmeyeler. Şöyle bileler.

⁴⁵⁰Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyeye sicili) 1093, s.22/1.

Âlâmet-i şerîfime i'timâd kılalar. Tahrîren fi'l yevm-ü'l ısrin min şehr-i Cemaziyülevvel sene isnâ ve erbain ve miye ve elf. Kostantiniyye El-Mahrûse."⁴⁵¹

Divân-i Hümâyûn'a ulaşan ve 1142 Zilhicce evailinde (1730 Haziran ortaları) hakkında ferman çıkarılan bir diğer şikâyet konargöçerlerden olan Sepetçi⁴⁵² reayasının bulunduğu bazı köylerin zâimi Mustafa hakkındadır.⁴⁵³Fermanda Zâim Mustafa kendi kontrolünde olması gereken topraklarla ilgilenmediği gibi, subaşı olarak tayin ettiği kişinin zeamet halkına son derece ağır zulümler yaptığı, reayanın ödemesi gereken öşür ve diğer vergileri almakla yetinmeyip "kanun ve defterden ziyade külli akçelerin aldığından" ayrıca bununla da kalmayarak ellerindeki geçimlerine ayrılmış mal ve yiyeceklerine de göz diktiği ifade edilmektedir. Fermanda bu subaşının derhal görevden alınarak yerine zulmetmeyecek bir kişinin getirilmesi istenmektedir.⁴⁵⁴ Sepetçi reayası ile ilgili diğer ferman ve hükümler konargöçerler başlığı altında ayrıca zikredilecektir.

2.7. Timar Sistemi İle İlgili Konular

Bu konudaki belgelerden bazıları timar tevcihi ile ilgili beratlardır.

"Berat-ı Âlişân

Kıdvetü'l emâsil ve'l akran Saruhan Sancağı Alaybeyisi Mehmed zîde kadrûhû südde-i saadetime mektub gönderüb Manisa nahiyesinde Budamlu nam karye ve gayrıdan on beş bin dört yüz yirmi dört akçe timara mutasarrıf olan Abdullah veled-i Üvez fevt olub timarı mahlûl olmağla orta boylu elâ gözlü, açık kaşlı rafî-i tevkî-i refî-i âlişân-ı hakânî Mehmed'e verilmek bâbında inâyet ricasına arz etmeğın sancağında sâkin olub Alaybeyisi bayrağı altında sefere eşmek şartıyla tevcih olunduğu için sene-i erbâin ve miye ve elf (1140) Zilkaadesinin on yedinci günü tarihli hükm-ü şerîfim verildikten sonra tezkeresi ihraç olunmak fermânım olmağın zikr olunan on beş bin dört yüz yirmi dört akçe timar vech-i meşrûh üzere müteveffây-ı mezbur Abdullah veled-i Üvez tahvilinden

⁴⁵¹M.Ş.S. 185, S. 89, H.1.

⁴⁵² Fermanda, Sultanönü sancağında Karacaşehir nahiyesinde ve Kalburcu ve tevabii karyeleri ile Manisa ve Aydın'da bulunan konargöçer Sepetçi reayası olarak geçmektedir. M.Ş.S.185, s. 112/H.2

⁴⁵³Ferman Aydın ve Saruhan Muhassılı Abdullah Paşa ile Manisa Kadısına hitaben yazılmıştır. M.Ş.S., s. 112/H.2

⁴⁵⁴M.Ş.S., s. 112/H.2

mezkur Mehmed'e tevcih olunub südde-i saadetinden lâîk görüleb verdim ve buyurdum ki,...

Budamlu Tabi-i Minhu: 3500/3500/250

*Alaca tâbî-i Güzelhisar: 6000/2000.*⁴⁵⁵

Zeamet sahipleri bazen kendi hisselerinden bir kısmının gelirlerinin toplanmasını başka bir kişiye havale ediyorlardı. Buna örnek olarak şu temessük sureti verilebilir:

“*Vech-i tahrir-i hurûf budur ki,*

İşbu bin yüz kırk iki senesinden berat-ı şerif-i âlîşân ile mutasarrıf olduğum zeametim aklâmından Saruhan ve Aydın sancaklarında Emir nam karye ve gayrılarında olan hissemizi Mart ibtidâsından bir sene tamamına kadar zabt etmek için çukadarım İbrahim Ağa'yu vekil nasb eyledikde bundan böyle tarafımıza aid olan mahsulat ve rüsûmat ve beyt-ü'l-mâl ve zemîn ve sâir cebrî ve külli bâd-ı hevâsın zabt-ü rabt eylemek için mümâileyh Çukadar İbrahim Ağa (yedine) işbu hurûf ketebe olundu. Tarafımızdan ve taraf-ı âherden kimesne müdahale eylemeye. Deyu işbu hurûf ketebe olundu. Fi Zilkade sene 1142

Min-El'fakir

Hasan Ağa

*Gedikli-i Züemâ*⁴⁵⁶

2.7.1. Cebelü Bedeliyesi

Bir timar veya zeamet sahibinin dirliğinin miktarına göre sefer esnasında yanında savaşa götürmek zorunda olduğu yardımcı savaşıllara cebelü denilmekteydi.⁴⁵⁷ Zeamet sahipleri (Zaim) ilk beş bin akçeden sonra her beş bin akçe için, timar sahipleri ise timarlarının kılıç denilen asıl kısmından sonraki her üç bin akçe için bir cebelü götürmek zorunda idiler. Cebelülerin yetiştirilmesi ve her türlü masrafları timar ve zeamet sahipleri tarafından karşılanırdı. Her timar

⁴⁵⁵M.Ş.Ş.185, s. 54/H.4.

⁴⁵⁶M.Ş.Ş.185, s. 102/1.

⁴⁵⁷Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 140.

bölgesinden gelen cebelülerin birikmesiyle önemli bir savaş gücü ortaya çıkardı. Sefer esnasında yararlılığı görülen cebelülere boş (mahlûl) timarlardan verildi.⁴⁵⁸

Zamanla dirlik sahiplerinden ve bilhassa eşkıncili vakıf ve mülklerden cebelü yerine onun masrafına eşit belirli bir miktar para alınmaya başlanmış ve giderek bu bir vergi hâline gelmişti. Bu vergi hâline gelen bedele “Cebelü Bedeliyesi” adı veriliyordu. Özellikle timar sisteminin iyice bozulduğu XVIII. Yüzyılda yaygın hâle gelmiştir.⁴⁵⁹

Cebelü Bedeliyesi uygulamasına ait bir örneğe de Manisa Şer’iyye sicillerinde rastladık. Belge şöyledir:

“Akzâ kuzzatü’l Müslimîn ulyâ vûlat’ül muvahhîdîn el muhdâz bî-mezîd-i inâyetü’l melik-ü’l mü’in Mevlâna (boş) kadısı ve Saruhan kadıları ve Alaybeyisi tevki-i refi-i hümayûn vâsıl olucak ma’lûm ola ki,

Kıdvet-ü’l emâsil ve’l akrân Halil zîde kadruhû Divân-ı Hümayyunuma arzuhâl edüb bin yüz kırk bir senesine mahsub olmak üzere livây-ı mezbûrun Cebelü Bedeliyesi kendüye deruhde ve emir defteri verilmek bâbında inâyet ricâ etmeğîn Hazine-i Âmiremde mahfuz olan baş muhasebe defterlerine nazar olundukda livây-ı mezbûrun yüz üç nefer Cebelü Bedeliyesi olup henüz kimesneye deruhde olunmadığı derkenar ve vech-i meşrûh üzere sene-i mezbûrun Cebelü Bedeliyesi tahsili merkuma deruhde olunub tahsili için mühürlü ve imzalı defteri verilmek imdi mücebince cem’ ve tahsil ettirmek bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuşdur. Verdim ve buyurdum ki,

Hükm-ü şerifimle vardıkda bu bâbda sâdır olan emrim üzere amel edüb dahî livây-ı mezbûrun ol mikdar nefer Cebelü Bedeliyesi alunub sene-i mezbûra mahsub olmak üzere mümâileyhe deruhde olunmak bâbında ve yedinden mühürlü ve nişanlı suret-i defterde olan cebelü ve mütekaidîn beher neferden kırk gurusş bedellerin yerlü yerinden cem’ ve tahsil ve sene-i sâbıkda nısf cebelü verdim ve timarım çorak ve’l hâsıl dürlü bahane ile taallül ve muhalefet etdürmeyüb tamamen cem’ ve tahsil ve emir ve deftere kesr ve noksan getirmekden ihtirâz ve ictinab edersiz ve sen ki, tahsildar-ı merkumsun bedel-i mezburu tamamen tahsil

⁴⁵⁸ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 2007, s. 77-79.

⁴⁵⁹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 140.

ve Âsitâne-i Saadetime irsal ve Hazine-i Âmireme teslim edüb senesi âherinden noksan getürmeyüb olmayasun. Şöyle bilesiz, alâmet-i şerifime i'timâd kılâsız.

*Tahrîren fi'l yevm-ü's-sânî ve'l aşere, min şehr-i Zilhicce sene ahda ve erbain ve miye ve elf. (9 Temmuz 1729)*⁴⁶⁰

2.7.2. Sipahilerin Kanuna Aykırı Olarak Aşırı Vergi Toplaması

Manisa kadısına hitaben yazılmış Evâhir-i Rebiyülâhır 1142 (Kasım 1729) tarihli bir fermanda : “...Mağnisa'da vâkî Yurt (Yunt) Dağı kuralarında vâkî kazay-ı mezbûra tâbi Karacalar nâm karye reyâlarından dârende-i fermân-ı hümayûn vav vav vav ve dahi bazıları südde-i saadetime arzuhâl edüb bunlar karye-i mezbûrun defterlü rayâlarından olmağla vâkî olan tekalifi tahammüllerine göre verüb evlileri resm-i bennak ve erişüb kâr-u kesbe mücerredleri tersim-i mücerredlerin kanun ve defter mucebince verübkusurları yoğiken karyelerinin sipahisi olanlar kanaat etmeyüb rüsum-u raiyyet ve rüsum-u mücerred nâmıyla kanun ve defterden ziyade talebiyle cebren alub hilâf-ı kanun ve defter taaddi eylediğinden gayrı zulmen bunların bi-gayrı hak zulmen ikişer buçuk guruş ve üçer guruşların almağla ziyade gadr eylemelerin bildirüb kanun ve defter mucebince amel olunub fîmabaad kanun ve defterden ziyade talep olunmayub ol veçhile zulüm ve taaddileri men olunmak bâbında emr-ü şerifim ricâ eyledikleri ecilden buyurdum ki,

Hükm-ü şerifimle vardıklarında husus-u mezbûra mukayyed olub göresin bunlar ilâm olunduğu üzere karye-i mezbûrun defterlü reyâlarından olmalarıyla üzerlerine lâzım gelen resm-i bennak ve resm-i mücerredleri kanun ve defter mucebince verdiklerinden sonra kanun ve defterden ziyade talebiyle ol veçhile taaddi eyledikleri vâkî ise eyyam-ı saadetimde reâyâ fukarasına bu şekilde taaddi olunduğuna rıza-i şerifim yokdur. Sipahileri mezburlara mehakim tenbih ve te'kid ile söyle ki, ol veçhile kanun ve defterden ziyade akçelerin almayub ve aladurmayasın badehu tenbih olmayub taaddi ederler ise vukuu üzere yazub Âsitane-i Saadetime arz ve ilam edüb şöyle bilesin; alâmet-i şerifime i'timâd kılâsın. Tahrîren fi evahir-ı Rebiyülâhır sene isnâ ve erbain ve miye ve elf.

Be-makâm-ı Kostantiniyye”

⁴⁶⁰M.Ş.S. 185, 62/1.

2.8. Mukataa - İltizam Sistemi İle İlgili Meseleler

2.8.1. Anadolu Yörügân Mukataası

Aydın Muhassılı Abdullah Paşa, Saruhan Sancağı mutasarrıfı ve Aydın ve Saruhan sancaklarındaki kadılara hitâben yazılmış bir ferman suretine göre:

“...Saruhan sancağında vâkî Anadolu Yörügânı mukataası mülhakatından Sancaklu ve Çörekli Cemaatleri reayası Divân-ı Hümâyûnuma arzuhâl edüb Cemaat-i mezbur konar ve göçer taifesinden olub üzerlerine edâsı lâzım gelen mâl-ı mîrilerin emir ve defter iken mücebince tahsiline memur olanlara vermeye razılar iken tahsildar olanlar kanaat etmeyüb ziyade mal talebiyle rencide etmeleriyle hilâf-ı emr-i defter ziyade mal mutalebesiyle rencide ve remîde ettirilmemek için emr-i şerîfim verilmek bâbında istidâ inayet etmeleriyle hazine-i âmiremde mahfuz olan Baş Muhasebe defterlerine nazar olundukta Anadolu Yörügânı mukataası hâlâ Matbah-ı âmirem Emîni Elhac Halil ve Hemşîrem Hâdice Sultan dâme ismet-hûmânın kethüdası Mehmed zîde mecdehûnun ber veçhi mâlikâne üzerlerinde olduğu ve Saruhan sancağında vâkî Sancaklu ve Çörekli cemaatlerinin senevî yüz otuz iki gurusî mîri ve kalemiyye mâl-ı maktu’u olub Anadolu Yörügân mukataasının tevabiinde olduğu tertib-i cedid defterinden derkenar olundukda imdi, hilâf-ı emr-ü defter ziyâde mutalebesiyle taaddi ettirilmemek bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur.

Buyurdum ki, hükm-ü şerîfimle vardıkda bu bâbda sâdır olan emrim üzere amel edüb dahi göresin. Bunlara lâzım gelen mâl-ı mîrilerin kanun ve defter mücebince edâya razılar iken tahsildar olanlar kanaat etmeyüb hilâf-ı emr-i defter mütalebesiyle rencide ve taaddi eylemişler ise men ve ref’ edüb hilâf-ı emr-ü defter cemaat-i mezbur olmalısın. Ziyade mutalebesiyle rencide ve remide ettirmeyesün. Şöyle bilesün alâmet-i şerîfime i’timâd kılasın.

Tahrîren fi’l yevm-ül tis’a ısrin şehri şevval es-sene erbain ve miye ve elf (1140)

*Kostantiniyye El-Mahrûse*⁴⁶¹

⁴⁶¹M.Ş.S.185, 55/1.

Anadolu Yörügân Mukataası ile ilgili 19 Ramazan 1142 (7 Nisan 1730) tarihli bir buyruldu da şöyledir:

“İzzetlü fazîletlü efendi ve kıdvet-ü'l emâsîl ve'l akran Yörügân-ı Anadolu Mukataası mâlikânemizde voyvodamız olan Mustafa Ağa zîde kadrûhû inhâ olunur ki,

Hâlâ ber vech-i mâlikâne uhdemizde olan mukataa-i merkûme aklâmından Karakoyunlu Cemaati reayâlarından yirmi beş nefer reâyâ kadim cemaatlerin terk ve kazay-ı merkuma tâbi Karaoğlanlı karyesinde sâkin ve mukaddema tahrir olunduklarında ancak yedi nefer reayâların tahrir ve deftere on sekiz nefer reayâyı ketm ve ızka ve mâl-ı mirîlerin vermeyüb cânib-i mirîye gadr etmeleriyle hâlâ müceddeden tahrirleri ve bâbında sâdır olan fermân-ı celîl-i âlişân mucebince cümlesin müceddeden tahrir ve bin yüz kırk bir ve kırk iki senelerine mahsub üzerlerine edası lâzım gelen mâl-ı mirîlerin cem' ve tahsil ve buldukları mahalden ale'l-ây-ı hâl kaldırub kadim cemaatleri derununa nakil ve iskân eylemeniz bâbında işbu buyruldu tahrir ve isdâr ve (ismi yazılmamış) zîde kadruhû ile irsal olunmuştur. İnşallah-u Teâlâ vusûlünde gerektir ki,

Sen ki, voyvoda-i mümâileyhsin hâlâ cemaat-i merkûme reayalarından kadim cemaatlerin terk ve karye-i mezburede sâkin olan reayây-ı mezburları sâdır olan fermân-ı âli mucebince tecdîden tahrir ve üzerlerine edası lâzım gelen mâl-ı mirîlerin cem' ve tahsil ve buldukları mahalden ale'l-ay-ı hâl kaldırub kadim cemaatleri derununa nakil ve iskân eyleyüb hilâf-ı fermân-ı âli bir ferde inad ve muhalefet etdürmeyesün deyu buyruldu.

Fî 19 Ramazan 1142⁴⁶²

2.8.2. Dönüm-ü Duhan Mukataası

“Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki,

Berat-ı padişâhî ber vech-i mâlikâne mutasarrıf olduğumuz Saruhan sancağının yarım dönüm duhanı mukataası uhdenizde olub, işbu bin yüz kırk senesine mahsub olmak üzere zabt-ü rabt eylemek için işbu hâfız et'temessük bizim Abdülfettah Ağa'ya altı yüz guruşa deruhde ve iltizam edüb ol dahi iltizamı

⁴⁶²M.Ş.S.185, 92/2

kabul etmeğın zabtı için işbu temessük verildi. Taraf-ı âherden bir kimesne müdâhil ve nümâyan olmaya.

Ahmed Ser'i

*Kahveci-i Şehriyârî*⁴⁶³

1141 senesinde ise, Kuşçubaşı Mustafa Ağa'nın ber vech-i mâlikâne üzerinde olan Saruhan sancağı resm-i duhan mukataası, bir temessük düzenlenerek 440 guruş bedelle Sunullah adlı kişiye iltizama verilmiştir. Bu bedel Sunullah Ağa tarafından peşin olarak Kuşçubaşı Mustafa Ağa'ya ödenmiştir.⁴⁶⁴

1142 senesinde ise Karakulağ-ı Şehriyârî imzasıyla verilen temessük gereğince Manisa dönüm-ü duhan mukataası Halil Ağa'ya vekâleten verilmiştir.

“Vech-i Tahrîr-i hurûf budur ki,

Saruhan sancağında ber vech-i mâlikâne duhan ve dönüm mukataası işbu bin yüz kırk iki Mart'ı ibtidasından sene-i merkuma değın zabtı deruhde ve iltizamımızda olub tarafımızdan işbu dârende-i temessük izzetlû Halil Ağa'yı tarafımızdan vekil nasb ve tayin edüb yedine zabtı için temessük verildi. Taraf-ı âherden bir ferd mâni ve mezahim olunmaya tahriren fi tarih el-mezbur

Min-El'fakir

*Karakulağ-ı Şehriyârî*⁴⁶⁵

2.8.3. Yayladı ve Söğüdü Mukataası

Haremeyn-ü-ş'şerifeyn evkafına yani sultanlık vakıflarına bağlı olan bu mukataanın köylerinden Manisa kazası sınırları içinde yer alan Şemarib, Uzun Halil, Kabağaç ve Koru köylerinin zabiti tarafından Divân-ı Hümâyuna arzuhal gönderilerek bu köylerin “min külli vücûh serbest olub” dışarıdan kimsenin müdahale etmemesi gerektiği halde Beylerbeyi adamları, Sancak Subaşları ve diğer bazı ehl-i örf tairesi taraflarından sürekli baskıya uğradığı ifade

⁴⁶³ M.Ş.S.185, 56/1

⁴⁶⁴ M.Ş.S.185, 79/2

⁴⁶⁵ M.Ş.S.185, 101/2

edilmişti.⁴⁶⁶Bu hususa ilişkin gönderilen Evahir-ı Rebi'-ü'l-âhır 1140 (1727 Aralık başları) tarihli fermanda:

“...Selatîn-i âzâm evkaf karyeleri ma'rûz-ü'l ittifam ve maktû'-ü'l kadrîm serbestdir. Âherden dâhil olunmak câiz değildir. Buyurdum ki, hüküm-ü şerifimle vardıkda husus-u mezbûra tamamen mukayyed olub göresin zikr olunan karyeler ahalisinin resm ve cürm-ü cinâyet ve resm-i arusane ve kul ve cariye mezdegânesine ve sâir bâd-ı hevâsına mirmîrân adamları ve Subaşuları ve eyalet beyi ve zümâ ve erbâb-ı timar ve çeribaşı ve sâir iş erlerinden muhassala ve bir ferdi duhul ve taarruz etmeyüb vakfın zabiti mezbûra zabt etdiresün...”⁴⁶⁷denilmektedir.

2.8.4. Duhan Gümrüğü

“Vech-i Tahrîr-i Hurûf oldur ki,

Bin yüz kırk senesinde (1728-29) Duhan Gümrüğü deruhde ve iltizâmımızda olmağla Mahrûse-i Mağnisa ve Menemen ve Foça'nın duhan gümrüğü yine sene-i mezbûrun Martı ibtidasından bir sene tamamına değin tâlib olan Hasan Çelebi'ye yüz otuz guruşa iltizâm olunub mezbur minvâl-i muharrere üzere kabul etmeğın işbu temessük verilmişdir. Asla tarafımızdan ve taraf-ı âherden kimesne müdahale etmeyeler.

El-fakir

İbrahim Ağa”⁴⁶⁸

2.8.5. Saruhan Memlehası Mukataası

“...Saruhan Memlehası Mukataası malından olmak üzere yevmî yedi akçe vazife ile Şehzâdegân ruhları için icray-ı Kur'an ve En'am-ı Kur'an işbu râfî-i tevkî-i refî-i âlîşân-ı hakânî Emrullah veled-i Şın meclis-i şer'e varub mukataa-i mezbur mültezimleri olanlar ceberruddan (?) olmağla beher sene müstehak olduğu vazifesini vermekte taallül edüb verdikleri suretde medâr-ı maaş olmayacak cüz'i nesne verilmeyle kendüye hayf-ı külli etmeleriyle vazife-i

⁴⁶⁶M.Ş.S.185, 79/1

⁴⁶⁷M.Ş.S.185, 79/1

⁴⁶⁸M.Ş.S. 185, 56/3.

mersumesinin bir akçesi hazine-mande olunub ve altı akçesi Mağnisa tamgası mukataası malından almak üzere nakl olunması için der-ü devlet-medârîma arz ve ilâm olunmasını iltimâs etmekle vâkî hâli bi'l iltimas akzâ kuzzatü'l Müslimîn Mağnisa Kadısı Mevlânâ Yusuf zîde fezailehû arz etmeğin mûcebince bir akçesi tenzil ile Mağnisa tamgası mukataası malından almak üzere nakl ve berat tebdil olunmak fermânım olmağın hakkında mezîd-i inâyet-i pâdişahanem zuhura getirüb bin yüz kırk senesi Zilkaadesinin on sekizinci günü tarihiyle verilen rüûs-u hümâyûnum mucebince bu berat-ı hümâyûnu verdim ve buyurdum ki, mezbur Emrullah veled-i Şın varub üslûb-u sâbık üzere deruhde olub edây-ı hizmet eyledikten sora tayin olunan yevmî altı akçe vazifesi Mağnisa Tamgası mukataası malından emin olanlardan alub mutasarrıf ola.

Şöyle bileler, alâmet-i şerifime i'timâd kılalar.

Tahrîren fi'l yevm üs-sâni aşer min Zilhicce ü's-şerife sene erbain ve miye ve elf (20 Temmuz 1728).⁴⁶⁹

2.8.6. Resm-i Tamgay-ı Gön ve Sahtiyân ve Meşin Mukataası

“Veç-i Tahrîr-i Hurûf Oldur ki,

Hâlâ ber veç-i mâlikâne mutasarrıf olduğum Mağnisa kazasının Resm-i tamgay-ı gön ve sahtiyân ve meşin mukataası bin yüz kırk senesi (1728-1729) Martı ibtidasından bir sene tamamına değin Hatibzâde Hüseyin Efendi zabt-ü rabt eyleyüb ve Mağnisa'da işlenen gön ve sahtiyân ve meşinin rûsum-u tamgaları nizam verildiği veçh üzere cem' ve tahsil ve ahz-ü kabz eyleyüb ve senesi tamamında hesabın görmek şartıyla zabtı için iş bu temessük yedine verilmiştir ki, taraf-ı âherden müdahale olunmaya.

Tahrîren fi, evâil-i Mart sene 1140

İbrahim

Mutasarrıf-ı mukataa-i merkûme⁴⁷⁰

⁴⁶⁹M.Ş.S.185, 56/2.

⁴⁷⁰M.Ş.S.185, s. 57/1.

2.8.7. Avâriz ve Nüzûl Malının Mukataaya Verilmesi

Manisa Kadısı ve Turgudlu Naibine ve Turgudlu Hassı Voyvodasına gönderilen bir fermanın bazı avâriz ve nüzul mallarının toplanması işinin mukataaya verildiği anlaşılmaktadır şöyle ki

“...Mevlâna Mağnisa Kadısı zîde fezailehû ve kıdvet-ü'l nevvab Turgudlu nâhiyesinde nâib-ü'ş-şer'i olan Mevlânâ zîde ilmihû ve kıdvet-ü'l emâsîl ve'l akrân Turgudlu hassı voyvodası zîde kadruhû tevkî-i refî-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki,

Emine Sultan dâmet ismet-hümânın kethüdaları taraflarından kıdvet-ü'l emâsîl ve'l akrân Şehrî Mehmed zîde kadruhû Divân-ı Hümâyûnuma arzuhâl edüb kazay-ı mezbûra tâbi nâhiye-i mezkûrun ber vech-i mukataa iki bin otuz altı guruş ve üç para avâriz ve nüzûl malları olub henüz iş bu bin yüz kırk bir senesi mâl-ı mukataası olan meblâğ-ı mezburu edâ etmeyüb meblâğ-ı mezbur mümâileyh tarafından teslim-i hazine olunmağla yedlerinde olan iki kıt'a temessük mücebince ahalileri zimmetlerinde olan meblâğ-ı mezbur tahsil olunmak için emr-ü şerîfim verilmek ricasına inayet eylediği ecilden hazine-i âmiremde mahfuz olan mevkufat defterlerine nazar olundukda kazay-ı mezbûra tâbi Turgudlu nahiyesinde vâkî Yılayı karyesinin yirmi altı buçuk ve Sofiler karyesinin iki ve Karahan karyesinin bir ve Yarba karyesinin dahi bir ve Çoban mâ Âşık Hacı karyesinin on buçuk ve Gelirkan karyesinin iki buçuk ve Kemerboz karyesinin bir ve Hacı Halil karyesinin on ve Kuşluk karyesinin bir ve İsmaili Karyesinin on ve bir rub' ve Tatar karyesinin bir buçuk ki, cem'an doksan dört ve bir rub' hânesi olub ol mikdar hânedan yirmi sekiz hânesi ref' ve tenzil olunub bâki altmış altı ve bir rub' hânesi kaldığı ve Turgudlu kasabası mahallâtının yüz otuz altı hânesiyle iki yüz iki ve bir rub' hânesi olub ol mikdar hânedan dahi mukaseme altmış üç hanesi tenzil ve küsur yüz otuz dokuz ve bir rub' hânesi kalub ve yine nâhiye-i mezbûra tâbi Ermenas karyesinin dahi otuz iki hânesi olub mecmû yüz yetmiş altı ve bir rub' avâriz ve nüzûl-hânelerinin ber vech-i maktu' iki bin otuz altı guruş on üç para mâl-ı maktu'ları olduğu ve bin yüz kırk bir senesine mahsub olmak üzere sandık ve menzilin el-makamat ücretleri için sekiz yüz otuz üç guruş ve on üç para bir akçe menzilci-i mezbur İbrahim Beşe yediyle mâl-ı mezburdan havale ve irad ve sarf kayd olunduğu ve küsurunun iki yüz üç guruşu dahi kethüday-ı mümâileyhin canibinden Mehmed nâm kimesne yediyle ber vech-i nakid ve teslim-i hazine-i âmirem olunduğu mestur ve mukayyed olmağın imdi Sultan-ı müşarünileyhin

kethüdaları taraflarından tahsil olunmak bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur.

Buyurdum ki,

Hükm-ü şerifimle vardıkda bu bâbda sâdır olan emrim üzere amel edüb dahi vech-i meşrûh üzere iki kıt'a temessük mucebince ahali zimmetlerinde olan meblağ-ı mezburu Sultan-ı müşarünileyhin kethüdaları tarafından edâ ve teslim etdirüb mugayir-i emr-i âlişân taallül ve muhalefet ettirmeyesün. Şöyle bilesün, alâmet-i şerifime i'timâd kılasın. Tahrîren fi'l yevm-ü's-sânî min şehr-i Rebiy-ü'l evvel sene ahda ve erbain ve miye ve elf (6 Ekim 1728)

*Kostantiniyye-El-mahrûse*⁴⁷¹

2.8.8. Mirî Mukataa Mallarının Toplanması İçin Defter Gönderilmesi

Her sene Anadolu Eyaleti kadılarına fermanlar yollanarak söz konusu eyalet dâhilinde ne kadar var mîrî mukataa ise tüm hepsinin kalemiyeleriyle birlikte gelir-gider defterleri hazırlanır ve Sadrazamın hissesine düşen miktarın gönderilmesi istenirdi. 1142 (1729-30) senesinde de bu konudaki emir ve defter bir mübaşir aracılığıyla gönderilmişti. Defterde mukataalar, mutasarrıflarının isimleri, hangi yıla ait olduğu, Sadrazam Dâmat İbrahim Paşa'nın hissesine düşen kalemiye akçeleri tek tek yazılmıştı. Toplanan miktar bu deftere işlenip aynı mübaşirle merkeze geri yollanıyordu.⁴⁷²

2.8.9. Mütesellime Borcu Olan Ağa

9 Zilhicce 1142 tarihli bir temessük suretinden Manisa Mütesellimi Şerif Mehmed Ağa'ya kendisinden önceki Mütesellime (Kösezâde Elhac Mustafa Ağa) 200 guruş borçlu olan Kuyumcuzâde Elhac Mustafa Ağa, vekilini görevlendirerek borcunun 1142 senesi Martından geçerli olmak üzere bir senelik çiftlik gelirlerinden ödenmesini istemiştir. Kuyumcuzâde Mustafa Ağa'nın Kuyumcuoğlu Tatarı Çiftliğindeki tarlaların kirasından ve "resm-i kovan ve sair cerimesi ve külli

⁴⁷¹M.Ş.S.185, s. 63/1.

⁴⁷²M.Ş.S.185, s. 91/1.

hasılattan her ne olur ise” vekil tayin edilen kişi tarafından toplanacak ve 200 guruşu yeni mütesellim Şerif Mehmed Ağa’ya ödenecekti.⁴⁷³

2.9. İran Savaşlarının Getirdiği Sorunlar

“Hâlâ Mahrûse-i Mağnisa’da seccâde-nişîn olan izzetlû, fazîletlû efendi hazretleri zîdet fezailehûya inhâ olunur ki,

Palamud nahiyesine tâbi Şeyh karyesi sâkinlerinden Mehmed nâm kimesne tarafımıza arz-u hâl edüb hâlâ menkûhasının karındaşı Hasan Tebriz seferinden gelür iken bi-gayr-ı hakk katl olunub iki cariye ve bir köle ve iki deve ve iki yüz guruş eşyasın müteveffa Uzunzâde Mehmed Ağa kabz edüb vârisleri dâvâsınada iken yine Mağnisa sâkinlerinden Molla Çelebi oğlu Elhac Mehmed dâvâ eylediği köle ve cariye ve eşyasındandır deyu taleb eyledikçe vermeyüb taallül eylediğün bildirmesiyle ol bâbda buyruldu tahrir ve isdar ve kıdvet-ü’l akran (ismi yazılmamış) zîde kadruhû mübaşir tayin ve irsal olunmuşdur. İnşallah-u Teâla vusulünde gerekdir ki, mezbûrun hakkında marifet-i şer’i ve mübaşir mürâfaa ve sabit olan hakkını tahsil ve taallül ve taallül etdirile deyu tarafımızdan ihzar edülüb fîrarından ihtiraz eyleyesüz (deyu buyruldu).⁴⁷⁴

Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın, 1142 senesi bahar aylarında İran seferleri esnasında ele geçen yeni toprakların tahrir olunan kurra mezra ve timar olmak üzere Anadolu taraflarından yiğit ve yararlılığı görülen savaşçılardan her kim ağır zeamet ve timara talip olursa tevcih tezkereleri kendilerine verilmek üzere Hemedan, Tebriz ve Erdülek’e gitmelerine padişah tarafından izin verildiğinin bilcümle belde ve köylerin ahailerine duyurulması için bir mektup gönderdiği görülmektedir.⁴⁷⁵ Aynı konu hakkındaki evahir-ı Şâban 1142 (15 Mart 1730) tarihli ferman sureti de sicillere kaydedilmiştir.⁴⁷⁶

Sefer esnasında çok miktarda yük hayvanına ihtiyaç duyulduğundan bunların temini için merkezden yol üzerindeki kadılara emirler gönderildiği bilinmektedir. Bu emirler içinde, mekkari, deve, beygir ve katır istekleri sıkça görülür. Sefer emriyle alınan hayvanların tüm masrafları devlet tarafından

⁴⁷³M.Ş.S. 185, 99/3

⁴⁷⁴M.Ş.S. 185, 57/4.

⁴⁷⁵M.Ş.S. 185, s. 87/3

⁴⁷⁶M.Ş.S. 185, s. 88/1

karşlanır, sahiplerine de belirli bir ücret ödenirdi.⁴⁷⁷ 1142 senesi Zilhiccesinin 25. günü (11 Temmuz 1730) tarihli bir fermanda “*lazım gelen ücretlerkervanbaşı tarafından verdirilmek şartıyla Saruhan sancağından yüz mekkari develeri ihracı tertib ve ferman*” olmuştu.⁴⁷⁸ Bu konuda Sadrazam İbrahim Paşa tarafından da bir buyruldu gönderilerek istenen develerin Üsküdar’daki ordugâha getirilmeleri emrediliyordu.⁴⁷⁹ Muhassıl Abdullah Paşa’nın konuya ilişkin buyrulduusunda ise işe yarar, güçlü develerin seçilerek bir an önce gönderilmesi gereğine dikkat çekiliyordu.⁴⁸⁰

Manisa Kadısı emirleri alınca hangi kazadan ne kadar deve gönderileceğine dair Muhassıl Abdullah Paşa’nın gönderdiği listeyi sicillere kaydetmiştir. Buna göre;

Manisa’dan 20, Turgudlu’dan 10, Nif’ten 6, Menemen’den 8, Akhisar’dan 7, Kayacık’tan 3, Gördük’den 7, Adala’dan 6, Gördüs’ten 12, Demirci’den 12, Güzelhisar-ı Menemen’den 5, Ilıca’dan 1,5, Marmara’dan 1,5, Mendehorya’dan 1 olmak üzere toplam yüz baş deve toplanacaktı.⁴⁸¹

Evâhir-i Zilhicce 1142 (1730 yılı Temmuz ortaları) tarihinde de at ve beygir için de emr-i âli gönderilmiştir.⁴⁸² Aynı tarihli bir başka fermanda da “*lazım gelen ücretleri Mekkâribaşı tarafından verilmek şartıyla Manisa kazasından iki yüz elli re’s mekkâri bargirleri ihracı tertib ve ferman*” olunuyordu.⁴⁸³ İstenen beygirlerin kazalara taksimi gönderilen buyruldu⁴⁸⁴ gereği şu şekildeydi:

“*Cümle ittifakıyla*

Her üç haneye bir Bargir ısdar olundu.

⁴⁷⁷ M.Ş.S. 185, 102/4

⁴⁷⁸ M.Ş.S. 185, 102/4.

⁴⁷⁹ M.Ş.S. 185, 103/1.

⁴⁸⁰ M.Ş.S. 185, 103/2.

⁴⁸¹ M.Ş.S. 185, 104/1.

⁴⁸² M.Ş.S. 185, 104/2.

⁴⁸³ M.Ş.S. 185, 106/1.

⁴⁸⁴ M.Ş.S. 185, 106/2.

*Kasaba'ya 70, Yurt Dağı'na 32, Palamud'a 32, Emlak Nahiyesine 20, Belen nahiyesine 15".*⁴⁸⁵

20 Zilhicce 1142 (6 Temmuz 1730) tarihinde Aydın ve Saruhan Muhassılı Vezir Abdullah Paşa ile Aydın, Saruhan, Menteşe ve Hamidili kadılarına hitaben yazılan bir fermanla seferde yük hayvanı ihtiyacının karşılanması için sözü geçen sancaklardan 140 katar katır mubayaasına karar verilmişti. Her katar eski yıllardaki gibi raht ve semerleriyle 125'er guruştan tedarik edilecekti. 140 katarın tutarı ise 17500 guruşa ulaşıyordu. Bunlar yola çıktıkları andan itibaren İstanbul'a gelinceye kadar olan masraflar da hesaplanmıştı. Şöyle ki, nafaka yevmiyeleri 1600'er akçe üzerinden toplam 1866,5 guruş tutuyordu. Böylece toplam 19366,5 guruş 20 akçeye ulaşan mübaya bedelinin 15000 guruşu Aydın avâriz ve nüzul malından, 2866,5 guruş 20 akçesi Aydın sancağı maktuundan, kalan 1500 guruşu ise Üsküb avârizinin 1142 senesi malından karşılanacaktı.⁴⁸⁶

9 Muharrem 1143 (25 Temmuz 1730) tarihinde Muhassıl Vezir Abdullah Paşa'nın konuya ilişkin buyrulduyu Kadılığa gönderilmiştir.⁴⁸⁷ Abdullah Paşa gönderdiği mübaşire katırların bedelinin kazalara taksim ve tevzi edildiği defteri de vermiştir. Bu deftere göre;

Manisa Kazasına 35, Turgudlu'ya 15, Nif'e 12, Menemen'e 18, Akhisar'a 15, Kayacık'a 6, Gördük'e 14, Marmara'ya 3, Ilıca'ya 2, Gördüs'e 20, Güzelhisar'a 7 re's olmak üzere 180 baş katır bahası toplanmış olacaktı.

Aynı tarihte sefere memur tüm askerî sınıfların toplanarak orduya dâhil olmalarına ilişkin bir ferman da gönderilmiştir.⁴⁸⁸

11 Muharrem 1143 (27 Temmuz 1730) tarihinde yazılan bir buyrulduyla Manisa'nın Niflizâde Mahallesi sakinlerinden Elhac Halil Beşe Saruhan sancağından istenen 100 re's deveyi götürmek üzere cümle âyân, eşraf ve diğer ahalinin ortak kararıyla Kervanbaşılığa getirilmiştir. Halil Beşe'nin görevi buyrulduya "*zıkr olunan develeri, güçlü ve kuvvetli olmak üzere yerlû yerinden tahrir ve tedarik ve orduyu-hümâyunuma ber vech-i ta'cil isal edüb hizmet-i*

⁴⁸⁵M.Ş.S. 185, 106/3.

⁴⁸⁶M.Ş.S. 185, 107/1.

⁴⁸⁷M.Ş.S. 185, 108/1.

⁴⁸⁸M.Ş.S. 185, 105/1.

padişahide mikdar-ı zerre tekasilden ve hilâf-ı fermân-ı âli hareketden mücanebet eylesün” sözleriyle açıklanmıştır.⁴⁸⁹

Sefer için istenen develerle ilgili Zilhicce 1142 (Temmuz 1730) tarihli bir fermanla⁴⁹⁰ “Tülü deve” tabiri geçmektedir. Tek hörgüçlü dişi "yoz" develer ile "buhur" adı verilen çift hörgüçlü erkek develerin çiftleşmesinden meydana gelen ve "Tülü" adı verilen erkek develer savran adı verilen özel bakıcılar tarafından güreş için özel yetiştirildiğinden⁴⁹¹ ve az bulunduğundan Aydın ve Saruhan ahalisinin fermanın gereğini yerine getirmekte zorlandığı Muhassıl Paşa'nın yazdığı buyrulududan anlaşılmaktadır.⁴⁹² Buyruluda İstanbul'dan Aydın, Saruhan ve Mentеше sancaklarından istenen 60 katar Tülü devenin bulunmasının çok zor olduğu çünkü az miktarda tülü deve olup ahalinin elinde daha çok yük devesi bulunduğu ifade edilmektedir.⁴⁹³ Üstelik bulunsa da teklif edilen fiyatın çok yüksek olmasından dolayı zaten Anadolu valisine imdâd-ı seferiye verilmek zorunda olan halkın, avâriz ve nüzul vergileri de hesaba katıldığında bu develeri almaya güçlerinin yetmeyeceği de belirtilmektedir. Bu konuda merkeze yazılan mektuplar sonrasında gelen ferman üzerine ahalinin katkısı olarak alınacak olan ve 100 guruş olarak belirlene deve ücreti deve başına 16 guruşa indirilmiş bu paranın da 60 katar deve için hanelere tevzi edilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁹⁴

Gerçekten de bu tarihlerde Anadolu valisi Mustafa Paşa tarafından yazılan imdâd-ı seferiye buyruldu⁴⁹⁵ ve kadılığın kaydettiği tevzi defteri⁴⁹⁶ ahalinin sırtındaki vergi yükünü göstermektedir.

İran seferlerinin etkilerinden biri olarak bahsedilebilecek önemli bir olay da 1141 Rebiyülevveli (Nisan Başları 1729) tarihini taşıyan bir fermandır. Siciller karışık olarak ciltlendiğinden epey arka sayfalarda kalmış olan bu fermanla Eski Şirvan Hanı olup Gence'de ikamet etmekte olan Davud Han'ın haremi ve iki nefer karındaşı ile birlikte Osmanlı Devleti'ne sığındığı anlaşılmaktadır. Kendisinin

⁴⁸⁹ M.Ş.S. 185, 105/4.

⁴⁹⁰ M.Ş.S. 185, 109/2

⁴⁹¹ <http://www.gazetedokuzeylul.com/kose-yazisi/2836/deve-guresi.html>.

⁴⁹² M.Ş.S. 185, 119/1.

⁴⁹³ M.Ş.S. 185, 119/1.

⁴⁹⁴ M.Ş.S. 185, 119/1.

⁴⁹⁵ M.Ş.S. 116/1. 1143 Muharrem. Buyrulunun altındaki hesap kısmında Manisa kazası hissesine 2000 guruş imdâd-ı seferiye düştüğü görülmektedir. Harç ve masrafların eklenmesiyle bu miktar 2590 guruşa ulaşıyordu.

⁴⁹⁶ M.Ş.S. 114/1. 19 Muharrem 1143. (4 Ağustos 1730).

Rodos'a gönderilmesi kararlaştırıldığından yanına mübaşir olarak Şehsuvarzâde Mustafa Bey görevlendirilmiştir. Fermanında Davud han ve beraberindekilerin Anadolu'da her nereden geçerler ise özel ve korunaklı yerlerde konaklatılmaları, güvenliklerinin sağlanması, kayıp ve firar gibi bir durumla karşılaşılması için gece gündüz görev yapacak adamlar tayin edilmesi istenmektedir. Yerlerinden her hareket ettiklerinde de diğer kazaya gidene kadar yeteri kadar güvenlik görevlisi bulundurulması, böylece Rodos'a sağ salim ulaştırılmaları emredilmektedir. Fermanın tehdit kısmında eğer başlarına bir şey gelecek olursa her kimin kazasında olursa olsun ağır şekilde cezalandırılacağı belirtilmektedir.⁴⁹⁷

2.10. Konargöçerler

XVIII. yüzyıl aşiretlerin ve konargöçerlerin yerleşik hayata geçirilmesi hususunda devletin büyük çabalar gösterdiği bir dönem olmuştur. Acaba Patrona isyanı öncesinde durum nasıldır?

Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'ya, Karaman Valisine, İçel Mutasarrıfına hitaben yazılmış bir Fermanında "...bundan akdem zeamet ve timar ve evkaf ve zâviye reâyâsı iken bi'l-cümle havass-ı hümâyûnuma tashih ve hâlâ deryâ kapudanı olan Vezirim Mustafa Paşa edem-Allah-u Teâlâ iclâlehûnun ber vech-i mâlikâne uhdesinde olan ifrâz-ı Zülkadriyye mukataası cemaatleri reayâsı bin yüz iki senesinde zabt-ı hümâyûn-u şevketmâkrûn ile Misis nâm mahalden tayin olunan.....emr-i şerif-i âlişânım sâdır oldukda taife-i mezbureden bazıları mihr ve mâl-ı mirîlerin vermemek için Aydın ve Saruhan ve İçel ve Karaman ve Sivas ve Kayseriyye ve Adana ve Maraş ve Kars ve Sis ve Trablus-Şam ve Lazkiye nâm mahallerde Receblü Afşarlı ve Yeni-Îl Voyvodalığına tâbi Belviranlı aşiretleri içlerine ve sair mahallere firar ve gayet ve sâkin oldukları yerlerde âyân-ı vilâyet ve mütegalibeden birer kimesnenin zîr-i himâyelerine iltica ve istinad ile mahall-i iskânlarına geldiklerinden başka üzerlerine edası lâzım gelen mâl-ı mirîlerin dahi ve yer-i mahalleriyle bunların malları Çukurova'da sâkin asıl cemaatleri ahalisinden tahsil olunarak ânın ahvâli diğer gün ve kendülere zaife-i hâlâtları dahi kuvvet-i yevmiyeye muhtaç ve perakende ve perişân olmağa müttehi olmalarıyla böyle bir külli mukataanın malına kesir ve noksan tertib eylemeğe bâis olduğuna binaen bundan akdem buldukları mahalden kaldırılıb Çukurova nâm mahalde sâkin asıl cemaatleri içine nakil ve iskân olunmaları için mukaddemâ

⁴⁹⁷M.Ş.S. 185, 122/1.

defaatle evâmir-i aliyem sâdır ve irsal olunmuşdur. Lâkin her biri bir kimesnenin himayesinde olub mütegalibeye istinad ile bizler sâkin olduğumuz mahallerde avâriz ve nüzûl ve bir hâneye kayd olunmuş kurra ahalilerine <dağlılarız ve sâkin olalı şu kadar olmuşdur ve bizler derbendçi kayd olunduk mal-ı mîrî vermeziz> deyu iddia ve ifraz-ı reayasından olduklarını inkâr ve asıl kayıtlarını derkenar ettirmeksizin birer takrib ile aher kalemden emr-i şerifim ısdar ve <yedimizde emr-i şerif vardır> deyu müdafaa ve bazıları dahi defterhane-i âmiremden zeamet ve timar ve evkaf ve zâviye reayası olmak üzere âtik kayıtların derkenâr etdürüb birer takrib ile evâmir-i aliyeye ısdar ve bazıları dahi mukataa-i mezbure mülhakatından olan bazı cemaat ve mahallâtı kimesnenin beratına dahil değildir ve hariç-ez-defterdir deyu birer mikdar mal ile mâlikâne edüb aldıkları fermân ve beratı sened ittihaz ve her biri bir sene bahane ile mâl-ı mirîlerin vermede illet ve muayyen ve hâmilere kesir olduğundan bazıları mahal-i iskânlarına nakillerinde muhalefet edecekleri emr-i bedihî olub lakın bu misüllü konar ve göçer Türkmân taifesinin ve kadim cemaatleri içine nakil ve iskânları hususunda zaman-ı itibarı mer'î olmamağla bir ferde muhalefet ve hilâf-ı kanun gadr ve illet ettirilmeyüb emin-i bay-ı mâl tarafından tahrîr-i mirîleri tahsil olunmak için mukataa reâyâsının cemaatleri mahallatı müfredat üzere baş muhasebeden ihraç ve suret-i defter verilüb lakın ol makule perakende olan reayanın mâl-ı mirîleri ve resim ve isimleri ne mikdar olduğu malum olmak lazıme-i hâlatdan olduğuna binaen sair Türkmân taifesi beynerine câri olan şurutla beher nefer metahlarının bennakları ve mücerredlerinin rüsumları yedlerinde bulunan meşin ve ağnamları kanun ve defter mücebince tahrir olunub **bin yüz otuz sekiz senesinde** mâl-ı mirîleri tamamen eda ve teslim eylediklerine yedlerine ifraz-ı Zülkadriyye voyvodasından mümhur bir temessükü olmayanların tahrir defteri muccebince mâl-ı mirîleri ve kalemiye ve harç aklâm-ı muayyenesini tahsiline memur mübaşir marifetiyle cem' ve tahsil etdirilmek taife-i mezkurenin tahrir ve nizamları için baş muhasebe kâtiblerinden bundan akdem Receblü Avşarı Türkmanları tahrir ve nizamina tayin olunan Mimar-zâde Esseyid Mehmed Halife muharrir tayin olunmağın.

İmdi siz ki, vezir-i müşarünileyhüm ve mirmiran-ı mümaileyhüm ve kadı ve voyvoda ve âyân-ı vilâyet ve boy beyleri ve aşiret kethüdalarısız işbu emr-i şerif-i âlişânım vusulünde mukataa-i mezbure reayasının tahrir ve nizamları hususu güzeştesine senelerden mal-ı mirîleri ve kalemiye ve harç ve aklâm-ı muayyenesini tahsil mutlak sizden matlub olmağın fermân olduğu üzere suret-i defterde mukayyed olan reayanın tahrir ve nizamlarına şurû' ve mübaderet olundukda ifraz

reayasından asıl mâl-ı mirîleri kesr ve ziyade etdirmeksizin derbendcilik iddiasında olanları ve hariç ez defter olmak üzere malikâne olmuş var ise beratların ibraz eylediklerinde ol-makûle aldıkları evâmîr ve berata kat'iyen itibar olunmayub keyfiyeti Dersaadetime tahrir ve ilâm ve bâdehû tevcihe fermânım olur ise ona göre amel ve hareket birle ol-makûleleri fermân olduğu üzere alel-ây-ı hâl tahrir ve mukataa-i mezbure voyvodaları tarafından zabt etdürülüb ve Recebliü Afşarı derununda saklanarak evlerine dâhil olmayan has reayası ve Pehlivanlı aşireti içinde ve sair mahallerde mütemekkin olub suret-i deftere dâhil reayanın tahrir ve nizamlarına muhalefet ie hilaf-ı emr-i âlişân bir ferde müdahale ve taarruz etdirilmeyüb bu nizamın hilafına hareket eden olur ise tahrir defteri mucebince hâsıl olan hakk-ı mâl-ı miri kendülerinden tahsil ve derakap ahz ve kal'abend olunmak için der-ü devlet-medâra arz ve ilâm olunub emr-ü âlişânıma mugayir kimesneye taallül ve muhalefet etdirilmemek bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur.

Buyurdum ki,

Vusul buldukda, bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yafte-i sadır olan ferman-ı vâcibü'l-ittibâ ve lâzım-ü'l mütesalimin-i mazmun-u itaat-makrunumla amel olub hilâfından bigayet ihtiraz ve ictinab eylesesüz, şöyle bilesüz, alâmet-i şerîfime i'timâd kılarsız. Tahriren fî evâhir-i Rebi-ü'l-Evvel sene isnâ ver erbain ve miye ve elf (1142 evâhır-ı Rebiyülevvel : Miladi 1729 Ekim sonları) ”⁴⁹⁸

Konargöçerlerin vergilerinin toplanması hususunda da büyük sorunlar ortaya çıkmış ve bu sıkıntıların giderilebilmesi için birçok ferman ve buyruldu gönderilerek durumun düzeltilmesine çalışılmıştır. Bu sorunlardan biri ve belki en büyüğü vakıf ve has topraklarında bazı vali ve mütesellimler ile diğer ehl-i örf taifesinin haksız yere aşırı vergi toplamaları ve halka zulüm ve baskı yapmalarıdır. Bu duruma örnek olarak verebileceğimiz 1141 senesinde gönderilen bir fermanla özellikle Batı Anadolu sancaklarını ilgilendiren önemli bilgiler bulunmaktadır.

“Akdâ kuzzatü'l Müslimîn ulyâ vulâtü'l muvahhidîn (kadı elkabı)...Mevlânâ Mağnisa kadısı zîde fezailehû ve mefâhihirü'l kuzzat ve'l hükkâm (vav, vav, vav,) kadıları zîdet fazlehûm tevkî-i refî-i Hümayûn vasıl olucak ma'lûm ola ki,

⁴⁹⁸ Sicil defterinin bu sayfaları çok yıpranmıştır. Ancak fermanın ana hatları okunabilmektedir. *M.Ş.S. 185, s. 19-20.*

*İftharü'l havâs ve'l mukârebeyn mutemedü'l mülûk ve'l selâtn muhtârü'l izz ve'l temkîn bilfiil Dariüssaadetim Ağası olub **Haremeyn'ü-ş'Şerifeyn Evkaftı Nazırı olan Elhac Beşir Ağa** dâme uluvvehû Divân-ı Hümâyûnuma arz gönderüb taht-ı nezâretinde olan evkafdan Üsküdar'da vâkî merhum ve mağfurleha Âtik Vâlîde Sultan tâbe serahâ evkâfı olan Yeni-il Türkmânı Haleb Haslarına tâbi reâyâ, üzerlerine edâsı lâzım gelen hukuk ve rüsûmların kanun ve defter mücebince voyvodalarına edâ eylediklerinden sonra ehl-i örf taifesi taraflarından bir dürlü müdahale olunmamak bâbında bundan akdem Hatt-ı Hümâyûn-u şevketmadrûn ile serbestnâme verilüb âherden dâhil olunmak icâb etmez iken bâzı valiler ve mütesellimler ve mirmîrân ve taraflarından adamları reayây-ı fukarâyı rencide etmeleriyle fîmabaad hâss-ı mezbur reayaları üzerlerine edâsı lâzım gelen rüsûm-u râiyyetleri kanun ve defter mücebince voyvodalarına edâ ve teslim ve cümle umurlarından voyvodalarına müracaat eylediklerinden sonra Haleb ve Erzurum ve Rakka ve Sivas ve adana ve Maraş ve Konya ve Kangırı ve Silifke ve Ankara ve Aydın ve Saruhan Vâlileri ve Beylerbeyileri ve Voyvodaları ve Mütesellimleri ve taraflarında adamları ve müfettişler tarafından bir ferd, oymakları ve obaları ve karyeleri içine varmayub ve resm-i yaylak ve dem-i dîde ve cürm-ü cinayet ve sair bahane ile bir akçe ve bir habbe taleb ve reayâyı rencide ve remîde eylemeyüb hâss-ı mezbur reayalarının zabt-ü rabtı ber mucib-i besîşâm (?)-ı hümâyûn voyvodalara tefviz olunmağla voyvodalarından gayrı has reayalarına kimesne duhul ve taarruz eylememek üzere mukaddemâ Hatt-ı Hümâyûn-u şevketmadrûn ile mütevellî emr-i âlişân sadır olub hâss-ı mezbûrun konar ve göçer reayâsına hilâf-i Hatt-ı Hümâyûn müdahale olunmak icâb etmez iken **hâss-ı mezbûratâbi Şeref-bâde Mukataası aklâmından Aydın Sancağı'ndasâkin Karkın tâbi-i Ali Kethüdâ nâm-ı diğêr Haydar Kethüda cemaati** reayaları üzerlerine edâsı lâzım gelen halleri voyvodaları tarafından memur olunanlara edâ eylediklerinden sonra hâne-i avâriz ve sâir tekâlif-i örfiyye ve sâir talebiyle rencide olunmak lazım gelmediğinden gayrı hâne-i avârz icâb eder emlâkleri dahi yoğiken cemaat-i mezbure reayalarının üzerlerine üç aded hâne tahmil ve livây-ı mezbur ahalsi birbirleriyle yek-dil ve hâne-i avâriz ve sâir vâkî olan tekâlifî bizim ile maan eda etdik deyu cemaat-i mezbure reayalarını teaccir ve tazyik eylediklerinden ekseri perişan ve bâkileri dahi perakende olmağla müttehi ve mâl-ı hassa kesr ve noksan tertib edeceği nümâyan olmağın mübaşir tayin olunub fîmabaad cemaat-i mezbure reayaları üzerlerine edâsı lazım gelen rüsûm –u râiyyetlerin kanun ve defter mücebince hâss-ı mezbur voyvodaları tarafından cümleten memur olanlara edâ eylediklerinden sonra ehl-i örf taifesi*

vâli-i vilâyet tarafından ve taraf-ı âherden hâne-i avâriz ve sâir tekalif-i örfiyye vezaiî talebiyle vücha mine'l vücûh müdahale ve taarruz etdürülmeyüb serbestnâme-i hümayûn ve hatt-ı şerîf-i şevketmakrûn mucibince hâss zâbitleri serbestiyet üzere zabt etdürülüüb hilâf-ı serbestnâme-i hümayûn bazı bahane ile bir akçe ve bir nesnelere ahz olunmuş ise marifet-i şer' ile mübaşir-i merkurum marifetiyle bades-sübût gerü ashabına istirdad olunub taaddi ve tasalluta cesaret edenlerin taaddileri men ve ref' olunub mucib-i Hatt-ı Hümayûn serbestiyetle zabt-ü rabtları voyvodalarına tefviz olunmağla voyvodalardan gayrı bir ferd müdahale ve taarruz eylemeyüb ve ehl-i örfün rencideleri sebebiyle perakende ve perişan olan cemaat-i mezbure reayaları mübaşir-i merkurum marifeti ve marifet-i şer' ile kadim yerlerine kanun üzere iskân olunmağla ihtimâm olunmak bâbında emr-ü şerîfim ricasına ilâm etmeğın imdi vech-i meşrûh üzere amel olunmak bâbında fermân-ı âlişânım sâdir olmuşdur. Mübaşir-i mezbur vardıkda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yafte-i sâdir olan fermân-ı celil-i aziz-ü 'ş-şan mazmun-u münîfi üzere amel olasız alâmet-i şerîfime i'timâd kılasız.

Tahrîren fî yevmüs'sâni ve'l ısrin min Şevval-i Mükerrerem sene ahda ve erbain ve miye ve elf (21 Mayıs 1729).⁴⁹⁹

1728 senesinde Dârüssa'âde Ağası ve aynı zamanda Haremeyn-ü'ş-şerifeyn (Kutsal Şehirler Mekke-i Mükerrremeve Medine-i Münevvere) Evkafı Nazırı olan Elhac Beşir Ağa, Divân-ı hümayuna arz göndererek nezareti altında bulunan vakıflardan Bursa'daki Emir Sultan ve II. Murad vakıflarının reayalarından bazı konar-göçerlerin vergileri ödemek konusunda sıkıntıya düştüklerini ifade ederek dışarıdan reâyâyâ müdahalede bulunulduğundan şikâyet etmiştir. Bu konu üzerine Manisa ve Menemen kadılarına hitaben yazılan fermanda durum şöyle anlatılmaktadır:

“...Bursa'da vâkî hazret-i Emir sultan ve Merhum Sultan Murad Hân-ı Sâni evkafları olan Seküğü ve Baban yörükleri perakendesinden Mağnisa nahiyesinde Şemaret ve Kuru ve Uzun Hasanlı ve Kabaagaç nam karyelerde mütemekkin vakıf reayaları mâzur-el-kalem ve maktû'ül fiham min külli vücûh-u seride olub aşar-ı şer'iyeye ve rüsûmât-ı örfiyeleri vakıf zabitlerine ve emr-i âlişânım vârid olan tekâlîfi zabta memur olanlara zâbitleri ma'rifetiyle edâ eyledikten sonra âherden duhul ve taarruz olunmamak bâbında evâmîr-i aliyeye sâdir olmuş iken memlehası

⁴⁹⁹M.Ş.S. 185, s. 58/3 - 59/1.

emin olanlar hariç kasabada olub devesi olanlardan on dörder tuman hariç ikişer tuman karyelerde olan hariç reayadan on altışar tuman hariç ikişer tuman olub vakf-ı şerife reayalarına müdahale etmez iken birkaç seneden beru vakıf reayâlarına taaddi ve sizler Saruhan sancağında mütemekkinsiniz mirî için akçe veregelen tuzlanın deyu günâ gün cevri ve eziyet ve hilâf-ı kanun-u kadim akçe talebiyle rencide ve remîde ve vakf-ı şerif reâyâ fukarasının perişanlıklarına bâis olmalarıyla evkaf-ı mezkûre reayalarının kadimden olageldiği üzere üzerlerine edâsı lâzım gelen rûsum-u râiyyetleri cânib-i vakf-ı şerife ve emr-i âlişânım vârid olan tekâlif-i cümle memur olanlara zâbitleri ma'rifetiyle edâ edegeldiklerinden sonra emin-i mezbur tarafından akçe veren vekilin tuzlalığı deyu âher bahane ile bir dürlü rencide ve taaddi etdürmeyüb serbest-dîde üzere taraf-ı rıf'atleri zabt-ü rabt etdirülüb emin-i merkumun ve âherin bi veçh-i taaddileri men ve ref' olunmak bâbında emr-i şerifim ricasına ilâm eylediği ecilden. İmdi, vech-i meşrûh üzere amel edüb fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur. Ve Buyurdum ki,

Bu bâbda sâdır olan fermânım üzere amel edüb lâzım gelen rusûmatların kanun ve defter mücebince evkaf-ı mezbure zabitlerine ve emr-i şerifimle vâkî olan tekâlif dahi zabitleri ma'rifetiyle cümle memur eylediklerinden sonra hilâf-ı kanun ve mugayir-i emr-i âlişânım tarafından akçe veren vekilin tuzlanın deyu âher bahane ile evkaf-ı mezbure reayâsını rencide ve taaddi ettirmeyesün. Şöyle bilesün alâmet-i şerifime i'timâd kılasın. Tahrîren fi'l yevm-ü's-sânî ve'l işrin min şehr-i Cemâziyel-âhır sene erbain ve miye ve elf (3 Şubat 1728) Kostantiniyye el-Mahrûse”⁵⁰⁰

Anadolu Kaim-makamı Elhac Ahmed Paşa tarafından Manisa kadısı ve bölgedeki âyân ve voyvodalara hitâben Cemaziyel-âhır 1142 (Aralık 1729)'de “Rakka firarilerinden Musacalu ve tevabii aşiretinin bir ferdi geri kalmamak üzere eyâlet-i Anadolu'da buldukları yerlerden ihraç ve getirüb Rakka eyaletine teslim” edilmesi hususunda bir buyruldu yazılmıştır.⁵⁰¹ Buyrulduca, Rebiyülahir ayında Anadolu içlerinde yayılmış olarak bulunan göçebe aşiretin toplanarak Kütahya sancağı askeriyile, Akşehir mutasarrıfının da yardımıyla Antalya'ya getirildiği ancak bir kısmının bu esnada firar ettiği anlatıldıktan sonra Kütahya'dan yola çıkan askeri birliklerin Manisa civarına doğru takiple görevli olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, bu görev sırasında askerin ihtiyacı olan zahirenin

⁵⁰⁰M.Ş.S. 185, s.65/2

⁵⁰¹M.Ş.S. 185, s.77/3

karşılanması ve söz konusu aşiret mensuplarının bir araya toplanması konusunda yardım edilmesi istenmektedir.⁵⁰²

Evasıt-ı Receb 1142 (3 Şubat 1730) tarihiyle Rakka firarileri ile ilgili Aydın Muhassılı Abdullah Paşa, Akşehir sancakbeyi, Aydın, Saruhan ve Paşa Hanı kadıları, dergâh-ı muallâ gediklilerinden Mehmed, mukataa zabitleri, kethüdarları, yeniçeri zabitler ve vilayet âyanına hitaben yazılan diğer bir fermanla ise, Rakka ahalisi olan konar – göçer cemaatlerine yerleşik hayata geçmeleri amacıyla Rakka civarında toprak verildiği ve buradan ayrılmamaları koşuluyla her türlü yardımın sağlanması hakkında çalışma yapıldığı belirtilmektedir. Ancak buna rağmen bu aşiretlerden avâriz hesaplarındaki yanlışlığı öne süren Musacalu, Cellioğlu, Keçülü, Tanburculu, İncilü, Hacı, Caferlü kabileleri ve Kanta Hüseyin Cemaati ahalileri bulunmaları gereken topraklardan firar ederek Aydın ve Saruhan sancakları ile Hasan Paşa Hanı taraflarına göç etmişlerdi. Bu tarz hareketlerin ülke genelinde yönetim zaafiyeti doğuracağı belirtilerek adı geçen cemaatlerin yerlerine döndürülmesi istenmekteydi.⁵⁰³

Yukarıda Divân-ı Hümâyuna akseden şikâyetlerle ilgili kısımda sözünü ettiğimiz konargöçer sepetçi reayası ile ilgili ferman üzerine Aydın ve Saruhan Muhassılı Abdullah Paşa tarafından gönderilen buyrulduca reayaya zulmeden subaşının görevden alınıp yerine yeni bir subaşı tayin edildiği görülmektedir. Buyruldu Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'nın yetkilerinin ne kadar geniş olduğunu ve Muhassıllık idaresi altındaki topraklardaki timar ve zeametle ilgili konulara da müdahale edebildiğini göstermesi açısından önemli bir örnektir. Buyruldu metni şöyledir:

“Hâlâ Medine-i Mağnisa’da Seccade-nişîn-i şerif izzetlû efendi hazretleri zîdet fezailehû hâlâ taht-ı hükûmetinizde vâkî Sepetçi reayâları dîvân-ı hümâyûna arzuhal edüb bunların zâimleri olan Mustafa nâm zâim kendisi zabt-ü rabt eylemediğinden gayrı üzerlerine zulemâdan (ismi yazılmamış) nâm kimesneyi subaşı nasb ve tayin ve ol dahi kanun ve defter mücebince hukuk ve resimleri almayub ziyâde zulüm ve taaddi eylediğın bildürmeleriyle subaşı-yı mezbur ref’ ve

⁵⁰²M.Ş.S. 185, s.77/3.Konu ile ilgili Ferman evasıt-ı Muharrem 1141 (Ağustos sonları 1728) tarihini taşımaktadır ve Akşehir, Kütahya, Karahisar-ı sâhib sancaklarına gönderilmiştir. Fermanın bir sureti Manisa şer’iyye sicillerine kaydedilmiştir. M.Ş.S. 185, s. 78/1

⁵⁰³M.Ş.S. 185, s.90/2, 91/1.

âher müstakim ve dindar subaşı tayin edilmesi için fermân-ı âli vârid ve tarafından subaşı nasb ve tayin ve tarafımızdan buyruldu iltimas eylemekle ol bâbda buyruldu tahrir ve isdar ve (ismi yazılmamış) ile irsal olunmuştur. İnşallah-u Teâlâ vusûlünde (gerekdir ki,) reayây-ı mezburların mukaddemâ üzerlerine subaşı olan Mustafa bâ-fermân-ı âli ref' olunmağla merkuma müdahale etdirmeyüb ve hâlâ zâimleri tarafından nasb olunan Subaşılârina yedinde olan temessükü mucebince zabt ve hukuk ve rüsumları tahsili ve kanun ve defterden ziyade bir akçe ve bir habbelerin aldurmayub sâdır olan fermân-ı âli ve muceb-i buyruldu birle âmil olasin deyu buyruldu. Tahriren fî Muharrem sene 1143 (Temmuz 1730)

Vekil-i mezbur Mehmed Ağa'nın yedinde olan memul temessük ve fermân-ı âli ve Abdullah Paşa hazretleri tarafından vârid olan buyrulduy-u şerif mucebince taife-i mezburenin (sepetçi reayâsı) üzerlerine ağa nasb olub yedine mürasele tahrir ve yedine verilmişdir kayd şüd.⁵⁰⁴

2.11. Gayrimüslim Reaya İle İlgili Meseleler

2.11.1. Kilise Tamiri

1142 senesi kayıtları arasında yer alan ve Manisa Kadısına hitaben yazılmış bir fermanda "...Sen ki, mevlânay-ı mümâileyhsin südde-i saadetime mektub gönderüb, Medine-i Mağnisa'da sâkin ehl-i zimmet reâyâ taifesinden Rûmiyân Mahallesinde vâkî, feth-i hâkânîden beru yedlerine terk olunan kadim kilisenin ...mürur-u eyyam ile harâb ve tamire muhtaç olduğundan taife-i mezkûre kilise-i merkûmenin keşf ve tahriri badehu yedlerinde olan fetvây-ı şerif mucebince müsaade üzere tamir ve tavammum icab eden iznin verilmesi ricasına vâkî ilam olunmasını iltimas eylemeleriyle kâbil-i şer'iden irsal olunan Mevlânâ Esseyyid Osman zîde ilmihû ve hassa mimarlarından Üstad İsmail ve ebniye hususuna vukuf ve şuuru olan sair Süleyman ile kilise-i merkûme üzerine varulub nazar eylediklerinde minvâl-i muharrer üzre tamir ve termiyeye muhtaç olduğu zâhir ve nümâyân olub, keşf hücceti verilmeğın sene-i mezbure taife-i mezkûrun yedlerinde olan fetvây-ı şerif ile mücebince bilâ tevsii ve 'la terfi ve men'-i kadim üzere tamir ve termiye olunmak bâbında emr-ü şerifim verilmek arz eylediği ecilden yedlerinde olan fetvây-ı şerif mücebince kilise-i merkûmenin tamiri..."⁵⁰⁵ denilerek

⁵⁰⁴ M.Ş.S. 185, s.113/1-2.

⁵⁰⁵ M.Ş.S. 185, s. 50/2. Ve 52/1.

mucebince buyruldu⁵⁰⁶ da yazılmış olan bu tamiratın gerçekleştirilmesine izin verilmiştir.

2.11.2. İhtida

Manisa Şer'ie Sicillerinde rastladığımız bir ihtida ilâmı şöyledir:

“Suret-i İ'lâmdır

Mâruz-u devletleridir ki,

Medine-i Mağnisa kazasına tâbi Horos Karyesinden Marko oğlu Marof Dimitri nâm zimmî sulb-i kebire kızı Sofya nâm mürtede selefimiz zamanında İslâm'ı kabul ve kelime-i şehadet getirdiği vech-i meşrûh üzere sabit ve hüccet-i şer'iyeye olunub şer'an İslâm'ı kabul edince itlak olunmayub habsi icab ettiği şer'an habsine emir olunmuş iken merhum Mütesselim Elhac Mustafa Ağa'nın kethüdası Elhac Ali Ağa hilâf-ı şer'i mezbureyi itlak ve hâk-i pây-ı devletlerine azîm olmağla husus-u mezkûr amme-i din olub hasbin Allah-u Teâlâ mezkur Ali kullarına tenbih ve mürte-i mesfûrenin İslâm'ı kabulü aşikâr oluncaya değin habs olunub itlak olunmamak bâbında taraf-ı âlilerinden buyrulduy-u şerif ihsan buyurulmak bâbında emr-ü fermân devletlû semahatlû Sultanım hazretlerindir. Tahriren fi'l gurre-i Şevval sene isnâ ve erbain ve miye ve elf (1142 Şevval Gurre-i-1730 Nisan ortaları) ”⁵⁰⁷

Konu hakkında çok geçmeden (5 Şevval 1142-23 Nisan 1730 tarihinde) Aydın ve Saruhan Muhassılı Abdullah Paşa tarafından bir buyruldu gönderilmiştir. Buyrulduda Manisa Kadısına hitaben “...İlâmınız mücebince mürtede-i mesfur İslâm'ı kabul edinceye değin ma'rifet-i şer' ile bir sâlih ve mütedeyyin imam menziline habs olunub mademki, İslâm'ı kabul etmedikçe itlakından ittikâ oluna deyu buyruldu. Tahriren fi 5 Şevval sene 1142”⁵⁰⁸ ifadeleri yer almaktadır.

⁵⁰⁶M.Ş.S. 185, s. 52/1.

⁵⁰⁷M.Ş.S. 185, s. 93/2.

⁵⁰⁸M.Ş.S. 185, s. 93/4.

2.11.3. Mimarbaşılığın Vekâleten Bir Zimmîye İltizama Verilmesi

“Bâis-i Tahrir-i hurûf budur ki,

Medine-i Mağnisa’da bilfiil berat-ı âlişân ile mimarbaşılığa mutasarrıf olan izzetlû Elhac İbrahim Ağa tarafından vekil olunduğu hasebiyle iş bu bin yüz kırk iki senesi rûz-ı hızır ibtidasından yine rûz-ı hızır gayetine varınca bâis-et’temessük Atgoşak nam zimmîye yüz guruşa deruhde ve iltizam olunub ol dahi kabul etmeğin zabt-ü rabtı için yedine temessük verildi. Ki, nefsi-i Mağnisa’da ve emlak nahiyesiyle Yurt dağı nahiyesinde vâkî olan mimar taifesinden tarafına aid olan resmi ahz ve hizmet eyleyüb sene-i sâbıkında olduğu üzere mutasarrıf olub tarafımızdan ve taraf-ı âherden bir ferd müdahale eylemeye. Sene 1142

Mustafa

*Ağay-ı İhtisab*⁵⁰⁹

2.11.4. Manisa Musevî Sıbyan Mektebi Muallimi Yahudi’nin Şikâyeti

7 Şubat 1728 tarihli ve Aydın Muhassılı Abdullah Paşa ve Manisa Kadısına hitaben yazılmış bir fermanla Manisalı bir Yahudi’nin şikâyetiyle ilgili bilgiler yer almaktadır.

“...Muallim-ı sıbyan-ı Yahudi olan Musa nâm Yahudi südde-i saadetime arzuhâl edüb Mağnisa mahallâtından Yahudi Mahallesinde niçe zamandan beru mutasarrıf olduğu mülk menzili civarında ehl-i İslâm menziline nezaret yoğiken menzil-i mezkûrun harabe olan mevaziinin tamir eyledikde ashâb-ı ağrazdan bazı kimesneler müceddeden ahz ve celb ve kemâl-i hasedlerinden nâşi şerren sülûk ve hevâdarları olan ehl-i örfe gammaz ve celb-i mal ettiğin tahrikiyle hilâf-ı şer’-i şerif ne veçhe mümanaat ve müdahaleden hâli olmadığın ve bu bâbda şeyhülislâm fetvây-ı şerifesi olduğun bildirüb mucebince amel ve hilâf-ı şer’i şerife taaddilerin men ve ref’ olunmak bâbında hükm-ü hümâyûnum ricâ eylediği ecilden mahallinde şer’ile görülmek emrim olmuşdur. Buyurdum ki, vusul buldukda bu bâbda sâdır olan emrim üzere amel dahi mademki bunun menzili Müslüman menziline bâid olub ve bir kimesneye bir dürlü zarar-ı şer’isi olmaya hilâf-ı şer’i şerif ve bilâ emr-i münif taadilerin men ve ref’ eyleyüb min baad şer’-i şerif ve

⁵⁰⁹M.Ş.S. 185, s. 96/1.

fetevây-ı münîf ve emr-i hümayûna muhalif kimesneye iş etdürmeyüb bir dahi şikâyet ve emr-i şerîfim varmağa muhtaç eylemeyesüz şöyle bilesiz alâmet-i şerife i'timâd kulasız. Tahrîren fî evâsıt-ı Cemaziyelâhır sene erbain ve miye ve elf.

Kostantiniyye El-Mahrûse sah sah sah ⁵¹⁰

Konuya ilişkin bir buyruldu çıkaran Muhassıl Abdullah Paşa, daha ayrıntılı bir tablo çizmektedir. Muhassıl Paşa, bir mübaşir göndererek durumu yerinde tespit ettirmiş ve yapılan işin sıradan bir tamirat olduğunu hiç kimseye zararı olmadığını, Yahudi Musa'ya eziyet edilmemesini emretmiştir.⁵¹¹ Anlaşılan Yahudi Musa'nın evini tamir etmesi ve evinin dikkat çekecek kadar güzel olması etraftaki bazı hasetçilerin kıskançlıkla onu gereksiz yere şikâyet etmelerine neden olmuştur. Bilindiği gibi Osmanlı ve İslam hâkimiyetindeki yerlerde yaşayan gayrimüslimlerin dinî yapılarını tamir edebilmek için izin almaları şarttı. Bu izin doğrudan fetva ile verilir ve tamirata dair izin verilirken bu fetva gerekçe gösterilirdi. Genellikle de tamirat öncesi bahse konu yapıda bir ön inceleme yapılır, binanın yeniden inşa edilmediğine kanaat getirildikten sonra bu husus merkeze iletilirdi.⁵¹² İkametgâhlarına gelince, zimmîlerin evlerinin Müslümanlarınkinden yükseklik ve renk olarak farklı olması gerektiğine dair kural Osmanlı Devleti'nde titiz bir şekilde uygulanmış, zaman zaman bu konuda fermanlar çıkartılmıştır. Bu fermanlardan III. Selim'in fermanı dikkate değerdir. III. Selim zimmîlerin evlerinin siyaha boyanmasını, Müslümanların ise evlerini siyaha boyamamalarını böylece zimmîlerin evlerinin ayırt edilmesini istemiştir. Hatt-ı Hümayuna göre bu evlerin Müslümanların evlerine bakan pencereleri de olmayacaktır. Müslüman olmayan reayanın evlerini izinle tamir ettirmeleri gerektiğine dair bir kayıt yoktur.⁵¹³

⁵¹⁰7 Zilhicce 1142 tarihli buyruldu metni için bkz. *M.Ş.S. 185*, s. 100/2.

⁵¹¹*M.Ş.S. 185*, s. 101/1.

⁵¹² Bkz. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul 1990, ss. 35-39.

⁵¹³Gül Akyılmaz, "Tanzimat'tan Önce ve Sonra Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü" *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı II*, 2001, 38(671); Mehmet Akman, "Kilise ve Havraların İslâm-Osmanlı Tarihindeki Yeri", *İLAM Araştırma Dergisi*, c.1, sayı:2 (Temmuz-Aralık 1996), ss.133-144.

2.11.5. Kaybolan Gayrimüslim Çobanlar

1730 yılı içerisinde meydana gelen bir olayda Manisa'ya bağlı Ahmed Şah adlı köy yakınlarındaki Abdurrahman Ağa suyu adı verilen dere kenarında çevreden gelen ihbarlar üzerine keşif yapılmıştır. Yapılan tetkikatta başıboş vaziyette bulunan çok sayıda koyun ve birkaç at ve tay bulunmuştur. Bu sürüyü tanıyanların şهادetiyle üç zimmî çobanın kaybolduğu anlaşılmıştır. Bovan Pordan, Bamko Pordan ve diğer İstriranco Bovan adlı gayrimüslim çobanların olay yerinde bulunan mal ve eşyaları emin-i beytü'l mal Mehmet Ağa'ya teslim edilmek üzere kayda geçirilmiştir. 12 Muharrem 1143 (28 Temmuz 1730) tarihinde hazırlanan deftere göre,

Bamko Pordan'ın 71 baş koyunu, bir kısrağı ve bir doru atı vardı. Bamko Pordan'ın Dimitri adlı çoban ile diğer kayıp çobanlarda ortak malından alacağı da bulunuyordu. Bu para da 98 guruştı. Orada bulunan diğer koyunlardan 121 baş ise Mektenes oğlu Milan adlı bir zimmîye aitti Bunlar da Beytülmal Eminine teslim edilmişlerdir. Yapılan tetkikatta Valkov adlı bir kişi kayıp çobanlardan İstranco'nun babası olduğunu iddia etmiş, doğru söylediğinin anlaşılması üzerine dör baş koyun, bir tay, bir doru kısrağı kendisine teslim edilmiştir.⁵¹⁴

⁵¹⁴ M.Ş.S. 185, 113/2

3. 1728-1731 YILLARI ARASINDA MANİSA'DAKİ OSMANLI MÜESSESELERİ

Anadolu'daki her kentte olduğu gibi, şer'iyye sicillerini inceleyerek bir dönemin etkilerini araştırdığımız, Manisa'da da onlarca dinî ve sosyal müessese mevcuttur. Bu müesseseler yalnız Manisa'nın değil, birçok Osmanlı şehrinin karakterini göstermesi bakımından örnek oluşturacak niteliktedir. Bu müesseselerin halkla olan irtibatı ve merkezi idare ile ilişkilerine ışık tutan belgeler şer'iyye sicillerine aksetmiştir.

3.1. Vakıflar

Manisa'da vakıflarla ilgili birçok mesele İstanbul'dan gönderilen ferman ve berat ve buyruklara aksetmiştir. Sicillere kaydedilen bu belgelerde genellikle Dârüssa'âde Ağalarının kontrolündeki Haremeyn evkafına bağlı vakıflar konu edilmektedir. Diğer bir örnek olarak yine yüksek saray görevlilerinin nezaretindeki vakıflara da sıkça rastlanmaktadır. Bu cümleden olarak H. 1140 Muharrem evailinde Manisa kadısı ve “*Mağnisa'da vâkî müteveffa Ali Bey Evkafının mütevellisi kaymakamı olan Süleyman zîde kadrûhu'ya*” hitaben yazılmış bir ferman⁵¹⁵ evkaf mukataalarının yaşadığı sorunlara önemli bir örnek teşkil etmektedir:

“...bilfiil Bâbüssaadetim Ağası olan Elhac Hasan Ağa sūdde-i saadetime arz gönderüb müşarünileyhin taht-ı nezâretinde olan evkaftan Mağnisa'da vâkî evkaf mukataalarından Ormancı mezrasının içinde cereyan eden Alıcık suyu tâbir olunur nehrin mecray-ı kadiminde büyük hendek ve iki tarafında olan küçük hendeklerince eyyam ve zamandan beru tathîr ve tamir olunduğundan mezkûr küçük hendekleri bazı kimesneler bozub kendi tarlalarına karışdırub büyük hendek ve gerek iki tarafından küçük hendekler bi'lkülliye bozulub vakf-ı şerifin tarlalarını basub harab ve muattal edüb vakf-ı şerife ve reayaya gadr-ı külli olmağla sen ki müteveli-i kaimmakam vekilisin mütegalibenin ma'rifet-i şer'ile üzerlerine varulub keşf ve tathirden yoluna cereyan etdirülüb tamirine iktiza eden akçe ma'rifet-i şer'ile emr-i ma be hakk mez'isinden tarlaları harab olanlara tevzi ve taksim ve mahallerine göre tahsil etdirilmek bâbında emr-i şerifim verilmek ricasına arz eylediği ecilden vech-i meşruh üzere amel olunmak bâbında fermân-ı âlişanım sadır olmuşdur verdim ve buyurdum ki, vusul buldukda vech-i meşruh

⁵¹⁵M.Ş.S.185, s. 8. H.3

üzere şerefyafte-i sadır olan ferman vacib-ül ettibba ve vacibü'l imtisalimin mazmun-u itaat-makrûnumdan ihtiraz ve içtinab eylemeyesiz. Şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfime i'timâd kılâsız tahrîren fî evait-i Zilkaade sene ahda ve erbain ve miye ve elf"

Görüldüğü gibi Manisa'daki evkaf mukataalarının topraklarının sulanmasına yarayan hendekler bazı kimseler tahrip edilmiş ve vakıf toprakları büyük zarar görmüştür. Zararın tazmini ve yıkılan hendeklerin tamiri konusunda Bâbüssaade Ağası olan Elhac Hasan Ağa bir ferman istemiş ve bu isteği kabul görmüş gereken ferman çıkarılmıştır.

Bir berat sureti kaydında ise Manisa'da bulunan Koca Lala Paşa vakfında ortaya çıkan bazı sorunlara değinilmektedir.

"...Medine-i Mağnisa'da vâkî Koca Lala Paşa vakfının müderrisi ve nâzırı olan Şeyh Ali, Divân-ı Hümâyûnuma arzuhâl edüb vakf-ı mezburun günde altı akçe vazife ile ber veçh-i iştirâk mütvellisi olan Hasan ve Hüseyin veled-i Reşid nâm kimesneler vakf-ı şerîfe mümeyyiz ve Hüseyin fevt olub müştereki Hasan dahi fukaranın vazifelerin vermeyüb külli gadr ve vakf-ı şerîfi harâb etmekle zikr olunan tevliyet Hüseyin'in mahlûlünden ve Hasan'ın ref'inden erbâb-ı istihkâkdan işbu râfî-i tevkî-i âlişân-ı hakânî Ahmed'e tevcih ve yedine berat-ı şerîfi âlişânım verilmek bâbında istidası inayet etmeğin mücebince tevcih olunmak fermânım olmağın hakkında mezîd-i inâyet-i pâdişahanem zuhura getürüb ve bin yüz kırk iki senesi Receb-i şerîfinin gurreni günü verilen rûûs-u hümâyûn mücebince bu berat-ı hümâyûnumu verdim ve buyurdum ki, mezbur Ahmed varub müteveffay-ı mezburun ve ref' olunan mezbur Hasan yerine vakf-ı mezbur mütevellisi olub edây-ı hizmet eyledikten sonra vech-i meşrûh üzere tayin olunan yevmi altı akçe vazifesin evkâf-ı mezbure mahsulünden alub mutasarrıf ola deyu ol bâbda ref' olunan merkum ve taraf-ı aherden duhul ve taarruz eylemeyeler şöyle bileler alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar.

Tahrîren fî yevm'ül aşer min şehr-i Recen sene isnâ ve erbâin ve miye ve elf
(29 Ocak 1730)

Kostantiniyye

El-Mahrûse

Vusulü 2 Zilhicce 1142(18 Haziran 1730)''⁵¹⁶

Manisa kadısına hitaben yazılmış bir fermanında "...Şeyh Osman Divân-ı Hümâyûnuma arzuhâl edüb Manisa'da vâkî müteveffa İshak Çelebi veled-i Saruhan evkafından ber vech-i şurut mütevellisi ve mülükânesine Şeyh olub vakf-ı

⁵¹⁶M.Ş.S.185, s. 11. H.12

mezburdan mahlulât kâh Mağnisa kadısının arzıyla olduğundan bâis olmağla fî'ma-baad kadı arzıyla tevcih olunmayub mütevellî arzıyla tevcih olunmak bâbında kaydına şerh ve emr-i şerîfîm ricâ etmeğîn vech-i meşrûh vakf-ı mezbûrun meşrutiyet üzere mütevellisi ve mülûkânesi şeyh-i mezbûrun üzerinde olduğu mukayyed olmağın mûcebince bin yüz otuz dokuz senesi Şâbân'ının yirmi ikinci gününde kaydına şerh verilmekle imdi vech-i meşrûh üzere amel olunmak bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur. Buyurdum ki, hükm-ü şerîfîm vardıkda bu bâbda sâdır olan emrim üzere amel ve dahi vakf-ı mezbur meşrutiyet üzere tevcih mükûkânesi meşihati mümaileyhin üzerinde olmağla vakf-ı mezburda vâkî olan mahlûlat kendi arzıyla tevcih olunmak üzere tarih-i mezburda kaydına şerh verilmekle vakf-ı mezbûrun ihtilâline bâis olur vaz' ve hareketden ziyade ihtirâz ve içtinâb eylesiz.

Şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfîme i'timad kılasız.

Tahrîren fî yevmü's-sâni ve'l ısrin min Şâ'ban essene Seb'a ve Semanin ve miye ve elf. (1139)

Kostantiniyye

El-Mahrûse⁵¹⁷

1142 senesinde Manisa Lala Mehmed Paşa Camii haremindedir bulunan İbrahim Efendi Medresesi'nin Müderrisi Mevlânâ Şeyh Ali Divân-ı Hümâyûn'a arzuhal göndererek, adı geçen medresede günlük 5 akçe vazife ile beratlı müderris olduğunu belirttikten sonra, vakfın gelirleri köyler ve mezralardan sağlanmakta olduğunu, fakat mütevellî olan kişinin yevmiyesini vermek istemediğini ifade etmişti. Ayrıca Şeyh Ali, mütevellinin bu davranışının haksızlığı konusunda fetva dahi almıştı. Şeyh Ali birikmiş alacağının tahsil edilerek kendisine ödenmesini talep ediyordu. Gönderilen fermanında Manisa kadısından durumu araştırması ve beratta ne miktar ücret yazıyor ise o şekilde hakkının ödenmesini isteniyordu.⁵¹⁸

Saray görevlilerinin vakıflarına ait sorunlar da sicillerde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Örneğin padişah dâyelerinden Konevî Halime Hatun tarafından inşa ettirilen caminin mütevellisi olan Rahime Hatun Divân-ı Hümâyûn'a arz göndererek Manisa kazasına tâbi Sarıbaş, Kaşıkçı ve Selendi adlı köylerin avârız hâneleri aslında Marmara kazasında olduğu, bu sebeple verilmesi gereken vergiler Marmara kazası bünyesinde görünmekteyken son zamanlarda avârız hanelerinde

⁵¹⁷M.Ş.S. 185, 57/5.

⁵¹⁸M.Ş.S. 185, 89/2.

karışıklık çıktığını, bu yüzden vakıf reayasının sıkıntıya düştüğünü ifade etmiştir.⁵¹⁹

Arzuhal üzerine durum Hazine-i Âmire'de bulunan mevkufat defterlerine bakılarak kontrol edilmiş sonuçta Sarıbaş karyesinde iki, kaşıkçı karyesinde ise dört avâriz hânesi olduğu, 1134 (1722-23) senesinde Marmara kazasından kaldırılıp Manisa kazasına nakil olundukları ve Manisa kazasına nakilleri için verilen emrin Hatt-ı Hümayunla sâbit olduğu anlaşılmıştır. Böylece bu köylerin Marmara kazasına değil aslen Manisa kazasına bağlı oldukları, Marmara sicilinden çıkarıldıkları ve hisselerine isabet eden hazâriyeleri Manisa sancağı mutasarrıflarına vermeleri gerektiği belirtilmiştir. Sonuçta Başdefterdar Ali Efendi'nin telhisi üzerine 23 Zilkade 1141 (20 Haziran 1729) tarihinde ferman çıkarılmıştır.⁵²⁰ Konu hakkında bir de buyruldu yazılarak Manisa ve Marmara kadı ve naiplerine gönderilmiştir.⁵²¹

Mütevelliler, vakıfların yöneticileridir. Onlar vakıfları vakfiye şartları ve şer'i hükümlere göre yönetirlerdi. Mütevelliler ya vâkîf nazırımın arzı gereği berât-ı şerif ile ya da kadının ataması ile göreve gelirlerdi. Tayin ile ilgili beratlarda ekseri vâkıfa mütevellinin tayin tarihi, alacağı ücret de yazılırdı.⁵²²

Vakfa müteveli olan kişi "kayd-ı hayat" şartı ile atanırdı. Ancak, görevini kötüye kullandığında görevinden alınabilir ya da kendi isteği ile görevinden ayrılabilirdi. Küçük vakıflarda müteveli görevini tek başına yaparken, orta ve büyük ölçekli vakıflarda mütevellinin kâtip ve cabi gibi yardımcıları vardı. XVIII. yüzyılda, seyyidlerin vakıf mütevelliliği görevinde oldukça fazla yer aldıkları da gözlemlenmektedir.⁵²³

Vakıfların gelirleri, arazilerden alınan oşür, "rüsûm-u örfiye", "bâd-i heva", "resm-i tapu", "resm-i küvâre", "resm-i kovan", "resm-i bennâk", "resm-i ispence", "resm-i oşr-ü bagât" vb., kent içindeki vakıf arsalarının zemin kirası, vakfa ait han, hamam, dükkan, bedestenden alınan paralardı. XVIII. yüzyılda vakıfların geliri çok azalmış ve kendi binalarının tamirlerini dahi karşılayamaz olmuştur.

⁵¹⁹ M.Ş.S. 185, 136/1.

⁵²⁰ M.Ş.S. 185, 136/1.

⁵²¹ M.Ş.S. 185, 136/2.

⁵²² Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *D.İ.A.*, yıl:2012,cilt:42, sayfa:479-486.

⁵²³ Yediyıldız, "Vakıf" ss.479-486.

XVIII. yüzyılda mütevellî tayinlerinde yolsuzluklar da sık sık görülmeye başlanmıştır. Vakıflara dışarıdan yapılan müdahalelerin sayısı artmıştır. Evkâf müfettişleri sık sık ihbâr edilen şikâyetleri incelemeye gönderilmişlerdir. Bu yüzyılda, vakıf davalarının evkâf müfettişleri ya da vekilleri tarafından görülmesi gerektiği, vakıf nezareti kurulduktan sonra kadı ve naiplerin bu davalara müdahalesi gerekmediği halde, usulsüz olarak kadı ve naiplerin bunlara müdahale ettikleri de görülmüştür.⁵²⁴

XVIII. yüzyılda mütevellîler, taraftarlarından diledikleri kimselere "bilâ-fermân" kendi tezkereleri ile tayinler tertip etmişler, bunun sonucunda vakıfların masrafları artmış ve vakıflar harap olmuştur. III. Selim aldığı bir kararla, hatt-ı hümayûn çıkarılmadıkça kimseye yeni vazife ve mütevellî tezkeresiyle görev verilmemesini emretmiş ve vakıfların böylece çöküşünü önlemek istemiştir.⁵²⁵

Medresede ders veren müderris, bu okutulan dersleri tekrar ettiren muîd, medrese kitaplarından sorumlu hafız-ı kütüb, medrese görevlilerinin ve öğrencilerinin derslere zamanında gelip, gelmediklerini tespit eden noktacı, yine vakıflarda hizmet gören bevâb yani mektep kapıcısı ile cami, mescit, imaret gibi kurumların temizliğini yapan ferraşların maaşları vakıf gelirlerinden sağlanmaktaydı.

3.1.2. Manisa Vakıf Muhasebe Kayıtlarına Göre 1728-1731 Yılları Arasında Manisa Vakıfları:

187 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicilinde Manisa vakıflarının muhasebe kayıt özetleri bulunmaktadır ki, bu deftere bakarak Manisa'da 1142-1143 senelerinde mevcut ve faal vakıflar, bunların mütevellîleri ve gelirleri tespit edilebilmektedir. Burada en çok dikkat çeken "vakf-ı nükûd adıyla anılan para vakıflarının çokluğudur. Tablo 3.1'de Manisadaki vakıf muhasebe kayıtlarına göre para vakıfları görülmektedir.

⁵²⁴Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Bellefen*, no. 151, Ankara 1974, sayfa. 445-491

⁵²⁵Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere...", sayfa. 445-491

Tablo .3.1. 1728-1731 Yılları Arasında Manisa Vakıf Muhasebe Kayıtlarına Göre Para Vakıfları

Bulunduğu Mahalle	Vakfın Mütevellisi ve Tarihi	Vakfın Adı ve Niteliği	Asıl Mal/guruş
Çapraslar-ı Kebir	Esseyid Abdullah Efendi sene 1137	Mescid-i Şerif	130 ⁵²⁶
?	Elhac Veli, 2 Muharrem 1139 (31 Ağustos 1726)	Vakf-ı nüküd ve müteferrika-i çadır ve beray-ı taamiye	172 ⁵²⁷
Deveciler	Elhac Mehmed, 3 Muharrem sene 1139 (1 Eylül 1726)	Vakf-ı nüküd ve müstahdemîn	261 ⁵²⁸
Serâbad	Elhac Halil Efendi	Vakf-ı nüküd ve müteferrika-i mescid-i şerif –i Mehmed Efendi	85 ⁵²⁹
Akmescid	Mahmud	Vakf-ı Mescid-i Şerif-i Akmescid	44 ⁵³⁰
Derviş Ağa	Abdullah	Vakf-ı çeşme-i Süleyman Ağa	100 ⁵³¹
Çarşı	Hüseyin Beşe	Vakf-ı nüküd-u Çarşuy-u sarracân beray-ı taamiye	252 ⁵³²
Derviş Ağa	Elhac İbrahim	Vakf-ı nüküd-u mekteb-i şerif	98 ⁵³³
Derviş Ağa	Elhac İbrahim	Mahalle-i mezbûrda imam olanlara meşruta-i tilavet-i Yasin-i şerif.	87 ⁵³⁴
Derviş Ağa	Abdullah	Vakf-ı cami-i şerif	400 ⁵³⁵
Çarşı	İmam Hüseyin Efendi	Mescid-i Şerif-i İlyas Bey	150 ⁵³⁶
Derviş Ağa	Abdullah	Vakf-ı çeşme-i Derviş Süleyman Ağa	100 ⁵³⁷
Yarhasanlar	Ahmed	Vakf-ı Çeşme-i Süleyman Ağa	81 ⁵³⁸
Yarhasanlar	Musa	Vakf-ı Yasin-i şerif beray-ı cami-i Mehmed Efendi	150 ⁵³⁹
Göktaş	İbrahim Çelebi	Vakf-ı cami-i şerif-i Göktaş der Mağnisa	494 ⁵⁴⁰
Çarşı	Ali Beşe	Vakf-ı Çarşuy-u Eskiciyân beray-ı taamiye	128 ⁵⁴¹
Sakalar	Mustafa efendi	Vakf-ı nüküd ve mescid-i şerifi Sakalar	140 ⁵⁴²

- ⁵²⁶ M.Ş.S. 187, s. 2/1
⁵²⁷ M.Ş.S. 187, s. 2/2.
⁵²⁸ M.Ş.S. 187, s. 2/3.
⁵²⁹ M.Ş.S. 187, s. 2/4.
⁵³⁰ M.Ş.S. 187, s. 2/5.
⁵³¹ M.Ş.S. 187, s. 2/6.
⁵³² M.Ş.S. 187, s. 2/7.
⁵³³ M.Ş.S. 187, s. 2/8.
⁵³⁴ M.Ş.S. 187, s. 2/9.
⁵³⁵ M.Ş.S. 187, s. 2/10.
⁵³⁶ M.Ş.S. 187, s. 3/1.
⁵³⁷ M.Ş.S. 187, s. 3/2.
⁵³⁸ M.Ş.S. 187, s. 3/3.
⁵³⁹ M.Ş.S. 187, s. 3/4.
⁵⁴⁰ M.Ş.S. 187, s. 3/5.
⁵⁴¹ M.Ş.S. 187, s. 3/6.
⁵⁴² M.Ş.S. 187, s. 3/7.

Tablo .3.1. 1728-1731 Yılları Arasında Manisa Vakıf Muhasebe Kayıtlarına Göre Para Vakıfları (devamı)

Çarşı	Esseyid Mehmed	Vakf-ı nükûd ve müteferrikay-ı Hafazân-ı Suflâ beray-ı taamiye	228 ⁵⁴³
Çarşı	Hasan Halife	Vakf-ı nükûd-u Eskiciyân beray-ı taamiye	91 ⁵⁴⁴
Ayn-ı Ali	Hüseyin Efendi	Vakf-ı nükûd-u Mustafa E der cami-i Ayn-ı Ali Efendi	428 ⁵⁴⁵
Ayn-ı Ali	Hüseyin Efendi	Vakf-ı nükûd-u Muallimhâne-i Behmen Ağa	132 ⁵⁴⁶
Çengizâde	Elhac Ali	Vakf-ı nükûd ve müteferrikay-ı mescid-i şerif-i Tatar Şahab Efendi	200 ⁵⁴⁷
Elhac Yahya	Elhac Süleyman	Vakf-ı nükûd-u çeşme-i Gülgün Hatun	342 ⁵⁴⁸
Bölicek-i Âtik	Hasan Çelebi	Vakf-ı cami-i şerif ve Mekteb-i latif-i merhum Elhac Hüseyin	342 ⁵⁴⁹
Lala Paşa	Ahmet (Meşrutiyet üzere mütevellî)	Vakf-ı nükûd-u cami-i şerif-i Koca Lala Paşa der Mağnisa	212 ⁵⁵⁰
Kara Yunus	Deryan	Vakf-ı nükûd-u Lala Paşa beray-ı tâmir-i çeşme ve taamiye ve şerbet	287 ⁵⁵¹
Haki Baba	İbrahim Halife	Vakf-ı nükûd-u mescid-i şerif-i Elhac Hüseyin	400 ⁵⁵²
Elhac İlyas-ı Kebir	(ismi yazılmamış)	Vakf-ı nükûd-u Osman Çavuş	366 ⁵⁵³
Elhac İlyas-ı Kebir	(ismi yazılmamış)	Vakf-ı nükûd-u mescid-i şerif	182 ⁵⁵⁴
Sûk-u Tahtelkal'a	Esseyid Ali	Vakf-ı nükûd-u Leblebici-zâde Elhac Mustafa beray-ı taamiye	501 ⁵⁵⁵
Çarşı	Esseyid Ahmed	Vakf-ı nükûd-u üstadân-ı haddadân der Mağnisa beray-ı kıraat-i mevlid-i şerif ve mai-i barud.	458 ⁵⁵⁶
Haki Baba	Hasan Efendi	Vakf-ı nükûd-u cami-i şerif-i Haki Baba	52 ⁵⁵⁷

⁵⁴³ M.Ş.S. 187, s. 3/8.

⁵⁴⁴ M.Ş.S. 187, s. 3/9.

⁵⁴⁵ M.Ş.S. 187, s. 3/10.

⁵⁴⁶ M.Ş.S. 187, s. 3/11.

⁵⁴⁷ M.Ş.S. 187, s. 3/12.

⁵⁴⁸ M.Ş.S. 187, s. 3/13.

⁵⁴⁹ M.Ş.S. 187, s. 4/1.

⁵⁵⁰ M.Ş.S. 187, s. 4/2.

⁵⁵¹ M.Ş.S. 187, s. 4/3.

⁵⁵² M.Ş.S. 187, s. 4/4.

⁵⁵³ M.Ş.S. 187, s. 4/5.

⁵⁵⁴ M.Ş.S. 187, s. 4/6.

⁵⁵⁵ M.Ş.S. 187, s. 4/7.

⁵⁵⁶ M.Ş.S. 187, s. 4/8.

⁵⁵⁷ M.Ş.S. 187, s. 4/9.

Tablo .3.1. 1728-1731 Yılları Arasında Manisa Vakıf Muhasebe Kayıtlarına Göre Para Vakıfları (devamı)

Çaşnıgır	Mustafa Çelebi	Vakf-ı nükûd-u merhum Karanizâde Ahmed Ağa beray-ı hatm-i şerif ve Muhammediye ve Kur'an ve mai-i barud der cami-i Çaşnıgır	349 ⁵⁵⁸
Çaşnıgır	Mustafa Hafız	Vakf-ı nükûd-u cami-i şerif-i Çaşnıgır min Hadım Sinan Ağa	341 ⁵⁵⁹
Recayi	Elhac Yusuf	Vakf-ı nükûd-u cami-i şerif-i Sahabe	222 ⁵⁶⁰
Elhac İlyas-ı Sagır	Ahmed	Vakf-ı nükûd-u cami-i şerif-i Elhac Mehmed	107 ⁵⁶¹
Elhac Yahya	Esseyyid Hüseyin	Vakf-ı nükûd-u çeşme	125 ⁵⁶²
Elhac Yahya	Esseyyid Hüseyin (mütevvel Mehmed'dir hâlâ)	Vakf-ı nükûd-u cami-i şerif	432,5 ⁵⁶³
Elhac Yahya	Çorbacı Mehmed Beşe	Vakf-ı nükûd-u çeşme-i Ahî Baba	59,5 ⁵⁶⁴
Danışmend Halil	Mehmed Efendi	Vakf-ı Çeşme-i İkitüleli	313,5 ⁵⁶⁵
Bölçek-i Cedîd	Hüseyin	Vakf-ı nükûd-u cami-i şerif-i Elhac Osman	203 ⁵⁶⁶
Bektaş-ı Sagır	Mehmed Efendi	Vakf-ı nükûd-u mescidi-i şerif-i Abdülbâki	300 ⁵⁶⁷
Tekye ⁵⁶⁸	Mehmed Efendi	Vakf-ı nükûd-u Yasin-i şerif beray-ı mescid-i şerif-i İsa Bali	111,5 ⁵⁶⁹
Kara Yunus	Etyemez oğlu Osman	Vakf-ı nükûd-u Mescid-i şerif-i Kara Yunus	351 ⁵⁷⁰
Nişancı Paşa	İbrahim	Vakf-ı nükûd-u Mescid-i şerif ve Muallimhâne ve Çeşme	500 ⁵⁷¹
Bölçek-i Âtik	Elhac Hüseyin	Vakf-ı nükûd-u çeşme-i Piri Kadı	303,5 ⁵⁷²
Serâbâd	Elhac Üvez	Vakf-ı nükûd-u Debbağan beray-ı taamiye	150 ⁵⁷³
Serâbâd	Elhac Üvez	Vakf-ı Mescid-i şerif-i Kozluca	151 ⁵⁷⁴

⁵⁵⁸ M.Ş.S. 187, s. 4/10.

⁵⁵⁹ M.Ş.S. 187, s. 4/11.

⁵⁶⁰ M.Ş.S. 187, s. 4/12.

⁵⁶¹ M.Ş.S. 187, s. 4/13.

⁵⁶² M.Ş.S. 187, s. 5/1.

⁵⁶³ M.Ş.S. 187, s. 5/2.

⁵⁶⁴ M.Ş.S. 187, s. 5/3.

⁵⁶⁵ M.Ş.S. 187, s. 5/4.

⁵⁶⁶ M.Ş.S. 187, s. 5/5.

⁵⁶⁷ M.Ş.S. 187, s. 5/6.

⁵⁶⁸ Bkz. İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar*, (H. 1060 Milâdi 1650'den sonra), Manisa Halkevi Yayınları, yy., 1950, s. 152.

⁵⁶⁹ M.Ş.S. 187, s. 5/7.

⁵⁷⁰ M.Ş.S. 187, s. 5/8.

⁵⁷¹ M.Ş.S. 187, s. 5/9.

⁵⁷² M.Ş.S. 187, s. 5/10.

⁵⁷³ M.Ş.S. 187, s. 5/11.

⁵⁷⁴ M.Ş.S. 187, s. 5/12.

Tablo .3.1. 1728-1731 Yılları Arasında Manisa Vakıf Muhasebe Kayıtlarına Göre Para Vakıfları (devamı)

Yarhasanlar	Abdi	Vakf-ı nükûd-u Mescid-i şerif-i Emir Çavuş	158 ⁵⁷⁵
Çarşı	Elhac Mehmed	Vakf-ı nükûd-u Kazzazân der Mağnisa beray-ı taamiye	100 ⁵⁷⁶
Alaybeyi	Mehmed Efendi	Vakf-ı nükûd-u Mescid-i şerif-i Elhac Ahmed	362 ⁵⁷⁷
İmad	Abdullah	Vakf-ı nükûd-u Mescid-i şerif-i İmad	137 ⁵⁷⁸
Çarşı	Mehmed	Vakf-ı nükûd-u Debbağân der Mağnisa beray-ı taamiye ve mai-i kırık	100 ⁵⁷⁹
Elhac İvaz Paşa	Ber vech-i meşrutiyet mütevellî Aişe Hatun	Vakf-ı Mescid-i şerif-i Elhac İvaz Paşa der Mağnisa	316 ⁵⁸⁰
Baba Kuyusu	Mehmed Çelebi	Vakf-ı Mescid-i şerif-i	234,5 ⁵⁸¹
Baba Kuyusu	Mehmed Çelebi ⁵⁸²	Vakf-ı nükûd-u Çeşme	144,5 ⁵⁸³
Çarşı	Salih	Vakf-ı nükûd-u taamiye-i Berberân	116 ⁵⁸⁴
Ali Ağa	Mehmed Efendi	Vakf-ı nükûd-u Mescid-i şerif-i Taslak (Dazlak) Çavuş	127,5 ⁵⁸⁵
Çarşı	Halil Beşe	Vakf-ı nükûd-u Aşçıyân ve Helvacıyân ve Şerbetçiyân	245,5 ⁵⁸⁶
Çarşı	Ali Beşe	Vakf-ı Çeşme-i Karahisar	96 ⁵⁸⁷
Gürhâne	Esseyyid Mehmed Efendi	Vakf-ı nükûd-u Mescid-i şerif-i Gürhâne	300 ⁵⁸⁸
Alaybeyi	Abdurrahman Efendi	Vakf-ı nükûd-u Çeşme-i Benli Mehmed Efendi	602 ⁵⁸⁹
Ebe Hatun	Hüseyin Halife	Vakf-ı nükûd-u Mescid-i şerif-i Ebe Hatun	150 ⁵⁹⁰
Saz	İsmi yazılmamış	Vakf-ı nükûd-u Yasin-i şerif	100 ⁵⁹¹
Ayn-ı Ali	Hacı Hamza	Vakf-ı nükûd-u Kuyu	94 ⁵⁹²

⁵⁷⁵ M.Ş.S. 187, s. 5/13.

⁵⁷⁶ M.Ş.S. 187, s. 5/14.

⁵⁷⁷ M.Ş.S. 187, s. 6/1.

⁵⁷⁸ M.Ş.S. 187, s. 6/2.

⁵⁷⁹ M.Ş.S. 187, s. 6/3.

⁵⁸⁰ M.Ş.S. 187, s. 6/4.

⁵⁸¹ M.Ş.S. 187, s. 6/5.

⁵⁸² “Mehmed, Mahmud’un mahlûlünden almıştır.” M.Ş.S. 187, s. 6/6.

⁵⁸³ M.Ş.S. 187, s. 6/6.

⁵⁸⁴ M.Ş.S. 187, s. 6/7.

⁵⁸⁵ M.Ş.S. 187, s. 6/8.

⁵⁸⁶ M.Ş.S. 187, s. 6/9.

⁵⁸⁷ M.Ş.S. 187, s. 6/10.

⁵⁸⁸ M.Ş.S. 187, s. 6/11.

⁵⁸⁹ M.Ş.S. 187, s. 6/12.

⁵⁹⁰ M.Ş.S. 187, s. 6/13.

⁵⁹¹ M.Ş.S. 187, s. 6/14.

⁵⁹² M.Ş.S. 187, s. 6/15.

Tablo .3.1. 1728-1731 Yılları Arasında Manisa Vakıf Muhasebe Kayıtlarına Göre Para Vakıfları (devamı)

Çarşuy-u Muıtabân	Esseyid Mehmed	Vakf-ı nükûd-u Çarşuy-u Muıtabân beray-ı tilâvet-i Yasin-i şerif	142,5 ⁵⁹³
Dilşikâr	Ahmed Efendi	Vakf-ı nükûd-u Muallimhâne-i Dilşikâr	75 ⁵⁹⁴
İbrahim Çelebi	Hüseyin	Vakf-ı nükûd-u Çeşme-i Salih Paşa	135,5 ⁵⁹⁵
Yar Hasanlar	Mehmed Efendi	Vakf-ı nükûd-u Mescid-i şerif-i Piyale Bey	106 ⁵⁹⁶
Saz	(ismi yazılmamış)	Vakf-ı nükûd-u Mescid-i şerif-i Hacı Halil	700,5 ⁵⁹⁷
Danişmend Halil	Abdülfettah	Vakf-ı nükûd-u Çeşme-i İkilüleli	mükerrer dir. ⁵⁹⁸
Çapraslar-ı Sagır	İsmi yazılmamış	Vakf-ı çeşme-i Gürhâne ve Çukur	309 ⁵⁹⁹
Çapraslar-ı Sagır	İsmi yazılmamış	Vakf-ı Mescid-i Şerif-i Çapraslar-ı Sagır	215 ⁶⁰⁰
Bedesten-i Âtik	İsmi yazılmamış	Vakf-ı Mescid-i Şerif ve Muallimhâne-i Merhum Ali Ağa	47 ⁶⁰¹
Serâbâd	Esseyid Abdullah	Vakf-ı nükûd ve müteferrikay-ı Mescid-i Şerif-i Orta	200 ⁶⁰²
Çarşı	İsmi yazılmamış	Hakkâkân-ı bâlâ	395 ⁶⁰³
İsa Fakih	İsmi yazılmamış	Mescid-i Şerif-i İsa Fakih	60,5 ⁶⁰⁴
Attarca	İsmi yazılmamış	Çeşme-i Karagür der karîb-i Cami-i Attarca	117 ⁶⁰⁵
Ferhad Ağa	İsmi yazılmamış	Cami-i Şerif-i Ferhad Ağa	478 ⁶⁰⁶
Attarca	İsmi yazılmamış	Çeşme-i Mübarek	63 ⁶⁰⁷
Çapraslar-ı Sagır	İsmi yazılmamış	Vakf-ı Çapraslar-ı Sagır mahallesinden Mescid-i Şerifin sabit olan	351 ⁶⁰⁸

1143 senesi Zilhiccesinde (Haziran 1731) Manisa kadısı tarafından Manisa'daki vakıfların daha ayrıntılı muhasebe kayıtları sicil defterine işlenmeye başlanmıştır. Bu kayıtlarda yalnızca vakıfların adı ve mütevellilerin adı değil,

⁵⁹³ M.Ş.S. 187, s. 6/16.

⁵⁹⁴ M.Ş.S. 187, s. 7/1.

⁵⁹⁵ M.Ş.S. 187, s. 7/2.

⁵⁹⁶ M.Ş.S. 187, s. 7/3.

⁵⁹⁷ M.Ş.S. 187, s. 7/4.

⁵⁹⁸ M.Ş.S. 187, s. 7/5.

⁵⁹⁹ M.Ş.S. 187, s. 7/6.

⁶⁰⁰ M.Ş.S. 187, s. 7/7.

⁶⁰¹ M.Ş.S. 187, s. 7/8.

⁶⁰² M.Ş.S. 187, s. 7/9.

⁶⁰³ M.Ş.S. 187, s. 7/10.

⁶⁰⁴ M.Ş.S. 187, s. 7/11.

⁶⁰⁵ M.Ş.S. 187, s. 7/12.

⁶⁰⁶ 90 guruşu meşruta olmak üzere M.Ş.S. 187, s. 7/13.

⁶⁰⁷ M.Ş.S. 187, s. 7/14.

⁶⁰⁸ M.Ş.S. 187, s. 7/15.

vakfa destek verenlerin de adları yazılmıştır. Ayrıca vakıfların gelir kaynakları da kalem kalem yazılmıştır.⁶⁰⁹

3.2. Dinî ve Sosyal Yapılar, Görevler - Görevliler

Manisa Muallimhânesinin sıbyan mektebi muallimi olan Sunullah adlı kişi öldüğünden yerine oğlu Hasan halife bir beratla tayin edilmişti.⁶¹⁰

Eylül 1728’de Manisa Saz Mahallesi’nde bulunan Elhac Halil Camii’ne müezzin olan Mustafa adlı kişi öldüğünden yerine beratla Mahmud Halife müezzin tayin edilmişti.⁶¹¹

Manisa tamgası mukataası malından karşılanmak üzere Şehzâdegân ruhu için cüzhan ve Kur’an-ı Kerim’den En’am suresi okuması görevi kendi isteğiyle Abdüllatif Efendi görevlendirilmiş ve kendisine 12 Ekim 1729’da bir berat verilmişti.⁶¹²

Manisa kazası Emlak nahiyesine tâbi Düyek adlı karye yakınlarında “İzzeddin Kapusu” adıyla bilinen bir vakıf kapı bulunmaktaydı. Vakıf şartlarına göre müteveli olanların kurucu ailenin soyundan gelmesi gerekiyordu. 1142 senesinde 28 akçe vazife ile bu vakfın tevliyeti Mustafa adlı kişinin uhdesindeyken, bu kişinin ölümü üzerine yerine oğlu Hasan’a müteveli tayin olunduğuna dair berat verilmiştir.⁶¹³

1142 senesinde Alaybeyi Mahallesi’nde bulunan Camiinin müezzin tayini yapılmıştır. Kendisine berat verilen Yusuf Halife bu göreve getirilmiştir.⁶¹⁴

Yine 1142 senesinde Dârüssa’âde Ağası Elhac Beşir Ağa Dîvân-ı Hümâyûn’a arz göndererek nezareti altında olan vakıflardan Manisa Yakut Ağa vakfının mektebinde muallim olan Hasan Halife öldüğünden yerine Halil Halife’nin getirilmesini istemiş ve sonuçta Halil Halife yevmi 5 akçe vazife ile bu göreve getirilmiştir.⁶¹⁵ 1143 Muharreminde (1730 Temmuz ortaları) Manisa’daki Saruhan Baba Türbesine türbedar olarak Esseyid Ali bin Elhac Osman beratla tayin edilmiştir.⁶¹⁶

⁶⁰⁹M.Ş.S. 187, s. 10 ve devamı.

⁶¹⁰M.Ş.S. 185, s./75/1.

⁶¹¹M.Ş.S. 185, s./75/1

⁶¹²M.Ş.S. 185, s./76/2

⁶¹³M.Ş.S.185/84/2.

⁶¹⁴M.Ş.S.185/86/2.

⁶¹⁵M.Ş.S.185, s. 87/1

⁶¹⁶M.Ş.S.185, s. 119/2.

3.2.1. Mimar Tayini

3 Zilkade 1141 (31 Mayıs 1729) tarihli bir berat suretinde Turgutlu ve Manisa mimarlığının senede dört bin akçe mukataaya verildiği ancak bu mukataayı iltizam eden İsmail adlı ustanın işinde ehil olmadığı ifade edilerek mimara bağlı yapı ustalarının kendisinden memnun olmadıkları belirtilmektedir. Yerine ustaların tavsiyesiyle Elhac İbrahim mukataa bedeline bin akçe zam yapılarak beratla getirilmiştir. Berat sureti şöyledir:

“Nişan-ı Şerif-i âlişân Berat-ı Şerif Suretidir.

Hüküm oldur ki,

Turgudlu ve Mağnisa Mimarlığı sened dört bin akçe mukataa ile mutasarrıf olan Usta İsmail nâ-ehl olup taife-i mezkûrun râzı olmadıkları ve erbâb-ı istihkâkdan işbu râfî-i tevkî-i refî-i âlişân-ı hakânî Kıdvet-ü'l emâsil ve'l akrân Elhac İbrahim zîde kadruhû fenn-i mimarîde mâhir ve uhdesinden gelmeğe kadir müstehak ve râzı ve hoşnûd oldukları ilâm ve istihbar eylemeleriyle mimarlık-ı mezkûr merkum Usta İsmail üzerinden ref' ve beher sene cânib-i mirîye ver geldiği dört bin akçe mukataa bin akçe dahi zamm olunub beher sene beş bin akçe mâl-ı mukataat teslim-i Hazine-i Âmirem eylemek şartıyla merkum Elhac İbrahim zîde kadruhû'ya tevcih ve yedine Berat-ı şerif-i âlişânım verilmek ricasına Kıdvetü'l emâcid ve'l âyân Hassa Mimarbaşısı Mehmed zîde mecdehû arz etmeğin mûcebince tevcih ve berat olunmak fermanım olmağın hakkında mezîd-i inâyet-i padişâhî zuhura getürüb mümâileyhin arz ve bin yüz kırk bir senesi Şevval-i mükerreminin sekizinci günü tarihiyle müverrih verilen rüûs-u hümayunum mûcebince bir berat-ı hümayûn-u izzet-makrûn verdim ve buyurdum ki, mezbur Elhac İbrahim zîde kadruhû varub vech-i meşrûh üzere beher sene beş bin akçe mukataa teslim-i Hazine-i Âmirem eylemek şartıyla mezbur İsmail'in ref' inden Turgudlu ve Mağnisa'da mimar olup edây-ı hizmet eyledikten sonra bundan evvel olanlar her ne minval üzere mutasarrıf olagelmişler ise merkum dahi ol minval üzere zabt ve mutasarrıf olup ref' olunan mezbur İsmail ve taraf-ı âherden duhul ve taarruz kılmayalar. Şöyle bileler, alâmet-i şerife i'timâd kılalar. Tahrîren fi'l yevm-üs 'sâlîs min şehri-i Zilkâde ü'ş-şerife sene ahda ve erbain ve miye ve elf.

3.2.2. Pاسبân (Pazvant, Pasubend: Gece Bekçisi) Tayini

Her Osmanlı şehrinde olduğu gibi geceleri güvenliğin sağlanması için genellikle de yeniçeriler arasından pasbânlar (pazvant) görevlendirir bunlar da yaptıkları hizmetin karşılığında belirli bir ücret alırlardı.⁶¹⁸ 20 Ramazan 1142 (8 Nisan 1730) tarihli bir Berat suretine göre Manisa'da Pasbanbaşı tayini şu şekilde yapılmıştır:

“Erbâb-ı İstihkâkdan işbu râfi-i tevkî-i refi-i âlişân-ı hakânî (ismi yazılmamış) zîde kadrûhû Divân-ı hümâyûnuma arzuhâl edüb Mağnisa'da vâkî pasbân taifesi üzerlerine pasbân olan Esseyid Mehmed'in bir akçe sefer hazinesi olmayub mukaddema mecannen mutasarrıf olmağla tedarik eylediği on bir akçe ulufesi hazine-mande mukabelesinde serpasbânlık mezbûrun ref'inden kendüye tevcih olunub yedine berat-ı âlişân verilmek bâbında inâyet ricâ etmeğin, Anadolu Muhasebesinde kaydı bulunmadığı derkenar olunmağın askerî ruznamçesine nazar olundukda serpasbânlık bilâ – tâyin Seyyid Mehmed üzerinde olduğu mestur ve mukayyed olmağla dergâh-ı muallâm cebecilerinden beşinci bölükden Musa, yedi akçe ulufeye mutasarrıf olan Mustafa isimli ve Şam-ı Şerif havalisi malından almak üzere yevmi dört akçe vazifeye mutasarrıf Şeyh Ahmed-i Şâmi-ü'l Kadr ismiyle tedarik eylediği on bir akçeyi hazine – mande mukabelesinde ref'inden tevcih olunmak fermanım olmağın hakkında mezîd-i inâyet-i pâdişahanem zuhura getirüb kendü arzuhâli ve piyade mukabelesi derkenarı ve bin yüz kırk iki senesi Ramazan-ı şerifinin ikinci günü tarihiyle müverrih verilen rüûs-u hümayunum mucebince berat-ı hümayun-u izzet-makrûnumu verdim ve buyurdum ki,

Mezbur zîde kadrûhû varub hazine-mandesi mukabelesinde taife-i mezkur üzerlerine pasbânbaşı olub zabt ve tasarrufuna taraf-ı âherden kimesne duhul ve taarruz eylemeye. Şöyle bileler, alâmet-i şerifime i'timâd kılalar.

*Tahriren fî'l yevm-ü'l işrin min Ramazân-ü'l mübareke sene isnâ ve erbâin ve miye ve elf. 20 Ramazan 1142-8 Nisan 1730*⁶¹⁹

⁶¹⁷ M.Ş.S.185, s. 132/1.

⁶¹⁸ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1993, c. 2, s. 754

⁶¹⁹ M.Ş.S.185, 93/1.

TARTIŞMA VE SONUÇ

1728-1731 yılları arasında yani Patrona Halil ayaklanmasının gölgesindeki Batı Anadolu'nun nasıl bir panorama çizdiğini araştırmaya yönelik olan bu çalışmamızda temel kaynağımız Manisa ve Kemeredremid (Burhaniye) Şer'iyye Sicilleri olmuştur. Sicilleri tararken tarihçilerin (özellikle vak'anüvislerin) yazmadığı ifade edilen 1142 Hicrî senesi üzerinde özellikle durarak, bu yıla ait bilgileri önemle aktarmaya çalıştık. Elde ettiğimiz sonuçlar, Batı Anadolu'nun söz konusu dönemde Osmanlı Devleti'nin tamamında yaşanan sıkıntıları belli ölçülerde yansıttığını göstermektedir.

XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti için köklü değişimlerin yaşandığı, ordu, donanma ve diğer devlet kurumlarında bazı önemli değişikliklerin yapıldığı yıllarla başlar. 1702 Kalyon Nizamnamesiyle kürekli gemiden yelkenliye geçen Donanmay-ı Hümâyûn Mezomorta Hüseyin Paşa gibi önemli bir kaptan-ı deryanın idaresinde güçlü bir görünüm sergilerken, 1711 Prut Savaşı'nda Rusları durduran Osmanlı kara ordusunun hâlâ Avrupa'nın en önemli bir askerî kuvvetleri arasında olduğu bilinmektedir. Her ne kadar timar sistemi eski gücünde değilse de henüz tamamen ortadan kalkmamıştır. Maliye'de alınan önlemler ile devlet görece bir refah düzeyini yakalamış görünmektedir. 1718 Pasarofça Antlaşmasıyla Batı'daki savaflara uzunca bir ara verilmiş, bu sayede güvenli bir ticaret olanağı yakalandığından yabancı tüccarların Osmanlı liman ve şehirlerindeki faaliyetleri artmıştır. Avrupa'dan getirilen malların Osmanlı pazarlarında giderek daha büyük pay sahibi olması şehirlerde yaşam standardının arttığı ve beğenilerin çeşitlendiği şeklinde yorumlanabilir. Beğenilerdeki farklılaşma ve Avrupa mallarının pazar payının artmasını şer'iyye sicillerine akseden terekelerde görebilmekteyiz.

Osmanlı Devletinin ekonomik temellerini oluşturan, iaşe, gelenekçilik ve hazinenin dolu tutulması ilkelerinin bu dönemde de maliye politikalarının temelini oluşturduğu yine sicillere akseden belgelerde görülmektedir. Timar sisteminin giderek daha fazla gerilemesi ve devlet gelirlerinin iltizama verilmesi, "ber vech-i mâlikâne" uygulamalarının yaygınlaşması, para düzeninin sağlam temellere oturtulması amacıyla fermanlar gönderilerek züyuf ve kırpık akçelerin dolaşımdan kaldırılmasına çalışılması, gurus ve para sisteminin maliye hesaplarında yerleşmesi, vergilerin bu sisteme uygun olarak Muhassıl, mütesellim, voyvoda gibi geniş yetkilerle donatılmış özel görevliler eliyle toplanması yeni dönemin temel özelliklerindedir. Sicillerde bu görüşü destekleyen çok sayıda belge

mevcuttur. Örneğin, Aydın ve Saruhan Muhassılı Abdullah Paşa, vezir rütbesinde, çok geniş yetkilerle donanmış üstelik saraya damat olmuş bir yerel yöneticidir. Devlete ait, avârız türünden vergileri toplamak bir yana bölgedeki mukataaların, hasların, vakıfların karşılaştığı birçok sosyal ve ekonomik meselenin çözümlenmesinde yetki sahibidir. Buyrulduklarına ve kendisine hitaben yazılan arzuhal ve fermanlara bakıldığında hâkimiyet alanı Teke, Hamid, Aydın, Saruhan, Menteşe ve Karesi sancaklarını içine almakta yani neredeyse tüm Batı Anadolu'yu kapsamaktadır. Abdullah Paşa'nın bölgede kendisine yardımcı olan diğer görevlilerin başında mütesellim ve voyvodalar gelmektedir. Tabii ki, şer'i hukuku ilgilendiren konularda kadılarla çok yakın işbirliği içerisinde olduğunu da unutmamak gerekir. Ancak sicillerde şu fark edilmektedir ki, kadılar klasik Osmanlı adlî sistemindeki eski güçlerini yitirmişlerdir. Bazı belgelerde görüldüğü gibi kadılardan gelen şikâyetler üzerine bazı davalar meydana geldikleri kaza ve nahiyede değil Abdullah Paşa'nın gölgesindeki kazalarda görülmüştür. Yuzo Nagata'nın "Tarihte Âyanlar Karaosmanoğulları üzerine Bir İnceleme" adlı eserinde belirttiği gibi âyânların ve yerel güç odaklarının güçlenmesiyle artık davalar voyvoda konaklarında görülür olacaktır.

İncelediğimiz dönemde esnafın kendi klasik yapısı içerisinde kalmakla beraber zaman zaman şeyhlerinden, kethüdalarından şikâyet ettikleri görülmektedir. Terziler, haddadlar, debbağlar, Hallaçlar ve her Osmanlı şehrinde bulunan tipik esnaf gruplarının yanı sıra Batı Anadolu'ya veya o döneme özgü yeni ortaya çıkmış esnaf da sicillerde yer alır. Karcılar, helvacılar, kebağçılar, ithal ürünler satan dükkânlar, bakkallar, duhancılar kahveciler vb. Manisa'daki Sûk-u Sultanî ve Taht-el Kal'a (Kale Altı), gibi alış-verişin yoğunlaştığı yerlerde sıralanmışlardır. Şöyle ki, Pazar-ı Büzürg denilen yerde, Saraçlar çarşısı, Buğdaycılar sûku Hattab sûku, Yemişçiler çarşısı, Babuçular çarşısı, Paşmakçılar çarşısı, Kürkcüler Sûku, Takyeciler çarşısı, Bezzazlar çarşısı, Tabbahin çarşısı, Abacılar çarşısı ve Muytablar sûku yer almaktaydı. Ayrıca Manisa'da Bit Pazarı ve Sipahi pazarı denilen iki bedesten de bulunuyordu. Hatuniye Camii ile Çaşnıgir Camii arasında bulunan ticaret sahası Sûk-u Tahtelkal'a adıyla anılmaktaydı.

Esnafın sorunlarına ilişkin ilginç bir belge de sicillere aksetmiştir. Bu kişi Aydın'dan Manisa'ya ticaret için gelen ve bir dükkân işletmeye çalışan saatçidir. Talihsiz saatçinin başına gelenler bir yana onun Manisa'da kendisine yapılanları şikâyet edecek, etse de meseleyi çözecek bir makam bulamadığı anlaşılmaktadır. Çünkü kendisi en sonunda doğrudan Aydın ve Saruhan Muhassılı Aydınlı

Abdullah Paşa'ya bir arzuhal göndermek zorunda kalmıştır. Bu olay da o dönemde kadılık kurumunun işleyişiyle ilgili bir örnek olabilir.

Bazı esnaf kethüdaları hakkında yapılan şikâyetler üzerine kethüdaların değiştiği verilen beratlarla ait suretlerde göze çarpmaktadır. Bunun yanında bir kayıt vardır ki, o da bir müezzinle ilgilidir. Halk müezzin efendiyi işretten başını kaldırmayıp işini yapmamakla suçlamaktadır ki, yapılan tetkikat sonucu bu müezzin görevden alınmıştır.

Gayrimüslimlerin yaşadığı bazı sorunlar merkez tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Manisa'da ve civar bölgelerde yaşayan bazı gayrimüslimlerin okul, ev gibi mekânlarıyla ilgili yaşadıkları bazı sorunlar çözülmüştür. Manisa'da Mimarbaşılığa bir gayrimüslim getirilmiştir. Manisa Şer'iyye Sicillerinden 187 no'lu defterde görüldüğü gibi bu dönemde yaygınlaşan para vakıflarında da gayrimüslimlere sıkça rastlanmaktadır.

Aydın ve Saruhan Muhassılı olan Vezir Damad Abdullah Paşa, aslen Aydınlı olup makamı da Aydın'daki sarayındaydı. Kendisine gönderilen arzuhallerden anlıyoruz ki, Abdullah Paşa sadece mali-idari konularda değil adli konularda da başvuru bir merci konumundadır. Üstelik mağdurlar muhakemenin de Aydın Güzelhisar'da yapılmasını özellikle talep etmektedirler. Abdullah Paşa ise kendisine ulaşan arzuhalleri yanıtsız bırakmamış, gönderdiği buyruhdularla haksızlığa uğramış kişilere sahipsiz kalmayacaklarını göstererek, adaletin işletilmesini veya hızlandırılmasını sağlamaya çalışmıştır.

Aydın'dan gönderilen buyruhdularda en çok görülen konulardan biri de asayişle ilgilidir. Gerek eşkıyalık, gerek dağa kaldırma gerekse diğer sosyal huzursuzluklar Muhassılık makamından gönderilen buyruhdularla kadı ve mütesellimlere bildirilmiş ve gereğinin yapılması istenmiştir.

Yöneticilerin yerleşim bölgelerine yaptıkları teftişler halk arasında maddi sıkıntıya yol açmıştır. Bunu hem Manisa hem Kemerredremid ve Edremid sicillerindeki tevzi defterlerine akseden kayıtlardan anlıyoruz. Bu teftişler halkta büyük sıkıntı yaratmış olmalıdır ki, paşalara teftişe gelmemeleri için verilen paralar bir kalem olarak tevzi defterine işlenmiştir.

Manisa ve yakın çevresindeki batı Anadolu kentleriyle ilgili diğer konulardan bir de timar sistemiyle ilgilidir. XVIII. Yüzyılda önemini kaybetmeye

yüz tutmuş timar, zeamet ve hasların gelirlerinin azalmasıyla bunlara olan talebin azaldığı bilinmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin 1730'lu yıllara gelindiğinde çoktan durmuş olan fetihlerine bağlı olan timar sisteminin kuvveti bu dönemde yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır diyebiliriz. Çünkü şer'iyye sicillerine akseden bir sadrazam buyruldunda İran seferleri sırasında elde edilen yeni toprakların timar olarak dağıtılacağı ilan edilmektedir.

Mevcut timar gelirlerinin zaimler tarafından kısmen iltizama verildiği de görülmektedir.

İstanbul'dan İran seferleri için deve, katır ve bargir istekleri bu dönemin diğer önemli kayıtlarındandır. Bunlar sefer dönemi istekleridir. Ancak, yazlık kıyafet ihtiyacı için İzmir'den satın alınıp Manisa'da her nasılsa kaybolan çuka yüklü katırlar meselesi de oldukça ilginç bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır.

187 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicilinde Manisa vakıflarının Muhasebe kayıt özetleri bulunmaktadır ki, bu deftere bakarak Manisa'da 1142-1143 senelerinde mevcut ve faal vakıflar, bunların mütevellileri ve gelirleri tespit edilebilmektedir. Burada en çok dikkat çeken "vakf-ı nükûd" adıyla anılan para vakıflarının çokluğudur.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki, şer'iyye sicilleri incelendiğinde Batı Anadolu'nun 1728-1731 yıllarını içine alan ve Lale devrinin son yıllarını kapsayan bu döneme ait sosyo-ekonomik durumu çalkantılarla doludur. Kurumlar klasik dönemden oldukça farklı bir işleyiş göstermektedir. Bölgede devlet otoritesini mütesellim ve voyvodalar yardımıyla Aydın ve Saruhan muhassılı temsil etmektedir. Timar sisteminin klasik dönemdeki güçlü idareciler çıkarıcı yapısı artık yoktur. Sancakbeyleri ve Alaybeylerinden pek söz edilmez olmuştur. Hatta Anadolu valisi bile eşkıya takibi veya göçebe aşiretlerin kendi yurtlarına döndürülmesi için yetkilendirildiğinde merkezden gelen fermanla Aydın ve Saruhan Muhassılından destek almak durumundadır. Ancak daha önce olduğu gibi Anadolu Valisine gönderilen imdadiyeler altı aylık dönemler için tevzi defterlerine kaydedilmektedir. Kendi hiyerarşik yapısı içinde timar sistemi devam etse de bu hiyerarşinin yönetim mekanizmasındaki yetkileri timar ve zeamet bölgeleriyle sınırlı kalmıştır. Buna karşılık padişah ve ailesine ait has topraklarının, vakıflarının, mukataalarının, saray ve devlet erkânına ait diğer gelir kaynaklarının kontrolü, vergilerin toplanması işi Muhassıllık tarafından yapılmaktadır. Avârız, nüzul, imdadiyeler gibi vergilerin nasıl toplandığı, nerelerde kullanıldığı merkez-

taşra ilişkilerinde bu vergilerin ne kadar önem kazandığı sicillere akseden belgelerden anlaşılmaktadır.

Şer'iyeye sicillerine ve kısıtlı kaynaklara başvurarak yaptığımız bu çalışmamız elbette ki yeterli değildir. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yapılacak çok geniş kapsamlı incelemelerle henüz yeterince aydınlatılamamış XVIII. Yüzyıl Osmanlı Anadolu'su hakkında yeni bilgilere ve sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Açıkel, A. (2004). “Şer‘iyye Sicillerine Göre Tokat’ta İhtida Hareketleri (1772/1897)”, *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 23, s.173 vd.
- Ahıskalı, R. (2006). “Muhzır”, *DİA*, c.XXXI, s.85.
- Ahmed Cevdet Paşa, (1290). *Tarih-i Cevdet*, c.5, İstanbul,.
- Ahmet Refik, (1324). “Evkaf-ı Vilayet-i Teke”, *TOEM*, sene 14, 2
- Akdağ, M. (1949). “Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde: Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti”, *Belleten*, Cilt XIII, Sayı 50 - Nisan, s.560.
- Akdağ, M. (1955). “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XIII/1-2, s.48.
- Akdağ, M. (1974). *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, c.I, İstanbul
- Akgündüz, A.(1998). “Hüccet” *İslam Ansiklopedisi*, XVIII, s. 446.
- Akgündüz, A.,(1988). *Şer‘iyye Sicilleri Mahiyeti ,Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Akman, M., (1996).“Kilise ve Havraların İslâm-Osmanlı Tarihindeki Yeri”, *İLAM Araştırma Dergisi*, c.1, sayı:2 (Temmuz-Aralık), ss.133-144.
- Aksın, A. (1990).*218 Numaralı Harput Şer‘iyye Sicili(1249-1256 / 1833-1840)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, s. XXVII.

- Aktepe, M. (1958). “XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfûs Mes'alesine Dair Bazı Vesîkalar”, *İÜEFĐ*, C.9, s. 13, ss. 4-5
- Aktepe, M. (1958). *Patrona İsyanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 3.
- Aktepe, M. (1970). *1720-1724 Osmanlı - İran Münasebetleri ve Silahşör Kemânî Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnâmesi*, İstanbul.
- Akyılmaz, G., (2001). “Tanzimat'tan Önce ve Sonra Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü” *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı II*, 38(671)
- Altundağ, Ş. (1967). “Osmanlı Kadılarının Salâhiyet ve Vazifeleri Hakkında”, *VI. Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler)*, Ankara, s.346.
- Arık, F. Ş. (1997). “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 8, s.7. vd.
- Arıkan, Z., (1991). “Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, ss. 279-306.
- Arif Bey (1332). “Devlet-i Osmaniye'nin Teessüs ve Takarrürü Devrinde İlim ve Ulema”, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, I/2, s.2
- Aslan, N. (1999). *İslam Yargılama Hukukunda “Şuhûdü'l-hâl” jüri: Osmanlı Devri Uygulaması*, İstanbul.
- Âşıkpaşaoğlu Tarihi* (1970). Haz. Atsız, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.

- Atalar, M. (1980). “Şer‘iye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâmi İlimler Dergisi*, IV, s.305 vd.
- Atar, F. (2001). “Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.XXIV, s.66.
- Aydın, B. (1994). “Meşihat Arşivinde Yeni Tasnif Olunan Siciller”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 90, İstanbul, s. 122-151.
- Aydın, B. (1995). “Şer‘iye Sicilleri Arşivi’nde Hususi Mahiyette Düzenlenmiş Siciller ve Meşihat Arşivi’nde Yeni Tasnif Olunan Şer‘iye Sicilleri”, *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.116 vd.
- Aydın, B. (1998). “İstanbul Kadılığı Tarihçesi ve İstanbul Kadı Sicillerine Dair Tetkikler”, *İstanbul Araştırmaları*, VI, s.79.
- Aydın, B. (2003). *Osmanlı Bürokrasisinde Divan-ı Hümâyun Defter Formlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (XV-XVI. Yüzyıl)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, D. (1998). *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilâtı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara.
- Aydın, M. A. (1994). “Osmanlıda Hukuk”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (Ircica), İstanbul, c.II., s.398 vd.
- Aydın, M. A. , (2003). “Mahkeme”, *DİA*, c.XXVII, s.343.
- Balta, E. (1989).“Yunanistan’daki Osmanlı Arşivleri”, *Tarih ve Toplum* XII/67, İstanbul ss. 42-44.

- Baltacı, Cahit (1991). “Arpalık”, *DİA*, c.III, s.392-393.
- Barkan, Ö. L. (1942). “Avâırız”, *İA*, II, 13-19.
- Barkan, Ö. L. (1968). “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, *TTKBelgeler*, III/5-6, s.1 vd.
- Bayındır, A. (1986). *İslam Muhakeme Usulü- Osmanlı Devri Uygulaması*, İstanbul.
- Bayır, Ö. (2001). *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa’nın Sosyal ve İktisadi Durumu*, Basılmamış Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih AB.
- Baykara, T. (2002). “Kazâ”, *DİA*, c.XXV, s.118.
- Bayur, Y. H. (1947). *Hindistan Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.
- Belin, M. (1999) *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Tarihi*, (Çev. Oğuz Ceylan) Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- Berki, A. H. (1965). “Vakıfların Hukuk ve Tarih Bakımından Kıymeti”, *Vakıflar Dergisi*, VI, s.5.
- Bizbirlik, A. (2002). “Edirne Tereke Defterleri Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, c.X, ss.731-735.
- Bizbirlik, A. (2002). “Tereke Defterleri ve Edirne Tereke Defterleri Üzerine Bir Deneme”, *Türkler*, c.X, Ankara, s.731 vd.
- Brh Ş.S. (Burhaniye-Kemeredremid Şer’iyye Sicili) 1093*, s. 2
- Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer’iye sicili) 1093*, s.15-16.

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili) 1093, s.22/1.

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili) 1093, s.28; s.30; s.38

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili), 1093

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili), 1093, 10/1

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili), 1093, 8/5.

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili), 1093, s. 26.

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili), 1093, s.18/1

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili), 1093, s.24/1

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili), 1093, s.24-25

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili), 1093, s.31/1

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili), 1093, s.33/1

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili), 1093, s.34

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili), 1093, s.36

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili), 1093, s.38.

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili), 1093, s.4/1.

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili), 1093, s.5/2

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili), 1093, s.6/1.

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili), 1093, s.8/2.

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili), 1093, s.9/1.

Brh.Ş.S. (Burhaniye Şer'iyе sicili)1093, s.18.; s.23/2.

- Cezar, Y. (1977). “Bir Ayanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Yanı Kör İsmail-oğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)”, *Bellekten*, XLI/161, s.41 vd.
- Cin, H. (1978). *Osmanlı Toplumsal Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara.
- Çadircı, M. (1977). “II. Mahmut Döneminde Mütessellimlik Kurumu”, *DTCFD*, XXVIII/3-4, s. 287-296.
- Çelik, B. – Demir, T. (2010). *Osmanlı Devletinde Bir İdarî- Mâlî yeniden Yapılanma Örneği: Aydın Muhassıllığı*, Adnan menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın.
- Çetin, A. (1981).“Türkiye Haricindeki Osmanlı Şer‘iyye Sicilleri”, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, V/1, İstanbul, s. 49-55.
- Çiçek, K. (1996). “Osmanlı Adliye Teşkilâtında Mahkeme Tercümanları”, *Toplumsal Tarih*, V/30, s.47 vd.
- Danişmend, İ. H. (1971). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, C. 4.
- Denktaş, M. (2005). “Şer‘iyye Sicil Defterleri’nin Sanat Tarihi Araştırmalarındaki Önemi (Kayseri Ölçeği)” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, ss. 51-66.
- Dinçer, C. (1947). “Mahkeme Sicilleri”, *Ülkü*, 1, s.8.
- El-Aselî,K. C.(1990) *Vesâiku Mukaddesiye*, den trc. Sabahattin Samur, “Kudüs Şer‘i Mahkeme Sicilleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri, IV, 313-322.

- Emecen, F. - Şahin İ. (1994). *Osmanlılarda Divân-Bürokrasi-Ahkâm: II. Bâyezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Emecen, F. (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Erünsal, İ. E. (1990). “Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları IV: Lami’i Çelebi’nin Terekesi”, *Journal of Turkish Studies*, 14, s.179-194.
- Eryılmaz, B. (1990). *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul.
- Faroqhi, S. (2000) *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fedayi, C. (1999). “Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislamlık Kurumu”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, c.VI, Ankara.
- Fendioğlu, H. T. (1999). “Osmanlı’da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı”, *Osmanlı*, c.VI, s.457-458.
- Fleischer, C. H. (1996). *Tarihçi Mustafa Ali*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul.
- Genç, S. (2004). “XVIII. Yüzyılda Karesi Sancağında Hububat Kaçakçılığı”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:5, sayı:7, ss- 49-60.
- Gökçe, T. (1994). “934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilayeti Kadılıkları ve Kadıları”, *3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkçülük Armağanı Akademik Kitabı*, İzmir, s.78-79.

- Gökçe, T. (1994). “Anadolu Vilayeti’ne Dâir 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9, s.215-259.
- Gökçe, T. (1994). “Anadolu Vilayetine Dâir 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9, s.215-259.
- Gökçen, İ. (1945). *XVI. ve XVII. yüzyıl vesikalarına göre Manisa’da Deri San’atları Tarihi Üzerinde Bir Araştırma*, C.H.P. Manisa Halkevi, İstanbul: Marifet Basımevi.
- Gökçen, İ. (1946). *16. ve 17. asır sicillerine göre, Saruhan’da Yörük ve Türkmenler* İstanbul: C.H.P. Manisa Halkevi, İstanbul: Marifet Basımevi.
- Gökçen, İ.(1950). *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar, (H. 1060 Milâdî 1650’den sonra)*, Manisa Halkevi Yayınları, yy.
- Göriceli Koçi Bey (1994). *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Yılmaz Kurt, Ecdad, Ankara.
- Güçer, L. (1949-1950). “XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi”, *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 11, İstanbul, s. 397-416.
- Günay, M. (2000). *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1650–1675)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Gürkan, F. (1986). “Şer‘iye Mahkemeleri Sicilleri Üzerinde Bir Araştırma”, *IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1981*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, ss.765-779.

Halaçoğlu, A. (1999). “1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler (Ankara, 12-16 Eylül 1994)*, c.III, Ankara, s.892 vd.

Halaçoğlu, Y. (1995). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara.

Hammer, J.V.P. (2010). *Büyük Osmanlı Tarihi*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Hızlı, M. (1991). “Maddi Kültür Varlıklarımızın Onarımlarını Belirlemede Şer‘iyye Sicillerinin Rolü”, *Taç Vakfı Yıllığı*, I, İstanbul, s.143 vd.

<http://www.gazetedokuzeylul.com/kose-yazisi/2836/deve-guresi.html>.

İlgürel, M. (1975).“Şer‘iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *Tarih Dergisi*, Sayı 28-29, ss. 123-166.

İnalcık, H. (1947). “Bursa Şer‘iyye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed’in Fermanları”, *Belleten*, XI/44, ss.693-703.

İnalcık, H. (1951). “Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkışafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti zerinde Bir Tetkik Münasebetiyle” *Belleten* Cilt XV, Sayı 60 (Ekim 1951)den Ayrı basım.

İnalcık, H. (1953-4). “15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Kaynakları”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15, s.51 vd.

İnalcık, H. (1958). “Osmanlı Hukukuna Giriş, rfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIII,s.115.

- İnalcık, H. (1980-1981). “Osmanlı İdare ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler-Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler”, *Belgeler*, X/14, s.37.
- İnalcık, H. (1993). “Cizye: Osmanlılarda Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt:8,İstanbul, sayfa:45-48.
- İnalcık, H. (1999). “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, *Cogito*, 19, s.120 vd.
- İpşirli, M. (1981-1982). “Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 10-11, s.222
- İpşirli, M. (1991). “Avârız Vakfı” *TürkiyeDiyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 4, s.110.
- İpşirli, M. (1997). “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”, *Bellekten*, LXI/232, s.667.
- İpşirli, M. (2006). “Mülâzemet”, *DİA*, c.XXXI, s.537.
- Karahasanoğlu, S. (2005). “Yanlış Zamanda Yanlış Adam’: Feyzullah Efendi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt.3, ss.843-847.
- Karahasanoğlu, S. (2009). “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1730 İsyanı Üzerine Yeni Bir Eser: Vâkıa Takrîri Binyüzkırkç’de Terkîb Olunmuştur”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, ss.179-187.
- Karahasanoğlu, S. (2013). *Kadı ve Günlüğü Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Karahasanoğlu, S.(2008). “Osmanlı Tarih yazımında “Lale Devri”: Eleştirel Bir Değerlendirme”, "*Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, ss.129-144.
- Karahasanoğlu, S.(2010). “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vâizi İspirîzâde Ahmed Efendi Ve Terekesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, c.24, ss. 97-128.
- Kaya, D. (1999). “Millî Kütüphane Şer‘iyye Sicilleri Toplu Kataloğu Projesi Çalışmaları”, *Milli Kütüphaneye Armağan*, Ankara, s.160 vd.
- Kaya, İsmail (1995). *15/2 Nolu Kayseri Şer‘iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1019-1020/M.1611-1612)*, Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Kazıcı, Z. (1991). *İslam Müesseseleri Tarihi*, İstanbul.
- Koçi Bey (1993). *Koçi Bey Risâlesi*, Haz. Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.
- Konyalı, İ. H. (1951). “Kadı Zulumları, Softa Şekavetleri”, *Tarih Hazinesi*, IX/1, s.483
- Kurt, İ. - Aydın, B. (1996). “Üsküdar ve Çevresi Tarihine Ait Yeni Kaynaklar: Valide Camii’nde Bulunan Siciller”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 101, İstanbul, ss. 205-215.
- Kütükoğlu, M. S. (1983), *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul.
- Kütükoğlu, M. S. (1998). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul.

Kütükoğlu, M. S. (2006). "Narh", *D.İ.A.*, cilt: 32, s.390

M.Ş.S. (Manisa Şer'ıye Sicili) 185, s.8, H. 1

M.Ş.S. (Manisa Şer'ıye Sicili) 185, 62/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'ıye Sicili) 185, 94/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'ıye Sicili) 185, s.1, H.1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'ıye Sicili) 185, s.15, H.1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'ıye Sicili) 185, 102/3.

M.Ş.S. (Manisa Şer'ıye Sicili) 185, 114/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'ıye Sicili) 185, 116/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'ıye Sicili) 185, 117/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'ıye Sicili) 185, 86/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'ıye Sicili) 185, 94/2

M.Ş.S. (Manisa Şer'ıye Sicili) 185, 94/2

M.Ş.S. (Manisa Şer'ıye Sicili) 185, 94/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'ıye Sicili) 185, 95/1

M.Ş.S. (Manisa Şer'ıye Sicili) 185, 96/4

M.Ş.S. (Manisa Şer'ıye Sicili) 185, 99/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'ıye Sicili) 185, 99/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'ıye Sicili) 185, s. 102/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'ıye Sicili) 185, s. 119/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 132/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 137/2-3.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, S. 52/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 55/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 59/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 59/3.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 60/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 60/3.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 60/3.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 60-61

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 63/3.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 64/1

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 64/2

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 67/1

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 69-70.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 71/1

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 77/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 77/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 81/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, S. 85/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, S. 85/3 ve 86/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, S. 89, H.1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 9, H. 10.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 9, H. 11.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, S. 9, H.2

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, S. 9, H.5.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, S. 9, H.6

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, S. 9, H.6.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 96/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 96/3.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s.13, H.1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s.13-14, H.1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s.8, H. 2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185., s. 25/H.3-4.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 187, s. 10.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 102/4

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 102/4.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 103/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 103/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 104/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 105/4.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 106/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 106/3.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 107/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 109/2

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 136/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 136/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 136/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 56/3.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 57/4.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 57/5.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 59/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 89/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 93/1

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 99/3

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s. 100/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s. 101/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s. 11. H.12

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s. 19-20.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s. 50/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s. 52/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s. 58/3

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s. 78/1

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s. 8. H.3

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s. 87/3

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s. 88/1

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s. 93/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s. 93/4.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s. 96/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s./75/1

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s./75/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s./76/2

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s.100/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s.77/3

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s.77/3.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s.90/2, 91/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 1/1..

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 10

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 2/1

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 2/3.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 2/4.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 2/6.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 2/8.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 2/9.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 3/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 3/11.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 3/12.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 3/3.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 3/4.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 3/5.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 3/6.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 3/7.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 3/9.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 4/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 4/10.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 4/11.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 4/12.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 4/13.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 4/4.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 4/8.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 5/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 5/10.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 5/11.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 5/12.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 5/13.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 5/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 5/3.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 5/4.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 5/5.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 5/6.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 5/7.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 5/8.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 5/9.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 6/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 6/10.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 6/11.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 6/12.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 6/13.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 6/14.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 6/15.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 6/16.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 6/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 6/3.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 6/4.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 6/5.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 6/6.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 6/6.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 6/7.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 6/8.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 6/9.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 7/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 7/10.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 7/11.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 7/12.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 7/13.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 7/14.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 7/15.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 7/2.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 7/3.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 7/4.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 7/5.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 7/6.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 7/7.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 7/8.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 7/9.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 72/1

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, 55/1.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, 79/1

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, 95/1.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, S. 51, H. 2.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 54/3.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 55/3.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 67/1

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s.1/1.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili) 187, s. 2/2.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili),185, 63/1.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 104/2.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 108/1.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 113/2

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 119/1.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 122/1.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili)185, 84/2.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s. 25/3-4.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili)185, s. 87/1

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 2/10.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 2/5.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 2/7.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyeye Sicili)187, s. 3/10.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 3/13.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 4/5.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 4/7.

M.Ş.S. .(Manisa Şer'iyе Sicili)187, s. 5/14.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyе Sicili) 185, s. 52/3.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyе Sicili) 185, S. 88/2

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyе Sicili) 185, S. 9, H. 3.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyе Sicili) 175, s. 32

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyе Sicili) 185, 101/2

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyе Sicili) 185, 106/1.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyе Sicili) 185, 52/1.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyе Sicili) 185, 52/2.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyе Sicili) 185, 56/1

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyе Sicili) 185, 58/2

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyе Sicili) 185, 79/1

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyе Sicili) 185, 79/2

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyе Sicili) 185, 79/3.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyе Sicili) 185, 86/1

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyе Sicili) 185, 86/1.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyе Sicili) 185, 86/1.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyе Sicili) 185, 86/1.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, 92/2

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 11. H. 1.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 17. H. 1.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 59/4.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 80/2.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 81/1.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s.113/1-2.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s.117/2.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s.65/2

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s.84/3

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyeye Sicili) 187, s. 3/2.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyeye Sicili) 187, s. 3/8.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyeye Sicili) 187, s. 4/2.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyeye Sicili) 187, s. 4/3.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyeye Sicili) 187, s. 4/6.

M.Ş.S.(Manisa Şer'iyeye Sicili) 187, s. 4/9.

*M.Ş.S.(Manisa Şer'iyeye Sicili)*185, 56/2.

*M.Ş.S.(Manisa Şer'iyeye Sicili)*185, S.54/2.

M.Ş.S., (Manisa Şer'iyeye Sicili) , 185, 91/1.

M.Ş.S..(Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, S. 9, H.8.

*M.Ş.S..(Manisa Şer'iyeye Sicili)*185, 105/1.

M.Ş.S. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, 57/1.

M.Ş.Ş. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, 57/2.

M.Ş.Ş. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, 94/1.

M.Ş.Ş. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 102/1.

M.Ş.Ş. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 112/H.2

M.Ş.Ş. (Manisa Şer'iyeye Sicili) 185, s. 54/H.4.

Mardin, Ebü'l-ulâ (1977). "Kadı", *İA*, c. VI, s. 45.

Mehmed Raşid, (2013). *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, c. 2; Klasik Yayınlar, İstanbul.

Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmani*, c. III, s. 360.

Mehmet Arif, "Silsile-i vukuat-ı Devlet-i Aliyye'de zaptedilmeyen 1142 Senesi Hâdisatı". *Osmanlı Tarihi Encümeni Mecmuası* c. I, s. 53 - 64, 258 - 264, 309 - 315, e. III, s. 1024 - 1030.

Mehmet Neşrî (1949). *Kitâb-ı Cihan-nümâ (Neşrî Tarihi)*, Haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Ankara.

Mustafa Nûri Paşa (1327). *Netâyicü'l-vukûât* (nşr. Mehmed Gâlib Bey), İstanbul, III.

Nagata, Y. (1997). *Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, TTK. Yayınları, Ankara.

Nedkoff, B. C. (1944). "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye" (trc. Şinasi Altundağ), *TTK Belleten*, VIII/32, s. 599-652.

- Oğuzoğlu, Y. (1986). “XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler”, *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.1, Samsun, s.151
- Oğuzoğlu, Y. (1986). “XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, I, s.150.
- Ongan, H. (1958). *Ankara'nın I Numaralı Şer'iyeye Sicili*, Ankara.
- Orhonlu, C. (1967). “Osmanlı Teşkilâtına Aid Küçük Bir Risâle ‘Risâle-i Terceme’”, *Belgeler*, IV/7-8, s.41-42.
- Ortaç, H. (1996). *Tanzimat'tan I. Meşrutiyet'e Manisa, Basılmamış Doktora Tezi*, İzmir Ege Üniversitesi.
- Ortaylı, İ. (1973). “Osmanlı - Avusturya Seyr-ü Sefain Sözleşmesi”, *AÜSBFD*, XXVIII/3-4, s.97-109.
- Ortaylı, İ. (1976). “Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, IX/1, s.100 vd.
- Ortaylı, İ. (1977). “Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme”, *Prof. Bülent Esen'e Armağan*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara, s.259 vd.
- Ortaylı, İ. (2001). “Kadı”, *DİA*, c.XXIV, s.70
- Osmanzade Taib Ahmed, (1271). *Hadikatü'l-vüzerâ*, İstanbul.
- Özcoşar, İ. (2004). “Osmanlı Mahkemelerinde Muhzır Kavramı”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4, s.237 vd.

- Özdemir, R. (1986). "Ankara Esnaf Teşkilâtı (1785-1840)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, s.197 vd.
- Özdemir, R. (1986). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara.
- Özdemir, R. (1987). "Şer'iyeye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c.1, sayı:1, Elazığ, s. 192 vd.
- Özergin, M. K. (1976). "Rumeli Kadılıkalarında 1078 Düzenlemesi", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara, s.253 vd.
- Özkaya, Y. (1974). "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Bellekten*, no. 151, Ankara, sayfa. 445-491
- Özkaya, Y. (1977). "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", *DTCFD*, XXVIII/3-4, s. 369-390
- Özkaya, Y. (1977). *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, Ankara.
- Özkaya, Y. (1985). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Aslımlar Matbaası, Ankara.
- Özkaya, Y. (1985). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara.
- Özkaya, Y. (2006). "Mütesellim", *D.İ.A.*, C. 32, ss.203-204
- Öztürk, M. (1994). "Bursa'da Hububat Fiyatları (1775-1840)", *TTK Bildiriler*, XI, s. 1715-1743.
- Öztürk, S. (1995). *Askerî Kassâma Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo- Ekonomik Tahlil)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

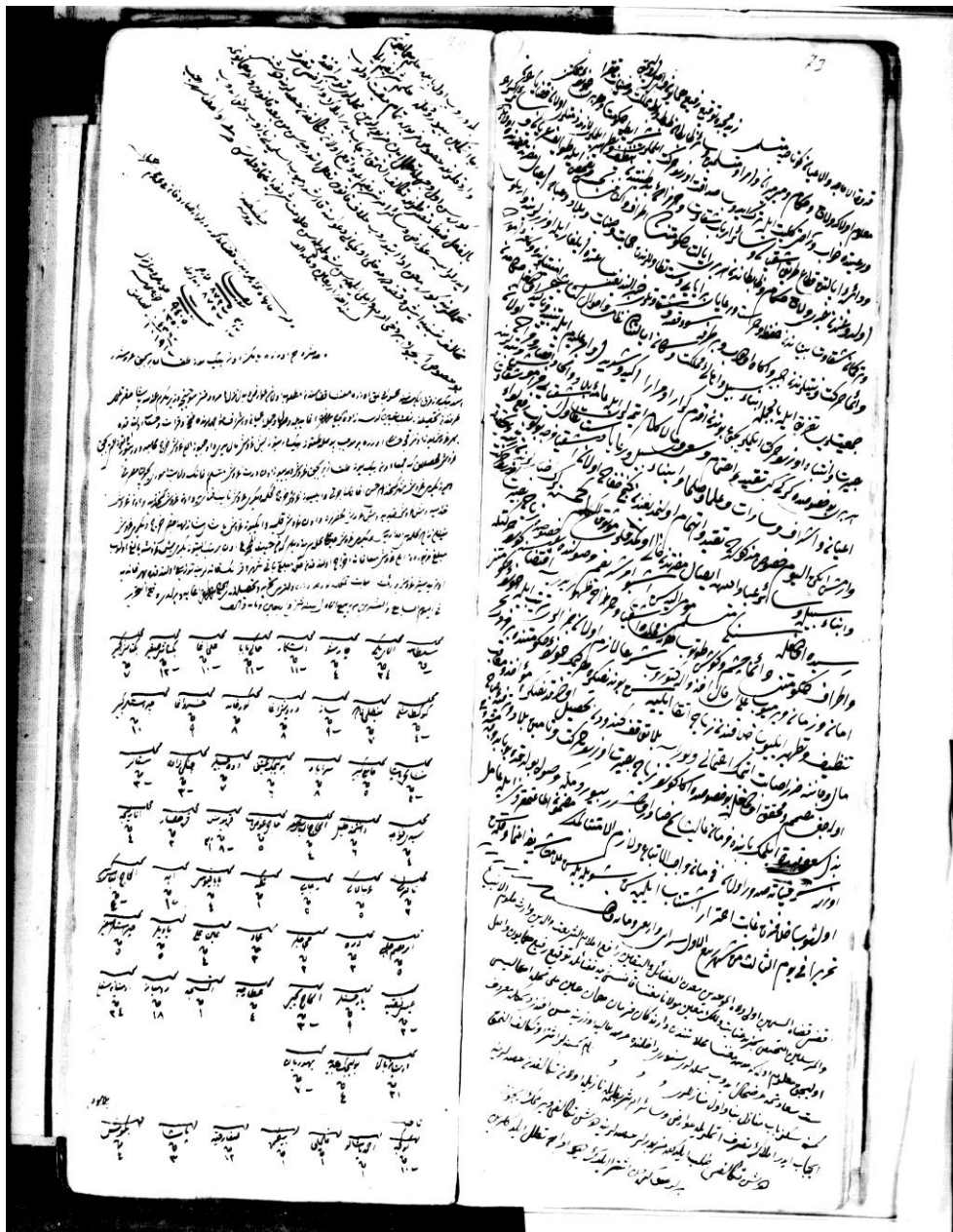
- Öztürk, S. (2001). “Kassâm”, *DİA*, c.XXIV, s.580 vd.
- Pakalın, M. Z. (1971). “Kadı”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.II, İstanbul.
- Sahillioğlu, H. (1967). “Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul’da Fiatlar”, *BTTD*, sy. 1, s. 36-40
- Sahillioğlu, H. (1991). “Avârız” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, , C. 4., s.108.
- Sahillioğlu, H. (1999), “XV. Yüzyıl Sonunda Hindistan’da Osmanlı Tacirleri” *Osmanlı*, c.III, s.77 vd.
- Samur, S. (1990) “Kudüs Şer‘i Mahkeme Sicilleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri IV, 313-322.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarih Lügatı*, İstanbul.
- Sürgevil, S. (1987). “İzmir’de Fiyat Hareketleri ve Narh (1914-1918)”, *TİD*, say. 3, s. 79-113.
- Süslü, M. (1995). *20/2 Kayseri Şer‘iyye Sicili, H. 1027-1028 (M.1617-1618) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Şem’dâni-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mür’i-t Tevarih*, (1976). Haz. M. Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Şen, M. (1999). “Osmanlı Hukukunun Yapısı”, *Osmanlı*, c.VI, s.324.; Münir Atalar, “Şer‘iye Mahkemelerine Dair”, s.312 vd.

- Şentop, M. (2005). *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, İstanbul.
- Şükruallah (1949). *Behcetü 't-Tevârih, Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Mâliyesi*, İstanbul.
- Tak, E. (2009). *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI.-XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Tanımlanması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Tekin, Ş. (1996). “Fâtih Sultan Mehmed Devrine Âit Bir İnşâ Mecmuası”, *Journal of Turkish Studies*, II, , s.278. vd.
- Telci, C. (2007). “Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefât ve Müsadere Süreci”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII/2, s.156 vd.
- Türk Hukuk Lügati* (1944). Maarif Vekilliği, Ankara.
- Uluçay, M. Ç. (1938). “Manisa Mahkeme Şer‘iyye Sicilleri”, *Gediz Dergisi*, sy. 53, s. 9–10.
- Uluçay, M. Ç. (1942). *XVII'inci Yüzyılda Manisa'da Ziraat Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı*, İstanbul.
- Uluçay, M.Ç. (1951-53). “Manisa Şer‘iyye Sicillerine Dair Bir Araştırma”, *Türkiyat Mecmuası*, X 292 vd.
- Uluçay, M.Ç. (2011). *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Unan, F. (2004). “Mevleviyet”, *DİA*, c.XXIX, s.467-468.

- Uzunçarşılı, İ. H. (1963). “Orhan Gazi’nin Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı”, *Bellekten*, XVII/107, s.440-442
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*, C. IV. TTK yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1957). “İstanbul ve Bilâd-ı Selâse Denilen Eyüp, Galata ve Üsküdar Kadılıkları”, *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, III, s.25.vd.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1957). "İstanbul ve Bilad-ı Selase denilen Eyüp, Galata ve Üsküdar Kadılıkları", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, III, İstanbul, s.118.
- Ünal, Mehmet Ali (2007) *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta.
- Ünal, Mehmet Ali (2011), *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Yaman, T. M. (1938) “Şer’i Mahkeme Sicilleri”, *Ülkü Dergisi*, c. 12, s, 153.
- Yaman, Talat M. (1944). “Mütesellimlik Müessesesine Dair”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, Ankara, s. 75-105.
- Yediyıldız, B. (1986). “Vakıf”, *İA*, c.XIII, s.153.
- Yediyıldız, B. (2012). “Vakıf”, *D.İ.A.*, cilt:42, sayfa:479-486.
- Yılmazçelik, (2001) İ. *Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri (Katalog ve Fihristleri)*, Ankara.
- Yılmazçelik, İ. (2002). “1750-1752 (H.1164-1165) Tarihli Gaziantep Şer’iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII/1, s.327 vd.

Yurdakul, İ. (2008). *Osmanlı İlmîye Merkez Teşkilâtında Reform (1826-1876)*, İletişim, İstanbul.

Zilfi, Madeline C. (2008). *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası 1600-1800*, Çev. Mehmet Faruk Özçınar, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Zeynep İNCE

Doğum Yeri ve Tarihi : 04.03.1990

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce (ÜDS 40)

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

Makaleler

-SCI :

-Diğer :

Bildiriler

-Uluslararası :

-Ulusal :

Katıldığı Projeler :

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl :

İLETİŞİM

E-posta Adresi : Zeynep_ince90@gmail.com

Telefon : 05419129323

Tarih :